

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI VE FİNANSİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İNFAK KURUMUNUN GELİR VE SERVET
DAĞILIMINDAKİ ROLÜ:
TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Hüsnü TEKİN

2502140479

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mürteza BEDİR

İSTANBUL- 2021

ÖZ

İNFAK KURUMUNUN GELİR VE SERVET DAĞILIMINDAKİ ROLÜ: TÜRKİYE İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Hüsnü TEKİN

Gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin günümüzde geldiği seviye, bu adaletsizliğin nedenlerinin daha yüksek sesle sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, iktisat yazınında bahse konu adaletsizliğin başat faktörlerinden biri olarak öne sürülen **kurum** ve **kurumsallaşma** olguları ele alınarak, İslâm dininde öngörülen belli başlı iktisadi kurumlar ve İslâm medeniyetinde bu kapsamda ortaya çıkmış olan pozitif iktisadi kurumlar üzerinde durulacaktır.

Bu çerçevede, İslâm dininde, **zekât**, **sadaka** ve **vakıf** gibi hayır ve dayanışma kurumlarının bir nevi çatı kavramı olarak ifade edilen **infak** kurumunun gelir ve servetin yeniden dağılımındaki rolüne odaklanılmaktadır. Bu amaçla, Türkiye’de infak faaliyetlerinin dijital teknolojilerden de faydalanmak suretiyle şeffaflık, hesap verilebilirlik ve etkinlik prensipleri çerçevesinde kurumsallaşmasına yönelik somut bir model önerisi ortaya konulmakta ve önerilen **infak platformu** modelinin gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini gidermedeki rolü tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bu amaçla, **Python** programlama dili ile oluşturulan simülasyon modeli yardımı ile Türkiye’de infak kurumunun potansiyelini gerçekleştirecek şekilde teşekkülü halinde gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkileri çeşitli simülasyon deneyleri ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Simülasyon sonuçları, Türkiye’de infak kurumunun önerilen model çerçevesinde kurumsal bir nitelik kazanması durumunda gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinde yıllara yaygın olarak önemli iyileşmelerin olacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm İktisadı, Gelir ve Servet Dağılımı, Kurumsal İktisat, İslâm İktisadında Kurumlar, Infak Kurumu, Ajan-temelli Simülasyon Modeli

ABSTRACT

THE ROLE OF INFAQ INSTITUTION IN INCOME AND WEALTH DISTRIBUTION: A MODEL PROPOSAL FOR TURKEY

Husnu TEKIN

Today, the current level of income and wealth inequality has led the roots of the inequality questioned more loudly as never before. Therefore, in this study, institution and institutionalization phenomenon, which is put forward as one of the dominant factors of inequality in the literature of economics, are discussed, and the main economic institutions envisaged in the religion of Islam and that have emerged in this context in the Islamic civilization are assessed.

This study focuses on the role of infaq institution, which is expressed as a kind of umbrella concept of charity and solidarity institutions such as zakah, sadaqa and waqf, in redistribution of income and wealth in Islam. In this context, a concrete model proposal which is called infaq platform, is put forward for the institutionalization of infaq activities in Turkey within the framework of transparency, accountability and efficiency principles by using digital technologies, and tries to calculate the potential of infaq platform in eliminating income and wealth inequality in Turkey.

For this purpose, with the help of the simulation model created with the Python programming language, the impacts of proposed infaq platform model on the income and wealth distribution in Turkey have been tried to be analyzed with various simulation experiments. The simulation results indicate that there will be significant improvements in income and wealth distribution inequality over the years if the infaq institution gains an institutional character within the framework of the proposed model.

Key Words: Islamic Economics, Income and Wealth Distribution, Institutional Economics, Institutions in Islamic Economics, Infaq Institution, Agent-Based Simulation Modelling

ÖNSÖZ

Yaklaşık altı bin yıllık uygarlık tarihinde medeniyetlerin ve ülkelerin ulaştıkları refah seviyeleri arasında farklılıklar olagelmıştır. Ancak, birçok iktisatçıya göre, ülkeler arasındaki gelir farklılığı tarihin hiçbir döneminde günümüzdeki gibi yüksek bir seviyeye ulaşmamıştır. Günümüzde toplam dünya gelirinin ülkeler arasındaki dağılımındaki dengesizliğin yanı sıra ülkelerin bizatihi kendi içlerinde de gelir ve servet dağılımı adaletsizliği oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu nedenle, genel olarak iktisatçıların daha özelde de kalkınma iktisatçılarının odak noktalarından biri, bahse konu gelir ve servet dağılımı farklılığının nedenlerinin analiz edilmesi olmuştur.

Bu gelir ve servet dağılımı farklılığını izah etmeye çalışan birçok çalışma ve yaklaşım olmakla birlikte, kurumsal iktisatçıların söz konusu farklılığın nedenini genel olarak ülkelerde müteşekkil kurumsal yapılara dayandıran yaklaşımları incelemeye değerdir. Bu konudaki genel kanı, başlangıcı 19. yüzyıla dayandırılan Batı uygarlığının öngördüğü kurumları başarılı bir şekilde teşkil eden ülkelerin refah seviyelerinin de yüksek olduğu şeklindedir.

Öte yandan, İslâm dini, gelir ve servetin adil bir şekilde dağıtılmasına ilişkin çeşitli mekanizmalar ve kurumlar vaaz etmesine karşın günümüzde İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkelerde de gelir ve servet adaletsizliği yüksek seviyelerdedir. Ayrıca, bu ülkelerin birçoğu dünya gelir sıralamasında düşük gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Bu durum, İslâm dininde vaaz edilen normatif iktisadi kurumların ve bu çerçevede tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan pozitif iktisadi kurumların ele alınması gerektiği düşüncesini uyandırmıştır.

Ülkemizde son zamanlarda İslâm iktisadi ve finansı alanında yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri genel itibarıyla İslâmi finans konularına daha fazla eğilmektedir. Bu nedenle İslâm iktisat doktrininin kurumlarını inceleyen bir çalışmanın bu alandaki literatüre katkı yapacağı düşüncesi çalışmanın bir diğer esin kaynağı olmuştur.

Çalışmanın çerçevesinin kapsamlı olması, geniş bir perspektiften bakabilme yetisinin yanı sıra; zaman zaman odak noktanın kaybedilmesi gibi riskleri de beraberinde getirmiştir. Buna bir de çalışmanın uzun bir zaman dilimine yayılması ve tüm mesainin

bu çalışmaya hasredilememesi de ilave edilince bu süreçte karşılaşılan en önemli güçlüğü odaklanma sorunu olduğu ifade edilebilir. Çalışmanın ampirik kısmında karşılaşılan diğer bir güçlük ise çalışmada Türkiye özelinde ortaya konan somut model önerisinin bazı değişkenlerdeki veri kısıtı nedeniyle tüm yönleri ile test edilememiş olmasıdır.

Bu doktora tezinin konu belirleme sürecinden yazılmasına kadarki tüm süreçlerde bilgi birikimi, tecrübesi ve yönlendirmesiyle çalışmaya katkı sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mürteza BEDİR'e ve tez izleme komitesinde bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Erol ÖZVAR'a ve Prof. Dr. Abdullah DURMUŞ'a değerli katkıları ve ilgileri için şükranlarımı sunarım. Özellikle tez izleme komitesi dönemlerinde ve diğer prosedürel süreçlerde desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Sn. Batuhan AKARTEPE'ye ayrıca teşekkür ederim. Çalışmaya ilişkin olarak sürekli fikir teatisinde bulunduğum değerli dostum Sn. Nurettin TÜYSÜZ'e ve özellikle edisyon safhasında katkı sağlayan kıymetli arkadaşlarım Sn. Salih ERCAN, Sn. Ali DOĞAN, Dr. Ö. Faruk TEKDOĞAN ve Doç. Dr. Murat ERTUĞRUL'a ve burada ismini sayamadığım değerli hocalarım ve dostlarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Tezin model kısmında tam da tıkanıp bir anda imdadıma yetişen ve kısa bir sürede model kısmının tamamlanmasında değerli katkıları olan Sn. Mustafa TANYER'e ise ayrıca teşekkür ederim.

Yaklaşık altı yıl süren bu uzun süreçte bazen tahammül ederek, bazen çalışmalarım nedeniyle kendilerine ayıramadığım zaman konusunda fedakârlık ederek anlayış gösteren sevgili eşim Zuhal TEKİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Gözlerini dünyaya açtıklarından bu yana babalarını öğrenci olarak gören çocuklarım Yahya TEKİN, Duygu TEKİN, M. Yusuf TEKİN ve Zehra TEKİN'e de anlayış ve fedakarlıkları için minnettarım. Son olarak, beni yetiştiren ve üzerimdeki emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim canım annem Nazife TEKİN ve rahmetli babam Süleyman TEKİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. (Mekânın cennet olsun canım babacığım.)

Hüsnü TEKİN

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUMSALLAŞMA OLGUSU ve İKTİSADİ KURUMLAR

1.1. Kavramsal Çerçeve: Kurum Kavramı.....	6
1.2. Kurumsal İktisat ve Temsilcileri.....	4
1.2.1. Eski Kurumsal İktisat Okulu.....	5
1.2.2. Yeni Kurumsal İktisadi Akım.....	5
1.3. Kurumsal Değişim Süreci ve Dinamikleri.....	7
1.4. Günümüzde Kurumsal İktisat	9
1.5. Kurumsal İktisat Literatüründeki Güncel Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme	12
1.5.1. Avrupa-merkezci (Eurocentric) Bakış	13
1.5.2. Teori ile Örneklem Arasındaki Tutarsızlık	14
1.5.3. Sebep-Sonuç İlişkisinde Tutarsızlık ve Anakronizm.....	18
1.5.4. Sosyal Entropi Olgusunun Dikkate Alınmaması	21
1.6. Kapitalizmin Kurumları ve Kapsayıcılık	22
1.7. Kalkınma ve İktisadi Kurum İlişkisi.....	26

1.7.1. Kurumlar ve Gelir/Servet Dağılımı İlişkisi	29
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

GELİR VE SERVET DAĞILIMI ADALETSİZLİĞİ

2.1. Kavramsal Çerçeve	36
2.1.1. Gelir Dağılımı	36
2.1.2. Servet Dağılımı	36
2.2. Gelir ve Servet Dağılımı Adaletsizliği.....	37
2.2.1. Gelir ve Servet Dağılımı Adaletsizliğinin Ölçülmesi	37
2.2.2. Gelir/Servet Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksulluk İlişkisi	40
2.2.3. Gelir ve Servet Dağılımı Adaletsizliğinin Belirleyicileri	41
2.3. Dünyada Gelir ve Servet Dağılımı.....	43
2.3.1. İİT Ülkelerinde Gelir ve Servet Dağılımı	52
2.3.2. Türkiye’de Gelir ve Servet Dağılımı	54
2.4. Refah Devleti ve Gelir/Servet Dağılımının Ahlâkî Boyutu	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM’DA İKTİSADİ KURUMLAR ve KURUMSALLAŞMA

3.1. İslâm’ın İktisat Doktrini ve Kurumları	62
3.2. İslâm’ın Asli Kaynaklarında İktisadi Kurumlar	66
3.2.1. İnfak Kurumu.....	70
3.2.2. İsraf ve Cimrilik.....	74
3.2.3. Mülkiyet Kurumu	75
3.2.4. Miras Kurumu.....	77

3.2.5. Kamu Kurumları	77
3.2.5.1. Beytûlmâl	78
3.2.5.2. Hisbe Kurumu	80
3.2.6. Ticari ve Finansal Hayatı Düzenleyen Kurumlar	81
3.2.6.1. Malların Zulümle/Bâtıl Yollarla Yenilmemesi	82
3.2.6.2. Faiz (Riba) Yasağı	84
3.2.6.3. Borç İlişkisinin Kayıt Altına Alınması	86
3.2.6.4. Bey (Alış-Veriş)	87
3.2.6.5. Selem	88
3.2.6.6. İcâre	89
3.2.6.7. Sarf	90
3.2.6.8. Diğer İktisadi ve Hukuki Kurumlar	91
3.3. Osmanlı'da İktisadi ve Hukuki Kurumlar	92
3.3.1. Vakıf Kurumu	92
3.3.1.1. Para Vakıfları	97
3.3.1.2. Bey' bi'l-vefa ve Bey' bi'l-istiğlâl	98
3.3.2. Osmanlı Esnaf Oluşumları	99
3.3.2.1. Ahiliğin Evrimi: Fütüvvet Teşkilatından Sandıklara	101
3.3.2.1.1. Fütüvvet Teşkilatı	102
3.3.2.1.2. Ahîlik Teşkilatı	103
3.3.2.1.3. Lonca Teşkilatı	105
3.3.3. 19. Yüzyıl Dönüşümü	107
3.3.3.1. Sandıklar	107
3.3.3.1.1. Esnaf Sandıkları	108

3.3.3.1.2. Eytam Sandıkları.....	108
3.3.3.1.3. Tekaüt Sandıkları	109
3.3.3.1.4. Memleket Sandıkları.....	110
3.3.3.2. Kanunnâme-i Ticaret	110
3.3.3.3. Mecelle.....	111
3.3.3.4. Nizamnâmeler	112
3.4. Türkiye’de Hayır ve Dayanışma Kurumları	113
3.4.1. Sivil Toplum Kuruluşları	115
3.4.2. Türkiye’de Vakıf ve Dernekler.....	116
3.4.3. Kooperatifler	118
3.4.4. Kamu Kurumları	120
3.4.5. Türkiye’de Hayır ve Dayanışma Kurumlarının Sorun Alanları	121
3.5. İslâm Medeniyetinde İktisadi Kurumların Kurumsallaşma Süreci.....	122
3.6. İslâm İktisadında Normatif/Pozitif Kurumlar ve Normlar Hiyerarşisi	129
3.7. İslâm’da İktisadi Kurumlar ve Gelir/Servet Dağılımı İlişkisi	131
3.8. İslâm’da İktisadi Kurumlar ve Kapsayıcılık	133
3.9. İktisadi Kurumlar ve Değişim.....	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İNFAKIN KURUMSALLAŞMASI İÇİN MODEL ÖNERİSİ

4.1. Türkiye’de İslâm İktisadi ve Finansı Alanında Kurumsallaşma İhtiyacı	147
4.2. Türkiye’de İnfakın Kurumsallaşması	149
4.3. Örnek Ülke İncelemeleri.....	152
4.3.1. Malezya.....	152

4.3.2. Endonezya.....	154
4.3.3. Pakistan.....	157
4.4. Türkiye’de İnfak Faaliyetlerine İlişkin Mevcut Durum	159
4.5. Türkiye’de İnfak Kurumunun Kurumsallaşması için Model Önerisi	161
4.6. İnfak Platformu Modeli Temel Bileşenleri	163
4.6.1. Blokzincir (Blockchain) Teknolojisi	164
4.6.2. İnfak Platformu Yönetimi	165
4.6.3. Kamu Kurumları	167
4.6.4. STK’lar ve Özel Kuruluşlar	169
4.6.5. Bireysel ve Kurumsal Hayırseverler.....	169
4.6.6. İhtiyaç Sahipleri	170
4.7. Modelin Temel Hedefleri.....	171
4.8. Modelin Temel Gelir Kalemleri.....	171
4.9. İnfak Platformu Modelinin İşleyişi.....	172
4.10. Önerilen Modelin Olası Faydaları, Avantajları, Tehdit Unsurları.....	174
4.11. Yol Haritası.....	175

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNFAK PLATFORMU MODELİNİN GELİR VE SERVET DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

5.1. Ajan-Temelli Simülasyon Modeli	178
5.2. ABSM Gelir ve Servet Dağılımı Modelleri Literatürü	183
5.3. İnfak Platformunun Türkiye’de Gelir ve Servet Dağılımı Üzerindeki Etkisinin ABSM Yoluyla Ölçülmesi.....	187
5.3.1. Türkiye Zekât Potansiyelinin Hesaplanması	188

5.3.1.1. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması	190
5.3.1.2. Credit Suisse Küresel Servet Göstergeleri	192
5.3.2. Modelin Oluşturulması ve Temel Varsayımlar	196
5.3.3. Modelin Özellikleri, Değişkenleri ve Ajanlar Arasındaki Etkileşimler	196
5.3.4. Senaryo Analizleri	200
5.3.5. Model Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	206
SONUÇ ve ÖNERİLER	208
KAYNAKÇA.....	215
EKLER	247
ÖZGEÇMİŞ	248

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3.1: Türkiye’de Vakıf Türlerine Göre Vakıf Sayısı, 2020.....	116
Tablo 3.2: Belli Başlı Hayır ve Dayanışma Kurumları, Milyon TL, 2019	118
Tablo 5.1: TÜİK Verileri ile Zekât Potansiyeli Hesaplaması, 2018	192
Tablo 5.2: Türkiye Servet Verileri, SAGP, 2019.....	192
Tablo 5.3: Credit Suisse Verileri ile Zekât Potansiyelinin Hesaplanması, 2019, \$	194
Tablo 5.4: Farklı Hesaplama Metotlarına Göre Türkiye Zekât Potansiyeli, 2019.....	195

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Kalkınma Kavramının Evrimi.....	27
Şekil 1.2: Kurumlar ve Kalkınma İlişkisi.....	28
Şekil 2.1: Türkiye’de Gelir ve Servet Dağılımı, Lorenz Eğrisi, 2019.....	39
Şekil 2.2: Bazı Ülke/Ülke Gruplarının Dünya Gelirinden Aldığı Paylar, %.....	43
Şekil 2.3: Dünya’da Gelir Dağılımının Gelişimi, 1700-2012	44
Şekil 2.4: Bazı Ülkelerin Toplam Dünya Gelirinden Aldığı Pay, %, \$, 2020.....	44
Şekil 2.5: Bazı Ülkelerin KBMG, SAGP, \$, 2020	45
Şekil 2.6: Bazı Ülkelerde Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı	46
Şekil 2.7: En Zengin %20’lik Kesimin Toplam Gelirden Aldığı Pay, ABD, %).....	47
Şekil 2.8: Bazı Ülke/Ülke Gruplarında En Zengin %1’in Toplam Gelirden Aldığı Pay, %	47
Şekil 2.9: ABD’de En Zengin %1’in Toplam Servet İçindeki Payı, %	48
Şekil 2.10: Yıllar İtibariyle Dünyada En Zengin %1, %5 ve %10’un Toplam Servet İçindeki Payı, %	49
Şekil 2.11: Bazı Ülkelerde 2000-2019 Arası Ortalama KBMG ve Servet Büyümesi.....	50
Şekil 2. 12: Küresel Ölçekte Kişi Başı Servetin Bileşenleri, \$, 2000-2019	50
Şekil 2. 13: Kişi Başı Ortalama Servet, \$, 2019	51
Şekil 2.14: Bazı Ülkelerde Servet Adaletsizliği, Gini Katsayısı, 2019	51
Şekil 2.15: Müslüman Nüfusun Yoğun Olduğu Ülkelerde KBMG, \$, SAGP	52
Şekil 2.16: Müslüman Nüfusun Yoğun Olduğu Bazı Ülkelerde Gelir Dağılımı, Gini	53
Şekil 2.17: Müslüman Nüfusun Yoğun Olduğu Ülkelerde Servet Dağılımı, Gini.....	53
Şekil 2. 18: Türkiye Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve P80/P20	54
Şekil 2.19: Gelişmiş Ülkelerde En Yüksek Gelir Grubu Vergisi Oranları.....	58

Şekil 2.20: Bazı Ülkelerde Vergi Gelirleri / GSYH	58
Şekil 2.21: Bazı Ülkelerde Kamu Borç Stoku/GSYH.....	59
Şekil 3.1: Beytûlmâlin Yapısı.....	79
Şekil 3.2: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Vakıf Sayıları	117
Şekil 3.3: İslâm’da İktisadi Kurumların Kurumsallaşma Dinamikleri.....	125
Şekil 3.4: Kurumsallaşma Süreci	126
Şekil 3.5: Çok Disiplinli Dinamik Model.....	141
Şekil 4.1: Müslüman Nüfusun Yoğun Olduğu Ülkelerde Zekât Uygulamalar	152
Şekil 4. 2: Endonezya Zekât Yönetim Ekosistemi	156
Şekil 4.3: Pakistan Zekât Yönetim Ekosistemi	158
Şekil 4.4: Blokzincir Teknolojisi ve Akıllı Sözleşmeler	165
Şekil 4.5: İnfak Platformu Organizasyon Şeması.....	167
Şekil 4.6: İnfak Platformu Modelinin İşleyişi	172
Şekil 4.7: İnfak Platformunun Teşkili için Yol Haritası.....	175
Şekil 5.1: ACE Bileşenleri	179
Şekil 5.2: ABSM ile Bir Ekonomik Teori Oluşturma Süreci.....	182
Şekil 5.3: Türkiye Gelir Dağılımı Simülasyon Deneyi, Gini, 2020-2040.....	200
Şekil 5.4: Gelir Dağılımı Gini Katsayıları (Kurumsal olmayan durum)	201
Şekil 5.5: Servet Dağılımı Gini Katsayıları (Kurumsal olmayan durum)	202
Şekil 5.6: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Gelir Dağılımı)	203
Şekil 5.7: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Servet Dağılımı)	204
Şekil 5.8: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Gelir Dağılımı)	204

Şekil 5.9: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Servet Dağılımı)	205
--	-----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği.
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri.
ABSM	: Ajan-temelli Simülasyon Modeli (Agent-based Simulation Model).
ACE	: Ajan-temelli Hesaplamalı İktisat (Agent-Based Computational Economics).
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
ASKON	: Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği.
ATM	: Otomatik Vezne Makinası (Automatic Teller Machine)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri.
BAZNAS	: Kamu Zekât Kurumu
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
BM	: Birleşmiş Milletler (United Nations).
CEE	: Merkez ve Doğu Avrupa: (Central and Eastern European)
DB	: Dünya Bankası (The World Bank)
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization)
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla.
HMB	: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı.
IFIs	: Uluslararası Finansal Kuruluşlar (International Financial Institutions).
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı.
İİT	: İslâm İşbirliği Teşkilatı (Organization of Islamic Cooperation).
KBMG	: Kişi Başına Milli Gelir
LAZ	: Özel Zekât Kurumları
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ODA	: Resmi Kalkınma Yardımı (Official development assistance)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü.
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü.
S.A.S	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem.
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi (Purchasing Power Parity).

SDGs	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Sustainable Development Goals).
SGK	: T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu.
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu.
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı.
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
TİSVA	: Türkiye İsrafi Önleme Vakfı.
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknoloji Araştırma Kurumu.
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu.
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜMSİAD	: Tüm Sanayici ve İşadamları Derneği.
TÜSEV	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı.
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WEF	: Dünya Ekonomi Forumu (World Economic Forum).
WGI	: Dünya Yönetişim Göstergeleri (World Governance Indicators).
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization).
WID	: Dünya Gelir Adaletsizliği Veri Tabanı (World Inequality Database).
WTID	: Dünya En Yüksek Gelir Veri Tabanı (The World Top Income Database)

GİRİŞ

Sanayi devrimine kadarki uygarlık tarihinde üretim tekniklerinden, tüketim alışkanlıklarına; finansman yöntemlerinden ticari hayata kadar insanlığın iktisadi yaşam tarzında çok büyük yapısal değişiklikler olmamıştır. Ancak, sanayi devrimi ile başlayan ve Batı hegemonyası altında şekillenen sonraki süreç iktisadi hayatın birçok alanında paradigma değişikliklerinin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelleri sanayi devrimi ile birlikte atılan bu ana akım iktisadi sistem, 1980’li yıllara gelindiğinde ise bir üst aşamaya evrilerek, birçok iktisadi faaliyetin hem çeşitlenmesine hem de küresel bir boyut kazanmasına zemin hazırlamıştır.

Her yapısal değişim/dönüşüm sürecinde olduğu gibi, sanayi devrimi sonrasında uygulanagelen iktisat politikalarının da kazananları ve kaybedenleri veya en azından daha az kazançlı çıkanları olmuştur. Ülkeler açısından bu konu değerlendirildiğinde, gelinen noktada, görece daha yüksek kişi başı gayrisafi yurt için hasıla (GSYH) rakamlarına ulaşan (özellikle Batılı) ülkeler 19. yüzyılda başlayan değişim/dönüşüm sürecinin kazananı gibi görünmektedir.

İktisat yazını incelendiğinde, kalkınma iktisatçılarının üzerinde en fazla kafa yordukları güncel konulardan birinin ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının nedenlerinin açıklanması çabası olduğu görülmektedir. Literatürde, söz konusu gelir farklılıklarının nedeni olarak, ülkelerin coğrafi ve jeopolitik konumları, kültür çeşitliliği ve teşkil olunan kurumsal yapıların farklılığı gibi hususlar öne sürülmektedir.

Ülkeler arasındaki ve hatta ülkelerin bizihi kendi içlerinde gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin tarihte hiç olmadığı kadar artması 2008 küresel finans kriziyle birlikte önemli ölçüde sorgulanmaya başlanmış, 2020 yılında ortaya çıkan küresel **Kovid-19** salgınıyla da bu sorgulama süreci daha görünür bir nitelik kazanmıştır. Öyle ki mevcut iktisadi sistemin mimarı denilebilecek gelişmiş ülkeler ve uluslararası finansal kuruluşlar bile mevcut iktisadi sistemin mevcut haliyle sürdürülebilir olmaktan uzak olduğunu ifade etmeye başlamışlardır (WEF, 2020; BM, 2011).

Tarihsel süreç incelendiğinde, küresel buhran dönemlerinde mevcut iktisadi sistemin olumsuz yanlarını bertaraf etmek için yeni paradigmalara yönelimin olduğu müşahade edilmektedir. Günümüzde gerek iktisat yazınında ortaya konan çalışmalara, gerekse uygulanmakta olan iktisat politikalarına bakıldığında bu arayışlar açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim son dönemde uluslararası finansal kuruluşların politika metinlerinde kapsayıcı büyüme, sürdürülebilir kalkınma, yeşil büyüme, gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi¹ gibi sosyal konular daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu bağlamda, kimi iktisatçılara göre mevcut iktisadi sisteme alternatif olarak ortaya çıkan İslâm iktisadında öngörülen normatif kurumların ve tarihi süreç içerisinde teşkil olunan pozitif iktisadi kurumların özellikle de gelir ve servet dağılımı adaletsizliği anlamında oynadıkları rol önem arz etmektedir. İslâm dinine mensup toplulukların kurdukları medeniyette bu dinin kutsal kitabı **Kur’ân-ı Kerîm** ve Peygamberi **Hz. Muhammed’in (s.a.s)** örnek alınan söz ve yaşantısı (Sünneti) temelinde ihdas edilen iktisadi kurumların birçoğunun özünde toplumda gelir ve servetin adil bir şekilde dağıtılması, yoksulluğun giderilmesi gibi toplumun görece zayıf kesiminin gözetilmesi hususlarının ön planda tutulduğu görülmektedir.

1960’lı yıllarda, uzun bir inkıta döneminin ardından yeniden gündeme gelen ve özellikle son 10-15 yıllık dönemde rağbetin git gide arttığı İslâm iktisadı çalışmalarında, bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi İslâm medeniyetinin günümüzde iktisaden geri kalmasının nedeni olarak İslâm medeniyetinde teşkil olunan kurumlar olduğu savının detaylı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çerçevede, İslâm medeniyetindeki iktisadi kurumların ve/veya iktisadi alandaki kurumsallaşmanın özellikle gelir ve servet dağılımı üzerindeki oynadığı rol bağlamında ele alınması bu tez çalışmasının temel çıkış noktasıdır.

Bu çalışmanın temel amacı, İslâm medeniyetinde geçmişten günümüze ortaya çıkmış belli başlı iktisadi kurumları inceleyerek bu kurumların iktisadi kalkınma açısından

¹ Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası finansal kuruluşların (IFIs) politika metinlerinde bu kavramlar için sırasıyla **“inclusive growth”**, **“sustainable growth”**, **“green growth”** ve **“income/welath inequality”** ifadeleri kullanılmaktadır.

toplumun genelinin çıkarlarını ön planda tutan **kapsayıcı kurumlar** mı yoksa toplumdaki belirli bir zümrenin çıkarlarını önceleyen **dışlayıcı kurumlar (veya sömürücü)** mı olduğu sorusuna cevap aramaktır. Ayrıca bu çalışma söz konusu kurumların en önemlilerinden birisi olan infak kurumunun gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin giderilmesindeki rolüne dikkat çekerek Türkiye’de infak kurumunun günümüz koşulları çerçevesinde kurumsal bir yapıya kavuşturulması için somut bir model önerisi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada ortaya konacak model önerisinin gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkileri, son dönem iktisat yazınında oldukça yaygın olarak kullanılmaya başlanan **ajan-temelli simülasyon modelleme (ABSM: agent-based simulation modelling)** tekniği ile bilgisayar programlarından faydalanmak suretiyle simülasyon deneyleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. ABSM, **Python**, **NetLego** ve **Java** gibi çeşitli bilgisayar yazılımları ile çalıştırılabilen bir simülasyon modeli olup ekonomi, ulaşım, inşaat sektörü gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Söz konusu modelleme tekniğinde çeşitli varsayımlar altında heterojen bireyler, kurumlar oluşturulmakta ve bu ajanların birbirleriyle etkileşimi sonucu oluşan iktisadi aktivitenin yönü tahmin edilebilmektedir.

Çalışmada ele alınan konular değerlendirilirken mümkün mertebe birincil kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, mümkün olmadığı durumlarda da konuya ilişkin ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmaya konu araştırma problemi belirlendikten sonra detaylı bir literatür taraması yapılarak ilgili nitel ve nicel verilerden faydalanılmak suretiyle konu başlıkları etraflıca değerlendirilmiştir. Değerlendirme aşamasından sonra ulaşılan sonuçlar analitik yöntemlerle test edilerek çalışmada öne sürülen hipotezler doğrulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın genelinde tümdengelim yöntemi kullanılmakla birlikte modelleme aşamasında tümevarım yönteminin kullanıldığı ifade edilebilir. İlk bölümlerde konular genel hatları ile ele alındıktan sonra ilerleyen bölümlerde kapsamının daraltılması ve somutlaştırılması şeklinde bir metodoloji izlenmiştir.

Bu bağlamda, çalışmanın araştırma problemi şu şekilde belirlenmiştir:

İslam dininde normatif bir kurum olarak öngörülen İnfak kurumu dijital teknolojilerden faydalanmak suretiyle kurumsal bir nitelik kazanması durumunda

Türkiye’de gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin giderilmesinde etkin bir rol oynayabilir mi?

Literatürde kurumların iktisadi kalkınma ve dolayısıyla gelir ve servet dağılımındaki rolü üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde bahse konu çalışmaların genel itibarıyla kurumların iktisadi kalkınma üzerindeki belirleyici rollerine vurgu yaptığı görülmektedir (Rodrik vd., 2002; Acemoğlu ve Robinson, 2016; Kuran, 2011, Barbara 2005; Grief 2006, North, 2002; Coase, 1991; Lehne vd., 2014). Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli hususlardan bir tanesi kurumların ve kurumsallaşmanın iktisadi kalkınma açısından önemine vurgu yapan söz konusu literatürün odağında Batının kültürel hafızasıyla uyumlu olacak şekilde dizayn edilen kurumsal yapıların olduğudur. Bu nedenle bahse konu literatür bazen zımni olarak bazen de açık bir şekilde Batının kültürel kodlarına göre dizayn edilen kurumsal yapıların tüm toplumlar için de en doğru kurumsal yapılar olduğunu öne sürmektedir. Oysa ki kurumsal iktisat literatürü aynı zamanda kurumların oluşmasında ve şekillenmesinde toplumda kabul gören normlara ve toplumun kültürel yapısı gibi bir çok değişkene da atıf yapmakta ve teşkil olunan kurumlar ile bu değişkenler arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ifade etmektedir (Voigh, 2013; Commons, 1934; Veblen, 1899; Pejovic, 1995).

Bu noktada, literatürde İslam iktisadı ve Müslüman toplumlardaki iktisadi kurumlar üzerine yapılan çalışmalara incelendiğinde Müslüman toplumların kültürel-bilişşel unsurlarıyla pek de örtüşmeyen Batı menşei kurumsal Müslüman toplumlarda pek fazla başarı şansının olmadığı; dolayısıyla Müslüman toplumların değer yargılarıyla uyumlu kurumların ihdas edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Hallaq, 2019; Chapra, 2019; Ersoy, 2015, Zaim, 2014; Orman, 2020; Kahf, 2019; Asutay, 2007). Ancak, güncel İslam iktisat literatüründe kurumsal iktisat ve kurumsallaşma konularına ilişkin çalışmalar tarandığında bu çalışmaların çoğunluğunun Batı menşei kurumsal iktisat literatürüne genel bir eleştiriden öteye geçmediği ve somut öneriler ortaya koymadığı ifade edilebilir. Bu çerçevede, İslam iktisadının günümüzdeki temsilcilerinin ortaya koydukları öneri ve argümanlar oldukça kıymetli olmakla birlikte bahse konu argümanların sosyo-ekonomik alanda somut yansımalarının ortaya çıkması gerektiği düşünülmektedir. Bu zaviyeden bakılınca, İslam’ın gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini gidermede en önemli kurum olarak ele aldığı infak kurumunun somut bir model ile

hayata geçirilmesini öngören bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı yapacağı değerlendirilmektedir. Her ne kadar literatürde Türkiye’de zekatın kurumsallaşması özelinde bazı çalışmalar olsa da bahse konu çalışmalar genel bir çerçeve çizmekte ve somut bir model ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın Türkiye’de gelir ve servet dağılımının daha adil hale gelmesi için somut olarak bir model ortaya koyması ve söz konusu modelin potansiyel etkilerini ampirik olarak tespit etmesi yönleriyle literatürdeki ilk çalışma olduğu ifade edilebilir.

Giriş ve sonuç bölümleri dışında beş bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde kurumsal iktisat ekolü ve argümanları üzerinde durularak bazı kurumsal iktisatçıların ortaya attıkları görüşler değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, gelir ve servet dağılımı literatürüne ilişkin genel bilgiler takdim edilerek dünya genelinde gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin mevcut durumu çeşitli istatistikler vasıtasıyla ortaya konmaktadır. Çalışmanın en kapsamlı bölümü olan üçüncü bölümde ise İslâm dininin öngördüğü iktisadi sistemde önerilen normatif kurumlar ve bu kapsamda İslâm medeniyetinde ortaya çıkan pozitif iktisadi kurumlar ele alınarak bu kurumların özellikle gelir ve servet dağılımında adaletsizliğin giderilmesi kapsamındaki rolleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, İslâm dininin gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin azaltılması anlamında başat kurumlarından olan ve zekât gibi zorunlu, sadaka gibi gönüllü ve vakıf gibi vecibe kurumlarını kapsayan infak kurumunun ülkemizde kurumsal bir hüviyete kavuşması için, benzer ülke örnekleri incelendikten sonra, kapsamlı bir model önerisi sunulmaktadır. Beşinci bölümde ise dördüncü bölümde önerilen **“infak platformu”** modelinin Türkiye’de gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkisi yıllara yaygın olarak simülasyon deneyleri ile tahmin edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUMSALLAŞMA OLGUSU ve İKTİSADİ KURUMLAR

Çalışmanın birinci bölümünde, ilk olarak ülkeler arasında ve ülkelerin bizatihi kendi içerisinde ortaya çıkan gelir ve servet adaletsizliğinin temel belirleyicilerinden birinin o ülkelerde yerleşik kurumlar olduğu tezini öne süren kurumsal iktisadi düşünce ile **kurum (institution)** ve **kurumsallaşma (institutionalization)** kavramlarına ilişkin bilgiler takdim edilecektir. Daha sonra **kurumsal iktisat** kapsamında ileri sürülen güncel görüşler analiz edilerek kurumsal yapı ile kalkınma ve gelir/servet dağılımı arasındaki ilişki incelenecektir.

1.1. Kavramsal Çerçeve: Kurum Kavramı

Ekonominin bir bütün olarak kurumsallaşma süreci olduğu hususunun altını çizen kurumsal iktisat literatürünün özünü kurum kavramı oluşturmaktadır. Bu veçhe ile kurumsal iktisadın öne sürdüğü argümanların daha iyi anlaşılması için kurum kavramı ile ilgili tanımları incelemekte yarar olduğu değerlendirilmektedir.

Kurum kavramı, sosyoloji biliminde içtimai yaşamda zamanla ortaya çıkmış kurumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Kurum kavramı kurumsal iktisat literatüründe de benzer bir bakış açısı ile, iktisadi ajanların ve toplumların iktisadi davranışları üzerinde etkisi bulunan unsurları ifade etmek için kullanılmaktadır (S. Aktan ve C. Aktan, 2019). Bu bağlamda, din olgusu, tabular, adet, gelenek görenek, rutinler, töreler, hukuk kuralları gibi birey ve toplum davranışları üzerinde etkisi olan tüm normlar birer kurum olarak kabul edilmektedir (Voigt, 2013:11).

Kurum kavramına ilişkin tanımların çoğu sosyolojik tanımlardır ve bu tanımlarda kurumlara ilişkin değerler ve normlar ön plana çıkmaktadır. Birçok akademisyen kurum kavramını, en yalın hali ile, Douglas North'a (1920-2015) atfen “oyunun kurallarını belirleyen kurallar” olarak tanımlamaktadır (North, 2002).

John Rogers Commons (1862-1945) kurumların birey davranışlarının belirlenmesinde ve şekillenmesinde oldukça önemli bir etkisinin olduğunu ifade ederek kurum kavramını şöyle tanımlamaktadır:

“Bireysel eylemin genişletilmesi, serbestleştirilmesi ve denetiminde ortaya çıkan toplu eyleme kurum denir. ...kurumlar hem bireysel ve grupsal eylem üzerindeki kısıtlamalar hem de bireyler ve gruplar tarafından kullanılacak ve değiştirilebilecek araçlardır.” (Commons, 1934).

Thorstein Veblen (1857-1929) ise kurumu “toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmüş düşünce alışkanlıkları” olarak tanımlamaktadır. Veblen’e göre, temelde iç güdüler tarafından şekillendirilen düşünce alışkanlıkları insan davranışlarını belirleyen baskın faktördür. Düşünce alışkanlıkları diye ifade edilen olgu ise kurumlardır. Veblen, **Aylak Sınıf Teorisi** isimli çalışmasında kurumsal yapının iktisadi faaliyetleri nasıl etkilediğini açıklamıştır. Veblen, 1899 yılında yayımlanan bu çalışmada temelde kurumsal yapının şekillendirdiği toplumsal yapı ile ekonomi arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekerek toplumsal yapının bireylerin tüketim davranışlarını etkilediğini ve hatta bireylerin bazen içinde bulundukları toplumsal yapı nedeni ile sadece gösteriş amaçlı olarak tüketim yapabildiklerini ortaya koymuştur. Veblen, ayrıca, zengin sınıfın çalışmadıkları halde sırf sosyal statülerinden dolayı nasıl zengin bir hayat sürdükleri üzerinde durarak, zengin-aylak sınıf nedeniyle toplumun diğer kesiminin yoksulluk içerisinde olduğunu tezini öne sürmüştür (Güleç, 2015: 79-80).

Kurumsal iktisadın bir diğer temsilcisi Wesley Clair Mitchell (1874-1948) ise kurumu “iyi düzeyde standartlaşmış, geniş kabul gören sosyal alışkanlıklar” olarak tanımlamaktadır (Klein, 1983).

Kurum kavramı oldukça farklı biçimlerde tanımlanmış olsa da bu tanımların hepsinin ortak noktası kuralların, inançların, normların ve organizasyonların bu tanımların merkezinde yer almasıdır. North’un da işaret ettiği gibi, kurum kavramı, Friedrich Hayek’in (1899-1992) “mal ve hizmet sunmak gibi bir amaca matuf olarak kurulan ve bir fiziki varlığa sahip olan organizasyon (kurumsal örgüt)” olarak tanımladığı

kuruluş kavramını da içine alan daha kapsamlı bir terimdir (Aktan ve Vural, 2006: 36-37).

Sosyoloji disiplininde kurumlar fonksiyonel olarak dört temel gruba ayrılmaktadır: i) Sosyal Kurumlar (ör. Aile), ii) İktisadi Kurumlar (ör. Mülkiyet), iii) Siyasal Kurumlar (ör. Demokrasi) ve iv) Kültürel Kurumlar (ör. Gelenekler) (Bahar, 2009). Bu kurum türlerinin hepsinin birey ve toplumun iktisadi davranışı üzerinde çeşitli etkilerinin olması nedeniyle kurumsal iktisat bu dört gruptaki kurumların hepsini kurum kavramı içerisinde değerlendirmekte ve bu kurumları **resmî kurumlar (formal institutions)** ve **gayri resmî kurumlar (informal institutions)** olarak iki kategoride ele almaktadır (Eroğlu, 2018).

Resmî kurumlar, anayasa, yasalar ve diğer kamu düzenlemeleri gibi üst otorite tarafından oluşturulan dışsal kurumlar iken; gayri resmî kurumlar örf, adet, gelenek gibi geçmişten gelen ve/veya zaman içerisinde oluşan ve birey davranışlarını etkileyen içsel kurumlardır (S. Aktan ve C. Aktan, 2019). Bu nedenle, kurumlar **dışsal (exogenous)** ve **içsel (endogenous)** olabilmektedirler. Avner Grief (2006), kurumların içsel olarak çalışması gerektiğini, içselleştirilmiş kurumların **kendi kendini zorlayan (self-enforcing)** bir yapıya dönüşeceğini ve daha anlamlı olacağını ifade etmektedir.

North, resmî kurumları siyasi kurallar, ekonomik kurallar ve sözleşmeler olarak üçe ayırmakta ve resmî kurumların hızlı bir şekilde değişime uğrayabileceğini ancak gayri resmî kurumlardaki değişimin tedrici olarak gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. (akt. Aktan ve Vural, 2006: 36-37). Gayri resmî kurumlar nesilden nesile geçerek o toplumun kültürünü oluşturmaktadır (Pejovich, 1995: 31-32).

Kurumsal iktisadi akımın günümüzdeki temsilcilerinden Acemoğlu ve Robinson (2016), kurumları, farklı bir yaklaşımla, **kapsayıcı** ve **sömürücü** kurumlar olarak ikiye ayırmaktadırlar. **Kapsayıcı kurumlar**, iktisadi etkinliği ve toplumsal refah artışını teşvik eden kurumlar iken, **sömürücü kurumlar** toplumun belirli bir kesiminin haklarını ve çıkarlarını koruyarak toplumun diğer büyük çoğunluğunun çıkarlarını göz ardı eden kurumlardır. Bu nedenle iktisadi kurumsal yapı ile siyasi kurumlar arasında oldukça sıkı bir ilişkinin olduğunu ifade edilmektedir. Buna göre belirli bir azınlığın çıkarlarını korumak ve öncelemek üzere tasarlanmış bir siyasi yapı son tahlilde benzer amaca hizmet edecek bir iktisadi yapı ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle sömürücü siyasal kurumların

olduğu bir yapıda sömürücü ekonomik kurumların ortaya çıkması doğal bir durumdur (Acemoğlu ve Robinson, 2016, akt. Güneş, 2016).

Bu bağlamda, toplumdaki fertler ve katmanlar arasındaki ilişkiler açısından belirsiz olan noktaların netleşmesini sağlayan kurallar manzumesini oluşturan kurumların kapsayıcı kurumlar olduğu ifade edilmektedir. Kapsayıcı kurumlar, sömürücü kurumların aksine, toplumun genelini göz önüne alarak bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışan kurumlardır.¹ Sömürücü kurumlar siyasi, ekonomik ve nihayetinde toplumsal kalkınmayı engelleyen kurumsal yapılardır. (Acemoğlu ve Robinson, 2016, akt. Yay ve Şataf, 2018)

1.2. Kurumsal İktisat ve Temsilcileri

Adam Smith (1723-1790), John Stuart Mill (1806-1873) gibi klasik iktisatçılar; Karl Menger (1840-1921), Friedrich Hayek (1899-1992) gibi Avusturya okulu temsilcileri; Joseph Schumpeter (1883-1950) ve Alfred Marshall (1842-1924) gibi yeni klasik iktisatçıların eserlerinde kurum ve kurumsallaşma kavramlarının değişik boyutlarına rastlamak mümkündür. (Rutherford, 1996: 1) Fakat, kurumsal iktisat farklı bir iktisadi görüş olarak ilk kez Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Her ne kadar **kurumsal iktisat** kavramı ilk kez 1918 yılında Walton Hamilton (1881-1958) tarafından **İktisat Teorisine Kurumsal Yaklaşım** isimli eserinde kullanmışsa da kurumsal iktisadi akımın öncüsü olarak Thorstein Veblen (1857-1929) gösterilmektedir. Veblen'den sonra John Rogers Commons (1862-1945) ve Wesley Clair Mitchell (1874-1948) bu akımın ilk ve önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktan ve Vural, 2006: 1).

İktisat literatüründe kurumsal iktisadi akım iki döneme ayrılarak incelenmektedir. Eski kurumsal iktisadi akım olarak adlandırılan birinci dönem 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) menşei olarak ilk kez ortaya çıktığı dönemi ihtiva

¹ Bir ülkedeki kurumların kapsayıcılık seviyesinin ölçülmesi konusunda farklı yaklaşımlar olsa da literatürde bu anlamda en çok kullanılan veri seti Dünya Bankası tarafından yayımlanan **Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI: World Governance Indicators)**'dir. Söz konusu göstergelerin oluşturulmasında yaklaşık 200 ülke için hesap verilebilirlik, siyasi istikrar ve şiddet, devletin etkinliği, düzenleme kalitesi, hukukun üstünlüğü ve son olarak yolsuzluğun önlenmesi gibi alt konu başlıkları kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>

ederken; yeni kurumsal iktisadi akım olarak adlandırılan ikinci dönem 1970’li yıllardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır (Dura, Yenilmez ve Mecik, 2018).

1.2.1. Eski Kurumsal İktisat Okulu

Eski kurumsal iktisat okuluna göre, kurumlar ile birey davranışları arasında iki yönlü bir ilişki söz konusudur. Yani, kurumlar birey davranışlarını etkiler veya kurumlar birey davranışlarının bir tezahürü olarak şekillenir (Aktan ve Vural, 2006: 1-11)

Eski kurumsal iktisatçılara göre ekonomide klasik iktisatçıların iddia ettiği gibi statik bir denge söz konusu değildir. İnsan davranışları sürekli değişmektedir. Dolayısıyla eski kurumsal iktisatçılar, iktisadın ana konusunun klasikçilerin iddia ettiği gibi fiyatlardan ziyade grup davranışlarının olması gerektiğini savunmaktadırlar (Dumludağ, 2014).

Eski kurumsal iktisatçılar ile ilgili olarak yapılan eleştirilerden en önemlisi belki de bu iktisatçıların kurumsal bir iktisadi sistemi savunmalarına karşın klasik iktisadın argümanlarını eleştirmenin ötesine geçemeyerek bu konuda bir teori ortaya koyamamalarıdır (Rutherford, 1996: 9; Aktan ve Vural, 2006: 38).

1.2.2. Yeni Kurumsal İktisadi Akım

Kurumsal akım 1970’li yıllara gelindiğinde siyaset, ekonomi ve sosyoloji alanında yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır. Ancak Eski Kurumsal İktisat Okulu, Klasik Okula bir tepki olarak ortaya çıkmasına karşın Yeni Kurumsal İktisat olarak nitelendirilen akım Neoklasik iktisadı tamamlayıcı bir akım olarak ortaya çıkmıştır. **Yeni Kurumsal İktisat** terimi ilk kez 1975 yılında Amerikalı iktisatçı Oliver E. Williamson (1932-) tarafından kullanılsa da bu görüşe hayat veren iktisatçının iktisadi kalkınma ile kurumlar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaları ile **1993 Nobel Ekonomi Ödülü**’nü alan Douglass C. North (1920-2015) olduğu ifade edilebilir. North’a göre kurumlar, ekonomik aktörlerin daha rasyonel kararlar vermelerini sağlayan kuralları ortaya koyduğu için belirsizliği azaltır (North 2002, akt. Eroğlu, 2018).

Yeni kurumsal iktisadın temel olarak Neoklasik iktisadi düşüncenin açıklayamadığı bazı olgulara cevap bulmak üzere bir tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Birey ve toplum davranışlarını etkileyen sosyal ve yasal normların iktisadi kalkınma süreçlerindeki rollerini konu alan araştırmalar iktisat yazınında özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde oldukça ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Bu alanda çalışan iktisatçılardan dördünün, Friedrich Hayek, James M. Buchanan, Ronald Coase ve Douglass C. North'un sırasıyla 1973, 1986, 1991 ve 1993 yıllarında **Nobel Ekonomi Ödülü**'nü almaları da bu anlamda önemli bir göstergedir. (Menard ve Shirley, 2011: 4). Yeni kurumsal iktisatçılar 20. yüzyılın son çeyreğinde kurumların iktisadi sistem içerisindeki rolleri üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan Coase ve Williamson'un çalışmaları kurumların mülkiyet hakları, sözleşmeler ve işlem maliyetleri üzerindeki etkisi gibi biraz daha mikro seviyede iken; North'un çalışmaları daha kapsamlıdır. North, iktisadi kalkınmada devletin rolü ile birlikte daha geniş bir perspektiften kurumsal çevreyi analiz etmiştir (North 2002, akt. Aktan ve Vural, 2006: 23).

Yeni kurumsal iktisatçılar, Neoklasik iktisatçıların **işlem maliyetleri, bilgi simetrisi ve rasyonellik** konularındaki varsayımlarına itiraz ederek iktisadi analizlerde bu varsayımlar üzerinde önemli etkileri olan kurumsal yapıların analize dâhil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yeni kurumsal iktisatçılar, neoklasiklerin aksine, işlem maliyetlerinin iktisadi ajanların yatırım ve tüketim kararlarında önemli bir etken olduğunu öne sürmüşlerdir (Coase, 1991). Benzer şekilde piyasada herkesin her türlü bilgiye erişiminin mümkün olmadığını ve iktisadi ajanların her zaman rasyonel davranmayabileceğini öne sürerek, **bilgi asimetrisi** ve **sınırlı rasyonellik** varsayımlarının analizlerde dikkate alınması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Yeni kurumsal iktisatçılara göre, piyasadaki kurumsal yapılar, işlem maliyetleri, bilgi asimetrisi ve sınırlı rasyonellik konularında önemli bir etkiye sahiptirler (Dumludağ, 2014).

Yeni kurumsal iktisadi akımın günümüzdeki temsilcilerinden olan Avner Grief (2006), mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü gibi sosyal olarak faydalı olan kurumların bireylerin ve firmaların tasarruf eğilimleri, çalışma ve yatırım yapma güdülerini üzerindeki etkilerinden dolayı sermaye oluşumuna katkı yapacağını ve iktisadi çıktı düzeyi üzerinde etkisinin olacağını öne sürmektedir.

Yeni kurumsal iktisat, özetle, kurumların ortaya çıkış saikleri, kurumsallaşma süreçleri, iktisadi hayatı iyileştirici yönleri ve iktisadi ajanların davranışları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Çetin, 2012).

Kurumsalcı görüş genel anlamda ele alındığında, bu görüşün sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimi gibi kurumsalcı çalışmalardan beslenen disiplinler arası bir görüş olduğu anlaşılmaktadır (Bolat ve Seymen, 2006: 249).

1.3.Kurumsal Değişim Süreci ve Dinamikleri

Kurumsal iktisat yazınında kurumların değişim süreci ve dinamiklerine ilişkin farklı yaklaşımlar söz konusudur. Veblen'e göre kurumsal değişimin kaynağı düşünce alışkanlıkları üzerinde belirleyici etkisi olan iç güdüler iken, North'a göre kurumsal değişimin kaynağı nispi fiyatlardaki değişme ve rekabettir. Pamuk ise siyasi ve ekonomik gücün kurumsal değişimin yönünü belirlediğini öne sürmektedir. (Bucak, 2019).

1974 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü alan Avusturyalı iktisatçı Hayek kurumların değişim sürecinin temelde iki damardan ilerlediğini ifade eder, bunlar: Fransız ya da **rasyonelci** yaklaşım ile İngiliz veya **ampirik** yaklaşımdır. Rasyonelci yaklaşımın iki temel özelliği vardır. Bunlardan ilki toplumda insanların barış içerisinde yaşayacağı bir adalet mekanizmasının hâkim olması iken ikincisi toplumdaki bireylerin kendileri için iyi olan kurumları keşfedebilecek kapasiteleri olmasıdır. İngiliz yaklaşımı ise şüpheli ve sonuç odaklıdır. Bu yaklaşımda birey özgürlüğü oldukça ön plandadır ve birey özgürleştikçe iyi ve faydalı kurumları teşkil etme potansiyeli artmaktadır. (Pejovich, 1995: 34,40)

Kurumların, düzenleyici, normatif ve kültürel-bilişsel unsurlar olmak üzere üç temel unsuru vardır. Düzenleyici unsurlar temelde kural koyma, denetleme mekanizmaları ile davranışların şekillendirilmesini içeren unsurlardır. Kurumların düzenleyici olma özelliğini ilk olarak ele alan ve bu konuda çalışmalar yapan kişi Alman düşünür Max Weber (1864-1920)'dir. Weber'e göre düzenleyici unsurlar normatif unsurlardan farklıdır. Çünkü toplumsal kabul gören normların uygulanabilmesi için bazı zorlayıcı unsurlarla donatılmış gerçek veya tüzel kişiliklere ihtiyaç vardır. Oysaki normatif

normların uygulanmasında bu çeşit bir yaptırım mekanizması yoktur. Normatif normlara uyulmaması durumundaki yaptırım mekanizması söz konusu davranışın toplumda kabul görmemesi, kınanması gibi davranışlardır. Kurumların kültürel-bilişsel unsurları ise toplumun ortak kavramlara yüklediği anlamların altında yatan mantıktır. Yani burada kurallar ve normatif normlardan ziyade bireyin/toplumun davranışının altında yatan temel felsefe anlaşılmaya çalışılmaktadır. (Bolat ve Seymen, 2006: 225-227)

Veblen ve Commons gibi bazı kurumsal iktisatçılara göre **doğal seleksiyon** kurumlar için de geçerli bir olgudur ve zaman içerisinde toplumsal açıdan zararlı kurumlar ayıklanmaktadır. Schumpeter, evrimci olarak gördüğü bu süreci **yaratıcı yıkım (creative destruction)** olarak tanımlamaktadır (Schumpeter, 1942, akt. Levent, 2019). Bu nedenle kurumsallaşma süreçlerine ilişkin olarak Veblen'in evrimci bakış açısının merkeze alınarak kurumların evriminin de göz önünde bulundurulması gerektiğini öne sürülmektedir (Hodgson, 2002).

Pragmatizmin temsilcilerinden John Dewey (1859-1952) kurumların toplumsal ihtiyaçlar sonucu ortaya çıktığı savının her zaman doğru olmayabileceğini, kurumların da bazı ihtiyaçları açıklayabileceğini hatta değiştirebileceğini ifade etmiştir. Dewey herhangi bir zamanda kabul gören bir kurumun zamanla eleştirilebileceğini savunmuştur (Aktan ve Vural, 2006: 5).

Kurumların toplumsal yapıyı düzenleyici ve iyileştirici rolleri olabileceği gibi bazen kurumsallaştırılmış kurallar ve inançlar bireyler için olumsuz anlamda dışsal birer bariyer halini de alabilmektedirler (Grief, 2006: 33). Bu bariyerler toplumsal kabul gören kurallar, kurumlar haline geldiğinde ise toplumsal anlamda da olumsuzluklara yol açabilmektedirler. Poul A. David tarafından ortaya konan ve patika **bağımlılığı (path dependance)** teorisinin esinlendiği **QWERTY** dizilimi bu duruma örnek olarak verilebilir. Günümüzde bilgisayar klavyesindeki **QWERTY** dizilimi aslında başlangıçta daktilo makinasındaki hızlı yazmaktan dolayı meydana gelen sıkışmanın giderilmesi ve kullanıcının tuşlara daha yavaş basacağı şekilde dizayn edilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte gelişen teknoloji ile birlikte bilgisayarların daktiloların yerine ikame edilmesine ve daha kullanışlı klavye dizilimleri geliştirilmiş olmasına karşın esasında kullanıcının yazımını yavaşlatan bu **QWERTY** dizilimi kullanılmaya devam edilmiştir (David, 1985).

Tarihte bazı toplumlarda yenilikçi çabalara karşı olumsuz bir tavır sergilenmesi de kurumların dışsal bir bariyer olabilmelerine örnek olarak verilmektedir. Bu kapsamda, literatürde oldukça tartışmalı bir konu da olsa, Müslümanların bazı dönemlerde yenilikçi çabalara karşı direnç göstermelerinin halihazırda gelişmiş ülkelerle aralarında oluşan gelir farkının en önemli nedenlerden biri olduğu sürülmektedir (Kuran T. , 2011).

1.4. Günümüzde Kurumsal İktisat

Günümüz iktisat literatürü incelendiğinde, kurumsal iktisatçıların odak noktalarının ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının nedeninin anlaşılması olduğu görülür. Kurumsal iktisatçıların söz konusu gelir farklılığının nedenine ilişkin temel çıkarımları, ilgili ülkelerde oluşan farklı kurumsal yapıların söz konusu gelir farklılığının oluşmasının başat nedeni olduğu şeklindedir. Bu alanda birçok iktisatçı çeşitli hipotezler ortaya koysa da bunlar arasında en ilgi çekici ve revaçta olan görüşlerden bazıları şöyledir:

Acemoğlu ve Robinson (2016), **Ulusların Düşüşü (Why Nations Fail)** isimli eserde, ülkelerin kalkınma seviyelerindeki farklılığın nedenini analiz etmekte ve **coğrafya**², **kültür**³ ve **cehalet**⁴ gibi birçok teorinin bu anlamda açıklayıcı olmadığı sonucuna varmaktadırlar. Zira bu hipotezler tropik bir iklime sahip olan Singapur'un kalkınma seviyesini veya bir kısmı Meksika'da bir kısmı ise Kuzey Amerika'da olan ve iki yakası arasında önemli derecede kalkınma farkı bulunan **Nogales** şehrinin durumunu ya da Japonya, Güney Kore ve Çin gibi **Protestan** ahlâkın veya Avrupa kültürünün yaygın olmadığı ülkelerin kalkınmasını açıklamada yetersizdirler. Bu nedenle onlara göre ülkeler arasındaki kalkınma farklılığının temel nedeni söz konusu ülkelerde teşkil olunan kurumsal yapılardır. Örneğin, İspanyolların kolonileştirdiği Meksika ile İngilizlerin kolonileştirdiği Kuzey Amerika arasındaki kalkınma farklılığının en önemli belirleyicisi

² Coğrafya hipotezine göre, ülkeler arasındaki gelir ve/veya kalkınma farklılığının en önemli nedenlerinden biri ülkelerin bulundukları coğrafyadır. Örneğin, Afrika, Orta Amerika ve Güney Asya gibi tropik iklimlerde yaşayan bireyler çalışmayı sevmeyen ve yenilikçi olmayan karaktere sahiptirler (Sachs, 2005).

³ Kültür hipotezine göre, Protestan kültürün kalkınmaya açık bir yapısı vardır ve Protestanlığın yaygın olduğu ülkeler daha çok kalkınmıştır. Alman sosyolog Max Weber'e (1864-1920) kadar giden bu hipotez sadece dinin değil diğer kültürel altyapıların da kalkınma seviyesinde önemli olduğunu ifade etmektedir (Yeşilyurt, 2016)

⁴ Cehalet hipotezine göre, bazı toplumlar veya ülkeler piyasa başarısızlıklarını nasıl açacaklarını bilmezler. Özellikle yönetim kademesindekilerin bu cehaletleri geri kalmalarına neden olur (Robbins, 1932).

İspanyolların ve İngilizlerin kolonileştirme anlayışındaki farklılık çerçevesinde oluşan kurumsal yapılarıdır.⁵ Benzer şekilde Güney Kore’de nispi olarak kapsayıcı kurumların varlığı nedeni ile **Samsung** gibi birçok marka gelişme ve büyüme olanağı bulurken, Kuzey Kore’deki kurumsal yapı bu tür girişimlerin gelişmesini engelleyici niteliktedir. Dolayısıyla teknoloji geliştiren firmaların K. Kore yerine G. Kore’den çıkması, Edison’un Meksika yerine ABD’den çıkması tesadüf değildir (s. 15-77).

Bu yaklaşıma göre, iktisadi kurumların teşkil edilmesi ile mevcut politik kurumların nasıl dizayn edildiği arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle siyaseti anlamak ve işin içine katmak dünyada yoksulluğu anlamak için elzemdir. Çünkü siyasiler genellikle siyasi nüfuzlarını kaybetmemek veya siyasi çıkar gruplarının çıkarları ile çelişmemek gibi nedenlerden dolayı kapsayıcı kurumların oluşturulmasına taraftar değildirler. Örneğin, kalkınmanın temel dinamiklerinden birisi olan inovasyon gibi konularda siyasiler tutucu davranabilirler.⁶ Bu nedenle kapsayıcı ekonomik kurumların teşekkülü ancak güçlü bir merkezi siyasi irade ile mümkündür. Çoğulcu ve merkezileşmiş siyasal kurumların desteklemediği kurumlar sömürücü kurumlardır. Bu sömürücü kurumlar belirli bir elit grubun çıkarlarına hizmet etmek için teşekkül edildikleri için de uzun vadede ayakta kalmaları pek mümkün değildir (Acemoğlu ve Robinson, 2016: 70, 81).

Acemoğlu ve Robinson tarafından kurumlara ilişkin olarak yapılan bu kapsayıcı ve sömürücü kurum ayrımı daha sonraki yıllarda iktisat literatüründe oldukça kabul gören bir başlık haline gelmiştir. Hatta öyle ki, **kapsayıcılık** konusu uluslararası finansal

⁵ Meksika ve Güney Amerika’da kolonileşme ve sömürgecilik faaliyetlerinin başladığı ilk dönemlerde İspanyolların izlediği zalim sömürgecilik faaliyetleri bu bölgelerde dikta ile kurulmuş kurumların oluşmasına neden oldu. Bu kurumlar ise iktisadi gelişmenin önünde en büyük engel olarak yer aldı ve bu bölgelerde demokratik kurumların gelişmesini engelledi. Oysa Kuzey Amerika’da da ilk başta İngilizler İspanyolların izlediği sömürgecilik politikalarına benzer politikalar izlediler ancak bu politikaların başarısız olduğunu erken anladılar ve yerel halkın yönetime katıldığı daha birleştirici politikalar izlemeye başladılar. Bu da Kuzey Amerika’da demokratik kurumların yerleşmesine ve günümüzdeki refah seviyesinin ortaya çıkmasına neden oldu. (Acemoğlu ve Robinson, 2016: 15-37)

⁶ Acemoğlu ve Robinson bu argümanlarını desteklemek için tarihten çeşitli örnekler verirler. En çarpıcı olanlardan birisi şu örnektir: 1583 yılında William Lee isimli rahip örgü makinasını icat ederek Kraliçeye patent için başvurduğunda kraliçenin yanıtı olumsuz olmuştur. Çünkü bu bir yaratıcı yıkım sürecini başlatacaktır ve bu süreci siyaseten idare etmek yerli üreticilerin tepkisine yol açacağı için oldukça zordur. Detaylar için bkz. Acemoğlu ve Robinson, *Ulusların Düşüşü: Güç Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, 2016: 146-174

kurumların literatürüne de girmiş ve söz konusu kurumların strateji belgelerinde bu kavrama atıf yapmak yaygın bir eğilim haline gelmiştir. Mesela, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2030 yılı için “**Sürdürülebilir Kalkınma**” başlığı altında yayımlanan raporun 4. Bölümü tamamıyla kapsayıcı kurumlara ayrılmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi, yoksulluğun azaltılması için kapsayıcı kurumların teşkil edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu raporda kurum kavramı “insan ve toplumsal yaşamı düzenleyen çerçeveleri, normları, organizasyonları ve yapıları içeren” geniş bir kavram olarak tanımlanmaktadır (BM, 2016).

Günümüz kurumsal iktisat literatüründe özellikle Orta Doğu’nun Batı’ya nazaran iktisadi kalkınma açısından neden daha az kalkındığı hususunda en güncel ve tartışılan çalışmalardan bir tanesi Timur Kuran’ın **Yollar Ayrılırken: İslâm Hukuku Orta Doğuyu Nasıl Geri Bıraktı? (The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East)** isimli çalışmasıdır. Timur Kuran’a göre Müslüman ülkelerin mevcut geri kalmışlıklarının en önemli nedeni İslâm hukuku tarafından dayatılan katı iktisadi kurumlardır. Timur Kuran, Müslüman dünyanın Kur’ân-ı Kerîm’deki **riba** yasağının kapsamını yanlış yorumladığını ifade ederek, Müslüman toplumların ticaretin iktisadi hayattaki önemini kavrayamadıklarını⁷, **sözleşme yaptırımı** ve **tüzel kişilik** konusunda gerekli kurumsallaşmayı sağlayamadıklarını ve en önemlisi de kalkınmanın dinamiği olan yenilikçi yaklaşımlara ilişkin katı tutum sergilediklerini öne sürmektedir. Ona göre, bu katı kurumsal yapı nedeni ile Batılı toplumlar sanayi devrimi sonrasında yüzlerce kişinin katılım sağlayabildiği uzun vadeli ortaklıklar teşkil etmeye başlarken Müslüman dünya hala Orta Çağ’dan kalma kısa vadeli ve birkaç kişi ile yapılan ortaklık yapısını sürdürmüşlerdir. Timur Kuran’a göre (2011) Osmanlı Devleti’nde bu konuda bazı dönemlerde sınırlı sayıda girişim olsa da zayıf ve yetersiz kurumsal yapılar nedeniyle kalıcı bir başarı elde edilememiştir.⁸

⁷ 19. yüzyılda Anadolu’da nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu şehirlerde bile dış ticaret ile uğraşanların büyük çoğunluğu gayri Müslümlerdi. 1912 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti’nde nüfusun %81’i Müslüman iken toplam yerel tüccarların ancak %15’i Müslümandı. %66’sı Rum ve Ermeniler kalanları ise diğer milletten tüccarlardı. (Kuran T. , 2011: 192-193)

⁸ İlk kez 1851 yılında Sultan Abdülmecit döneminde çok ortaklı, 2000 civarında ortağı olan, Şirketi Hayriye kuruldu. Bu şirket türüne “**Kumpanya**” adı verildi. Sultan da bu şirketin ortakları arasında olmasına karşın neredeyse diğer tüm ortaklar Ermenilerdi (Kuran T., 2011: .98-115).

Öte yandan, Lehne vd. (2014), iktisadi kurumların ülkelerin uzun dönemli büyüme oranları üzerinde önemli etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buradaki temel mekanizma hukukun üstünlüğü, iş ortamının piyasa dostu olması, mülkiyet hakkının korunması ve etkin sosyal normların varlığı gibi iktisadi kurumları olan devletlerin yatırım çekmede daha tercih edilir durumda olmaları olarak ifade edilmiştir. Çalışmada, iktisadi ve politik kurumların kalitesi ile ülkenin coğrafi konumu ve ülkenin tarihi geçmişinin yüksek oranda ilintili oldukları ortaya konmuştur. Aynı şekilde etnik yapı, doğal kaynakların varlığı, iktisadi olarak dışa açıklık da iktisadi kurumların kalitesine etki eden faktörlerdir. Çalışma sonuçlarına göre, doğal kaynağa bağlı bir ekonomisi olmayan, finansal piyasaları gelişmiş ve ticarete açık ülkelerin kurumlarının daha kaliteli olduğu tespit edilmiştir. (s. 2-5)

1.5. Kurumsal İktisat Literatüründeki Güncel Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme

Kurumsal iktisadi görüşün iddia ettiği gibi kurumsal yapılar kalkınma süreçlerinin önemli bir bileşeni olmakla birlikte kalkınmanın veya geri kalmışlığın yegâne kaynağının iktisadi kurumlar olduğu gibi bir argümanın, bazı durumları açıklasa bile, tek başına yeterli açıklama zemini oluşturmayacağı da açıktır. Zira her dönemin ve ülkenin kendine has durumları olabilmektedir. Örneğin Orta Doğu'nun kalkınma seviyesine ilişkin yaklaşımlarda bölgenin jeopolitik konumu nedeniyle maruz kaldığı sıkıntıları dikkate almayan bir analizin eksik kalacağı, İbn Haldûn'a (1332-1406) izafe edilen **“Coğrafya kaderdir”** hipotezi gibi farklı yaklaşımların da belli ülkeler ve/veya dönemler için geçerli olabileceği düşünülmektedir.

Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının iktisadi teorilerle açıklanması çabaları makul çabalarlardır. Ancak bu çabalar zaman zaman iktisatçıların ön kabulleri, temsil ettikleri iktisadi düşünce ekolünden etkilenmeleri gibi çeşitli nedenlerden ötürü yanlış ve/veya gerçeklikten yoksun öznel çıkarımlar yapabilmelerini de beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda, günümüz kurumsal iktisatçılarının argümanlarında özellikle aşağıdaki hususlar açısından çeşitli ön kabuller, tutarsızlıklar ve eksiklikler olduğu değerlendirilmektedir.

1.5.1. Avrupa-merkezci (Eurocentric) Bakış

Bahse konu ön kabullerden belki de en önemlisi kökenleri 19. yüzyıla dayandırılan Batı uygarlığının tüm bu analizlerin merkezine alınmış olmasıdır. Genel olarak Hegel'e dayandırılan ancak en yoğun şekli ile Weber'in analizlerinde ortaya çıkan **Avrupa-merkezcilik (Eurocentricism)**, Batı menşeli kültür, değer, norm ve kurumları diğerlerine kıyasla ön plana çıkartan, Batının bu anlamda diğerlerinden üstün olduğunu iddia eden bir düşünce tarzı olarak tanımlanabilir (Hobson, 2019: 29). Hatta denilebilir ki günümüzde günlük hayatta kullanılan Orta Doğu, Yakın Doğu ve Uzak Doğu gibi birçok coğrafi isimlendirmenin kökeninde bile Batının coğrafi olarak da dünyanın merkezine yerleştirilmesi yatmaktadır (Özdemir M., 2019:13).

Günümüz kurumsal iktisatçıların kahir ekseriyetinin de ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını analiz ederken Doğu'nun kurumlarını ötekileştiren Avrupa-merkezci bir yaklaşım sergiledikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda, **Oryantalizm**⁹ ve **Avrupa-merkezcilik** kavramlarını aynı anlamda kullanan Hobson (2019), Batı'nın erdemlilik, gelişmişlik, dürüstlük, akılcılık gibi birçok alanda Doğu'ya kıyasla kendisini üstün bir konuma yerleştirerek dünya tarihinin ilerlemeci hikayesinde Batı'nın kendi ötekisini oluşturmak suretiyle merkeze kendisini aldığı hususuna dikkat çekmektedir. Hobson, bu yaklaşımı eleştirerek Avrupa-merkezcilik gerçeklerinin **“bilimsel bir nesnellığe”** dayanmadığını ve Batı'nın kurumsal yapılarının şekillenmesinde Doğulu kökenlerinin olduğunu söylemektedir. (s. 22-23-305). Aşağıdaki ifade de bu eleştiriye destekler niteliktedir:

“Tarih tek bir gruba (ya da insana) aitmiş gibi yazılamaz. Medeniyet kademe kademe oluşturulmuştur, bugün birinin katkılarıyla bir başka gün diğerinin...” (Benedict, 1989: 2-3)

⁹ Bu terim ilk olarak 1978 yılında Edward Said tarafından kavramsallaştırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Edward W. Said, *Orientalism*, Londra, Penguin, 1978

1.5.2. Teori ile Örneklem Arasındaki Tutarsızlık

Yukarıda sözü edilen tutarsızlıklardan bir diğeri söz konusu iktisatçıların ortaya koydukları teorilerle bu teorileri doğrulamak için verdikleri örnekler arasındaki zaman zaman bazı tutarsızlıklar ve/veya eksiklikler olmasıdır. Aşağıdaki birkaç örnekle konuyu açıklayabiliriz.

Acemoğlu ve Robinson (2016) 17. yüzyılda İngiltere’de **Büyük Devrim** sürecine giden kapsayıcı kurumların hâkim kılınması mücadelesini anlatır ve sanayi devriminin temelinde bu mücadelenin yattığını ifade eder (s. 180). Ancak literatürde bu konuda oldukça farklı argümanlar ve teoriler de söz konusudur. Mesela, Parthasarathi (2019), sanayi devrimine giden sürecin temelinde İngiltere’nin tekstil sektöründe uluslararası arenada rekabet edememesi nedeniyle yeni üretim teknikleri geliştirmesi olduğunu belirtir. Benzer şekilde, Çin ve Hindistan gibi ülkelerde odun ve kereste gibi kaynakların bolluğu nedeni ile bu ülkelerde başkaca enerji kaynağı arayışının olmadığını ancak İngiltere’de bu kaynakların kıt olmasının İngiltere’yi yeni arayışlara sevk ettiğini ve kömürün bu alanda kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir (s. 3).

Teoride sıklıkla serbest piyasa ekonomisi vurgusu yapan ve serbest piyasa ekonomisi kurumlarının kapsayıcı kurumlar olduğunu ifade eden Acemoğlu ve Robinson’un (2016) İngiltere tekstil sektörü ile ilgili verdikleri birçok örnek aslında İngiltere’nin tekstil sektöründe dünyanın bir numarası olma yolunda ilerlerken serbest piyasa kurumları ile bağdaşmayacak yasakçı ve korumacı politikalar izlediğini göstermektedir.¹⁰ İngilizlerin söz konusu politikalarının nedeni aslında çok aşikârdı: Kitlesel üretim tekniklerini geliştirdikten sonra maliyet avantajı ile dünya pazarında söz sahibi olabileceklerini biliyorlardı. Serbest ticaret ile ilgili doktrinler tam da bu dönemlerde dolaşıma sokulmasının oldukça manidar olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü İngiltere birçok malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahipti ve bu ürünleri satmak için geniş bir pazara ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla kapsayıcı kurum diye tarif edilen sanayi devriminin kurumlarının o dönemin sömürgeci devletlerinin lehine olan ve hatta toplumsal hayat açısından sömürücü kurumlar olduğunu da ifade etmek mümkündür. Engels (1997), sanayi

¹⁰ İngiltere’de 1701 yılında ipek ürünlerin ithal edilmesi yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklar ilerleyen süreçte gelen itirazlardan dolayı kaldırılmıştır. Detay için bkz. (Acemoğlu & Robinson, 2016, s. 189-190)

devriminin İngiltere’inde Liverpool gibi tekstil sektörünün merkezi olan şehirlerde işçi sınıfının zorlu yaşam koşullarını aktarırken bu bölgelerde hektar başına üç bin kişinin (metrekareye 3 kişinin) düştüğünü ve insanların bronşit, verem gibi bulaşıcı hastalıklar ile mücadele içerisinde yaşamaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Benzer şekilde Acemoğlu ve Robinson 1900’lü yıllarda ABD’de Dupont ve Rockefeller gibi baronların oluşturdukları tekel yapılarının toplum aleyhine büyüdükları gerekçesiyle kamu otoritesi tarafından engellendiğini aktarmaktadırlar (Acemoğlu ve Robinson, 2016: 309-314). Bu örnek her ne kadar ABD’deki kurumsal yapının tekel yapıları gibi sömürücü kurumların oluşumunu engelleyici nitelikte kurumlar olduğunu vurgulamak için verilmiş olsa da günümüzde uluslararası şirketlerin sahiplerine, bu şirketlerin büyüklük ve iktisadi ve siyasi nüfuzlarına bakıldığında bahsedilen bu tekel yapıların günümüzde de varlıklarını devam ettirdikleri rahatlıkla söylenebilir. Benzer şekilde, 17. ve 18. yüzyıllarda sömürgecilik faaliyetleri yürütmek üzere bir takım imtiyazlarla donatılan **İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (British East India Company)** ile **İngiliz Batı Hindistan Şirketi’nin (British East India Company)** daha güçlü bir tekel yapısı oluşturmak için **Hollanda Doğu Hindistan Şirketi¹¹ (Dutch East India Company)** adı altında birleştirilmesi (Erçin, 2017) sanayi devrimine giden süreçte Batı’nın tekel yapılarına bakışını ortaya koyması anlamında ilginç örneklerdir. Buradan hareketle, günümüzde Batı menşeli olarak dayatılan kurumsal yapıların tekel yapılarının kırılması bir kenara bu yapıların küresel boyut kazanmasına katkı sağlayacak bir bakış açısına sahip olduğu ifade edilebilir.

Acemoğlu ve Robinson (2016), Zimbabwe’nin kurumsal yapısındaki yozlaşmaya 2000 yılındaki ulusal piyangoyu Zimbabwe devlet başkanının kazanmasını örnek vermektedir. Zimbabwe özelinde bu eleştiri yerinde olmasına karşın buna benzer yolsuzlukların veya haksız gelir transferlerinin uluslararası arenada daha farklı ve nispeten anlaşılamayacak şekilde Batılı elitistler tarafından yapıldığı hususunu da ilave etmek gerekmektedir. Kapitalist sistemin öngördüğü ve kurumsallaştırdığı finans piyasalarında yapılan işlemler ve finans sisteminin yapısı göz önüne alındığında

¹¹ Asya’da yaklaşık 21 yıl tekel faaliyetleri yürüten bu şirket dünyanın ilk çokuluslu şirketi olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda ilk hisse senedi çıkaran şirket olma unvanına da sahip olan bu şirket bir nevi devlet hüviyeti kazanmıştır. Zira bu şirket savaşa girme kabiliyetinden para basma ve devletlerle anlaşma imzalama kabiliyetine kadar bir devlete özgü olan bir dizi imtiyaza sahipti (Clulow ve Mostert, 2018).

buralarda yapılanların sonuçlarının Zimbabwe'deki yolsuzluktan daha küresel ve derin olduğu aşîkârdır. Bu duruma sayısal bir örnek vermek gerekirse, **faiz takasları (swap)** gibi **türev kağıtların** 2020 yılı itibarıyla toplam değeri 1 katrilyon ABD doları seviyesindedir (Maverick, 2020). 2019 yılında reel küresel hasılanın 87,5 trilyon ABD doları olduğu düşünöldüğünde hemen hemen tamamı sanal ortamda işlem gören ve üretken olmayan bu türev ürünlerin küresel reel hasılasının 10 katı olması küresel ölçekte finans elitlerinin oynadıkları “**kumarın**” boyutunu işaret etmesi açısından anlamlıdır (Kurtoğlu, 2017: 18)

Benzer şekilde Timur Kuran'ın (2011) Orta Doğu'nun geri kalmasına ilişkin öne sürdüğü teoriyi desteklemek için İslâm hukukunda tüzel kişiliğın gelişmediğı ve yenilikçi faaliyetleri engellediğı şeklindeki çıkarımlarının yukarıda izah edilmeye çalışılan yanlış tavrın bir neticesi olduğu düşünölmektedir. İslâm hukuku, İslâm dininin asli kaynakları olan **Kur'ân-ı Kerîm** ve **Sünnet** çerçevesinde **Usûl** literatüründeki metodoloji takip edilerek temel normları ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, **İstihsab** adıyla bilinen ve **fıkıh metodolojisi (Usûl-i Fıkıh)** kaidelerinden biri olan “Eşyada asıl olan mübahlıktır” ilkesi, aksine bir delil olmadığı sürece yapılan tasarrufun ve akdin geçerliliğine işaret etmektedir (Orman, 2014: 34). Buradan hareketle uzun ömürlü tüzel kişiliklerin Müslüman dünyada oluşturulamamasının nedenini İslâm hukukuna bağlamak oldukça yanlış bir tutumdur. Timur Kuran'ın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla mevcut hukuk normları veri kabul etmekte ve bunlar üzerinden İslâm hukuk normlarının kalkınmaya engel teşkil ettiğı sonucuna varmaktadır. Fakat mevcut hukuk sistemi altında bir değerler sistemi, kültürel altyapı ve bir dünya görüşü olduğu hususunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu anlamda hukuk ve kurallar aslında bağlam bağımlıdır. Dolayısıyla bu bağlamlar silsilesinin tarihi süreçler de dikkate alınarak analizlerde göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Levent, 2019).

Tüzel kişilik konusu ile ilgili olarak ifade edilmesi gereken diğeri bir husus ise tüzel kişilik ile ilgili mevcut iktisadi argümanların bazılarının da eleştirilebilir olduğu hususudur. Özellikle de kurumsal iktisatçılar Batının günümüz itibarıyla geldiğı noktanın en önemli nedenlerinden birisinin tüzel kişiliğı keşfetmeleri ve şirketlerin bu yüzden uzun ömürlü olarak varlıklarını sürdürmüş olmaları olduğunu ifade ederek **tüzel kişiliğı** bir anlamda kutsallaştırmaktadırlar. Ancak günümüzde tüzel kişiliklere uluslararası ölçekte

tanınan vergi indirimleri ve muafiyetler gibi birçok imtiyaz göz önüne alındığında dünyadaki mevcut gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinde bu yapıların da paylarının olduğu ifade edilebilir. Örneğin Türkiye’de gerçek kişi için gelir vergisinin alt dilimi %15 üst dilimi ise %35 iken tüzel kişiler için geçerli olan kurumlar vergisinin %22 olması hususu çok da adil bir vergileme sistemine işaret etmemektedir. İlginç bir şekilde kurumlar vergisi için belirlenen oranların sadece Türkiye’de değil diğer ülkelerde de benzer şekilde bireylerden alınan ortalama vergilerden daha düşük olduğu görülmektedir. Bireyler, gelir vergisinin yanında tüketim için de katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi adı altında vergiler öderken söz konusu şirketler bir şekilde bu vergilerden muaf olabilmektedirler. Burada ifade etmeye çalışılan olgu şirketleşme hususunun ve tüzel kişiliğin teorik olarak doğru bir kurumsal yapıya işaret etmekle birlikte yüzyıllardır uygulanagelen durum itibarıyla sermayenin aşırı bir şekilde kayırıldığı bir yapı haline dönüştüğü/dönüştürüldüğü ve/veya zaten bunun için hayata geçirilmiş olduğu hususudur.

Günümüzde büyük şirketlerin sahipliklerinin tespit edilmesi oldukça meşakkatli bir iş haline gelmiştir. Çünkü herhangi bir şirketin ortaklarına bakıldığında yine şirketler grubunun bu şirketlerin ortağı olduğunu ve sonraki aşamalarda da sürekli bir şekilde ortakların yine tüzel kişilikler olduğu görülmektedir. Halbuki son tahlilde ismen ve cismen bu şirketlerin bir gerçek kişi sahipleri vardır ve bu kişilerin yıllık gelirleri gelir vergisi dilimleri itibarıyla mutlaka en üst dilimde vergilendirmeyi hak etmektedir. Bahse konu hususu Alatl (2019) şöyle ifade etmektedir:

“...mesela **Japon Keiretsu** kendi bankası da olan **Mitsubishi** gibi devasa bir yığılımdır. Kore’nin **Chaebol**’unun altında **Samsung, Hyundai, LG** gibi uluslararası devler yer alır. **Amerikan Berkshire Hathaway** elliden fazla kuruluşun ve bir o kadar da holdingin büyük hissedarıdır. Dünya çapında şubeleri olan perakende mağazalar zinciri **Walmart Stores**’tan otomotiv sanayiine kadar devasa üretim/hizmet yığılımına ait şirketler sadece 24 kişiden oluşan yönetim kuruluna hesap verirler.” (s. 337)

Son olarak, kapsayıcı ekonomik ve siyasi kurumların **özgür basını** geliştirdiği öne sürülmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2002: 322) Ancak günümüzde aslında tam tersinin olduğu öne sürülebilir. Zira medya sektörü ancak elitlerin patron olabileceği yapılardır. Dolayısıyla bu argümanda bir çelişki olduğu düşünülmektedir. Çünkü elitist

gruplar toplumsal çıkarlar yerine kendi çıkarlarını maksimize etmek için çaba sarf ederler. Dolayısıyla medya günümüzde elitlerin elinde olduğuna göre günümüzde medyanın temel işlevi elitlerin çıkarlarının maksimize edilmesidir. Bu kapsamda özgür basın kavramının da bu tespiti örtmek için kullanılan bir kılıf olduğu düşünülebilir. Robert Michels (2016), **Oligarşinin Tunç Yasası**¹² olarak adlandırdığı kavram ile sömürücü kurumların kendini farklı kisveler altında yeniden oluşturabilme kabiliyetine sahip olduğuna öne sürmektedir. Bu bağlamda, günümüzde “medya sektörünün kapsayıcı kurum hüviyetine bürünmüş sömürücü bir kurum” olup olmadığı hususunun üzerinde düşünölmeye değer bir konu olduğu değerlendirilmektedir.

1.5.3. Sebep-Sonuç İlişkisinde Tutarsızlık ve Anakronizm

Bahse konu tutarsızlıklara ilişkin üçüncü tespit söz konusu iktisatçıların değerlendirmelerinde sonuçtan sebebe gitme şeklinde bir metodoloji izledikleri için zaman zaman zaman **anakronizm** yapmalarıdır. Örneğin, Osmanlı Devleti kurumlarına ilişkin olumsuz çıkarımların birçoğunda bu tür bir anakronizmden söz etmenin mümkün olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti, dönemin oldukça çetin şartlarına rağmen yaklaşık altı asırdan daha uzun bir süre zorlu bir coğrafyada ayakta kalabildi ve dünyanın üçte birine hâkim olmayı başarabildi. Doğru kurumsal yapılar teşkil edilmeksizin bunun başarılabilmesinin olanaksızlığı ortadadır. Salt Osmanlı Devleti’nin son dönemdeki görece bozulmuş ve/veya özellikle 19. yüzyıldan sonra dünyada baskın olmaya başlayan Batı’nın kurumsal yapılarıyla uyum sorunu yaşayan kurumsal yapısı dikkate alınarak Osmanlı Devleti’nin kurumsallaştırdığı kurumların sömürücü olduğunu ifade etmenin tarihin belirli bir dönemine yön vermiş bir imparatorluk için haksızlık olduğu düşünülmektedir. Nitekim Mehmet Genç (1934-2021) 25 yıllık araştırmalarının sonucu olarak kaleme aldığı

¹² Bu kavramı ilk kez Almanya doğumlu İtalyan sosyolog Robert Michels 1911 yılında kaleme aldığı “Siyasal Partiler” isimli eserinde kullanmıştır. Michels, Alman Sosyal Demokrat Parti’nin seçim kampanyalarında verdiği sözleri yerine getirmemesinden hareketle örgütlenmenin olduğu her yerde oligarşinin söz konusu olduğu sonuna varmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Michels, R. (2016). **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**. (S. M. Lipset, Dü., Eden, & C. Paul , Çev.) New York: The Free Press.

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi isimli eserinde Osmanlının askeri, bürokratik ve uluslararası ilişkiler gibi çok daha başarılı olduğu alanlara kıyasla daha az başarılı olduğu düşünülen iktisat ve maliye alanlarında da kendisine intikal eden bilgi birikimini akıl ve vicdan ile sentezleyerek dönemin şartları çerçevesinde toplumsal çıkarı önceleyen bir iktisadi sistem inşa ettiğini tespit etmiştir. Genç, ayrıca, Osmanlı Devleti'nin iktisadi yaklaşımının kapitalizme sadece kapalı olmadığını aynı zamanda kapitalizme karşı bir duruşunun da olduğunu ifade etmektedir. (Genç, 2016:7: 72). Genç'in ifadesiyle:

“Osmanlı ekonomisi tabiri caizse, bir ihtiyaç ekonomisi idi. İnsanlar ekonomi için midir? Yoksa ekonomi insan için midir? Diye sorulsa hiç müphemiyete yer verilmeyecek şekilde ‘ekonomi insan içindir’ cevabını verirdi Osmanlı zihni.” (s. 336)

Öte yandan, İngilizlerin sömürgecilik sistemlerinin kapsayıcı kurumların neşet etmesine olanak sağlayan bir yapıda olduğu hususu vurgulanırken Güney Amerika'da İspanyol sömürgeciliğinin ve Ortadoğu'da da Osmanlı sömürgeciliğinin başarılı olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin güçlü bir sömürge sistemi kuramadığı için de vergileri toplamakta zorlandığı ifade edilmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2016:116). Ancak, bu görüşü ortaya koyanlar bir taraftan da Osmanlı Devleti'ni sömürücü kurumlar teşkil ettiklerini öne sürmekte ve eleştirmektedirler (Acemoğlu ve Robinson, 2016: 202). Dolayısıyla bu söylemlerde bir tutarsızlık olduğu aşikârdır. Sömürgeciliğin başlı başına etik olmayan bir durumu referans aldığı da göz önüne alındığında “iyi kurgulanmış sömürgecilik sistemi” veya “başarılı olmuş sömürgecilik” kavramları bile kapsayıcı kurum anlamında bir tutarsızlığa işaret etmektedir.

Sonuçtan hareketle sebebi tespit etme şeklinde takip edilen metodolojinin bir diğer handikabı ise günümüzde iktisadi olarak görece gelişmiş ülkelerdeki kurumsal yapıların en doğru yapılar olduğu varsayımının gerek zımni olarak gerekse açık bir şekilde bu analizlerin merkezine alınarak değerlendirmede bulunmaktır. Bu varsayıma ilişkin olarak iki farklı eleştiri yapılabileceği düşünülmektedir. Bunlardan birincisi bugün başarının kaynağı olarak öne sürülen kurumsal yapıların ilerleyen zamanlarda tam tersi bir şekilde yaftalanabileceği hususudur. Nitekim bazı iktisatçıların “**allayıp pulladıkları**” Batının iktisadi kurumları özellikle 2008 yılında ortaya çıkan küresel finans krizinden sonra uluslararası ölçekte ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. 2020 yılında tüm

dünyayı etkileyen **Kovid-19** salgını ile birlikte ise bahse konu eleştiriler zirve noktasına ulaşmıştır. Bu kapsamda, Dünya Ekonomik Forumu (WEF) 2021 yılı ortalarında Singapur’da gerçekleştireceği yıllık ekonomi forumunun temasını ekonomilerin sürdürülebilir bir şekilde yeniden inşa edilmesi amacıyla “**Büyük Sıfırlama (The Great Reset)**” olarak belirlemiştir (WEF, 2020). Dolayısıyla, belirli bir dönemde doğru olarak algılanan sistemler zamanla bazı yan etkilerinin fark edilmesi ile ve/veya toplumsal dinamiklerde meydana gelen değişimler nedeni ile sorgulanır hale gelebilmektedir.

Günümüzdeki iktisadi yapı ve kapitalist sistemin dayatılan kurumlarının doğru kurumsal yapılar olduğu şeklindeki varsayıma ilişkin ikinci eleştiri ise bu kurumların iddia edildiğinin aksine **erguvanilerin**¹³ nemalanmasına hizmet eden (Alatlı, 2019: 139), toplumun geneli için refah sağlamaktan uzak kurumlar olduğu şeklindedir. Bu bağlamda, Pikety (2014), **Sermaye (Capital)** isimli kitabında, dünyadaki gelir ve servet dağılımını detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra dünyada sermayenin paylaşımındaki adaletsizliğin dünya tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere geldiğini tespit etmiştir (s. 586).

Sonuçtan nedene gitmek gibi bir yaklaşım sergilendiğinde bazen sonucun elde edilmesi için yapılan çabalar zorlama çıkarımların elde edilmesine ve insani ve etik olmayan politikaların savunulmasına da neden olabilmektedir. Batının mevcut durumda kalkınmada daha ileri olmasının nedenleri arasında “**Malthuscu**” nüfus politikaları gibi pozitif denetim yöntemlerinin olduğunun ifade edilmesi gibi... Burada **pozitif nüfus denetimi** denilen olgu esasında evlilik yaşının yükseltilmesi, kıtlık, salgın hastalık ve savaş gibi etmenlerdir. İlginç bir şekilde Parthasarathi (2019), Çin ve Hindistan’ın aslında Batıdaki kurumlara benzer kurumsal yapılara sahip olduğunu ifade ederken yukarıda değinilen pozitif nüfus denetim mekanizmalarının, sanki çok makbul bir durummuş gibi, Çin ve Hindistan’da da olduğunu şiddetli bir şekilde savunmaktadır (s. 4).

¹³ Alatlı (2019), Eflatun ve Aristo’nun toplumu temelde altın, gümüş ve bronz olarak 3’e ayırmaları hususuna atfen benzer şekilde erguvaniler, kolluk kuvvetleri ve emekçiler şeklinde bir ayırım yapıldığını ve esasında kent kavramının erguvaniler için olduğunu ifade etmektedir.

1.5.4. Sosyal Entropi Olgusunun Dikkate Alınmaması

Esas olarak fizik bilimine ait olan **entropi** terimi termodinamiğin ikinci yasasıdır. Entropi yasasına göre kainattaki her şey bir yapı ve değerle başlamasına karşın değiştirilemez bir şekilde kaos ve tükenme eğilimi sergiler. Buradan hareketle **sosyal entropi** toplumların, sistemlerin, kurumların yavaş ya da hızlı bir şekilde düzenden düzensizliğe doğru bir süreç izleme eğiliminde olduğunu ifade eder. Dolayısıyla sosyal entropi kuramı toplumsal kurumlar açısından da entropi sürecinin geçerli olduğunu öne sürmektedir (Gündüz, 2006).

Her ne kadar ismi konulmamış olsa da sosyal entropi kavramına İbni Haldûn'un asırlar evvel yaptığı analizlerde rastlamak mümkündür. İbni Haldûn'un meşhur eseri **Mukaddime'de** devletlerin ve medeniyetlerin de insanlar gibi bir yaşam döngüsü olduğunu ve her yaşam döngüsünün kendine has dinamikleri olduğunu ifade etmektedir. İbn Haldûn'a göre, devletler de insanlar gibi doğar, büyür ve bir olgunluk evresi olur; ancak daha sonra düşüş trendine girerler (İbn Haldûn, 2017). Tarih, ne kadar mükemmel sistemler, kurumlar teşkil edilirse edilsin bir şekilde son bulduğunu göstermiştir. Geçmişten günümüze kurulan ve yıkılan devletler, imparatorluklar ve bu devletlerin kurmuş oldukları kurumların son tahlilde ortadan kalkması bu çıkarımı doğrular niteliktedir. Örneğin, 479-431 tarihleri arasındaki yarım asırlık süre Yunan Uygarlığının "**Altın Çağı**" olarak kabul edilir ve bu dönemde Atina'da **Prikles Devri** demokrasinin, hukukun üstünlüğü, bireylerin haklarının korunması, fırsat eşitliği, yönetimin seçimle işbaşına gelmesi ve bir kişinin elinde bulunmaması, dış politikada komşularla iyi geçinme, örf adet ve geleneklere bağlılık, fikir hürriyeti, bilim ve sanata önem verilmesi gibi özellikleri ile günümüzde bile halen en ideal yönetim şekli olarak kabul edilmektedir. Ancak, **Peleponez Savaşları**'nda (MÖ. 431-404) güçlü, zengin ve daha uygar olan **Atina** fakir geri ve ilkel **Sparta**'ya yenilmiş ve bu mükemmel sistemin hızlı bir şekilde yıkılmasına, kurumların tahrip olmasına neden olmuştur (Yalçın A., 1976: 36-28).

1.6. Kapitalizmin Kurumları ve Kapsayıcılık

Kapitalizm, bireylerin mülkiyet haklarını kendi çıkarları çerçevesinde özgürce kullanabildikleri, fiyatların arz ve talep koşulları çerçevesinde piyasa şartlarında olduğu bir piyasa sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde devlete biçilen temel rol ise gerektiğinde piyasa aksaklıklarının giderilmesi hususunda aksiyon alması ve genel olarak adalet, savunma gibi kamusal hizmetlerin yerine getirilmesi şeklindedir (Scotth, 2006). Her ne kadar kapitalizmin tanımı bu şekilde yapılıyor olsa da literatürde bu tanımın daha ziyade **piyasa ekonomisi** için geçerli olduğu; kapitalizmin ise piyasa ekonomisinin bir tür farklı uygulaması olduğu yönünde söylemler de vardır (Azhar, 2019: 63). Dolayısıyla burada belki de tartışmanın boyutunu **ekonomi (economy)** ve **iktisat bilimi (economics)** kavramları üzerinden ele almakta fayda vardır. Ekonomi kavramı genel olarak mal ve hizmetlerin üretim, tahsis, değişim, tüketimi ile ilgili olarak bireylerin davranışlarını da içeren aktiviteleri ifade etmek için kullanılırken; iktisat bilimi kavramı iktisadi hayatı analiz etmeye, modellemeye çalışan bir akademik disiplini ifade etmek için kullanılmaktadır. Buradan yapabilecek çıkarım, ekonomi kavramı “**olan**” ile ilgili iken iktisat bilimi kavramının teorik bir disiplin olarak “**olması gereken**” ile ilgilendiğidir (Rees, 2015). Buradan hareketle, kapitalist sistem olarak adlandırılan olgunun iktisat bilimi kavramından ziyade ekonomi kavramıyla daha yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir.

Kapitalist sistemin kurumları denilince elbette birçok iktisadi kurum akla gelmektedir; ancak burada kapitalist sistemin “**ruhunu**” temsil ettiği düşünülen belli başlı kurumlara kısaca değinilecektir.

Kapitalist ekonomik sistemde fiyatların piyasada arz ve talep koşulları çerçevesinde serbest olarak oluşacağı varsayılır ve fiyatların piyasada oluşacak her türlü dengesizliği giderecek yegâne araç olduğu ifade edilir. Hatta öyle ki Adam Smith fiyatların ekonomide oynayacağı bu denge rolünü ifade etmek için “**Görünmez el (Invisible hand)**” tabirini kullanmıştır (Smith, 2002). Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi fiyatların bu rolüne ilişkin ifadeler daha ziyade teorik bir yaklaşımdır ve günümüzde bunun aksi uygulamaların olduğunu da ifade etmek mümkündür. Örneğin petrol fiyatlarının dünya genelindeki oluşumu dikkate alındığında petrol ihraç eden ülkeler

(OPEC) tarafından piyasa şartlarına pek de riayet edilmeden belirlendiği ifade edilebilir. Halbuki petrol fiyatları piyasa şartlarına göre belirlenmiş olsaydı muhtemelen 1970’lerdeki petrol krizi yaşanmayacaktı. Burada izah edilmeye çalışılan husus normal koşullarda piyasa şartlarında oluşması gereken petrol fiyatlarının hiç de iddia edildiği gibi veya öngörüldüğü gibi piyasa şartlarında belirlenmediği, pekâlâ belirli bazı ülkelerin çıkarları gözetilerek hatta yeri geldiğinde bazı ülkeleri ekonomik olarak cezalandırmak için kullanılan bir araç haline dönüştüğüdür. Dolayısıyla teorik olarak kapsayıcı bir kurum olarak düşünülen fiyat mekanizması belirli güçlerin elinde sömürücü bir kurum haline dönüşebilmektedir.

Neoklasikler, uluslararası ticaretin serbest olarak yapılmasının dünya refahını toplu şekilde artıracığı varsayarlar. Bu düstur ile uygulamaların farklılığını gösteren birçok örnek ortaya koymak mümkündür. Mesela Osmanlı Devleti ile Birleşik Krallık arasında yapılan Balta Limanı anlaşmasına göre Osmanlı Devletine giren mallardan Osmanlı hükümetinin %5 ithalat vergisi alacağı ancak tersi durumda yani Osmanlı mallarının Birleşik Krallık’a girişinde uygulanacak ithalat vergisi oranının %12 olacağı yönündeki anlaşma dönemin şartlarında ticaretin artırılmasından ziyade Osmanlı iç pazarının İngiliz malları ile dolmasına neden olan ve Osmanlı ekonomisini oldukça olumsuz etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Memiş, 2008). Günümüzde benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. ABD ile Çin arasında 2018 yılında başlayan ticaret savaşları ve gümrük duvarlarının bu savaşlarda bir bariyer olarak kullanılması (Şanlı & Ateş, 2020: 75), Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerde yine bir tarafın lehine olacak şekilde düzenlemelerin yapılıyor olması (Cengiz ve Kurtbağ, 2015: 1), AB’nin özellikle tarım sektörünün stratejik önemini anlaması nedeniyle uluslararası rekabetten bu sektörü korumak için neoliberal politikalarla çelişen bir dizi tedbirler alması gibi (Eren, 2019: 32)...

Mevcut iktisat teorisinde bireysel anlamda tasarruf her ne kadar ekonominin büyümesi ve yatırımların artması için olmazsa olmaz unsurlardan biri olsa da tüm toplumun tasarruf yapması durumunda toplam tüketim tarafında bir azalma olacağı için bu durum pek de istenen bir netice vermeyecektir. Keynesyen iktisat teorisi bunu “**tasarruf paradoksu**” olarak nitelemektedir (Keynes, 1936). Öte yandan hem Batılı ülkelerdeki hem de ülkemizdeki mevcut eğilimlere baktığımızda tüketimin artırılması ve

özendirilmesine yönelik bir dizi faaliyetin olduğu görülmektedir. Buna, örnek olarak ABD kaynaklı olan ancak neredeyse tüm dünyaya yayılan **Black Friday** uygulamaları gibi alış-verişin ihtiyaç olup olmamasına bakılmaksızın bir aktivite haline dönüştürüldüğü modern olguyu verebiliriz. 2019 yılındaki **Black Friday**'da ABD genelinde 7,6 milyar ABD doları alışveriş hacmine ulaşarak bu alandaki rekorun kırıldığı ifade edilmektedir (Sade, 2019).

Benzer bir durumun yine mülkiyet haklarının korunması hususunda da olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki; mülkiyet hakkının korunması ile ilgili neredeyse “**kutsallaştırılan**” argümanların yine küresel ekonomik sistemin aktörleri tarafından yeri geldiğinde rahatlıkla çiğnenebildiği görülmektedir. Örneğin ABD'nin 2001 ve 2008 yıllarında Suudi Arabistan'ın ABD'deki alacaklarını tahsil etmesine izin vermemesi (Yassıkaya, 2018), Türkiye ile ABD arasında yaşanan bazı siyasal krizlerin bahane edilerek bazı anlaşma ve taahhütlerin tek taraflı olarak feshedilmesi ve bazı Bakanların mal varlıklarına el konulmasına ilişkin kararların rahatlıkla alınabilmesi (Blomberg HT, 2019) gibi uygulamalar mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin teorik varsayımın sadece teoride kalan bir durum olduğunun göstergesidir.

Mevcut ekonomik sistemin sermaye birikimi ile ilgili dayatmalarının günümüzdeki gelir ve servet dağılımı adaletsizliği açısından sonuçları bir sonraki bölümde oldukça detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak çarpıcı olması bakımından burada birkaç örnek vermek gerekirse, 2017 yılı itibarıyla toplam dünya nüfusunun %70'ini oluşturan orta ve alt gelirli kesim küresel servetin yaklaşık %3'ü ile yaşamaya çalışırken, toplam nüfusun yaklaşık %9'unu oluşturan varlıklı kesim toplam dünya gelirinin yaklaşık %86'sını elinde bulundurmaktadır. Daha spesifik olarak, Rockefeller ve Rothschild ailelerinin 1988 yılındaki toplam servetinin dünya nüfusuna oranlandığında kişi başı 7 bin ABD dolarına denk gelmesi bahse konu adaletsiz dağılıma örnek olarak verilebilir. Söz konusu servetin büyüklüğü Türkiye'nin 1988 yılı milli gelirinin neredeyse 4 katı büyüklüğündedir (Alatlı, 2019: 139).

Tüm bu veriler ışığında mevcut iktisadi sistemin önemli oranda bir eylem-söylem farklılığı içerisinde olduğu sonucuna varılabilir. Söz konusu söylemler esasında makul ve teorik olarak gerçek hayata aktarıldığında tüm dünya vatandaşlarının kalkınmasını

saylayacak argümanlar gibi dursa da uygulamaların neredeyse tam tersi olduğu anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu teorileri ortaya atanların, savunanların ve uygulayıcılarının samimiyetlerinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Nitekim, Chang (2018), günümüzde DB, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası finansal kuruluşların geliştirmekte olan ülkelere dayattıkları kalkınma reçetelerinin gerçekte günümüzdeki kalkınmış ülkelere tarafından uygulanmış reçeteler olmadığını ifade etmekte ve Batılı kalkınma politikalarının hiç de zannedildiği gibi serbest piyasa ekonomisi kurumları olmadığını altını çizmektedir. Chang, kalkınmasını tamamlamış Batılı ekonomilerin “**kendilerini yukarı çıkaran merdiveni iteklediklerini**” dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin kalkınma ihtimallerini ortadan kaldırdıklarını söylemektedir. Gerçekten yukarıda zikredilen uluslararası finansal kuruluşların mevcut politika önerilerine bakıldığında bunlardan bir tanesinin de karbon emisyonunun azaltılması veya sınırlandırılması ile ilgili olduğu görülmektedir (BM, 2019). Ancak geçmişten günümüze dünyadaki mevcut karbon emisyonunun failinin de bizatihi bu politikayı önerenler olduğunu ve önerdikleri ülkelerin bu anlamda günahsız oldukları veya daha az günahlarının olduğu hususu göz önüne alınınca Chang’ın argümanlarının ne denli yerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Alatlı (2019), Avro-Amerikan dünya haram, helal demeden her türlü trajediyi bile kendisine para kazandıracak bir yapı haline dönüştürme konusunda mahir olduğunu ifade ederek,. özünde büyük trajediler barındıran **Göz Yaşı Adası, Halloween, Barbie Bebek, Tedy Bear** gibi terimler pazarlama teknikleri ile günümüzde devasa endüstrilerin tüketim ürünleri haline nasıl getirildiğini anlatmaktadır. Buna karşın dünyada gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinde 4. sırada olan ABD bir tarafta trilyon dolar servete sahip erguvanileri olan dünyanın en zengin ülkesi iken diğer tarafta bu ülkede 16 milyon kişi açlık sınırının altında hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Batı dünyasının sosyo-ekonomik kurumları özünde, tıpkı **Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi**’nde olduğu gibi, birçok tutarsızlığa işaret etmektedir. Bahse konu bildirmede tüm insanların eşit yaratıldığına ilişkin bir ifade olmasına karşın, bu bildirmeden sonraki yüzyıllarda uygulamada Afro-Amerikalılara yapılan zulümler, adil olmayan yasalar ve politikalar orta yerde durmaktadır. (s. 368-374)

Sonuç itibarıyla, ikinci bölümde ele alınacak olan gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik olgusu yukarıda detayları ile incelediğimiz eylem-söylem farklılıkları ve mevcut uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde kapitalist sistemin kurumlarının toplumun genelinin refahını artırıcı özellikte kapsayıcı kurumlar olmaktan uzak olduğu sonucuna varılabilir. Temelde sermaye birikimini önceleyen yaklaşım ve bu yaklaşım çerçevesinde kurgulanan kurumsal yapıların dünyayı iktisadi olarak getirdiği nokta; bir tarafta 1,3 milyar insanın 1,25 dolar günlük gelir ile yaşamını idame ettirmek zorunda kalması, 900 milyon insanın açlık sınırının altında yaşaması, 2 milyar insanın ise temiz suya erişiminin olmaması; ancak ironik bir şekilde, 1,5 milyar insanın da gereğinden fazla tükettiği için Kurtoğlu'nun benzetmesi ile “**Garfield**” isimli çizgi film karakterine benzemiş olması ve bu nedenle çeşitli sağlık sıkıntıları ile mücadele etmek zorunda kalması şeklindedir. (Kurtoğlu, 2017: 34)

1.7. Kalkınma ve İktisadi Kurum İlişkisi

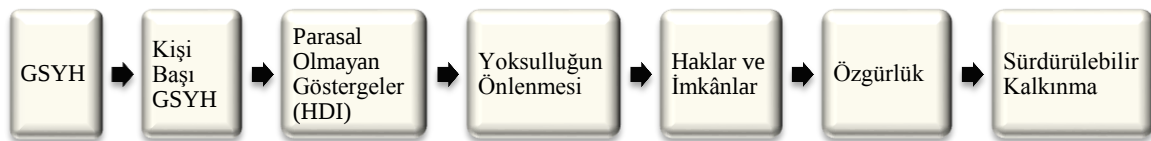
Samuelson (1966), kalkınma konusunun iktisatçılar arasında en çok tartışılan meselelerden biri olduğunu, bunun da yerinde bir çaba olduğunu ifade eder (s. 6). **Kalkınma** kavramı bazen iktisatçılar arasında bile **iktisadi büyüme (economic growth)** kavramı ile karıştırılsa da iktisadi büyüme kavramına göre çok daha geniş bir olguyu ifade etmektedir. Türkiye’de iktisadi kalkınma ve büyüme kavramlarına açıklık getiren bir iktisatçı olan Sabri Ülgener’e göre iktisadi büyüme ekonominin maddi olarak gövdesi ile genişlemesi iken iktisadi kalkınma ekonominin yapı ve çatısıyla birlikte genişlemesini ifade eder (Ülgener 2006, akt. Ertüzün, 1987: 18). Kalkınma kavramı yalnızca iktisadi hayatla ilintili olmayıp aynı zamanda bireyin daha müreffeh bir yaşam sürmesi için çevre, altyapı, sağlık ve eğitim gibi alanlardaki ilerlemeyi de topluca içerisine alan bir kavramdır (Tolunay ve Akyol, 2006). Schumpeter (1961) iktisadi kalkınma kavramının tanımını yaparken inovasyon kavramına vurgu yaparak iktisadi kalkınmayı sermayenin daha üretken alanlara yönelmesi olarak tanımlar. Örneğin, sanayi devriminin tam da böyle bir süreci ifade ettiği öne sürülmektedir (Feldman, Hadjimichael, Kemeney ve Lanahan, 2015).

Kalkınma kavramına atfedilen mananın zamanla değişime uğradığı söylenebilir. Kalkınma kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle DB, BM ve IMF, gibi uluslararası yapıların kurulması ile birlikte gündeme gelmiştir. Geleneksel kalkınma anlayışı olarak tarif edilen bu yaklaşımda sanayileşme, emeğin hareketliliği, hızlı sermaye birikimi ile aktif ve planlamacı devlet konuları kalkınma kavramının odağındadır. Bu yaklaşımda temel hedef daha fazla üretim yaparak daha fazla tüketmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hepsinden önemlisi geleneksel kalkınma yaklaşımında sadece konunun iktisadi boyutu üzerinde durulmakta ve politika, sosyoloji, çevre, sanat, bilim ve bireyin gelişimi gibi alanlar ihmal edilmektedir.

1970’li yıllarda ise geleneksel kalkınma yaklaşımının eksikliklerine bir eleştiri mahiyetinde **endojen kalkınma** kavramı ortaya atılmıştır. Buna göre, her ülkenin kendi iç dinamikleri çerçevesinde bir kalkınma yol haritası oluşturması gerekmektedir ve istihdam ve yaşam kalitesinin artırılması gibi konular daha ön plana çıkartılmaktadır. Rodrik (2011)’e göre piyasalar kendi kendine üretmezler ve kendi kendini düzenleyemezler. Bu nedenle her devlet belirli oranlarda karma bir yapı izleyerek piyasayı düzenlemiştir. Rodrik, hiçbir kalkınma hikayesinin devletin rolü olmaksızın hayat bulmadığını ifade etmektedir (s. 19).

1980’li yıllara gelindiğinde ise büyüme olgusunun fazlaca ön plana çıkartılmasının doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkileri görülmeye başladığı için bu dönemde “**Sürdürülebilir Kalkınma**” kavramının ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu yaklaşımda doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını giderecek bir yapıda muhafaza edilmesi hususu ön plana çıkartılmaktadır. Daha sonraları bu yaklaşım, dünya genelinde yoksullukla mücadele ve gelir dağılımı olgusuna da vurgu yapan “**temel ihtiyaçlar etiği**” diye ifade edilen bir bakış açısına sahip olmuştur (Çakmak, 2003).

Şekil 1.1: Kalkınma Kavramının Evrimi

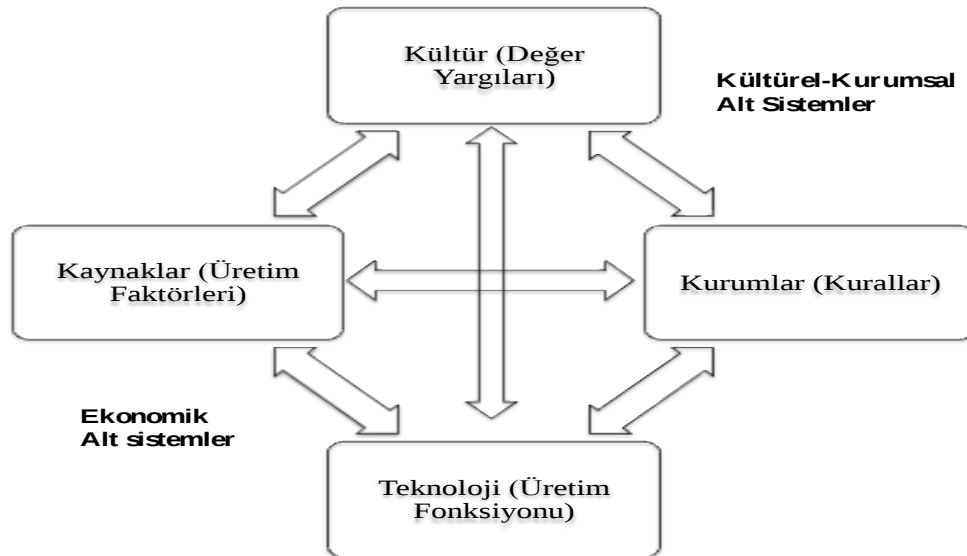

Kaynak: Meier ve Stiglitz, 2000

Herhangi bir ülkenin veya toplumun kalkınma seviyesinin belirleyicileri olarak sadece iktisadi kurumların değil aynı zamanda siyasi ve toplumsal kurumların da önemli olduğunu ortaya koyan birçok çalışma vardır. Özellikle demokrasinin iktisadi kalkınma açısından önemi ve etkisini ortaya koymak için yapılan çalışmalar buna örnek olarak gösterilebilir.

Jung (2011), bir ülkedeki ortalama gelir seviyesinin o ülkedeki yerleşik demokrasi üzerindeki etkisinin daha önce kolonileşme geçmişindeki kurumların varlığına bağlı olarak değiştiğini ortaya koymuştur. Daha genelleştirmek gerekirse çalışmanın temel çıktısı, gelir seviyesinin politik kurumlardaki değişikliklerle oldukça bağlantılı olduğudur. Ancak çalışma, kurumsal çerçevenin gelir üzerindeki etkisinin yıllar geçtikçe azalacağı ifade edilmektedir. Yine de gelirin demokrasi üzerindeki olumlu etkisinin süresi oldukça uzun bir döneme yayılmaktadır (s. 96-97). Benzer şekilde Lehne vd. (2014), Acemoğlu ve Robinson (2012), T. Kuran (2011) kalkınma ile kurumlar arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulamaktadırlar. Samuelson'a göre (1966) ülkede yerleşik örf, adet, gelenek gibi kurumsal yapılar da kalkınma seviyesinin şekillenmesinde bir etken olabilir. Örneğin yerleşik örf ve geleneklerin inovatif yaklaşımlara bakış açısının olumsuz olması, rüşvet, yolsuzluk gibi kavramların toplumca hakir görülmeyen davranışlar olması ülkenin kalkınma seviyesi üzerinde olumsuz etki yapabilir (s. 845, 944).

Şekil 1.2: Kurumlar ve Kalkınma İlişkisi

Kaynak: Hayami ve Godo, 2005.

Şekil 1.2 kurumların, teknolojinin geliştirilmesinden üretim faktörlerinin performanslarına kadar geniş bir yelpazede etkili olabileceğini göstermektedir. Buradan hareketle kurumlar ile ülkelerin kalkınma performansları arasındaki oldukça yakın bir ilişki olduğu ifade edilebilir (Dumludağ, 2014). Ancak burada belki de dikkat edilmesi gereken en önemli konulardan birisi söz konusu kurumların toplumsal refahı sağlamadaki rolüdür. Bu bağlamda BM ilk olarak 2000 yılında “**Binyıl Kalkınma Hedefleri**” olarak belirlediği, daha sonra 2012 yılında **Rio De Janeiro**’daki toplantıda ise “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” olarak revize ettiği hedefler “ölçülülük” ilkesini merkeze almaktadır. “**Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini**” şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SDGs), diğer bir deyişle Küresel Amaçlar, yoksulluğu ortadan kaldırmak, gezegenimizi korumak ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamak için evrensel eylem çağrısıdır.” (UN, 2019)

1.7.1. Kurumlar ve Gelir/Servet Dağılımı İlişkisi

Özellikle 1980’lerden sonra birçok ülke gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin artması olgusu ile karşı karşıya gelmiştir. Bu nedenle gelir ve servet dağılımındaki artışın nedenleri ve gelirin yeniden dağılımı hususundaki politikalar üzerine akademik ve politik tartışmalar bu dönemden sonra oldukça revaçta bir konu olmuştur. Bilhassa, yeniden dağıtım mekanizmasının gelir ve servet dağılımı üzerindeki rolüne ilişkin tartışmalar farklı sosyal grupların politik güçleri arasındaki dengesizlik, demokratik kurumların sınırlandırılması gibi konular gündemdeki sıcaklığını korur hale gelmiştir (Josifidis, Supic, ve Pucar, 2017: 169).

Gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik ülkeler arasında ülke içindeki adaletsizliğe göre çok daha büyüktür. Zengin bir ülkedeki fakir bir birey fakir bir ülkedeki ortalama zenginden daha iyi durumda olabilmektedir. Sanayi devriminden önce en zengin bölgeler ile en fakir bölgeler arasındaki gelir farkı 1/2 mertebesindeyken bugün 1/20 mertebesine gelmiştir. Ülke bazında ise bu oran günümüzde 1/80 mertebesinde dir. (Rodrik, 2011: 120)

Mevcut iktisat yazınında, adaletsizliğin hâkim olduğu toplumlarda sömürücü ve etkin olmayan kurumların ortaya çıkacağı kabul gören bir yaklaşımdır. Kurumların, servetin ve gelirin nasıl dağıldığı hususu üzerinde etkileri olduğu öne sürülmektedir. İyi bir şekilde dizayn edilmiş mülkiyet hakları yapısı, azınlıklarının temsil kabiliyetinin dengeli olduğu etkin bir hükümetin olduğu demokratik bir sistemde gelir adaletsizliğinin nispeten daha az olacağı ifade edilmektedir. Savoia vd. (2010), yaptıkları ampirik analiz sonucu bu ifadeyi destekleyici sonuçlar elde edilmiştir. Öte yandan makalede adaletsizliğin dolaylı etkilerinin de söz konusu olabileceği ifade edilmektedir. Makalede yapılan ampirik analiz piyasa ekonomisi kurumlarının toplumların refah seviyelerinin artırılması ve gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi anlamında önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır.

Daha mikro seviyede yapılan çalışmalarda da benzer şekilde kurumların makroekonomik değişkenler üzerinde etkilerinin olabileceği tespit edilmiştir. Örneğin, Obadic vd. (2014), 15 Avrupa Birliği (AB) ülkesi ve 13 Merkez ve Doğu Avrupa (CEE) ülkesi özelinde 2000-2011 yıllarını kapsayan veriler çerçevesinde yapmış oldukları panel çalışmasında işgücü piyasası kurumlarının ve düzenlemelerinin gelir adaletsizliği üzerindeki etkilerini ele almışlar ve işgücü ile ilgili vergi politikası, işgücü piyasası kurumları ve özellikle de AB üyeliğinin gelir adaletsizliği üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır.

Levy ve Temin (2007), ABD'deki gelir adaletsizliğindeki artışın temel nedeninin 1970'ler ve 1980'li yılların başında değişime uğrayan ekonomi politikalarının olduğunu ortaya koymuşlardır. “**Vaşington Konsensüsü**” olarak nitelendirilen söz konusu politikaların iddia edildiği üzere ekonomik etkinliği artırmadığı, aksine, azalttığı ifade edilmektedir. Çalışmaya göre, ABD'de yaşayan insanların birçoğunun gelir seviyesinde söz konusu politikalar ile birlikte bir artış meydana gelmemiştir. Bu durumun asgari ücret politikası, işgücü ve sermayenin hareketliliği veya eğitim politikaları gibi tek bir nedeni yoktur. Bu sebeple uygulanacak herhangi bir politikanın belirli grupların ve bireylerin gelirleri üzerinde etkisinin olabileceği ancak bunun ABD'deki mevcut eğilimi değiştirmeyeceği ifade edilmektedirler. Çalışmaya göre bunun tek yolu devletin ekonomi politikalarını toptancı bir anlayışla yeniden gözden geçirmesiyle mümkün olabilecektir.

Bu çalışma ayrıca ekonomik şokların ve küreselleşmenin kurumsal yapılar üzerinde belirleyici etkilerinin olmadığını da öne sürmektedir.

Günümüzde kabul gören iktisat teorisinin temel varsayımlarından birisi kaynakların kıt olmasıdır. Bu nedenle, bu kıt kaynakların dağıtımına etki eden kurallar manzumesi aslında iktisadi kalkınmanın da temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda Easaw ve Savoia (2009), ekonomik kurumların gelir dağılımı üzerinde direkt bir etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmaya göre, iktisadi kurumların gelir dağılımı üzerinde etkisi vardır. Öte yandan, aynı çalışmada ekonomik kurumların söz konusu bu fonksiyonunu yerine getirmesi için hangi siyasi kurumların olması gerektiği üzerinde de durulmuş ve son tahlilde iktisadi kurumlar ile bu iktisadi kurumlara işlevsellik kazandıran siyasi kurumların birbirleri ile tamamlayıcı unsurlar olduğu ortaya konmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki mülkiyet haklarının panel veri yöntemi ile analiz edildiği model sonuçlarına göre siyasi kurumlar ile mülkiyet hakları yapısı arasında bir etkileşim vardır. Özellikle demokrasinin nispeten gelişmediği ülkelerde azınlık bir kesimin haklarının korunmasını ön planda tutan kurumların varlığı nedeni ile gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı tespit edilmiştir.

Hartmann vd. (2016), bir ekonomideki üretim ve ihracat kapasitesinin gelir dağılımında adaletsizliği azaltması veya arttırması anlamında doğrudan ilişkili bir durum olduğunu ortaya koymuşlardır. Burada, bir ekonomideki **karmaşıklık (kompleksite)** yüksek olması nedeni ile o ekonominin üretken kanalları çok daha iyi kullanacağı ve söz konusu üretkenlik nedeniyle de gelir dağılımında daha olumlu neticeler elde edileceği ifade edilmektedir. Ekonominin daha karmaşık bir üretim yapısına sahip olması o ekonominin kalkınma seviyesi ile de ilintili bir realite olduğu için bir ekonominin kalkınma seviyesi ile gelir dağılımı arasında doğrudan bir ilişki olduğu öne sürülmektedir.

Chong ve Gradstein (2007), kurumsal kapasitenin ölçümü için literatürde en çok kullanılan temel beş kriteri baz alarak bir çalışma yapmışlardır. Bunlar ilk olarak Knack ve Keefer (1995) de kullanılan **International Country Risk Guide (2005)** kaynağından alınan kriterlerdir. Bu kriterler şunlardır: **Politik istikrar (government stability)**, **yozlaşma (corruption)**, **hukuk istemi (law and order)**, **demokratik hesap verebilirlik**

(democratic accountability), ve bürokratik kalitedir (bureaucracy quality). Kurumsal kalite için bir endeks oluşturmak amacıyla bu beş kritere ait endeksin basit ortalaması alınmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, bu şekilde oluşturulan endeks ile ülkelerin Gini katsayıları arasındaki negatif korelasyon vardır. Yani ülkelere ilişkin tespit edilen kurumsal endeks azaldıkça ülkedeki Gini katsayısı, dolayısıyla gelir dağılımındaki adaletsizlik, artmaktadır. Buna göre kurumsal kalite ile gelir dağılımındaki adaletsizlik arasında teorinin ifade ettiği üzere iki yönlü bir ilişki vardır. Yani bu değişkenler birbirlerini etkilemektedirler veya birbirlerinden etkilenmektedirler. Çalışmada, bir ekonomide/ülkede zayıf kurumların varlığı nedeni ile gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı ifade edilmektedir. Hukuk sisteminin zayıf olması ve böylece düşük gelirliilerin hakkını koruyamaması buna örnek olarak verilmektedir. Öte yandan yüksek gelir adaletsizliği zenginlerin kurumları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesine neden olmaktadır.

Josifidis, Supic ve Pucar (2017), panel model kullanarak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi 21 ülkedeki kurumsal kalitedeki değişikliğin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.¹⁴ Sonuç olarak gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde teknoloji ve iş ortamındaki değişimlere ayak uyduramama, yani ataletin, olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan bulgulara göre toplumun daha elit hale gelmesi sendikalaşma olgusunun artmasına kıyasla toplumdaki gelir dağılımı üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Fakat gelir dağılımı üzerindeki bu iki etki de yeniden dağıtım kurumlarına ilişkin kurumsal değişime göre çok daha az etkilidir. Çalışmada özellikle elit grupların politik ve dolayısıyla ekonomik kurumları şekillendirmedeki etkileri ve gücünün yüksek olması nedeniyle gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı ifade edilmektedir. Ancak burada elitlerin söz konusu politik ekonomik gücü gelir dağılımındaki adaletsizliğin artması için tek neden değildir. Burada kurumsal değişime ilişkin ataletin varlığı da bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni kurumlar oluşturma, teknolojiyi takip etme gibi hususlardaki atalet de gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

¹⁴ Çalışmada yeniden dağıtım mekanizması vergi ve sosyal transferlerden önceki gini katsayısı ve sonraki Gini katsayısı arasındaki fark alınarak hesaplanmıştır (Josifidis, Supic ve Pucar, 2017: 175).

Yukarıdaki çalışmayı destekler nitelikte Oomes ve Veld (2015), CEE ülkeleri ile daha önce Sovyet Rusya bünyesinde bulunan diğer ülke gruplarındaki kurumlar arasındaki farklılaşma süreçlerini analiz etmişlerdir. Bunun için dört temel kurum ele alınmıştır: Hukukun üstlüğü, devletin etkinliği, düzenleyici kalite, yolsuzlukla mücadele kurumları. Polonya Litvanya gibi CEE ülkeleri Avrupa'daki kurumsal yapılara yakınsama göstermiş Azerbaycan, Kırgızistan gibi diğer ülke grupları ise diğer ülkelere kıyasla daha az kurumsal gelişme göstermişlerdir. Yapılan ampirik analiz sonucunda bu ülkeler arasında kurumsal farklılığın ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri olarak dini kökenler/kültürel yapı olarak tespit edilmiştir. Çalışmada iktisadi kurumların belirleyicileri olarak kültür/din, imparatorluk geçmişi, sosyalizm altında geçirilen süre, doğal kaynaklar, AB üyeliği, politik kurumlar (demokrasi) ele alınmıştır. İncelenen ülkelerden Prusya ve Hasburg İmparatorluğu kökenleri olan ülkelere ekonomik kurumların Rusya ve Osmanlı mirası olan ülkelere göre daha kaliteli iktisadi kurumlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

Holcombe ve Boudreaux (2016), Pikety (2014)'nin kapitalist sistemin kurumlarının gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliği arttırdığı tezini incelemişler ve bu tezin doğru bir çıkarım olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu amaçla toplumda en yüksek gelire sahip %10'luk grubun gelirleri üzerinde piyasa kurumlarının etkisini incelemişlerdir. Piyasa kurumlarını ölçmek için **Fraser Institutue Economic Freedom of the World** endeksi kullanılmıştır. En yüksek gelire sahip %10'luk gelir grubunun belirlenmesinde hem Pikety'nin kullandığı **The World Top Income Database (WTID)** veri seti hem de DB'nin veri seti kullanılmıştır. Piyasa kurumlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin bu iki farklı veri setine göre farklılık arz ettiği ortaya konulmuş olup, bu iki veri setinin kıyaslanabilir olmadığını ifade edilmektedir. WTID verileri ile yapılan analize göre en yüksek %10'luk gelir grubunun payı ile piyasa kurumları arasında kuvvetli bir pozitif korelasyon varken, DB verileri ile söz konusu ilişkinin olmadığı ortaya konmuştur. Çalışma sonucuna göre piyasa ekonomisi kurumları ile gelir dağılımı adaletsizliği arasındaki ilişkinin belirsiz olduğu ortaya konmuştur. Ancak, piyasa ekonomisinin gelir dağılımını bozduğu genel görüşünün aksine Berggren (1999), 1975-1985 yılları arası verileri kullanarak yaptığı analizde ekonomik özgürlüklerini artıran ülkelerin gelir dağılımını iyileştirdiğini tespit etmiştir. (Berggren 1999, akt. Kaya ve Çalışkan, 2016)

Alvarez-Pereira vd. (2015), Simon Kuznets'in iktisadi kalkınmanın uzun dönemde U şeklinde olacağı yönündeki hipotezini¹⁵ ajan-temelli model yardımıyla test etmişlerdir. Çalışmada hem fakir hem zengin bireyler için heterojen ajanlar ihdas edilmiş ve nüfus zengin ve fakirler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Modelde elit kesimin oransal olarak küçük olduğu ve politik gücün elitlerin elinde olduğu varsayılmıştır. Modelde, fakir ve zengin arasındaki ayrım sadece yatırım yapabilme kapasitesine dayanmakta olup bu husus ajanların çocuklarının eğitime yatırım yapabilme gücü ile ölçülmektedir. Dört farklı varsayım ve senaryo altında yapılan simülasyon deneyi sonuçlarına göre, sınıflar arası evliliklerin olması durumunda sosyal kurumların Kuznets Eğrisinin başlangıcı ya da zamanlaması ile ilgili önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu evliliklerin olması durumunda Kuznets Eğrisinin başlangıç noktasının yani toplumdaki gelir seviyesindeki iyileşmeye başlama noktasının tam 24 nesil sonra ortaya çıkmaya başlayacağı ifade edilmektedir. Bu hipotezi Acemoğlu ve Robinson (2002), ampirik olarak test etmiş ve kapitalizmdeki sanayileşme sürecinin eşitsizliği artırma eğiliminde olduğunu ancak zamanla sistemin dinamikleri nedeniyle bu eşitsizliğin ortadan kalkmaya başlayacağını ifade etmişlerdir.

Bu bölümde kurumsal iktisat literatürü genel olarak ele alınarak kurumların iktisadi kalkınma ve dolayısıyla gelir ve servet dağılımı üzerindeki rolü üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede yukarıda detaylı bir şekilde ortaya konan literatür çerçevesinde ülkelerdeki gerek iktisadi gerekse siyasi olsun kurumsal yapıların gelir ve servet dağılımı üzerinde etkilerinin bulunduğu ifade edilebilir. Bu bölümde ayrıca kurumsal iktisat yazınındaki güncel görüş ve teoriler ele alınarak buradaki tutarsızlıklara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, aşağıdaki bölümde, özellikle sanayi devrimi ile birlikte temelleri atılan kurumsal yapıların gelir ve servet dağılımındaki rolünün anlaşılabilmesi için dünya genelinde gelir ve servet dağılımının tarihi seyri ve günümüzdeki durumuna ilişkin bir resim ortaya konmaya çalışılacaktır.

¹⁵ Simon Kuznets'e göre ekonomi büyüdükçe, kalkındıkça gelir dağılımı adaletsizliği artar, ta ki belirli bir seviyeye kadar ve bu seviyeden sonra yani belirli bir gelir seviyesinden sonra gelir dağılımı adaletsizliği azalmaya başlar.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİR VE SERVET DAĞILIMI ADALETSİZLİĞİ¹

Gelir dağılımında adaletsizlik kavramı iktisat literatürüne İngiliz iktisatçı David Ricardo (1772-1823) ile birlikte 19. yüzyılda girmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar ilk dönemlerde iktisatçılar bu kavram üzerinde çok fazla durmamışlarsa da dağılımda adaletsizlik konusu ilerleyen dönemlerde özellikle kalkınma iktisatçıları açısından oldukça revaçta olan bir çalışma alanı haline gelmiştir (Cowell, 2007: 1).

Gelir ve servet dağılımı adaletsizliği kavramları iktisat yazınında farklı büyüklükleri ifade etmek için kullanılsa da bu iki büyüklük arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır. Gelir dağılımı adaletsizliği bir akım değişken hüviyetinde iken, servet dağılımı adaletsizliği gelir dağılımı adaletsizliğin yıllara sâri birikimi olan bir stok değişkendir. Nitekim bu husustaki istatistikler incelendiğinde, genel itibarıyla ülkelerdeki servet adaletsizliğinin gelir adaletsizliğinden daha yüksek boyutlarda olduğu görülmektedir. Örneğin gelişmiş ülkelerde, genel olarak, her iki adaletsizliği boyutunu ölçmede kullanılan **Gini katsayısı** servet adaletsizliği için 0,5-0,9 arasında iken aynı gösterge gelir adaletsizliği için 0,3-0,4 arasındadır (B. Davies ve Shorrocks, 2000).

Günümüzde gelir ve servet dağılımı adaletsizliğine ilişkin ekonomik göstergeler, iktisadi analizlerde, bir toplumun veya ülkenin ekonomik performansının değerlendirilmesinde kullanılan enflasyon oranı, işsizlik oranı, kişi başına milli gelir (KBMG) gibi temel makroekonomik göstergeler arasında yer almaktadır. Ancak, gelir ve servet dağılımı adaletsizliği verilerinin zımni olarak o toplumdaki sosyal dinamiklere ilişkin bilgiler veriyor olması da dikkate alındığında aslında bu verilerin toplumsal refah seviyesini yansıtmada anlamında en güçlü makroekonomik göstergelerden birisi olduğu

¹ İktisat literatüründe “gelir dağılımı adaletsizliği (income inequality)” ve “servet dağılımı adaletsizliği (wealth inequality)” kavramları “gelir dağılımı eşitsizliği” ve “servet dağılımı eşitsizliği” olarak da Türkçeleştirilmiştir. Ancak bu çalışmada “gelir dağılımı adaletsizliği” ve “servet dağılımı adaletsizliği” kavramlarını kullanılacaktır.

söylenbilir. Bu nedenle, gelir ve servet dağılımı adaletsizliği ülkeler arasındaki veya bir toplumdaki iktisadi kalkınma seviyesine ilişkin yapılacak analizlerde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir sosyoekonomik göstergedir. Bu kapsamda, çalışmamızın bu ilk bölümünde gelecek bölümlere ışık tutması için gelir ve servet dağılımı adaletsizliğine ilişkin kavramsal çerçeve genel hatları ile ele alındıktan sonra dünyada ve Türkiye’deki gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin tarihi gelişimi ve mevcut durumu incelenecektir.

2.1. Kavramsal Çerçeve

İktisat yazınında, dağılımdaki adaletsizlik konusunda gelişen literatür incelendiğinde söz konusu literatürün servet adaletsizliğinden ziyade gelir adaletsizliği üzerinden geliştiği müşahade edilir. Bu çerçevede, aşağıda, mevcut literatür çerçevesinde gelir dağılımı ve servet dağılımı adaletsizliği kavramları ele alınarak bu kavramların ölçülmesinde kullanılan başat göstergelere ilişkin kısa bilgiler takdim edilecektir.

2.1.1. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı, dar anlamda bir ülkede belirli bir dönemde üretilen toplam gelirin ekonomideki aktörler arasında nasıl dağıldığını ifade etmektedir. Daha geniş veya küresel bir bakış açısı ile ise dünya genelinde belirli bir dönemde üretilen toplam küresel gelirin ülkeler arasında nasıl dağıldığını ifade etmektedir (Acar, 2015: 44).

Temelde dört farklı gelir dağılımı türünden bahsetmek mümkündür. Bunlar, bireysel gelir dağılımı, bölgesel gelir dağılımı, sektörel gelir dağılımı ve gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımını ifade eden fonksiyonel gelir dağılımıdır (Pehlivan, 2009: 23-25).

2.1.2. Servet Dağılımı

Servet dağılımı dar anlamda kabaca bir ülkedeki servetin o ülkenin vatandaşları arasındaki dağılımını ifade ederken; geniş anlamda dünya genelindeki toplam servetin ülkeler arasındaki dağılımını ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Britannica, 2013).

Yeni milenyum ile birlikte özellikle de kalkınma iktisatçılarının ilgisi gelir dağılımı ile birlikte servet dağılımı konusuna da yönelmiştir. Servet dağılımı ile ilgili veri toplanmasının oldukça meşakkatli olması servet dağılımının ölçülmesini zorlaştıran en önemli hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Servet dağılımının ölçülebilmesi için ilk yapılması gereken standart bir servet tanımı belirlemektir. Servet, hanehalkının sahip olduğu tüm finansal ve finansal olmayan varlıkların cari piyasa değerinden tüm borçların çıkarılması ile elde edilen net değer olarak tanımlanmaktadır (Zucman, 2016).

2.2. Gelir ve Servet Dağılımı Adaletsizliği

Adaletsizlik (inequality) kavramı, kalkınma teorisinde gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik kavramından daha geniş bir kavram olarak, bir toplumdaki fırsatlara erişim ve toplumsal çıktıların dağılımındaki adaletsizliği temel alırken, gelir ve servet dağılımı adaletsizliği, ekonomik değişkenlerin bir gruptaki bireyler veya ülkeler arasında nasıl dağıldığını ifade etmektedir.

Gelir ve servet dağılımında adaletsizlik kavramı yoksulluk kavramından daha geniş bir içeriğe sahiptir. Çünkü gelir ve servet dağılımı kavramı ile kastedilen/kapsanan nüfus toplumun tamamı iken yoksulluk kavramı daha ziyade o toplumdaki yoksul bireyleri kapsamaktadır (UN, 2015).

2.2.1. Gelir ve Servet Dağılımı Adaletsizliğinin Ölçülmesi

Gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini ölçmenin en yaygın yolu nüfusun belirli yüzdelik dilimlerine bölünerek bu yüzdelik dilimlerine düşen gelir veya servetin tespit edilmesidir (Lorenz, 1905). Yukarıda belirtildiği gibi yakın zamanlara kadar servetin net bir tanımının yapılamaması ve servetin tespit edilmesine ilişkin verilerin elde edilmesindeki güçlükler nedeniyle gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin ölçülmesine ilişkin metodoloji daha ziyade gelir adaletsizliğinin ölçülmesi yönünde geliştirilmiştir. Ancak günümüzde servet tanımının standardize edilmesi ve veri kaynaklarının çeşitlenmesi ile birlikte gelir dağılımı adaletsizliğini ölçmek için kullanılan yöntemler servet dağılımı adaletsizliğini de ölçmek için kullanılabilir hale gelmiştir. Dolayısıyla

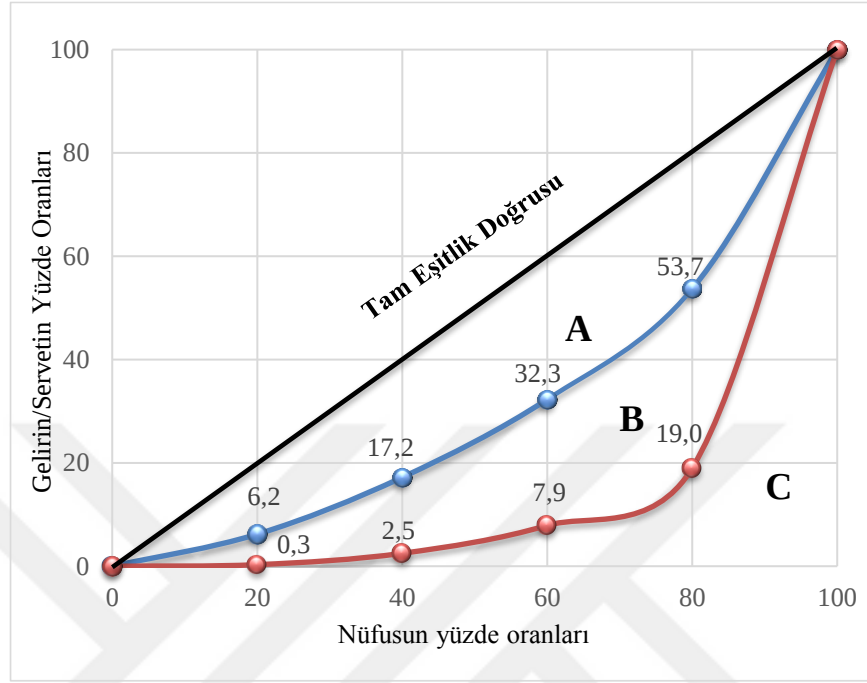
aşağıda gelir dağılımı adaletsizliğinin ölçülmesine ilişkin olarak zikredilen yöntemler aynı zamanda servet dağılımı adaletsizliğinin ölçülmesinde de kullanılan metotlardır.

Gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin ölçülmesi için iktisat literatürde geliştirilen ölçütler temelde pozitif ve normatif ölçütler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Sen, 1997). Ancak iktisat yazınında gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin ölçülmesinde genel olarak **“Lorenz Eğrisi”**, **“Gini Katsayısı”**, **“Logaritmik Sapmaların Ortalaması”**, **“Theil Endeksi”** ve **“Paylar Analizi”** gibi pozitif ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır (Kurtipek, 2011: 10). Normatif ölçütlere verilebilecek en yaygın örnek ise bazı toplumsal görüşleri dikkate almak suretiyle gelir dağılımı adaletsizliğini ölçmeye çalışan **“Dalton Ölçütü”** ve **“Atkinson Endeksi”**dir. (Aktan ve Vural, 2002: 18). Fakat son tahlilde literatürde tüm bu yöntemlerden en yaygın olarak kullanılan ölçüm yönteminin Lorenz eğrisinden elde edilen Gini katsayısı olduğu ifade edilebilir.

Lorenz eğrisi yoluyla gelir ve servet dağılımı adaletsizliği, basit olarak, bir toplumun veya ülke nüfusunun en yoksuldan en zengine doğru sıralanması ve daha sonrasında %20’lik veya %10’luk gruplara bölünmesi ile ölçülmektedir (Houghton ve Khander, 2009: 104-106).

Uluslararası kıyaslamalarda gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliği ölçmenin en yaygın yöntemi olarak 1912 yılında İtalyan istatistikçi Corrado Gini (1884-1965) tarafından geliştirilen Gini katsayısı kullanılmaktadır (Öztürk ve Aktar, 2009: 1). Gini katsayısı yukarıdaki tanımda ifade edilen toplumun en yoksuldan en zengine doğru sıralanan %20’lik gruplarının toplam gelirden aldıkları payı gösteren Lorenz eğrisinden elde edilen ve 0 ile 1 arasında yer alabilen bir katsayıdır. Katsayının 0’a yaklaşması gelirin veya servetin toplumun katmanları arasında daha adil dağıldığını ifade etmektedir (TÜİK, 2017). Bu izah çerçevesinde gelir ve servet adaletsizliği için Gini katsayısının nasıl tespit edildiği Türkiye örneği üzerinden aşağıda sunulmuştur.

Şekil 2.1: Türkiye’de Gelir ve Servet Dağılımı, Lorenz Eğrisi, 2019²

Kaynak: TÜİK verileri çerçevesinde yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.1’de Türkiye için 2019 yılına ait gelir ve servet dağılımını gösteren Lorenz eğrisi yer almaktadır. Buna göre, nüfusun en düşük gelire sahip birinci %20’lik kesimi 2019 yılında üretilen toplam gelirin %6,2’sini alırken en yüksek gelire sahip beşinci %20’lik kesimi %46,3’ünü almaktadır. Benzer şekilde, 2019 yılı itibarıyla Türkiye nüfusunun en düşük servete sahip birinci %20’lik kesimi Türkiye’deki toplam servetin %0,3’üne sahipken, en varlıklı beşinci %20’lik kesimi toplam servetin %81,2’sine sahiptir. Şekil 2.1 marifetiyle gelir ve servet dağılımı için Gini katsayısının hesaplanması şu şekilde izah edebilir:

Şekilde orijinden çıkıp sağ üst köşeyi kesen 45 derecelik **tam eşitlik doğrusu (mutlak eşitlik çizgisi)**³ ile nüfusun en fakirden en zengine doğru %20’lik gruplarının toplam gelirden aldığı payları birikimli olarak gösteren eğri arasındaki alanın (A) tam eşitlik doğrusunun altında kalan toplam alana (A+B+C) bölünmesi Türkiye için 2019

² Gelir dağılımı için **TÜİK** ve servet dağılımı için **Global Wealth Report 2020** verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

³ Tanım gereği tam eşitlik doğrusu üzerindeki her noktada nüfusun gelirden ve servetten aldığı pay oransal olarak birbirine eşittir.

yılına ait Gini katsayısını vermektedir. Türkiye’de, 2019 yılında, hanehalkı kullanılabilir gelirine göre hesaplanan Gini katsayısı 0,39 olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, servet dağılımı için aynı yıla ait Gini katsayısı tam eşitlik doğrusu ile nüfusun en fakirden en zengine doğru %20’lik dilimlerinin toplam servet içindeki birikimli paylarını gösteren kesikli eğri arasında kalan alanın (A+B), tam eşitlik doğrusu altında kalan toplam alana (A+B+C) bölünmesiyle elde edilir. Türkiye’nin 2019 yılı servet dağılımı için bu şekilde hesaplanan Gini katsayısı 0,79’dur.

2.2.2. Gelir/Servet Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksulluk İlişkisi

Gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini etkileyen temel etmenlere geçmeden önce gelir/servet dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk kavramlarının, her ne kadar birbirlerini etkileyen faktörler olsa da birbirlerinden farklı kavramlar olduğunun altını çizmek gerekir. Gelir ve servet dağılımı adaletsizliği belirli bir dönemde elde edilen toplam gelirin veya servetin toplumun katmanları arasındaki dağılım adaletsizliğine işaret ederken, yoksulluk kavramı asgari bir yaşam kalitesine ulaşılması için gerekli gelirin yoksunluğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda yoksulluk olgusunun temel belirleyicileri, ülkeden ülkeye ve toplumdan topluma değişmekle birlikte, temelde dört ana faktörden bahsetmek mümkündür. Bunlar: Bölgesel faktörler, toplumsal faktörler, bireysel faktörler ve sosyoekonomik faktörlerdir. (Khan, 2004: 101-104)

Bu faktörleri sırasıyla biraz açmak gerekirse, bölgesel faktörlerden kasıt bölgenin coğrafi konumundan kaynaklı olarak mümbit bir iklim koşuluna sahip olması veya tam tersi olarak verimsiz topraklara sahip olması veya bölgenin jeopolitik yapısı nedeniyle iktisadi kalkınmaya imkân vermeyen bir yapının bulunması gibi faktörlerdir. Örneğin, Bangladeş’te iktisadi kalkınma ülkenin aldığı yıllık yağış miktarı ile doğru orantılı olarak dalgalanmaktadır. Diğer bir örnek olarak ise Pakistan’ın **Belucistan** bölgesi verilebilir. Bu bölgede su kaynaklarının azlığı ve yetersiz yağış nedeniyle su kıtlığı ve tarımsal üretimde sıkıntılar yaşanabilmektedir. Diğer bölgesel faktörler olarak iyi yönetim, çevreci politikalar, iktisadi ve politik istikrar, bölgesel güvenlik gibi faktörler sayılabilir. Buna örnek olarak, Irak, Filistin, Sierra Leone ve Bosna Hersek gibi bölgelerde süregelen iç ve dış karışıklıkların yoksulluk olgusu üzerindeki olumsuz etkileri verilebilir. Öte

yandan, New York gibi kozmopolit bir şehirde etnik ve cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan adaletsizliklerin yoksulluk olgusu üzerindeki olumsuz etkileri de bölgesel faktörlere örnek olarak verilebilir (Khan, 2004: 101).

Yoksulluk olgusunu etkileyen toplumsal faktörler ise söz konusu toplumdaki eğitim, sağlık, ulaşım gibi alanlardaki altyapı ile sosyal ilişkiler, kurumsal yapı ve toplumun sosyal sermayesi olarak sıralanabilir. Bu alanda son dönemde yapılan araştırmalar sosyal ağların ve toplumdaki sosyal kurumların yoksulluk oranları üzerinde ne denli önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin Kuzey Hindistan'daki fakir köylüler üzerine yapılan bir araştırma, söz konusu köydeki sosyal grupların bu köydeki yoksul bireylerin ihtiyaçları karşılama oynadığı olumlu rolü gözler önüne sermektedir. Burada sosyal sermaye ile ifade edilmek istenen husus toplumdaki bireylerin iş birliği, tolerans, sorun çözme gibi konulara bakış açısıdır (Tüysüz, 2011; Khan, 2004: 102).

Yoksulluğu etkileyen bireysel faktörler ile ifade edilmek istenen ise hanehalkının büyüklüğü ve yapısı, bağımlılık oranı, yaş ve cinsiyet yapısı gibi etmenler iken; iktisadi faktörlerden kasıt istihdam oranı, gelir seviyesi, tüketim harcamaları gibi temel makroekonomik göstergelerdir. Son olarak yoksulluğu etkileyen sosyal faktörler ile hanehalkının eğitim seviyesi, sağlık durumu ve barınma olanakları gibi etmenler kastedilmektedir. (Khan, 2004:103).

2.2.3. Gelir ve Servet Dağılımı Adaletsizliğinin Belirleyicileri

Bir ülkenin ve/veya toplumun gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin boyutunu yoksulluk da dâhil olmak üzere birçok parametre belirlemektedir.

Literatür ışığında ilk olarak gelir dağılımı adaletsizliğinin temel belirleyicileri hususunda yapılan çalışmalardan birkaçına göz atmak gerekirse, Tanzi (1998), özellikle kamunun çok fazla müdahaleci olmadığı kapalı toplumlardaki sosyal normların gelir dağılımı adaletsizliği anlamında öneminin altını çizdiği çalışmasında gelir dağılımı adaletsizliğini dört temel değişkenin etkilediğini ifade etmiştir. Bunlar: Piyasa dinamikleri, üretimden elde edilen gelir, kamu politikaları ve sosyal kurumlar ile yaşam standardındaki dağılımdır. Ayrıca küreselleşme olgusu da her ne kadar biraz önce sayılan

değişkenlerle iç içe de olsa bu anlamda bir etken olarak dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Özellikle 1980’li yıllardan sonra artan küreselleşme ile birlikte ticari ve iktisadi anlamda sınırlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Tanzi’ye göre, bu durumun doğal bir sonucu olarak uluslararası arenada rekabet edebilenler bu süreçten olumlu etkilenirken; rekabet gücü düşük olan ülkeler ise bu süreçten olumsuz etkilenmiş ve küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği daha da artmaya başlamıştır.

Kurtipek (2011), gelir dağılımı adaletsizliğini belirleyen temel etmenler olarak işgücü piyasasının yapısı, toplumdaki servetin dağılımı, küreselleşme ve teknolojik değişim gibi küresel ölçekte yaşanan sosyoekonomik gelişmeler, kamunun gelir dağılımına ilişkin politikaları, iktisadi krizler, enflasyon, bütçe açıkları gibi makroekonomik göstergeler ile toplumdaki eğitim düzeyi, sağlık ve barınma olanakları ile yerleşik sosyal normları ve düzenlemeleri saymaktadır.

Çubukçu (2002) ise, gelir dağılımı adaletsizliğinin temel belirleyicilerinin, emeğin dağılımı (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi), servetin dağılımı ve faktör fiyatları olduğunu ifade etmektedir. Bunlara ilave olarak enflasyon oranı, faiz politikaları, vergi politikaları, sosyal güvenlik politikaları ve kayıtdışı ekonominin de gelir dağılımı adaletsizliği üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir.

Diğer taraftan, servet dağılımı adaletsizliğinin belirleyicilerine ilişkin literatürde yer alan çalışmalardan birkaçına bakmak gerekirse, Matteo (1997), servet dağılımı adaletsizliğinin belirleyicilerini seçilebilir ve seçilemez değişkenler olarak ikiye ayırmaktadır. Meslek, yerleşim yeri, medeni durum, çocuk sahibi olma, eğitim ve din gibi bireyin bizatihi kendisinin belirleyebileceği sosyoekonomik nitelikler seçilebilir değişkenler iken; yaş, cinsiyet ve doğum yeri gibi bireyin değiştiremeyeceği nitelikler seçilemez değişkenlerdir.

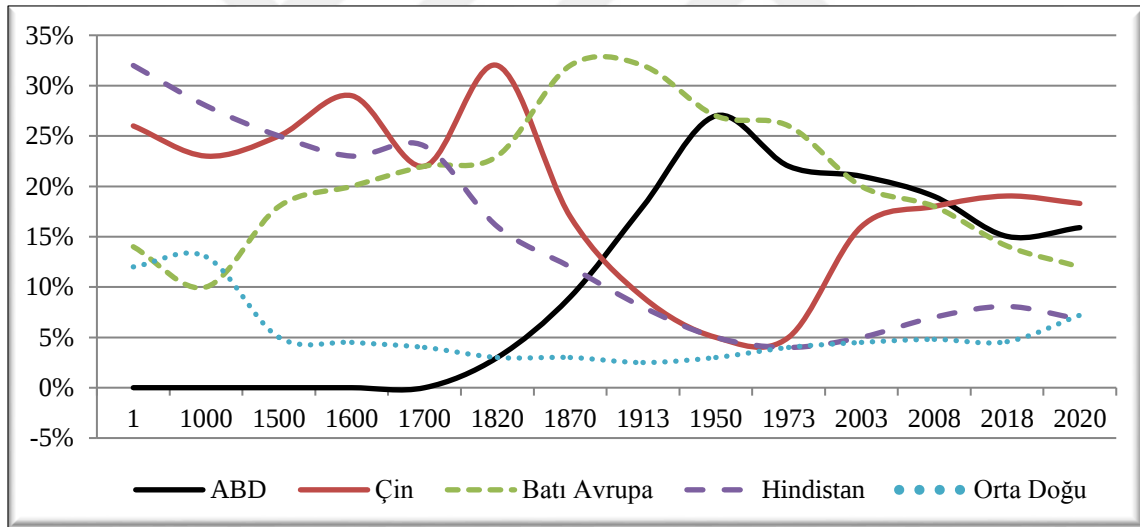
Cagetti ve Nardi (2008), gelir farklılıklarının yanı sıra tasarruf alışkanlıkları ve nesiller arası servet transferinin, yani mirasın, servet dağılımı adaletsizliği üzerindeki rolüne dikkat çekmektedir. Benhabib, Bisin ve Luo (2017) ise servet dağılımı adaletsizliğinin belirleyicileri olarak, kazancın yanı sıra, bireysel tasarruf oranları ile servetin ve eldeki tasarrufun getiri oranlarına dikkat çekmektedirler.

Özetlemek gerekirse, gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini belirleyen parametrelerin jeopolitik konumdan iktisadi yapıya; toplumdaki sosyal normlardan devletin vergi politikalarına, siyasi yapıdan küresel ölçekteki sosyoekonomik ve teknolojik gelişmelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsadığı ifade edilebilir.

2.3. Dünyada Gelir ve Servet Dağılımı

Dünya genelinde toplam gelirin tarihi süreçte ülkeler ve/veya bölgeler arasındaki dağılımına bakmak için literatürde kullanılan en önemli iki veri kaynağı Angus Maddison (1926- 2010) ve Thomas Piketty tarafından yapılan çalışmalardır. Dünya gelir dağılımının tarihi süreci söz konusu veri setleri yardımı ile aşağıda analiz edilecektir.

Şekil 2.2: Bazı Ülke/Ülke Gruplarının Dünya Gelirinden Aldığı Paylar, %

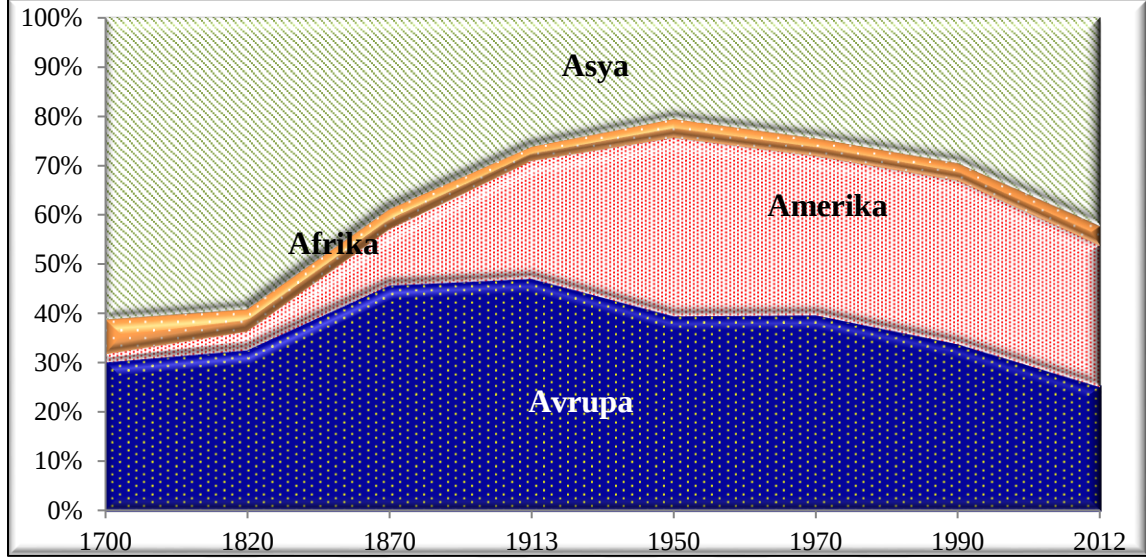

Kaynak: Maddison Veri Tabanı ve IMF Veri Tabanı, 2021

Şekil 2.2.'de görüldüğü üzere ilk milenyumda Çin, Hindistan ve Orta Doğu'nun toplam dünya geliri içerisindeki payı yaklaşık olarak %70 iken, bu oran 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Batılı ülkeler lehine azalmaya başlamış ve neredeyse tam tersi bir yapıya bürünmüştür. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte ise trendin yeniden tersine döndüğünü ve Batılı ülkelerin toplam dünya gelirinden aldıkları payın azalmaya başladığı görülmektedir. 1970'li yıllardan günümüze Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinin Batılı ülkeler ile aralarındaki makasının hızla daralmaya başladığı ancak

Müslüman ülkelerin bu anlamda yakınsama hızının daha düşük olduğu şekil 2.2’den çıkan bir diğer sonuçtur.⁴

Şekil 2.3: Dünya’da Gelir Dağılımının Gelişimi, 1700-2012

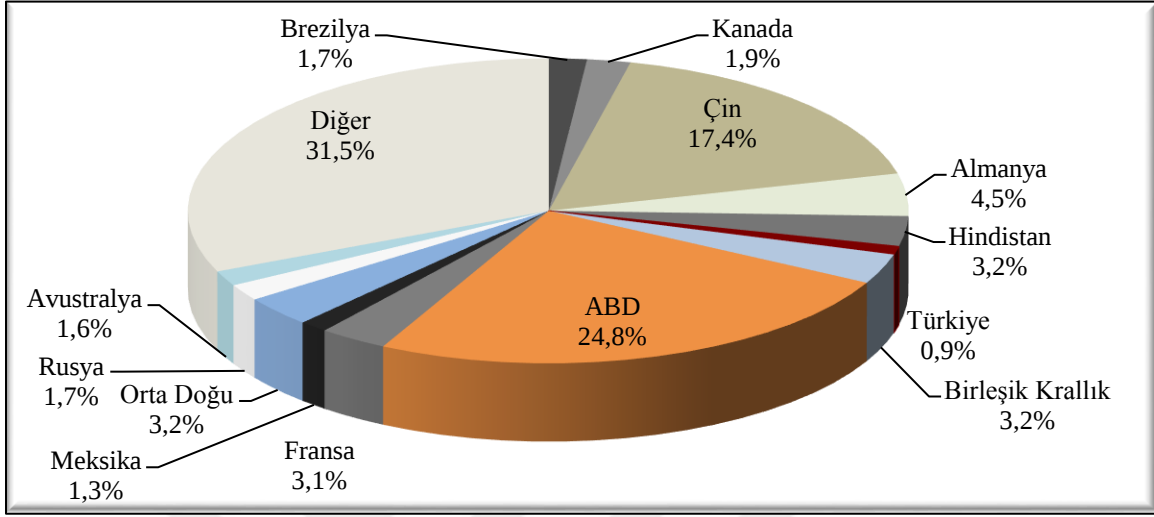
Kaynak: <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2018

Kıtalar bazında GSYH dağılımı yıllar itibarıyla incelendiğinde (şekil 2.3), sanayi devriminden İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadarki yaklaşık 1,5 asırlık zaman diliminde Asya Kıtası’nın dünya gelirinden aldığı pay azalırken, Avrupa ve Amerika’nın paylarının ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Ancak 1950’ler sonrası söz konusu trendin tersine döndüğü, Asya Kıtası’nın payının Avrupa ve Amerika kıtaları aleyhine arttığı görülmektedir.

Son veriler ışığında 2020 yılında bazı ülke ve/veya ülke gruplarının toplam dünya gelirinden aldığı paya bakıldığında, şekil 2.4’te görüleceği üzere, son dönemde düşüş eğiliminde olsa da halen ABD ve Batı Avrupa ülkeleri toplam dünya gelirinin üçte birini oluşturmaktadır. 2020 yılında toplam dünya geliri içerisinde Çin’in payı ise %17,4 olarak gerçekleşirken Türkiye’nin payı %0,9 seviyesinde kalmıştır.

⁴ Şekil 2.2 dikkatli bir şekilde incelendiğinde toplam dünya gelirinin tarihi süreçte ülkeler/uygarlıklar arasında dağılımının döngüsel bir yapıda cereyan ettiği öne sürülebilir. Bu ise İbn Haldûn’un (1332-1406) ülkelerin tıpkı insanlar gibi çocukluk, gençlik, olgunluk ve nihayetinde yaşlılık döneminden geçerek son tahlilde yıkıldıklarını ifade ettiği hipotezi destekler niteliktedir (İbn Haldûn, 2017).

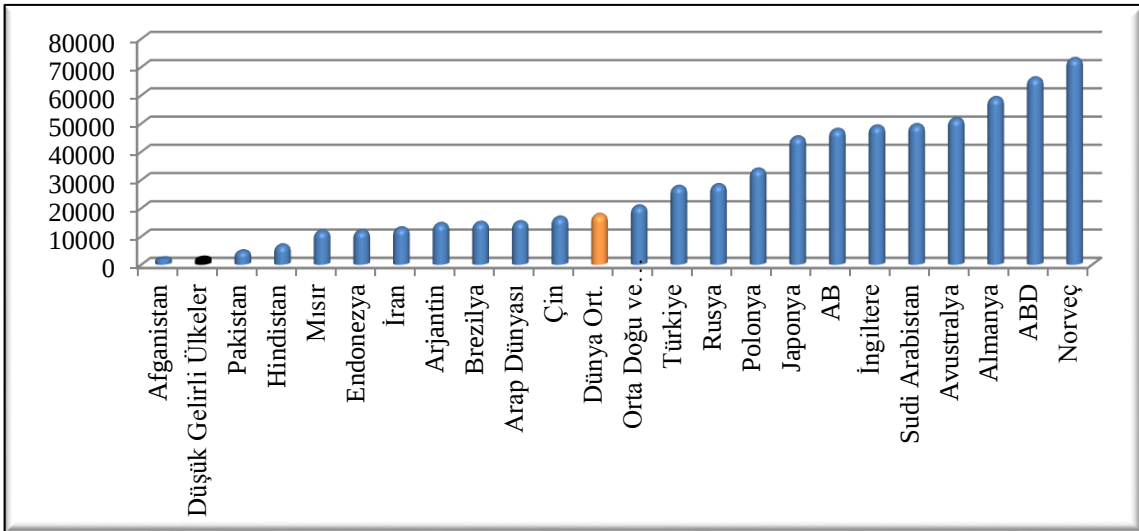
Şekil 2.4: Bazı Ülkelerin Toplam Dünya Gelirinden Aldığı Pay, %, \$, 2020

Kaynak: <https://www.imf.org/external/datamapper/>, Erişim tarihi: 9 Mayıs 2021

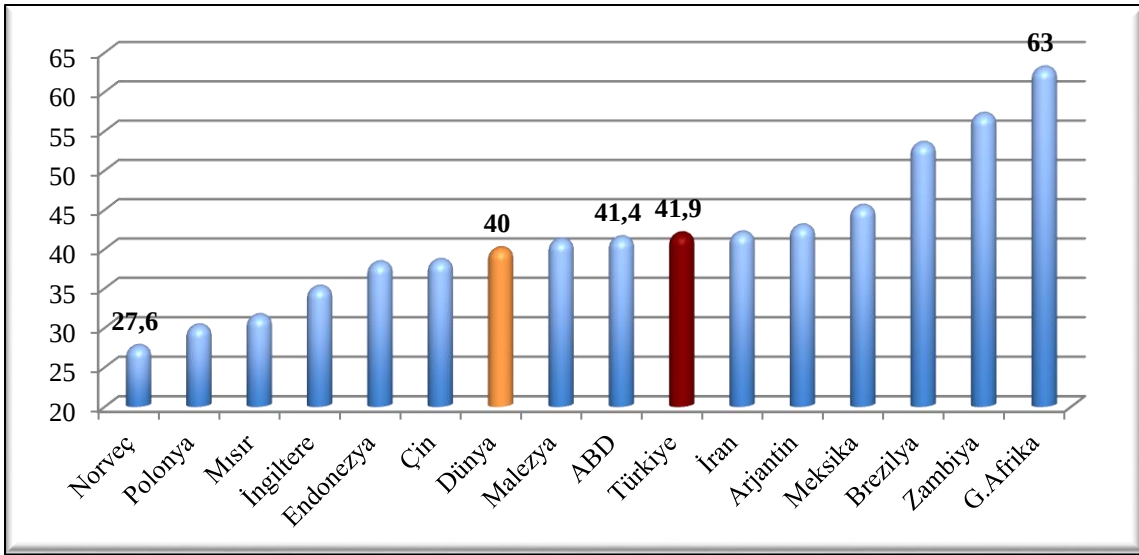
Şekil 2.5’de 2020 yılı itibarıyla satın alma gücü paritesine (SAGP) göre bazı ülkelerin kişi başı milli geliri (KBMG) yer almaktadır. Buna göre, yukarıdaki analizlere benzer şekilde ülkeler arasında KBMG açısından oldukça dramatik farklılıkların olduğunu görülebilir. Örneğin, gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan Norveç’in KBMG rakamları ile düşük gelir grubundaki ülkelerin KBMG rakamları arasında 40 (kırk) kattan daha fazla bir fark vardır.

Şekil 2.5: Bazı Ülkelerin KBMG, SAGP, \$, 2020

Kaynak: World Bank Database, 2021

Şekil 2.6: Bazı Ülkelerde Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı⁵

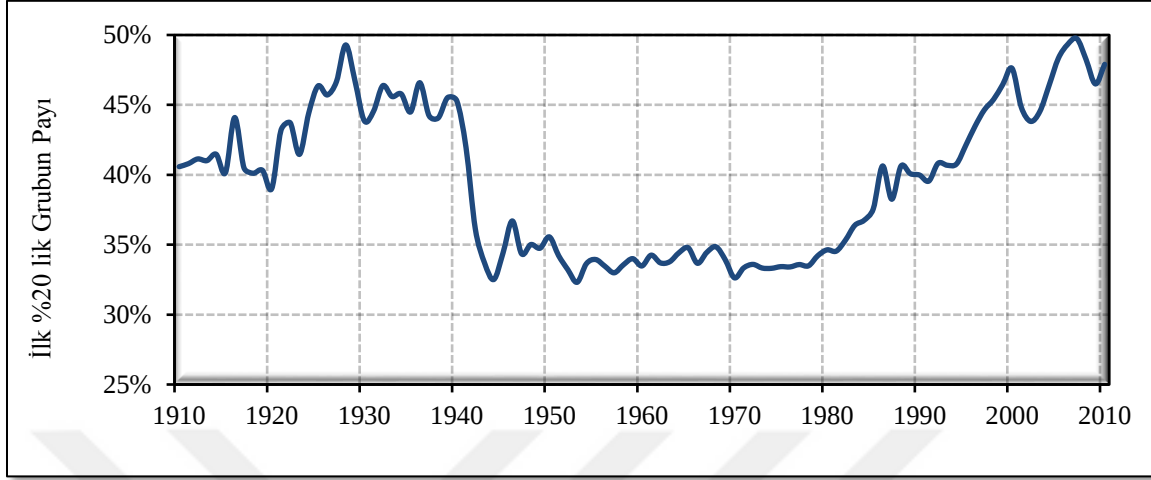

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanı, 2021

Şekil 2.6 bazı ülkelere ait en güncel Gini katsayıları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, tıpkı dünya genelinde ülkeler arasında gelir dağılımındaki adaletsizlik konusunda olduğu gibi, gelirin ülkelerin içindeki dağılımında da ciddi adaletsizlikler olduğu anlaşılmaktadır. KBMG'nin görece en yüksek olduğu bazı ülkelerde bile gelir dağılımı adaletsizliği oldukça yüksektir. Buna en güzel örnek, aşağıda Şekil 2.7'de görülebileceği gibi, ABD'nin durumudur. ABD'de 1970'li yıllardan günümüze en zengin %20'lik grubun toplam gelir içerisindeki payı önemli ölçüde artmıştır. 1940'lı yıllarda %30'larda olan bu pay günümüz itibarıyla %50'lere gelmiştir. Benzer şekilde, Şekil 2.7'de görülebileceği üzere, ABD'de 1980 yılında en zengin %1'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay %10 civarında iken, 2016 yılı itibarıyla söz konusu pay %20'ler civarına çıkmıştır.

⁵ Veri tabanındaki en güncel veriler kullanılmıştır. Malezya, İran ve Meksika'nın verileri 2019 yılına ait iken; Norveç, Polonya, Endonezya ve Meksika'nın verileri 2018 yılına; Mısır ve İngiltere'nin verileri 2017 yılına; Çin'in verisi 2016 yılına; ABD ve Zambiya'nın verileri 2015 yılına; G. Afrika'nın verisi ise 2014 yılına aittir. Ayrıca Şekil 2.6'daki Gini katsayıları 100 ile çarpılarak verilmiştir.

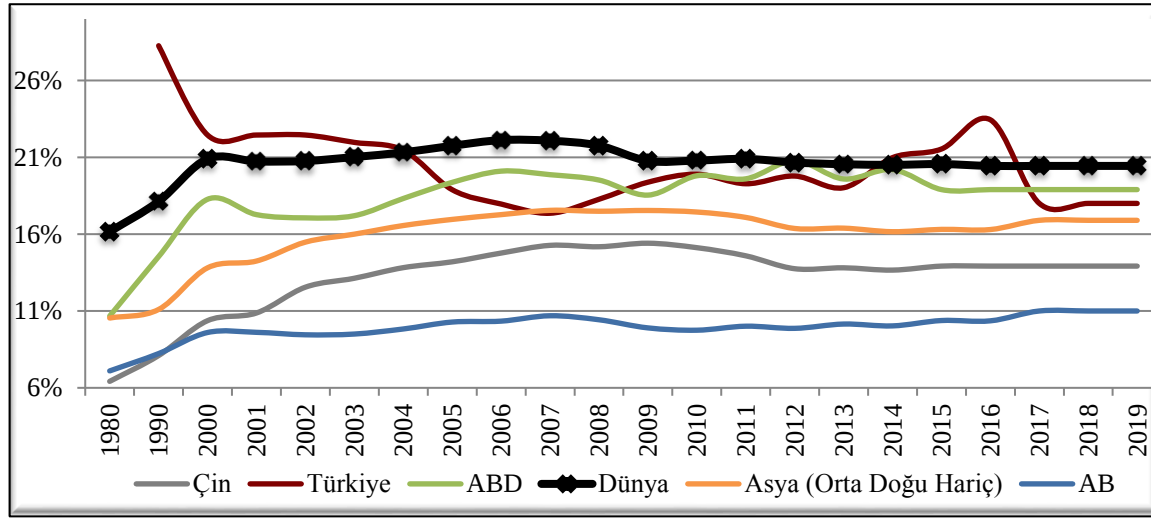
Şekil 2.7: En Zengin %20'lik Kesimin Toplam Gelirden Aldığı Pay, ABD, %)

Kaynak: <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>, Erişim tarihi: 1 Aralık 2017

Şekil 2.8 toplumun %1'lik azınlık grubunun ABD'de olduğu gibi dünya genelinde de yaklaşık olarak toplam gelirin beşte birini aldığını göstermektedir. Şekil 2.8'de siyah renk ile dünyadaki en zengin %1'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay gösterilmektedir. 1980 yılında %16 seviyesinde olan bu pay 2019 yılı itibarıyla %20'ler civarındadır.

Şekil 2.8: En Zengin %1'in Toplam Gelirden Aldığı Pay, %

Kaynak: <https://wid.world/data/>, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021

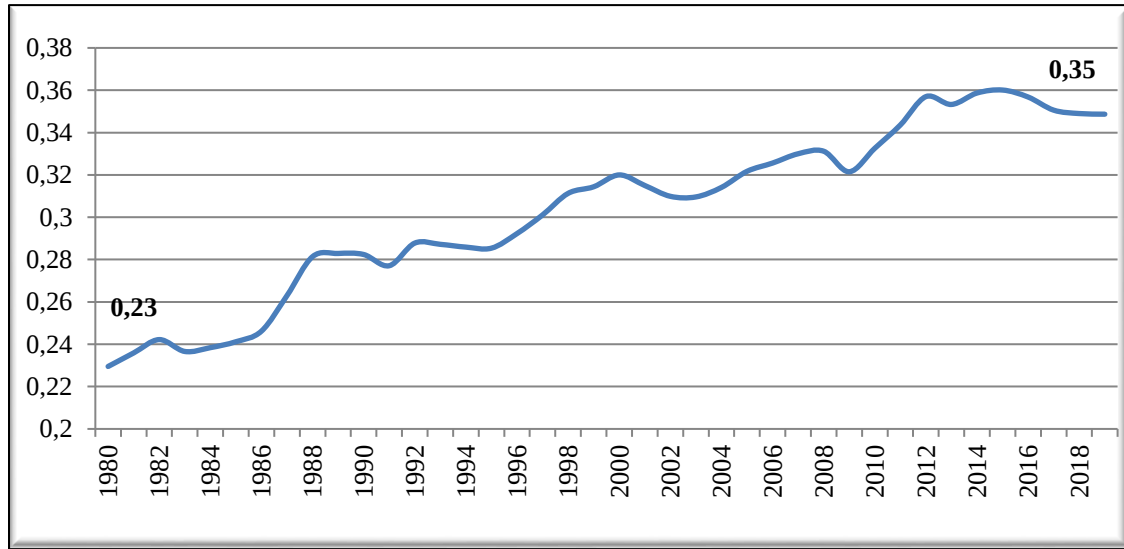
Öte yandan, son on yılda dünya genelinde en zengin %1'lik kesimin payında durağan bir trend göze çarpsa da AB üyesi ülkeler gibi gelişmiş ülkelerde söz konusu artış trendinin ılımlı da olsa devam ettiği söylenebilir. Türkiye, Brezilya, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelere en zengin %1'lik grubun toplam gelirden aldığı pay 2019 yılı

itibarıyla, sırasıyla, %18, %28 ve %21'dir (Dünya Bankası, 2019). Önümüzdeki döneme ilişkin yapılan projeksiyonlar en zengin %1'lik grubun payının daha da artacağına işaret etmektedir. **World Inequality-2018** raporuna göre, mevcut durumda en zengin %1'lik kesimin dünyadaki toplam gelirden aldığı pay %21 iken söz konusu pay 2050 yılına kadar %24'e çıkacağı öngörülmektedir (Alvaredo vd., 2018).

Günümüz itibarıyla gelir dağılımı adaletsizliğinin geldiği son noktanın daha net anlaşılması için yıllar itibarıyla gelir dağılımı adaletsizliğinin bir nevi birikimli hali diyebileceğimiz servet adaletsizliği göstergesine bakmakta yarar vardır. Nesilden nesile aktarılıyor olabilmesi nedeniyle kalıcı etkilere sahip olan servet adaletsizliği konusu son dönemde kalkınma iktisatçılarının daha da yoğun bir şekilde ilgisini çeken bir alan olmuştur (Öniş ve Özçelik, 2019: 261).

Bu kapsamda, şekil 2.9'da 1980 yılından 2019 yılına kadarki dönemde ABD'de en zengin %1'lik grubun ülkedeki toplam servetten aldıkları pay yer almaktadır. Söz konusu pay 1980 yılında %23 civarında iken 2019 yılı itibarıyla 12 puanlık bir artışla %35 civarına yükselmiştir. Hatırlanacağı üzere ABD'de en zengin %1'lik kesimin toplam gelirden aldığı pay %19 civarında idi. Dolayısıyla servet dağılımı adaletsizliği anlamında bu payın neredeyse ikiye katladığını ifade etmek mümkündür.

Şekil 2.9: ABD'de En Zengin %1'in Toplam Servet İçindeki Payı, %

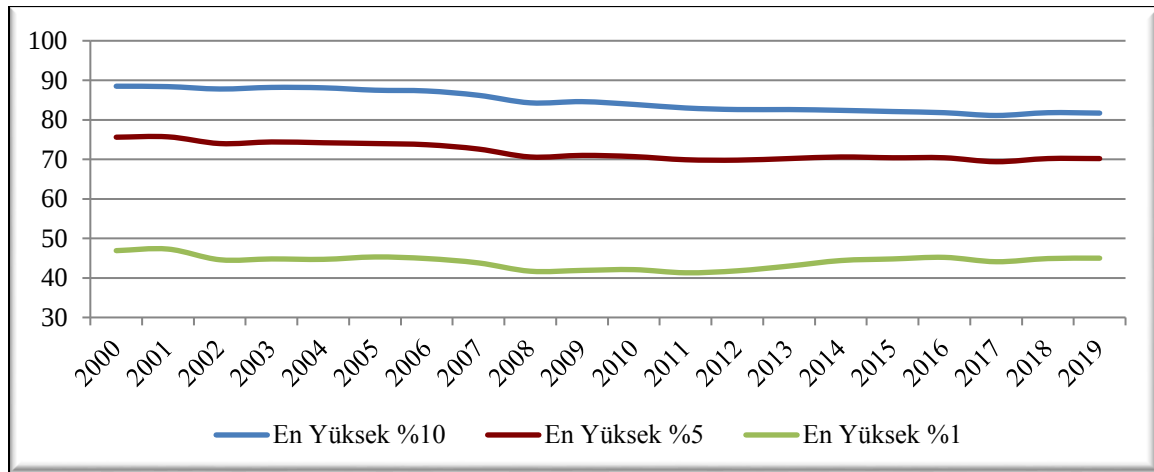

Kaynak: <https://wid.world/data/>, Erişim tarihi 5 Mayıs 2021

Oxfam (2019:12) raporuna göre 2008 yılındaki küresel finans krizinden bu yana dünyanın en varlıklı %1’lik kesiminin serveti ikiye katlanmıştır. Dahası, 2019 yılı itibarıyla dünyanın en zengin 26 kişinin toplam serveti dünya genelinde en düşük servete sahip 3,8 milyar kişinin toplam servetine eşittir. Bir başka çarpıcı örnek vermek gerekirse yine aynı rapora göre dünyanın en varlıklı kişinin servetinin sadece %2’si 105 milyon nüfusu olan Etiyopya’nın toplam sağlık harcaması kadardır.

Şekil 2.10 son yirmi yılda dünya genelinde en zengin %1, %5 ve %10’luk grupların toplam servetten aldığı payı göstermektedir. Buna göre, en zengin %5’lik ve %10’luk grupların paylarında söz konusu dönemde bir miktar azalma olsa bile bu grupların paylarının halen, dünyadaki servet adaletsizliğini yansıtacak ölçüde, oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. 2019 yılı sonu itibarıyla en zengin %10’luk grubun serveti toplam dünya servetinin yaklaşık %82’sini oluşturmaktadır. Şekil 2.10’a göre en zengin %1’lik grubun toplam servet içindeki payı 2008 küresel finans krizine kadar bir miktar azalış göstermekle birlikte bu tarihten sonra artış eğilimindedir. 2019 yılı sonu itibarıyla en zengin %1’lik grubun toplam küresel servet içindeki payı %45’tir. Bu nedenle şekildeki eğilime bakılarak dünya ölçeğinde servetin daha dar bir zümre elinde toplanma eğiliminde olduğu ifade edilebilir.

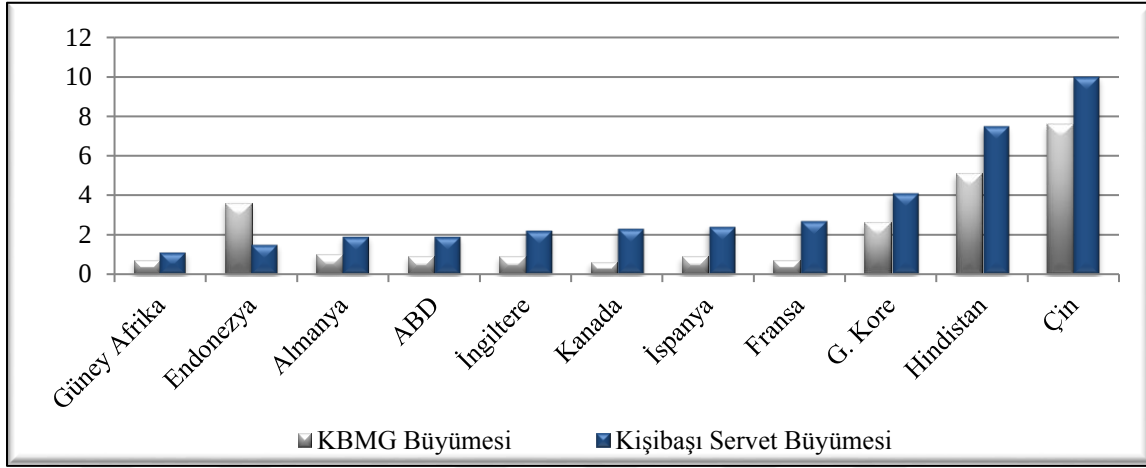
Şekil 2.10: Dünyada En Zengin %1, %5 ve %10’un Toplam Servet İçindeki Payı, %

Kaynak: Global Wealth Databook 2019

Şekil 2.11 son yirmi yıllık süre zarfında ülkelerdeki kişi başı milli gelire kıyasla kişi başı servetin çok daha yüksek oranda büyüme kaydettiğini göstermektedir. Aşağıdaki ülkeler özelinde bunun tek istisnası Endonezya’dır.

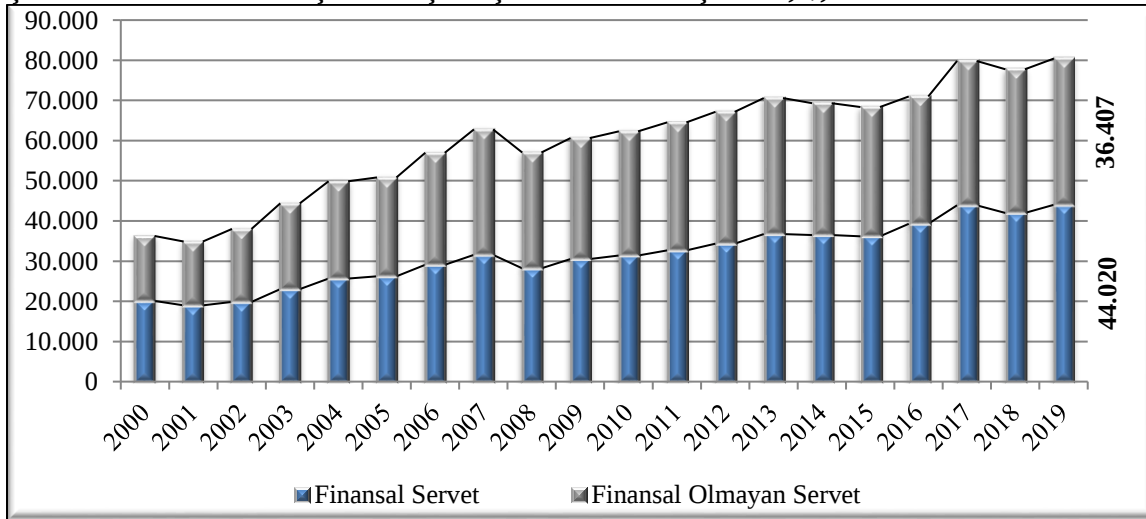
Şekil 2.11: Bazı Ülkelerde 2000-2019 Arası Ortalama KBMG ve Servet Büyümesi

Kaynak: Global Wealth Databook, 2019

Şekil 2.12 ise son yirmi yılda finansal ve finansal olmayan kişisel servetin gelişimini göstermektedir. Buna göre, son yirmi yılda kişi başı servet artışının yaklaşık yarısı finansal olmayan servetten kaynaklanırken, diğer yarısı da finansal servetten kaynaklanmaktadır. **Global Wealth Databook-2019** verilerine göre, aynı dönemde küresel ölçekte kişi başı borç miktarı da yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır. Kişi başı borç miktarı 2000 yılında yaklaşık olarak 4.800 ABD doları seviyesinde iken 2019 yılı sonu itibarıyla 9.800 ABD doları seviyesine çıkmıştır (Shorrocks, Davies ve Lluberas, 2019).

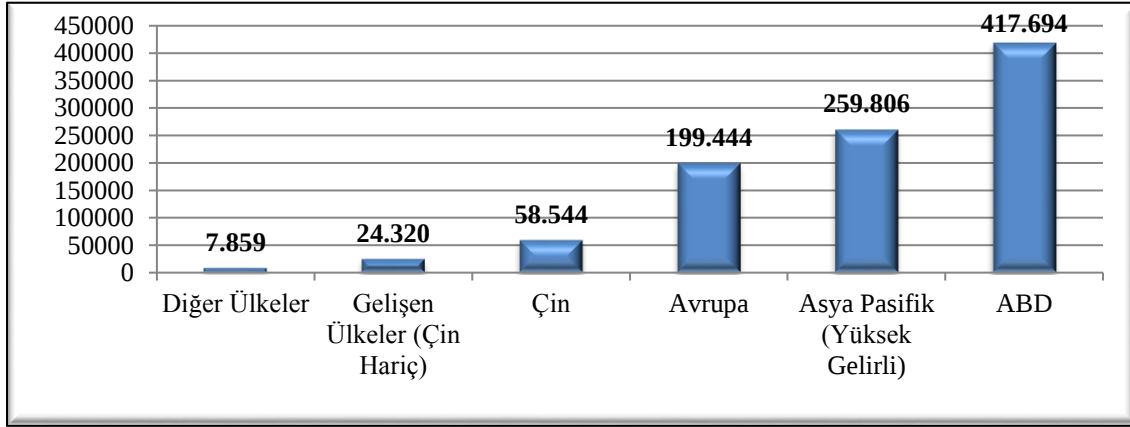
Şekil 2. 12: Küresel Ölçekte Kişi Başı Servetin Bileşenleri, \$, 2000-2019

Kaynak: Global Wealth Databook, 2019

Kişi başı ortalama servetin 2019 yılı sonu itibarıyla bazı ülke ve ülke gruplarındaki ortalama seviyesine bakıldığında, Şekil 2.13'te görülebileceği gibi, ülkeler arasında önemli ölçüde farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 2019 yılı sonu itibarıyla ABD'de ortalama servet 400 bin ABD dolarının üzerinde iken az gelişmiş ülkelerdeki ortalama servet bu rakamın yaklaşık 53'te biri oranındadır.

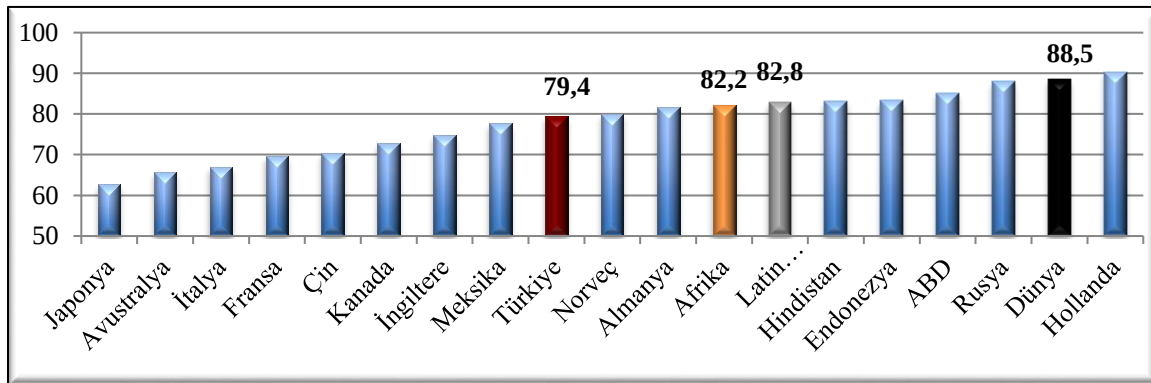
Şekil 2. 13: Kişi Başı Ortalama Servet, \$, 2019

Kaynak: Global Wealth Databook, 2019

Şekil 2.14 bazı ülkelerdeki servet dağılımı için hesaplanan Gini katsayısını göstermektedir. Şekilden de anlaşılacağı üzere ülkelerdeki servet adaletsizliğinin boyutu gelir adaletsizliğinden çok daha endişe verici seviyededir. Örneğin, Türkiye'deki servet dağılımı için hesaplanan Gini katsayısı 2019 yılı itibarıyla 0,79 seviyesindedir. 2019 yılı için Türkiye'deki gelir dağılımı için hesaplanan Gini katsayısının 0,39 olduğu göz önüne alındığında servet dağılımı adaletsizliğinin çok daha dramatik boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2.14: Bazı Ülkelerde Servet Adaletsizliği, Gini Katsayısı, 2019

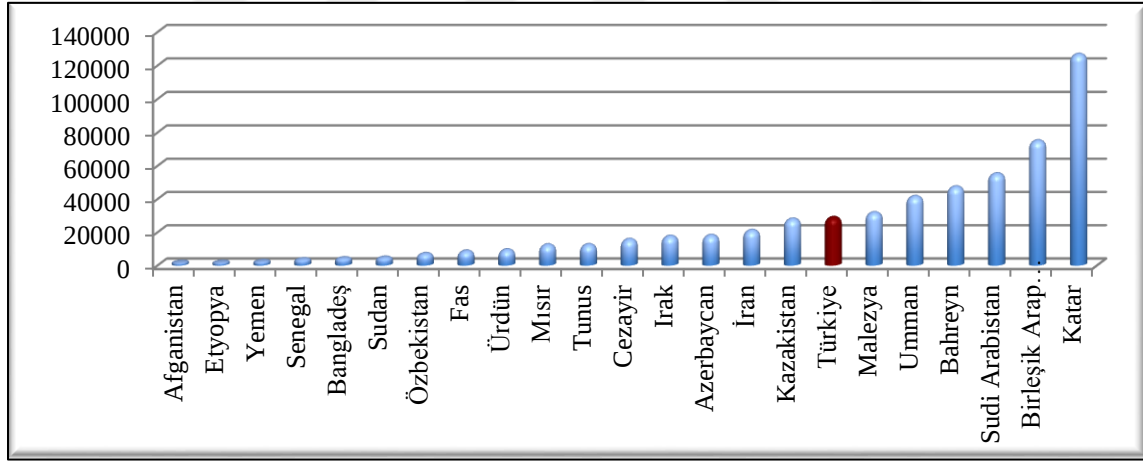

Kaynak: Global Wealth Databook, 2019

2.3.1. İİT Ülkelerinde Gelir ve Servet Dağılımı

Gelir ve servet dağılımına ilişkin analize ülke gruplarını biraz daha spesifik hale getirerek dünya genelinde Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkelere bakıldığında (İİT ülkeleri), bu ülkelerde gelir ve servetin nispeten daha adil dağıldığı ifade edilebilir. Ancak söz konusu ülkelerin hem dünya toplam gelirinden aldıkları pay hem de KBMG seviyeleri görece düşük seviyelerdedir. Müslüman nüfus, toplam dünya nüfusunun yaklaşık %25'ini oluştururken Müslümanların toplam dünya gelirinden aldıkları pay %15'in altındadır (IMF, 2019). Nitekim Şekil 2.15'de birçok Müslüman ülkede KBMG'in ne denli düşük olduğu açıkça görülmektedir. Şekil 2.15 incelendiğinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkeler arasında KBMG açısından hatırı sayılır farklılıklar olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin birçoğunun petrol zengini ülkeler olmalarıdır.

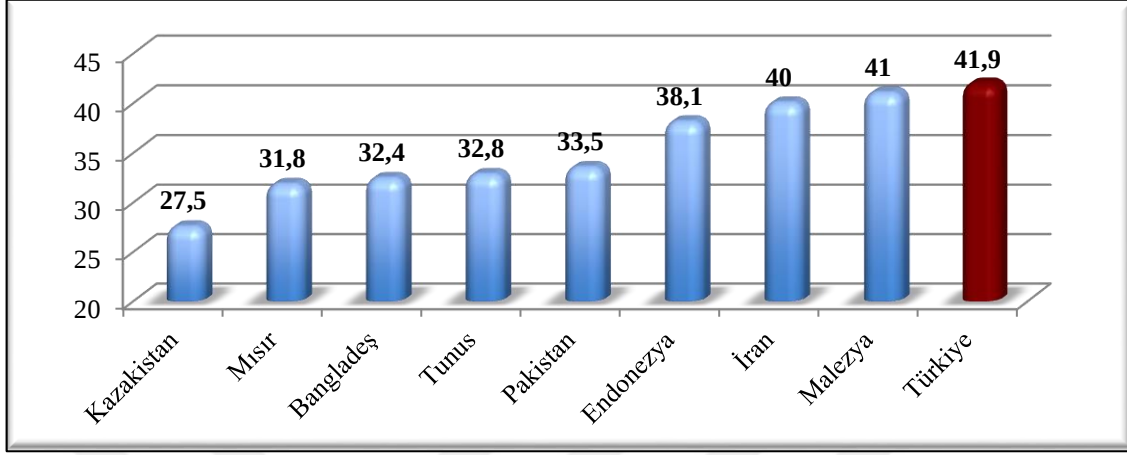
Şekil 2.15: İİT Ülkelerinde KBMG, \$, SAGP

Kaynak: Dünya Bankası Veri tabanı, 2019

Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkeler gelirin ülke içerisindeki dağılımı anlamında değerlendirildiğinde Gini katsayısının Mısır, Bangladeş, Tunus gibi KBMG'nin oldukça düşük olduğu ülkelerde nispeten daha düşük olduğu, yani gelirin daha adil dağıldığı; ancak Malezya ve Türkiye gibi orta-üst gelir grubundaki ülkelere ise daha yüksek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkeler açısından gelir dağılımı adaletsizliği iki tarafı keskin bir kılıç niteliğindedir: Gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu ülkelere KBMG daha yüksek iken; gelirin nispeten daha adil dağıldığı ülkelere ise dağıtılacak gelir oldukça düşüktür.

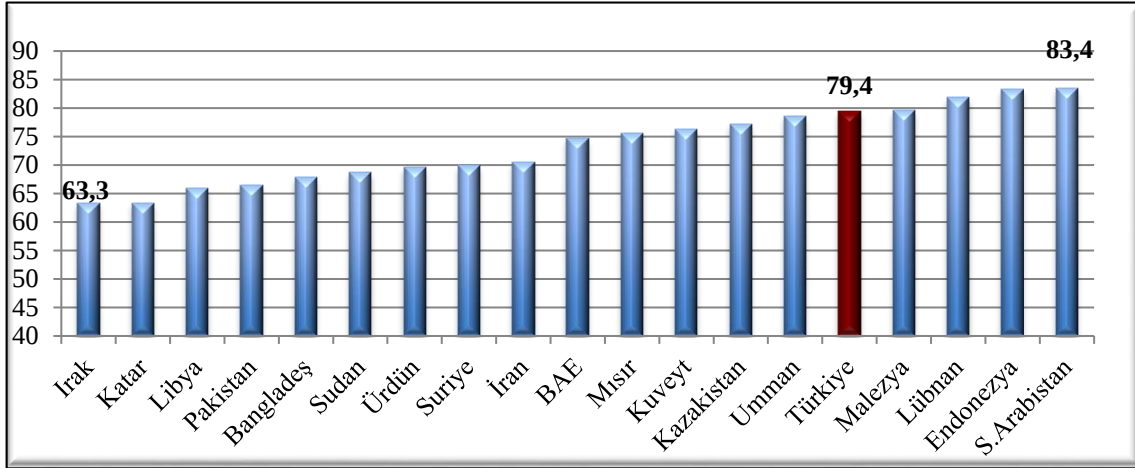
Şekil 2.16: Bazı İİT Ülkelerinde Gelir Dağılımı, Gini

Kaynak: Dünya Bankası Veri tabanı, 2019

Müslüman nüfusun yoğun olduğu İİT ülkeleri servet dağılımı açısından değerlendirildiğinde servet dağılımının ölçütü olan Gini katsayısı bu ülkelerde dünya ortalamasına göre görece daha düşüktür. 2019 yılı sonu itibarıyla dünya genelinde servet dağılımı için tespit edilen Gini katsayısı 0,88 iken, Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde bu rakam yaklaşık olarak 0,75 civarındadır.

Şekil 2.17: İİT Ülkelerinde Servet Dağılımı, Gini

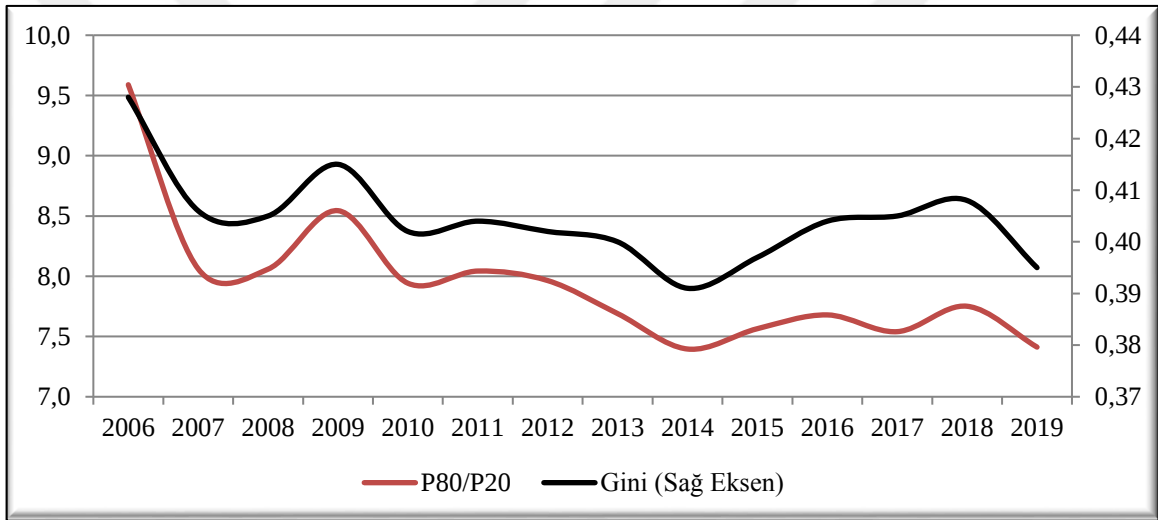

Kaynak: Dünya Bankası Veri tabanı, 2019

2.3.2. Türkiye’de Gelir ve Servet Dağılımı

Türkiye’de gelir dağılımına ilişkin veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yılda bir kez yayımlanmaktadır. Şekil 2.18’den 2019 yılı itibarıyla Gini katsayısının 0,39 olduğu görülmektedir. Söz konusu rakam diğer ülkeler ile kıyaslandığında gelişmiş ülkelerin birçoğuna göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye gelir dağılımı bu anlamda gelir dağılımındaki adaletsizliğin boyutuna nispeten daha yüksek olduğu Güney Amerika ülkeleri ile daha çok benzerlik göstermektedir.

Şekil 2. 18: Türkiye Gelir Dağılımı, Gini Katsayısı ve P80/P20

Kaynak: TÜİK, 2019

Öte yandan Türkiye’de yıllar itibarıyla Gini katsayısında genel bir düşüş eğilimi olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim nüfusun en zengin %20’lik grubun toplam gelirden aldığı payın en düşük gelire sahip %20’lik grubun toplam gelirden aldığı paya oranı olarak tanımlanan P80/P20 oranı 2006 yılında yaklaşık 9 kat civarında iken 2019 yılı itibarıyla söz konusu oran 7,5 kat civarına gerilemiştir. **World Inequality** verilerine göre ise en yüksek %1’lik kesimin payı 2002 yılındaki %22,1 seviyesinden 2007 yılında %16,4’e gerilemiş sonraki süreçte tekrar artarak 2019 yılı itibarıyla %18,4 seviyesine yükselmiştir (WID, 2021). Buradan üst orta gelir gurubunda gelir dağılımı anlamında bir iyileşme söz konusu iken aynı durumun en üst %1’lik gelir grubu için geçerli olmadığı sonucuna varılabilir.

Global Wealth Distribution 2019 raporuna göre ise, Türkiye’nin toplam serveti küresel servetin %0,4’ü kadar olup, servet dağılımı için hesaplanan Gini katsayısı 2019

yılı için 0,79 olarak ölçülmüştür. Aynı yıla ilişkin gelir dağılımını gösteren Gini katsayısının 0,39 civarında olduğu göz önüne alındığında, diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de servet adaletsizliği boyutunun gelir dağılımındaki adaletsizliğe göre çok daha yüksek olduğu görülmektedir.

2.4. Refah Devleti ve Gelir/Servet Dağılımının Ahlâkî Boyutu

Yukarıdaki grafiklerden açık bir şekilde görüleceği üzere, her ne kadar tarihi süreçte dünya genelindeki toplam gelirden önemli bir artış gerçekleşmiş olsa da bu gelir artışının ekonomideki aktörler arasında adil bir şekilde dağılmadığı görülmektedir. Hatta analizin merkezine gelir dağılımı yerine servet dağılımı alındığında söz konusu adaletsizliğin çok daha dramatik boyutlara vardığı görülmektedir. Bu nedenledir ki günümüzde hem uluslararası finansal kuruluşların hem de kamu otoritelerinin önlerinde duran en önemli sosyoekonomik problemlerden bir tanesi yoksulluğun azaltılarak gelir adaletsizliğinin giderilmesidir. BM, Dünya Bankası, İslâm Kalkınma Bankası (İKB) gibi birçok uluslararası finansal kuruluşun vizyon ve misyonlarına ilişkin deklarasyonlarına bakıldığında odak noktalarının yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi gibi hususlar olduğu görülmektedir (Tekin, 2017: 199). İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) 2019 verilerine göre, Resmi Kalkınma Yardımı (ODA) kapsamında az gelişmiş ülkelere gelir dağılımı adaletsizliğinin ve yoksulluğun azaltılması amacıyla gerek doğrudan gerekse uluslararası finansal kuruluşlar vasıtasıyla yapılan yardım miktarı 1960 yılındaki 36,2 milyar ABD doları seviyesinden 2020 yılı sonu itibarıyla 161,2 milyar ABD doları seviyesine yükselmiştir. Ülkeler özelinde ODA kapsamında yapılan yardımlar gelişmiş ülkelerin birçoğunda toplam yıllık milli gelirin yaklaşık %1’i civarındadır. Örneğin ODA kapsamında Türkiye’nin 2020 yılında yaptığı yardım tutarı milli gelirin %0,7’si seviyesindedir (OECD, 2021).

Elbette burada birbiriyle yakından ilişkili olan iki farklı gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinden söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi dünya genelinde ülkeler arasındaki gelir ve servet farklılıklarından kaynaklanan adaletsizlik diğeri ise ülkenin kendi içindeki gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliktir.

Esasında gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik ile dünya ekonomisinin geneline ilişkin birçok olumlu veya olumsuz gelişmenin kökeninin sanayi devrimine kadar gittiğini belirtmek mümkündür. Zira 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sanayi devrimine kadar esas olarak tarıma dayalı bir iktisadi sistemde üretim tekniğinin üç aşağı beş yukarı aynı olduğu görülmektedir. Ancak sonraki dönemde sanayileşme ile birlikte kitle üretim tekniklerinin ortaya çıkması ve sermayenin daha önce hiç olmadığı kadar önemli hale gelmesi dünya ekonomisinin sermaye ve sermaye birikimi olguları etrafında şekillenmesine yol açmıştır. Elbette bu tür yapısal değişim/dönüşüm durumlarında kazananlar ve kaybedenlerin olması kaçınılmazdır. Yukarıda dünya gelir ve servet dağılımına ilişkin olarak son veriler söz konusu sürecin bireysel anlamda kaybedeninin ve en azında daha az kazançlı çıkan kesiminin toplumun düşük gelirli kesimi, kazananının ise varlıklı kesimi olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Tekin, 2017: 199). Benzer şekilde bu süreçte ülkeler bazında kaybedenlerin ve/veya en azından daha az kazançlı çıkanların ise düşük gelir grubundaki az gelişmiş ülkeler olduğu ifade edilebilir.

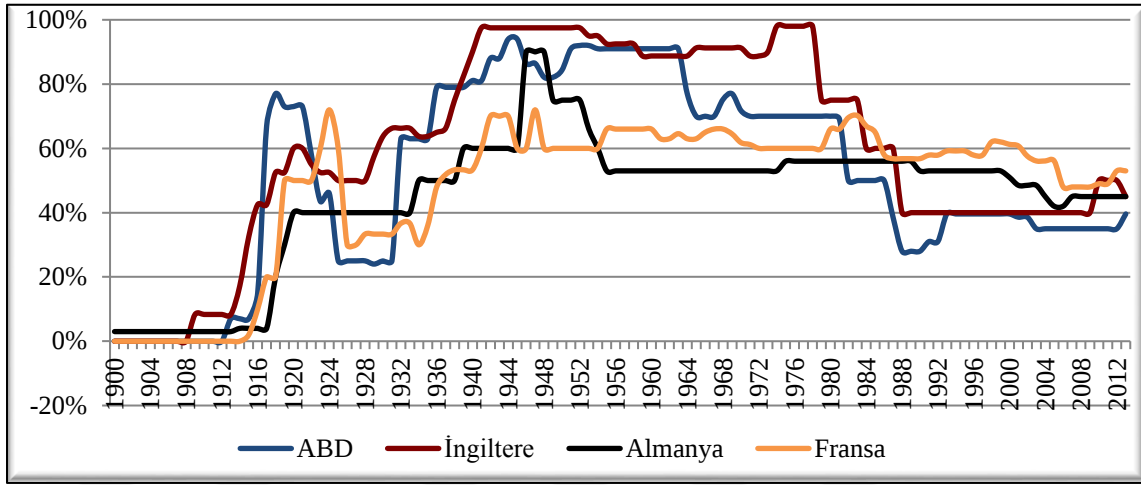
Kabaca birey ve firmaların serbestçe kendi çıkarlarını önceleyerek hareket etmeleri gerektiğini savunan ve sermaye birikimini merkeze alarak sistemleşmiş bir iktisadi sistem olarak tanımlanabilecek “Kapitalist Sistem”in ortaya çıkmasının tam da sanayi devrimi sürecine rastlaması sorgulanması gereken bir husustur. Orta çağın sonlarına doğru İtalya ve Fransa gibi ülkelerde ticari finansal endüstriyel merkezlerin gelişmeye başlaması, Amerika kıtasının ve yeni ticaret yollarının keşfi ile sanayi devriminden önce de kapitalizme doğru yürüyen bir süreç olduğu ifade edilebilir. Hatta denilebilir ki sanayi devriminin yolunu kapitalizm açmıştır (Hamilton, 1929: 338-339).

Kapitalist ekonomik sistemin temel argümanlarından birisi sermaye stokunun artırılması gerektiğidir. Böylece sermaye stokundaki artış yatırımlara dönüşecek ve üretim ve dolayısıyla istihdam artacaktır. Ancak hem yukarıdaki analizler hem de dünya ekonomisinin içerisinde bulunduğu mevcut durum göstermiştir ki kapitalizmin bu iktisadi yaklaşımı dünya genelinde gelir ve servet adaletsizliğini belki de tarihte hiç olmadığı kadar artırmıştır. Her ne kadar söz konusu adaletsizliğin giderilmesi için hem uluslararası finansal kuruluşlar hem de yerel düzeyde kamu otoriteleri son birkaç on yılda ciddi çabalar sarf etmiş olsa da geline nokta bu çabaların çok da başarılı olduğu

söylenemez. Bunun en önemli nedenlerinden birisi ise gelir ve servet adaletsizliği gibi kapitalist sistemin piyasa başarısızlığı diye adlandırdığı sorunların çözümüne yönelik kamu politikalarının başkaca problemlere yol açmasıdır. Bunun için verilebilecek en güzel örnek, istisnalar hariç olmak üzere, kamunun sosyal devlet anlayışı ile yaptığı transfer harcamalarındaki artış ve bu artışın bir sonucu olarak kamu bütçe dengesinin bozulmasıdır. Bütçe açığı veren kamu otoritelerinin borçlanma ihtiyaçları artmış ve kamu otoritesi bu açığı kapatacak finansmanı ya zaten düşük gelire sahip olan toplumun geniş kesiminden vergileri arttırarak kapatma yolunu seçmiş ya da sermaye odaklarından borçlanarak temin etmiştir. Dolayısıyla gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini gidermek üzere başlatılan politika tedbirleri son tahlilde söz konusu adaletsizliği daha da artırıcı sonuçlara yol açmıştır.

Bu noktada vergilendirme hususunu biraz daha açmakta fayda vardır. Zira aslında vergi politikaları devletin gelir ve servet adaletsizliğini gidermek için kullandığı en temel enstrümandır. Ancak özellikle 1980 sonrası esen küreselleşme rüzgarlarıyla birlikte küresel ölçekte vergi oranları ve vergilendirme yöntemlerinde sermaye sahiplerinin lehine bir politika izlenmiştir. Tabi burada izlenen bu politikanın kapitalist sistemin sermaye birikimini özendirme/teşvik etme ile ilgili politikası/argümanı ile tutarlı olduğunu da belirtmek gerekir. Şekil 2.19 gelişmiş bazı ülkelerdeki en yüksek gelirle sahip %20'lik gruptan alınan vergi oranlarını göstermektedir. Söz konusu oranlarda 1980'li yıllar sonrasındaki dramatik düşüş dikkat çekicidir. Örneğin ABD'de 1963-2017 yılları arasında en yüksek gelirli gruptan alınan vergi oranları %91'den %40'a kadar düşmüştür. Vergi oranlarındaki söz konusu bu düşüş trendini tam da aynı döneme denk gelen gelir ve servet adaletsizliğindeki artış trendi ile beraber okunduğunda kapitalist sistemin öngördüğü vergi sisteminin gelir ve servet adaletsizliğini beslediği yorumu yapılabilir. Dolayısıyla sosyal devlet ve/veya refah devlet sloganı ile yola çıkan kapitalist sistemin kamu otoritesinin bu anlamda piyasa başarısızlıklarını gidermek için uyguladığı politikaların birçoğunun başarısız olduğu aşikârdır.

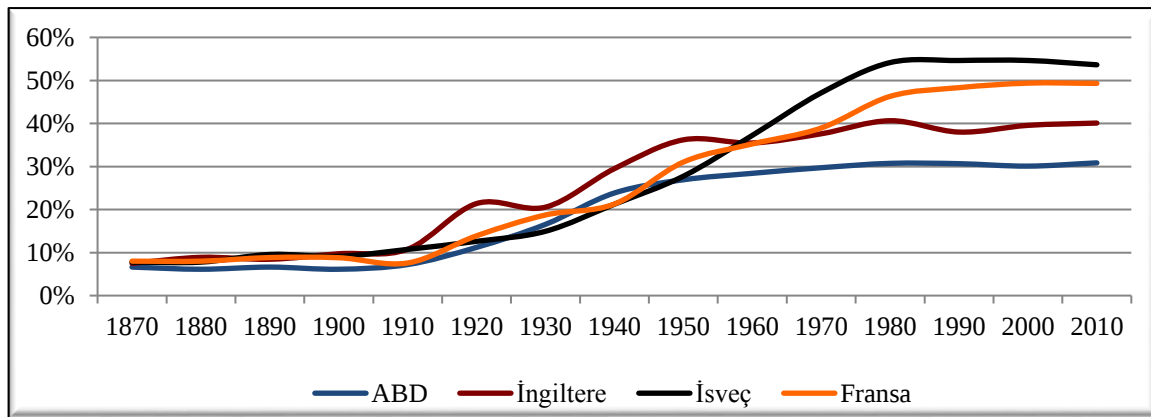
Şekil 2.19: Gelişmiş Ülkelerde En Yüksek Gelir Grubu Vergisi Oranları

Kaynak: <http://piketty.pse.ens.fr/fr/capital21c>

Şekil 2.20'dan son yüz yirmi yıllık tarihi süreç içerisinde gelişmiş ülkelerde milli gelir içerisinde vergi gelirlerindeki artış trendi açıkça anlaşılmaktadır. Şekil 2.19 ile Şekil 2.20 birlikte değerlendirildiğinde son yüzyılda kapitalist sistemin ana akım hale gelmesiyle birlikte ülkelerin vergi gelirlerindeki artışın kaynağının esasen toplumun düşük gelirli bireylerinin daha fazla vergilendirilmesi yoluyla olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Hatta aynı dönem için miras intikalinden alınan verginin en üst diliminin gelişiminin de aynı ülkeler için yukarıdaki grafiğe neredeyse benzer bir trendi izlediği görülmektedir. Örneğin, İngiltere ve Fransa'da 1950 yılında veraset intikal vergisinin üst limiti sırasıyla %80 ve %77 iken 2020 yılında itibarıyla bu oranlar %40 seviyesine kadar düşmüştür. Aynı rakam ABD'de 1980 yılında %70 seviyesindeyken 2020 yılı itibarıyla %30 seviyesine gerilemiştir. (Piketty, 2014).

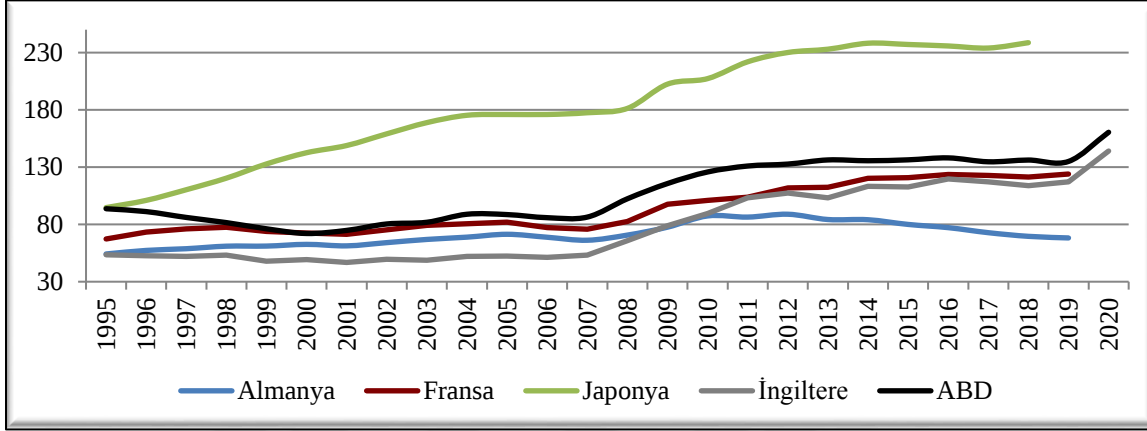
Şekil 2.20: Bazı Ülkelerde Vergi Gelirleri / GSYH

Kaynak: <http://piketty.pse.ens.fr/fr/capital21c>

Öte yandan, ülkelerdeki kamu borç stokunun GSYH içindeki payına bakıldığında (Almanya hariç) 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde meydana gelen artış dikkat çekicidir.

Şekil 2.21: Bazı Ülkelerde Kamu Borç Stoku/GSYH

Kaynak: <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm#indicator-chart>, Erişim tarihi:5 Mayıs 2021

Gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin bir de ahlâki boyutunun olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki; gelir artışı her zaman refah artışını beraberinde getirmeyebilmektedir. Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık 1/10'u aşırı beslenmeden kaynaklanan obezite sıkıntısı içerisindeyken neredeyse aynı orandaki bir başka kesim de tam tersine yetersiz beslenmeden kaynaklı sağlık sıkıntısı çekmektedir. BM verilerine göre, 2019 yılı itibarıyla dünya genelinde yaklaşık 688 milyon kişi yetersiz beslenme güçlüğü ile karşı karşıyadır ve bu rakamın 2030 yılında 840 milyon civarına yükseleceği öngörülmektedir. (FAO, 2021). Dünya sağlık örgütü (WHO) verilerine göre ise 1975 yılından günümüze dünya obezite oranları iki katına çıkmıştır. 2016 yılı itibarıyla 1,9 milyar insanın aşırı kilolu olduğu bunlardan yaklaşık 650 milyonunun ise obez olduğu ifade edilmektedir. 2017 yılı itibarıyla ABD'de obezite oranı %30' lar civarında iken bu oranın 2030 yılında nüfusun yarısını bulması beklenmektedir (WHO, 2017).

Dünyanın bir kısmında insanlar günlük olarak insan vücudunun ihtiyacı olan besini tüketemediği için ciddi sağlık sorunları ile boğuşurken; diğer kısmında da tam tersine aşırı beslenmeden kaynaklı sağlık sorunları yine benzer şekilde hem insan hayatını tehdit etmekte hem de kamunun sağlık harcamaları üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Burada çok ciddi bir ahlâkî, etik ve iktisadi olarak etkin olmayan bir durumun söz konusu

olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ahlâkî ve gayri insani olan durumda yıllar boyu uygulanagelen iktisat politikalarının önemli bir payı olduğu hususu da göz önüne alınca refah ve sosyal devlet anlayışının bu süreçte sınıfta kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Toplumun çok küçük bir azınlığının sözde refahını artırmak uğruna kalan büyük çoğunluğun refahı ihmâl edilmiştir. Kaldı ki refahı artırılmak istenen azınlık kesimin gelir artışı anlamında önemli bir artış olsa da yukarıda izah edilen sağlık sorunları ile diğer sosyal problemleri de göz önüne alındığında aslında bu politikaların bu azınlık kesim için de olumlu sonuçlar doğurmadığı sonucuna varılabilir.

Gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin mevcut iktisadi sistem ile nesilden nesile artarak devam edecek bir yapıda olduğunu da ifade etmek gerekir. Çünkü ailenin gelir seviyesi o ailenin gelecek nesillerini teşkil edecek olan beşerî sermaye yani çocuklarına yapılacak yatırımının da temel belirleyicisidir (Doren ve Grodsky, 2016). Çocukların aldığı eğitimin kalitesi ve düzeyi bunların işgücü piyasasındaki konumunun temel belirleyicisi olacaktır. Tüm bunlara bir de servetin nesilden nesile aktarılması hususu da ilave edildiğinde yüksek gelir grubundaki bireylerin nesiller boyu katlanarak sürecek olan bir hegemonyasından bahsetmek mümkün olacaktır ve nitekim son yüzyılda yaşanan olgu da bundan ibarettir. Nitekim, Banerjee ve Duflo (2012) literatürde oldukça fazla ilgi gören **Poor Economics** isimli kitapta fakirlik olgusunun birçok boyutuna değindikten sonra yaptıkları çıkarımlardan bir tanesi de şudur: **“Fakirler fakir oldukları için fakirdir.”** Gerçekten fakirlik ve/veya gelir ve servet dağılımı adaletsizliği bazen bir toplumun mahkûm olduğu, katlanarak artan kısır bir döngü haline gelebilmektedir.

Elbette gelir ve servet adaletsizliğinin birçok sebebi olabilmektedir. Hatta bu nedenler ülkeden ülkeye toplumdaki topluma değişkenlik de gösterebilmektedir. Ancak yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere arazi ve genel geçer olmayan nedenler bir kenara bırakılırsa temelde sistemsal ve kurumsal nedenler olmak üzere iki ana unsurun gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini belirlediğini ifade etmek mümkündür. Tabi birinci bölümde daha detaylı bir şekilde ele alındığı üzere burada sistem ile kurumlar arasında da bir **“tavuk-yumurta”** ilişkisinin olduğu hususunu da not düşmek gerekmektedir.

Gelir ve servet adaletsizliğine ilişkin buraya kadarki kısmı özetlemek gerekirse genel olarak aşağıdaki tespitlerin yapılabileceği değerlendirilmektedir:

1. Tarihsel süreçte özellikle en yüksek gelir grubundan alınan vergi oranlarında küreselleşme ile birlikte dramatik düşüşler söz konusu olmuştur. Aynı zaman diliminde hem kamunun borç yükü hem de vergi gelirlerinde artış meydana gelmiştir. Yine benzer zaman diliminde dünya genelindeki gelir ve servet adaletsizliği dramatik bir şekilde artmıştır. Sosyal devlet veya refah devleti parolası ile yola çıkan anlayış gelir ve servetin adil bir şekilde dağılımı hususunda başarısız olmuştur. Hatta daha da ötesine geçerek bu sorunun çözümüne ilişkin üretilen politikalar neticesinde kamu borç yükü artmış ve artık günümüzde refah devletinin krizi veya devletin mali krizi gibi kavramlar iktisat literatürüne girmiştir (Bilen, 2016: 17). Sermaye lehine yapılan vergisel kayırmaların maliyeti ilk olarak kamu kesimine fatura edilmiş, kamu da bu faturayı doğrudan veya dolaylı olarak gelir ve servet dağılımını daha da adaletsiz hale getirecek şekilde topluma yansıtmıştır.

2. Sanayi devriminden bu yana tüm kurumlarıyla küresel olarak hegemon sistem haline gelen kapitalist sistem günümüzde git gide derinleşen gelir ve servet adaletsizliğinin temel yapısal faktörü haline gelmiştir.

19. yüzyıl ile birlikte temleri atılan Batı uygarlığının ve öngördüğü kurumsal yapıların gelir ve servet dağılımı adaletsizindeki performansı ilk iki bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu noktada Batı uygarlığının hegoman bir güç haline gelmesinden önceki zaman diliminde kurumlarıyla birlikte tarihin belirli bir dönemine damga vuran İslâm medeniyetinin teşkil ettiği kurumsal yapıların da incelenmesi ve özellikle gelir ve servet dağılımı anlamında analiz edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, aşağıdaki bölümde İslâm medeniyetinin iktisadi hayatı tanzim etmede ortaya koyduğu temel iktisadi kurumlar ele alınarak bu kurumların gelir ve servet dağılımında adaleti tesis etme konusundaki rolleri üzerinde durulacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM'DA İKTİSADİ KURUMLAR ve KURUMSALLAŞMA

Bu bölümde ilk olarak İslâm dininin asli kaynakları kapsamında İslâm iktisat doktrininin genel çerçevesini çizen temel normlara ve İslâm medeniyetinde bu normlar bağlamında ihdas edilen bazı iktisadi kurumlara değinilecektir. Daha sonra, İslâm medeniyetindeki birçok kurumsal yapının tekâmül ettiği ve mücessem hale geldiği düşünülen Osmanlı İmparatorluğundaki bazı iktisadi-hukuki kurumlardan bahsedilecektir. Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılının kendi nev-i şahsına münhasır durumu nedeni ile bu dönemde hukuki ve iktisadi kurumların değişimi üzerinde durulacaktır. Bu bölümün sonunda ise Türkiye'de modern dönemde ortaya çıkan hayır ve dayanışma kurumları ile bunların mevcut durumları hakkında bilgiler takdim edilecektir.

3.1. İslâm'ın İktisat Doktrini ve Kurumları

İslâm dininin kendine özgü bir hukuk sistemi olduğu gibi benzer şekilde iktisadi hayata ilişkin de ilke, kaide ve normları içeren ve normlar çerçevesinde oluşturulması gereken bir **“İslâm iktisadı”** sistemi vardır. Dolayısıyla “İslâm iktisadı” tabiri iktisadi hayat ile ilgili olarak İslâm'ın asli kaynaklarında yer alan emir, yasak ve tavsiyelerin fıkıh ilminden de faydalanılarak ortaya konduğu iktisat teorisini ifade etmektedir (Eskicioğlu, 1999).

İslâm iktisadı tabiri her ne kadar modern bir fenomen olarak 20. yüzyılda karşımıza çıkmış olsa da İslâm'ın bir din olarak Hz. Muhammed (s.a.s) ile başlayan kurumsallaşma süreci iktisadi hayatla ilgili normatif kaidelerin de İslâm'ın temel kaynakları çerçevesinde kurumsal bir yapıya evrilme sürecini içinde barındırmaktadır. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Hz. Peygamberin Sünneti'nde iktisadi hayata ilişkin çok sayıda norm ve kaide bulunmaktadır. İslâm iktisadı temelde Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nde yer alan ilkelere dayanmakla birlikte İslâmi normlarla çelişmemek kaydı ile **“zamanın değişmesiyle hükümler de değişir”** prensibi gereği özel şartlarda farklı biçimlerde de yorumlanarak uygulanmıştır (Tabakoğlu, 2015).

Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm’in ve Hz. Peygamberin Sünneti’nin Müslümanlar için genel olarak içtimai hayatlarını daha özelde ise iktisadi hayatın temel kurallarını belirlemede başlı başına birer kurum olduğu ifade edilebilir.

Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamberin Sünneti çerçevesinde İslâm dininin iktisadi hayata yaklaşımındaki temel ilkelere bakıldığında bu ilkelerin özünde yeryüzünü ıslah ve imar edici sosyal kurumlar oluşturmak olduğu ifade edilebilir. Zekât ve sadaka kurumlarının ihdas edilmesi, faizin ve kumarın yasaklanması bu hususta akla ilk gelen örnekler olarak sayılabilir. Dahası İslâm dini, Müslümanın iktisadi davranışları hususunda üretimden tüketime ve bölüşüme kadar bir dizi normatif kaideyi ortaya koymaktadır. Bu nedenle İslâm dininin, birey ve toplum için iktisadi bir model tarif ettiği söylenebilir. Güncel literatürde **homo-Islamicus** olarak nitelendirilen bu Müslüman modeli, iktisadi faaliyetlerinde yaratılıştaki özünde mevcut olan nefsin ve menfaatlerini maksimize etme duygusunu Allah’ın emir ve yasakları çerçevesinde dünyanın ahiretin tarlası olduğu hususunun bilincinde olarak düzenler (Zaim, 2014).

Ersoy (2015), İslâm’ın ortaya koyduğu iktisadi düzenin **“Hak Merkezli Dayanışmacı Dünya Görüşü”** çerçevesinde ilmi ilkelere dayalı olarak kurumsallaşan ve insanı merkeze alan, fitri bir iktisadi düzen olduğunu ifade etmektedir.

Orman (2020), İslâm iktisadının temel ilkelerine yönelik olarak Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî’nin (ö. 505/1111) toplumsal faydayı ön plana çıkartarak aşağıdaki ahlâki normlara dikkat çektiğini ifade etmektedir:

“i) İktisadi hayatta iyi bir niyetle yer almak. ii) Yapılan işle bir farz-ı kifâyeyi yerine getirmeyi amaçlamak. iii) Dünya çarşısının ahiret çarşısına engel olmaması. iv) Kişinin işinin başında da Allah Teâlâ’yı anmaktan geri durmaması. v) Bireyin çarşıya ve ticarete fazla düşkün olmaması. vi) Müslümanın sadece haramdan sakınmakla yetinmemesi, şüpheli şeylerden de sakınması. vii) İş ilişkisinde tüm iş ve işlemlerin kontrol edilmesi.”

Muhammed b. Hasan Şeybânî (ö.189/805) tarafından yazılan ve daha sonra öğrencisi Serahsî’nin şerh yazdığı İslâm İktisadının ilk ve temel kaynaklarından **Kitâbü’l-Kesb** isimli eserde servet edinme ve bu servetin harcanması hususu ele alınırken toplumsal

olarak yoksulluğun azaltılmasına yönelik faaliyetlerin farz-ı kifâye olduğu tespit edilmektedir (Orman, 2015).

Bakır es-Sadr (1979) İslâm iktisat doktrininin İslâm'ın sosyal ve siyasi doktrininden ayrı olarak ele alınamayacağını bunların hepsinin bir bütünün parçası olduğunu ifade ederek İslâm iktisadının genel yapısının üç temel bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Bunlar karma mülkiyet, sosyal adalet ve belirli sınırlar çerçevesinde ekonomik özgürlüktür. İslâm iktisadi hayatın problemlerine kişisel içgüdülerle genel çıkarlar ve pratik kriterler arasında bir denge ve uyum sağlayan/gözetken çözüm önerileri ortaya koymaktadır.

Kahf (2019), İslâm iktisadının temelini oluşturan kurumları şu şekilde saymaktadır: Mülkiyet hakları, alım-satım ve sözleşmeler, ekonomik özgürlük, piyasa yapısı, servet ve gelir; hukuk devleti, devletin ekonomik faaliyeti, içsel etik kontrol, merhamet ve bakım.

Asutay (2007) ise İslâmi normlar çerçevesinde şekillenen iktisadi kurumlar oluşturmaya temel amaç edinen/edinmesi gereken İslâm iktisadının temel kurucu elementleri olarak, tevhit, sosyal adaletin sağlanması (**el-adl ve'l-ihsân**), özgür irade, **farz**, **rubûbiyet**, **tezkiye** ve **makâsîdü's-şerîa**'yı saymaktadır. Asutay'a göre, İslâm iktisadi belirli normlar ve prensipler çerçevesinde iktisadi sistemin oluşacağı kurumları sağlamalıdır. Bu kurumlar muamelât, yönetim ve ekonomi ile ilgilidir. Dolayısıyla İslâm iktisadi temelde bu üç kurum tarafından şekillendirilir: Zekât gibi pozitif kurumlar, sadaka, vakıf gibi gönüllü kurumlar ve riba gibi yasaklayıcı kurumlar. Bu anlamda sosyal adaletin sağlanması ve gelirin adil bir şekilde bölüşülmesi İslâm iktisadının en temel aksiyomlarından birisidir. Sosyal adalet aksiyomu aynı zamanda sosyal sorumluluk olgusunu gündeme getirir. Bu noktada toplumda ihtiyaç sahibi bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için bazı kurumların varlığı gündeme gelir ki zekât kurumu bunlardan birisidir.

İslâm iktisadında zekât kurumunun, yatırıma dönüşmeyen sermayenin düşüncesizce harcanmasının ve sorumsuzca tüketilmesinin önünde bir tür otomatik stabilizatör görevi ifa ettiği söylenebilir. Zekâtın aynı zamanda sermayenin marjinal faydasını artıran bir kurum olduğu da ileri sürülebilir. Zekât, sermayeyi bir nevi törpüleyerek yoksullukla mücadele gibi marjinal faydasının daha yüksek olacağı alanlara yönlendirmektedir. Bu

nedenle ekonomik krizlerin önlenmesi anlamında kriz önleyici tedbirlerin İslâmi kurumsallık teorisinin içerisinde halihazırda mevcut olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Sarwath, 2014).

Abbâsîler döneminde on sekiz yıl kadılık yapan ve alanında ilk eser niteliğinde olan **Kitâbü'l-Harâc**'ın yazarı Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798) söz konusu eserinde Abbâsî Halifesi Harun Reşit'e Kur'an âyetleri ve hadisler ışığında genel olarak ideal devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğine ilişkin tavsiyelerde bulunduktan sonra kamu maliyesinin nasıl teşkil edilmesi gerektiğine değinmektedir. Ebû Yûsuf, Hz. Ömer'in halkın dayanabileceğinin üzerinde devletin vergi konulmasını uygun görmemesi hususuna vurgu yaparak kamu maliyesinde vergi kurumunun temel niteliğine vurgu yapmıştır. Ebû Yûsuf (1982) ayrıca, Hz. Ömer'in yetim ve dulların ekonomik durumlarının iyileştirilmesi hususundaki ifadesine referans vererek kamunun yoksullukla mücadelede aktif rol oynayacak kurumsal yapıları teşkil etmesi gerektiğine işaret etmiştir.

İslâm dininin asli kaynakları ve İslâm tarihi incelendiğinde İslâm dininin iktisadi hayata ilişkin olarak oldukça detaylı ve açık kurallar bütünü sunduğu anlaşılmaktadır. Üstelik bahse konu bu kuralların kaynağı konvansiyonel iktisat teorisindeki gibi sadece insan aklı ve mantığı değildir. Bu nedenle, vahiy kaynaklı bir din olan İslâm'ın, diğer alanlarda olduğu gibi, iktisadi hayat açısından da bireylerin iktisadi davranışlarını din, dil, ırk ayırt etmeksizin, insan fitratına uygun olarak düzenleyen evrensel nitelikte kurumlar ortaya koyduğu sonucuna ulaşılabilir.

Öte yandan, din, örf, adet ve gelenek gibi gayri resmî kurumlar birey eliyle ihdas edilen resmî kurumların şekillenmesinde ve uygulanmasında önemli bir etkidir. Dolayısıyla bireyin ve toplumların iktisadi davranışları üzerinde gayri resmî kurumların hem doğrudan hem dolaylı etkileri göz önüne alındığında İslâm'ın iktisadi hayata ilişkin ortaya koyduğu evrensel nitelikli ilkelerin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Nitekim, İslâm iktisadındaki kurumları manevi kurumlar, maddi kurumlar ve hayır kurumları olarak üçe ayıran Kahf'ın (2019) ifade ettiği gibi İslâm'da Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet'e dayanan manevi kurumlar İslâm medeniyetinde hukuk, siyasi, ekonomik ve sosyal kurumlar gibi maddi kurumların oluşumunda temel dayanak noktası olmuştur.

Sonuç olarak, İslâm dininin iktisadi hayata ilişkin çizdiği çerçevenin oldukça genel ve gayet geniş bir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. **İstishâb**¹ kuralı üzerine bina edilen fıkıh kaidelerinden **“eşyada asıl olan mubahlıktır (serbestliktir.)”** kaidesi de bu genişliği vurgulamaktadır. Bu kaideye göre, İslâmi normlar çerçevesinde hakkında sarih bir yasak bulunmayan şeyler mubah, caiz veya helaldir. Bu nedenle İslâm dininin kırmızı çizgilerini belirterek ortaya koyduğu iktisadi sistemin oldukça geniş ve dinamik bir alana tekâmül ettiği ileri sürülebilir. (Güven, 2019).

3.2. İslâm’ın Asli Kaynaklarında İktisadi Kurumlar

İslâm’daki iktisadi kurumlar denince kastedilen İslâm dininin temel kaynakları çerçevesinde normatif kurallar ile şekillenen pozitif iktisadi kurumlar anlaşılmaktadır. İslâm dininin temel kaynakları, asli ve hususi kaynaklar olarak ikiye ayrılır. Klasik İslâm ilimlerinde İslâm dininin asli kaynakları olarak Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas sayılmaktadır (Gait ve Worthington, 2007; Turan M., 2017). Hususi kaynaklar ise, asli kaynaklarla çelişmemek kaydıyla ve asli kaynaklarda herhangi bir konuya ilişkin hüküm bulunmadığı durumlarda başvurulması gereken kaynaklar olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, hususi kaynaklar, toplumdaki örf-adet gelenek ve görenekler ile kamu yararı, müteakabiliyet, kamu mevzuatı, sahabenin kavli ve semavi dinler olarak altı kısma ayrılmaktadır (Tabakoğlu, 2009).

İslâm dininin en temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm, insanoğlunun hem bireysel hem de toplumsal anlamda felâha kavuşması için takip edilmesi gereken bir dizi kuralı vazeder. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan âyetler âlimler tarafından belirli ölçütler çerçevesinde tasnif edildiğinde ahkâm âyetlerinin, yani bir hüküm ifade eden âyetlerin sayısının 800’e kadar çıkartılabileceği ifade edilebilir. Ancak bu sayı farklı kıstaslar göz önüne alınarak tasnif yapıldığında 200’e kadar da ineilmektedir.

¹Bu terim, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisinde şu şekilde tanımlanmaktadır: **“Aksine bir delil bulunmadığı sürece serbestlik ve yükümsüzlüğe yahut daha önce varlığı bilinen bir durumun devam ettiğine hükmetme yöntemi anlamında fıkıh usulü terimi.”** (Bardakoğlu, 2001).

Şemseddin ez-Zerkeşî (ö. 772/1370) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) Fahrettin er-Razî (ö. 606/1210) ahkâm âyetlerinin sayısının 500 olduğunu ifade etmektedirler. (Yüksel, 2015). Son dönemde benimsenen tasnife göre, ahkâm âyetlerinin 140 tanesinin ibadetleri, 190 tanesinin medeni hukuk, aile hukuku, ceza hukuku ve yargılama hukukunu, 22'sinin savaş ve barış hukukunu ve 10 tanesinin de doğrudan iktisadi hayatı düzenleyen normlar olduğu ifade edilmektedir (Çetiner, 1988).

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanın iktisadi hayatına yönelik olarak bazen doğrudan bazen ise dolaylı olarak ve temel ilkeleri belirleyen kuralları/kurumları vazeder. Söz konusu bu kurumların bir kısmı, faiz yasağında olduğu gibi, sınırlayıcı/yasaklayıcı nitelikte kurumlar iken diğer bazı kurumların tıpkı infak kurumu örneğinde olduğu gibi, emredilen veya tavsiye niteliğindeki kurumlar şeklinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ister emredici ister sınırlayıcı isterse tavsiye niteliğinde olsunlar söz konusu bu normların Müslüman'ın iktisadi hayattaki davranış kalıplarını belirleyici özelliğe sahip olduğu ifade edilebilir. (Gül, 2010: 30)

Kur'ân-ı Kerîm'in, Müslüman bireyin iktisadi hayat ile ilgili kesişim kümesine ahkâm âyetleri özelinde baktığımızda, faiz, borç ilişkileri, infak müesseseleri, mülkiyet, yardımlaşma, ölçü ve tartının eksiksiz yapılması, malların zulümle yenilmemesi ve israf konularının ön plana çıkan hususlar olduğu görülmektedir. Müslüman bireyin veya toplumun iktisadi hayatına ilişkin normatif kurumların temelini oluşturan tüm bu ahkâm âyetlerinin özünü teşkil eden ilkelere baktığımızda ise bu ilkelerin insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi sıfatı ile Kur'an'ın ifadesi ile, **“sâlih amel”** işleyen bir kul olmasına yönelik iktisadi kurumlar vazeden ilkeler olduğu görülmektedir. Tüm bu ilkelere iktisadi hayata ilişkin iş ve işlemlerde etik değerlerin ön planda tutulması, gelir ve servet dağılımında adaletin tesis edilmesi, haksız kazancın menedilmesi, toplumsal yararın ve toplumun görece dezavantajlı kesiminin ön planda tutulması vazedilmektedir. (Gül, 2010: 72). Bu bağlamda, örneğin, Taberî'nin ifade ettiği gibi zekât ve sadaka vermek bireye **“sâlih kul”** olma vasfını kazandıran bir iktisadi eylemdir. Bu anlamda, faiz yasağına riayet etmek, yoksul ve yetimin korunup gözetilmesi, hayır işleri ve israftan sakınma gibi iktisadi faaliyetlerin de bireye **“sâlih kul”** olma vasfı kazandıran iktisadi eylemler olduğu sonucuna varılabilir (Gül, 2010: 61).

Kurumsallaşma sürecini, kurumların oluşum süreci olarak tanımladığımızda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan teorik normların pratik hayata geçirilmesi süreci din sosyolojisi açısından İslâm'ın kurumsallaşması olarak adlandırılmaktadır (Canatan, 2012: 69). Bu kapsamda, bir vahiy dini olan İslâm'da söz konusu normların ilk etapta pratiğe aktarılması Hz. Peygamber'in önder ve örnekliğinde cereyan etmiştir. Nitekim Hz. Peygamberin bahse konu önder ve örnekliği Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok ayette vurgulanmaktadır. (el-Ahzâb 33/21; Âl-i İmrân 3/31-32 ve en-Nahl 16/44). Dolayısıyla İslâm dininin kurumsallaşmasına rehberlik eden en önemli ve temel ayak Allah Teâlâ'nın keliması olan Kur'ân-ı Kerîm ise bir sonraki önemli ayağının da, Kur'an-ı Kerim'le aynı konumda yer almasa da, bu temel normların pratiğe aktarılma sürecinde Onu tamamlayan bir konumda olan Hz. Peygamber'in uygulamaları, yani Sünneti'dir (Bedir, 2010). Hz. Muhammed (s.a.s) vahiy hükümlerini hem tebliğ ettiği hem de kendi hayatında bizatihi uyguladığı için Sünnet adı verilen bu uygulamalar o dönemdeki Arap örf ve geleneklerinin yerini alarak İslam dininin kurumsallaşma sürecinde sahabilerin ictimai hayatlarını düzenleyen yazılı olmayan bir norm kaynağı haline gelmiştir (Bedir, 2019: 20).

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân-ı Kerîm'de ana hatları ortaya konan infak, faiz yasağı ve ticari hayata ilişkin kurumlar gibi temel iktisadi kurumlar Hz. Peygamber tarafından detaylandırılarak pratiğe aktarılmış, Kur'ân-ı Kerîm tarafından çizilen çerçevenin dışına çıkmamak kaydı ile ictimai hayatta ihtiyaç duyulan iktisadi kurumlar ihdas edilmiştir. Bu kapsamda, beytûlmâlin ihdas edilmesi, hisbe teşkilatının kurulması, infak, riba yasağı, mülkiyet ve miras hukukunun ictimai hayata ilişkin detaylarının ortaya konulması, ticari ve finansal hayata ilişkin normların pratiğe aktarılması Hz. Peygamber döneminde pozitif birer kurum olarak ihdas edilen ve iktisadi hayatı şekillendiren bazı temel kurumsal yapılar olarak sıralanabilir.

Müslim b. Haccâc (ö. 261/875) ve Muhammed b. İsmâil Buhârî (ö. 256/870) gibi meşhur hadis âlimlerinin eserlerinde Hz. Peygamberin iktisadi ve ticari hayata ilişkin hadislerinin karada ve denizde ticaret, riba, vadeli satım, alış-verişte kolaylık göstermek ve dürüst davranmak, çarşı-pazar adabı gibi alt bölümlere ayrılarak alış-veriş bölümünde detaylı bir şekilde tasnif edilerek ele alındığı görülmektedir. Bunlara ilave olarak Selem, İcâre, Havale, Ortaklık, Kefalet, Rehin, Hibe, Mûsâkât, İstikrâz, Mûzâraa, Cizye, Humus

ve Ferâiz (Miras) gibi iktisadi kurumların da müstakil bölümler altında ele alındığı görülmektedir. Söz konusu hadis külliyyatında, zekât konusu ise sadaka konusu ile birlikte detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (Buhârî, 2004; Müslim, 2005).

İslâm'ın kurumsallaşması sürecinde içtihat ve icmâ kurumları da İslâm'ın temel kaynakları arasında yer almaktadır. İctihat, genel olarak, hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de ve Sünnet'te açık bir hüküm bulunmayan bir hususun şer-i hükmü ile ilgili olarak müçtehitlerin bir karara varmaları, bir kanaat oluşturmaları, şeklinde tanımlanmaktadır. İctihadın en temel araçlarından biri kıyastır; kıyas, hakkında açık hüküm bildirilmeyen fer'i meselenin hükmünün ortak bir illete dayandırılarak hakkında açık bir hüküm bildirilen asıldan çıkarılması (**istinbat**) olarak tanımlanmaktadır (İzmirli, 2008). İctihat ve kıyasın İslâm'ın temel kaynaklarından olması hususu genel itibariyle meşhur Muaz b. Cebel hadisine dayandırılmaktadır.² İcmâ ise, bir hususun şer-i hükmü ile ilgili olarak dönemin müçtehitlerinin ittifak etmeleri şeklinde tanımlanmaktadır. İcmâ, kıyamete kadar baki kalacak son din olan İslâm'a inanan ümmetin yeryüzünde hakkı ve hakikati temsili etmeleri için Yüce Allah'ın (cc) inayetiyle top yekûn hataya ve yanlışla düşmekten korunmuş olmaları fikrine dayanmaktadır. İslâm ümmetinin üzerinde icmâ ettikleri hususlar, özellikle sahabe icmâları İslâm'ın ana esaslarını (**usulü'd-din**) teşkil etmektedir. Bir husus icmâda yer alıyorsa artık onun içtihat etmeye gerek duymayacak şekilde açık seçik bir İslâmi kural olduğu varsayılmaktadır.

Aşağıda “sâlih” kullardan oluşacak bir toplum için Kur'ân-ı Kerîm'de vazedilen ve Hz. Peygamber tarafından pratiğe aktarılan belli başlı iktisadi kurumlar ile içtihat ve icmâ bağlamında fıkıh literatüründe ele alınan temel borç ve kredi kurumları incelenecektir.

² Bu hadiste, Yemen'e vali olarak tayin edilen Muâz b. Cebel'e Hz. Peygamberin nasıl hükmedeceğini sorması üzerine Muâz b. Cebel'in sırası ile Allah'ın Kitabı, Peygamberin Sünneti ile hüküm vereceğini ancak bunlarda bir delil bulamaması durumunda re'y (kendi görüşü) ile hükmedeceğini (ictihat edeceğini) bildirmesi ve Hz. Peygamberin bu durumu onaylaması hususu bildirilir (Akgül, 2018).

3.2.1. İnfak Kurumu

İnfak yahut sadaka kavramları İslâm'ın beş şartından biri olan zekâtı da içeren daha geniş kavramlardır. Kur'ân-ı Kerîm, Mekke'de ilk inen âyetlerden itibaren inananları maddi imkânlarını ve mal-mülkünü ihtiyaç sahipleri ile paylaşmanın önemini vurgulamıştır. İlk inen sûrelerden biri olan **Mâûn** sûresinde kötü insan prototipini betimlerken “**yetimi gözetmeyen, onu itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen...ufacık bir yardımı bile engellemeye çalışan kimse**” ifadelerini kullanır. Müminlerin vasıflarının zikredildiği hemen her yerde infak, paylaşma, sadaka, hediye verme, zekât vs... gibi eylemlerin sayıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in infak ve sadaka vurgusu çok güçlü olduğu için İslâm toplumlarında ve medeniyetinde iki seviyede bir kurumsallaşma ortaya çıktığı müşahade edilir. Birincisi zekât ve zekâtın toplanması etrafında şekillenen kurumsallaşmadır. Zekâtın kurumsal yapısında dikkat çeken en önemli özellik onun bir ibadet olarak nitelenmesidir. İslâm kişinin malının bir bölümünü ihtiyaç sahipleriyle paylaşmasını namaz, oruç ve hac gibi bir ibadet saymakta ve bunu bizzat Hz. Peygamber vasıtasıyla kurumsal bir yapıya dönüştürmektedir. Ancak infak/sadakanın kurumsallaşması bununla sınırlı olmayıp, İslâm bunu bir vecibe yapmasa da ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderme yönünde zekât ötesinde güçlü bir tavsiye ve özendirme bulunmaktadır. **Mendup**³ adı verilen bu türden infakın Kur'an'da ve hadislerde müminlerin cennete girmelerine ve cehennemden kurtuluşlarına vesile olacak bir eylem olarak nitelendirilmesinden dolayı temel İslâmi kurumlar arasına zekâtla beraber bir de vakıf kurumu dâhil olmuştur. Hatta zekât bir ibadet vecibesi olmasına rağmen bireysel karara büyük ölçüde bırakılmış, vakıf kurumuna göre daha dar kapsamda kalmıştır. Vakıf kurumu ise aşağıda değineceğimiz üzere ekonominin temel sektörlerinden biri haline gelmiştir.

İslâm dininin toplumsal hayatın adil bir gelir ve servet dağılımı ile idame ettirilmesi anlamında ortaya koyduğu en önemli kurumlardan birisi olan infak şu şekilde tanımlanmaktadır:

³ Yapılması kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istenilen fiil anlamında usûl-i fıkıh terimi (Koca, 2014).

“Allah’ın hoşnutluğunu elde etme amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımında bulunması.” (Çağrı, 2000).

Bu anlamda infak kavramı İslâm hukuku açısından zorunlu olan zekât ve tavsiye edilen (**mendup**) sadakayı kapsayan geniş anlamalı bir terimdir. Dolayısıyla zekât, fitre, kurban bağıışı, hediye, toplumun çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla vakıf kurmak, bir kimseye karşılıksız olarak borç vermek (**karz-ı hasen**) ve bir eşyadan karşılıksız olarak yararlanmasını sağlamak (**âriyet**) gibi kurumların hepsinin infak kavramı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir (Çağrı, 2000).

Kelime anlamı olarak “artma, arıtma; övgü ve bereket” manalarına gelen ve İslâm hukuku bağlamında zorunlu bir infak kurumu olan zekâta ilişkin Kur’ân-ı Kerîm’de toplamda 30 adet âyet bulunmaktadır. Zekât, **“dinen zenginlik ölçüsü kabul edilen miktarda (nisap) mala sahip olan kimselerin Allah Teâlâ’nın rızası için muayyen kişilere vermesi gereken belli bir miktar”** olarak tanımlamaktadır (Din İleri Yüksek Kurulu, 2020). Burada, zekât kelimesi hem yapılan işlemin, fiilin ismi hem de ilgili maldan bu kapsamda çıkartılan payı ifade etmektedir. Birçok İslâm âlimi, Kur’an’da yer alan âyetlere ve Hz. Peygamberin hadislerine dayanarak zekâtın biraz önce ifade edilen kelime anlamları itibariyle zekâtı verilen malın sadece bu dünyada çoğalması (bereketlenmesi) anlamında değil, aynı zamanda ölüm sonrası ahirette sevaba vesile olmasına da işaret etmektedir (Erkal, 2008:19).

Mukâtil bin Süleymân (ö. 150/767), zekâta ilişkin olarak **“...Salâtı ikame edin ve zekâtı verin. Allah’a karz-ı hasen takdim edin...”**⁴ âyetinin Mekke döneminde indiğini ve bu âyetle beş vakit namazın ve belirli bir miktar zekâtın farz kılındığını, daha sonra En’am Sûresi’nin 141.⁵ âyetinin nazil olması ile tarım ürünlerinin sulu arazide %10, kıraç arazide ise %5 olacak şekilde zekât miktarının belirlendiğini ifade etmektedir. Yine Mukâtil b. Süleymân, Tevbe Sûresi’nin 60.⁶ âyetinde sayılan yerlerden başka yerlere

⁴ Kur’ân Yolu (Erişim 17 Mayıs 2021), el-Müzzemmil 73/20.

⁵ “Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O’dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiysin; hasat günü de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (Kur’ân Yolu, el-En’âm 6/141, Erişim 17 Mayıs 2021)

⁶ “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda

zekât verilemeyeceğini, toplanan zekâtın bu sekiz kısım arasında eşit olarak paylaştırılmasının zorunlu olmadığını, 50 dirhemi olana zekât verilemeyeceğini ve son olarak bir yoksula da 50 dirhemden fazla miktarda bir zekât verilemeyeceğini ifade eder (Süleymân, 2005: 73-77).

Arapça “s-d-k” kökünden gelen sadaka kelimesi sözlükte “**doğru söylemek, sözünü tutmak**” manalarına gelmektedir. Ancak sadaka kelimesi terim anlamı olarak zekât kelimesi ile eş anlamlı bir kelimedir. Nitekim sadaka terimi hepsi Medenî sûrelerde olmak üzere toplam 12 âyette zekât anlamında kullanılmaktadır. Sadaka teriminin Hz. Peygamber, dört halife ve Emevîler döneminde genellikle zekât ile eş anlamlı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak gerek sonraki dönem uygulamaları gerekse günümüzdeki terim anlamı daha ziyade İslâmî normlar çerçevesinde zorunlu olmayan, gönüllü yapılan infakları ifade etmektedir (Erkal, 2013).

Mukâtil b. Süleymân sadakaya ilişkin ilk âyetin Mekke’nin fethinden önce Müslümanların umre yapmak üzere Mekke’ye gittikleri yıl indirildiğini ifade etmektedir. O’na göre, Müslümanların Mekke’de kimsenin kendilerine yiyecek vermemesi hususunda şikâyet etmeleri üzerine Allah Teâlâ “**Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.**” (el-Bakara 2/195) âyetini indirmiştir. Yazar, buna ilave olarak, Allah Teâlâ’nın “**Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.**” (el-Bakara 2/245) şeklinde buyurduğunu ifade ederek sadaka olarak verilecek miktarın esasında Allah Teâlâ’ya verilen bir borç olacağını dolayısıyla Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak için verilen bu borcun karşılığını verecek olanın da Allah Teâlâ olacağını ifade etmektedir.⁷

(çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.” (Kur’ân Yolu, et-Tevbe 9/60, Erişim 17 Mayıs 2021)

⁷ Bu karşılığın büyüklüğüne ilişkin olarak, İbn Abbas’ın burada maksadın iki milyon olduğunu ifade ettiğini bildirilmektedir. Aynı hususla ilgili olarak, Bakara suresinin 261. âyetinde “**Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir...**” buyrulmaktadır. Bu âyetin Tebuk Savaşı sırasında yaptığı harcamalar nedeni ile Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Abdurrahman b. Avf (r.a) hakkında indiğini ifade eden Mukâtil bin Süleymân bu referanslardan hareketle karşılığını Allah Teâlâ’dan bekleyerek infak edenlerin bire-on ile bire-yediyiz ve hatta daha fazlasıyla karşılık göreceğini ifade etmektedir (Süleymân, 2005: 81-82).

Zekât veya daha geniş anlamı ile infak bahsi ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’in genel tavrına bakıldığında, insanın yaratılış gereği cimriliğe meyilli olduğunu ve yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak mülkün nihai sahibinin Allah Teâlâ olduğu hususunda sıklıkla yanılgıya düşme ihtimalinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki, Kur’an’ın zekât ve/veya infak emri/tavsiyesi genellikle namazdan hemen sonra gelmekte ve infak edenlerin karşılığını kat kat fazla olacak şekilde mükâfatlandırılacakları buyurularak malların Allah Teâlâ’nın rızası için harcanması yerine cimriliğe tamah etmenin Allah Teâlâ nezdinde doğru bir davranış olmadığı ve birey açısından da zararlı bir alış-veriş olduğu hususu vurgulanmaktadır⁸ (Süleymân, 2005: 78-81).

Hiz. Peygamber’in sadaka konusundaki hadisleri incelendiğinde, cömertlik ve Allah yolunda hayır etme hususunun geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin, Hiz. Peygamber, sadakanın Müslüman için bir gereklilik olduğunu (Müslim, “Zekât”, 55; Buhârî, “Zekât”, 30), sadakanın illa ki maddi bir yardım şeklinde olmak zorunda olmadığını yerine göre **“güler yüz”** göstermenin veya kişinin ailesinin iâşesini temin etmesinin (Buhârî, “Edep”, 33; Müslim, “Zekât”, 68; Buhârî, “Meğâzî”, 12) de sadaka hükmünde olabileceğini ve sadakanın Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak ve başa gelebilecek musibetlerden kurtulmak için bir araç olduğu (Tirmizî, “Zekât”, 2) bildirmektedir. Bu çerçevede, Hiz. Peygamber, zekât ve sadaka verme konusunda Müslümanların gönülden davranarak cömert davranmaları gerektiğini (Müslim, “Zekât”, 77), zira bir insanın kalbinde cimrilik ve iman bir arada bulunamayacağını (Nesâî, “Cihâd”, 8), cimriliğin insanoğlunun helak olmasına yol açabilecek davranışlardan biri olduğunu (Müslim, “Birr”, 56) ve nihayetinde cimrilerin cennete giremeyeceğini ifade etmektedir (Müslim, “Birr”, 56) (Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

Hiz. Peygamberin zekât ile ilgili sadece Buhârî’nin **el-Cami’u’s-Sahih** isimli eserinde 172 adet hadis rivayet edilmektedir (Kılıç Ü., 2017: 48). Hiz. Peygamberin zekât ve sadaka hususundaki hadislerini incelediğimizde, zekâtın İslâm dininin temel rükünlerinden biri olduğu (Müslim, “İmân”, 21), zekât vermek ile malda bir eksilme olmayacağı tersine zekâtın malı tıpkı suyun ateşi söndürdüğü gibi arındırıcı bir özelliğinin olduğu (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32; Müslim, “Birr”, 69; Tirmizî, “Cum’a”, 79;

⁸ Bahse konu vurgunun yapıldığı ayetlerden bazıları şöyledir: el-Müzzemmil 73/20; el-Bakara 2/5,110; et-Teğâbun 64/16; el-Enfâl 8/2-5; el-Münâfikûn 63/9-11; er-Rûm 30/39

İbn Mâce, “Zühd”, 22) zekâta tabi malların neler olduğu ve bu mallarda ne ölçüde ve ne zaman zekât verileceği (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 39; Buhari, “Zekât”, 55; İbn Mâce, “Zekât”, 5; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5; Müslim, “Îmân”, 29) zekâtın kimlere verileceği (Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; Tirmizî, “Zekât”, 23; Nesâî, “Zekât”, 82; Tirmizî, “Zekât”, 26), zekâtın yoksulun zenginin malı üzerindeki hakkının olduğu (Müslim, “Zekât”, 102; Buhârî, “Zekât”, 53) hususlarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

3.2.2. İsrâf ve Cimrilik

Sözlük anlamı olarak haddi aşma, hata, cehalet, gaflet gibi anlamlara gelen israf kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de şirk, isyankârlık, helal kılınmış yiyeceklerin haram sayılması ve kişinin elindeki mal ve imkânları gereksiz bir şekilde harcaması anlamlarında olmak üzere dört farklı anlamda geçmektedir. Biz burada çalışmamızın kapsamı itibari ile son anlam üzerinde duracağız.

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de inananların israf etmemeleri gerektiğini zira Allah Teâlâ’nın israf edenleri sevmediğini tüketim konusundaki doğru davranışın mutedil bir yol izlemek olduğu hususunu sıklıkla vurgular.⁹ Örneğin A’râf Sûresi 31. âyetinde Allah Teâlâ: **“Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyeceğin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”** buyurmaktadır. (el-A’râf 7/31). Bu âyet, diğer ilgili âyetlerle birlikte, israf etmemenin Müslüman birey ve toplumların iktisadi hayatındaki önemine işaret etmektedir.

Diğer taraftan, helal-haram gözetmeksizin mal biriktirmek, gelecek veya fakirlik korkusuyla cimrilik etmek de İslâm’ın uygun görmediği davranışlardır. Nitekim Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır: **“Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline!”** (el-Hümeze, 104/1-2) Dolayısıyla İslâm dini, insanın elindeki maddi ve manevi imkânları Allah Teâlâ’nın insanoğluna bahsettiği emanetler olarak gördüğü için bu nimetlerin ölçülü bir şekilde

⁹ el-En’âm 6/141, el-Furkân 25/67, el-İsrâ 17/26-27,29, el-A’râf 7/31

Allah Teâlâ'nın rızasını kazanacak yerlere harcanması gerektiğini emreder. (Kallek, 2001).

Mukâtil b. Süleymân, israf ve harcamalarda iktisatlı davranma hususunda Allah Teâlâ'nın Müslümanların Allah Teâlâ'nın hakkını yerine getirme konusunda eli sıkı davranmamaları gerektiğini; buna mukabil harcamalar konusunda da saçıp savurmamaları gerektiğinin yani israf ile cimrilik arasında orta bir yolun öğütlediğini bildirmektedir (Süleymân, 2005: 96).

Hiz. Peygamberin hadislerinde israf konusunda abdest suyunun bile israf edilmemesi konusunda uyarı olduğunu müşahede ediyoruz (Nesâî, “Tahâret”, 105; İbn Mâce, “Tahâret”, 48). Zira Hiz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın israf edenleri sevmediğini (Buhârî, “İstikrâz”, 19) dolayısıyla insanların Allah Teâlâ'nın verdiği nimetleri israf etmeden tüketmeleri gerektiğini buyurmaktadır (Nesâî, “Zekât”, 66).

Hiz. Peygamber, insanoğlunun fıtratı gereği dünya malına karşı bir temayülünün olduğunu (Müslim, “Zekât”, 116), malın Müslümanlar açısından bir fitne aracı olduğunu ve insanların malları konusunda çokça övündüğünü (Tirmizî, “Zühd”, 26), halbuki insanoğlunun bu dünyada yiyip içtiğinden giyip tükettiğinden ve Allah'ın rızasını gözeterek verdiği sadakadan başka kendisine ait bir malın olmadığını (Müslim, “Zühd”, 3), bu nedenle dünya malına tamah etmemek gerektiğini (Buhârî, “Zekât”, 50) öğütlemektedir (Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013).

Bu çerçevede hem israfın hem de cimriliğin Müslüman birey ve toplumların iktisadi hayatında istenmeyen/nehyedilen bir durum olarak iktisadi ve ticari hayatı şekillendiren temel kurumlardan birisi olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

3.2.3. Mülkiyet Kurumu

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: **“Bütün yeryüzü Allah'a aittir”** (el-A'râf, 7/128), **“Allah yeryüzünü canlılar için yarattı”** (er-Rahmân, 55/10) buyurmaktadır. Dolayısıyla bu âyetler ve diğer benzeri âyetler yeryüzünün gerçek anlamda özel mülkiyete konu edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Çünkü İslâm dinine göre her şeyin gerçek anlamda maliki kâinatın yaratıcısı Allah Teâlâ'dır. Buradan hareketle, bireyin mülk ile ilişkisi

mutlak mülkiyet ilişkisinden ziyade Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki halifesi sıfatıyla bu mülkten “sâlih kul” olma ölçüsü çerçevesinde yararlanma ilişkisidir (Çalış, 2002). Zira mülk edinme ve mal sevgisi insanoğlunun fitratında olan ve kontrol altında tutulması gereken bir hazzdır (Hacak, 2006).

Öte yandan, cari anlamda toprağın gerek Arap yarımadasında gerekse diğer bölgelerde İslâmiyet'ten önce olduğu gibi Kur'an'ın indirilmesinden sonra da özel mülkiyete konu olduğu hususu bilinen bir geçektir. Kur'an-ı Kerîm âyetleri toprak mülkiyetinin şekli anlamında değerlendirildiğinde, uygulanagelen toprak sistemini onaylayıcı veya yasaklayıcı bir emrin olmadığı görölmektedir. Dolayısıyla toprak sistemi anlamında İslâm dininin, Müslümanlara geniş bir ibâha alanı sunduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda söz konusu ibâha alanının sınırları İslâm'ın genel emir ve yasakları ile belirlenmekle birlikte Kur'an-ı Kerîm'in mala karşı işlenen suçlar konusunda oldukça caydırıcı cezalar öngördüğünü görmekteyiz.¹⁰ Son tahlilde, İslâm âlimleri İslâm'da esas olan mülkiyet şeklinin cari anlamıyla özel mülkiyet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir (Çalış, 2002). Özel mülkiyet İslâm hukukunda dokunulmaz ilkeler arasındadır (İnalcık, 2016: 50).

Hiz. Peygamber döneminde toprak mülkiyeti sisteminin hem özel mülkiyeti hem de kamu ve devlet mülkiyetini ihtiva ettiğı görölmektedir. İslâm dininin toprak mülkiyeti konusunda mülkiyetin kimin uhdesinde olacağından ziyade toprağı kimin daha verimli şekilde kullanacağına odaklandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, devletin temel görevlerinden biri toprağın tarıma açılmasıdır ki burada kamunun toprak üzerinde mutlak bir mülkiyetinden bahsedilebilir.

Özel mülkiyetin İslâm dininde kutsal kabul edildiğı için Hiz. Peygamber haksız yere mülk edinmeyi yererek mülkiyet dokunulmazlığı hususuna dikkat çekmiş ve (Müslim, “Müsâkât”, 141; Buhârî, “İlim”, 9; Müslim, “Kasâme”, 30; Buhârî, “Lukata”, 8) malını korurken ölen kişinin şehit hükmünde olduğunu ifade etmiştir (Buhârî, “Mezâlim”, 33; Müslim, “İmân”, 226).

¹⁰ el-Mâide, 5/33, 38-39

3.2.4. Miras Kurumu

Kur'ân-ı Kerîm mal edinme yollarından birisi olan miras kurumuna değinmekte ve bu konuda Müslümanların izlemeleri gereken yöntemi detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Cahiliye döneminde kadınlara ve çocuklara mirastan pay verilmediği, mirasın sadece savaşabilecek durumda olan erkeklere verildiği bu nedenle **Nisa Sûresi**'nin ilgili âyetlerinin¹¹ miras kurumunu düzenlemek üzere indirildiği ifade edilmektedir (Süleymân, 2005:159-165).

Mülkiyetin intikali yolu ile mal edinme yöntemlerinden biri olan miras kurumu ile ilgili olarak Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın mirasın taksimi hususundaki hükümlerine uyulması gerektiğini (Müslim, "Ferâiz", 4; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 7; Buhârî, "Ferâiz", 25; Müslim, "Ferâiz", 17) mirasçıya vasiyete gerek olmadığını (Nesâî, "Vesâyâ", 5), mirasa konu olacak malı bulunanın vasiyetini yazılı olarak yanında bulundurması gerektiğini (Buhârî, "Vesâyâ", 1; Müslim, "Vasiyye", 1) buyurmaktadır.

Kimi oryantalistlerce İslâm Medeniyetinin iktisadi kalkınma konusunda geri kalmasına neden olduğu gerekçesiyle önemli ölçüde eleştiri konusu olan İslâm miras hukukuna ilişkin normların Kur'ân-ı Kerîm'de detaylı bir şekilde vazedilmesi bize esasında İslâm dininin özel mülkiyete saygı fikrini yerleştirmeyi murat ettiğini böylece miras kurumuna verdiği önemi ve miras kurumunun kurumsallaşması hususundaki hassasiyetini göstermektedir.

3.2.5. Kamu Kurumları

İslâm dinine göre, kamu malı hem bireyler hem de yöneticiler açısından bir emanettir. Bu nedenle tüm toplumun ortak değeri olarak kabul edilen kamu malının tasarrufunda hem bireylerin hem de yöneticilerin bazı sorumlulukları vardır. Bu nedenle Allah Teâlâ: **"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."** buyurmaktadır (en-Nisâ 4/58). Bu nedenle yöneticilerin ehliyet sahibi olmaları ve kendilerine emanet edilen kamu malını kamu yararını gözeterek tasarruf etmeleri gerekmektedir (Akar, 2004). Kur'ân-ı

¹¹ en-Nisâ 4/7,11-14, 33, 176

Kerîm kamu malından çalan (ganimetten çalan) kimsenin Allah Teâlâ'nın gazabına uğrayacağını ve gidecekleri yerin cehennem olduğunu; kamu malını koruyanın ise Allah Teâlâ nezdinde üstün mertebeleri olduğunu bildirmektedir¹² (Süleymân, 2005: 310-311).

Hz. Peygamber, Müslümanların kamu malı konusunda hassas davranmaları gerektiğini, kamu malına ihanet edenlerin cennete giremeyeceklerini (Tirmizî, “Siyer”, 21; İbn Mâce, “Sadakât”, 12; Müslim, “Müsâkât”, 141; Buhari, “Mezâlim”, 13; Müslim, “İmâre”, 30), kamu görevlilerinin kendisine tevdi edilen işleri bitamam yerine getirmeleri gerektiğini (Ebû Dâvûd, “İmâre”, 9-10; Tirmizî, “Ahkâm”, 8) bildirmektedir.

İslâm medeniyetinde kamu malının muhafaza edilmesi ve etkin bir şekilde tasarruf edilmesi için teşkil olunan en önemli kamu kurumu beytûlmâl iken; karaborsacılık, hırsızlık ve kumar gibi faaliyetlerin engellenmesi ve dolayısıyla piyasa aksaklıklarının giderilmesi amacıyla oluşturulan diğer önemli bir kamu kurumu da hisbe teşkilatıdır. Aşağıda bu iki kamu kurumu ele alınacaktır.

3.2.5.1. Beytûlmâl

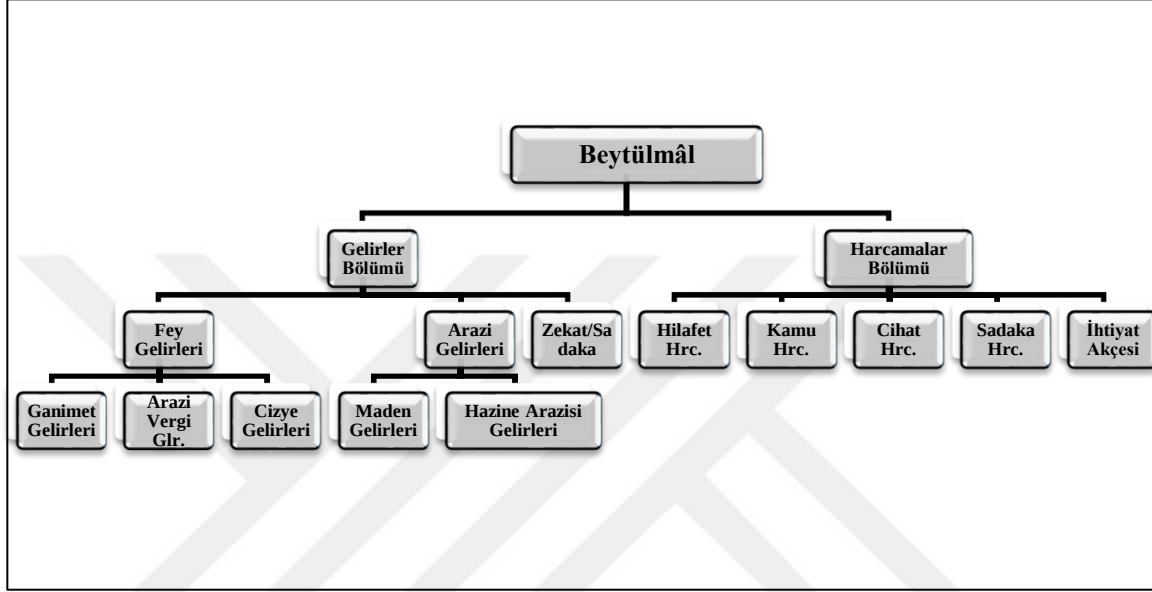
İlk İslâm devletinde kamu malının muhafaza edilmesi ve elde edilen savaş ganimetleri ile vergi ve zekâtların toplandığı ve buradan dağıtımın yapıldığı kurum devlet hazinesi anlamındaki beytûlmâldir. Hicret ile birlikte Medine’de şehir devleti kurulunca Hz. Peygamber devletin gelirlerinin tahsili muhafazası ve harcamaların yapılması için memurlar tayin etmiştir (Rahman H., 2015: 26). Bu sahâbîler zekât gelirlerinin hesaplanması, kayda alınması, dağıtımının yapılması, zekât ve sadaka verilenlerinin kaydının tutulması gibi beytûlmâlin gelir ve giderlerine ilişkin iş ve işlemleri yürütmüşlerdir (Ocak S., 2016: 64).

Hz. Ebubekir döneminde ana hatlarıyla teşkil edilse de beytûlmâlin kurumsal bir yapıya dönüşmesi hicretin 20. yılda Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Hz. Ömer, devletin tüm iktisadi işlerini yürütmek üzere **Divan** kurumunu oluşturmuştur. Beytûlmâl ise divan kurumunun altında bir kurum olarak teşkil edilmiştir. Beytûlmâlin merkezi Medine’de olmasına karşın eyaletlerde de şubeleri mevcut idi. Eyaletlerdeki bu şubeler

¹² Âl-i İmrân 3/161,162

kendi gelir ve gider dengelerine ilişkin işlemlerde özerk bir yapıya sahip olmakla birlikte gelir fazlası olduğu durumlarda söz konusu bu fazlalıkları merkeze aktarmaktaydılar (Erkal, 1992). Söz konusu kurumsal yapı aşağıdaki şekilde gibidir:

Şekil 3.1: Beytûlmâl Yapısı

Kaynak: Rahman H., 2015 ve yazar

Şekil 3.1’de görüldüğü gibi, dönemler itibariye bazı farklılıklar göstermekle birlikte ilk İslâm devletinde beytûlmâlın temel gelirler kaynakları, zekât gelirleri, humus (Savaş yoluyla elde edilen ganimetin beşte biri), fey gelirleri (Gayrimüslimlerden alınan haraç, cizye, öşür), devlet arazisinden ve emlakinden elde edilen gelir, madenlerin istihsalinden alınan pay (%20), gümrük vergisi, mirasçısı olmayanların malları, sahipsiz mallar ve mürtedin malı, infak gelirleri, ilave vergilerdir (Ocak S., 2016: 66; Erkal, 1992: 223; Rahman H., 2015: 29). Beytûlmâlın harcama kalemleri ise, kamu harcamaları, sadaka harcamaları, hilafetin yönetim giderleri ve ordunun giderler ile kimsesiz ve fakirlerin cenaze masrafları gibi giderlerdir (Ocak S., 2016: 66). Bunlara ilaveten beytûlmâlın bireysel veya birlikte iş kuracak girişimcilere de borç olarak kaynak sağladığı ve hatta mali sıkıntı içerisinde olanlara karz-ı hasen şeklinde kaynak aktardığı da bilinmektedir (Erkal, 1992: 226). Burada beytûlmâlın gelirlerinin ilk olarak toplandığı şehrin güvenliğinin sağlanması amacıyla harcılandığını da belirtmek gerekir (Rahman H., 2015: 23).

3.2.5.2. Hisbe Kurumu

Günümüzdeki piyasanın düzenlenmesi ve denetlenmesi görevini ifa eden bir kurum niteliğindeki **hisbe kurumu** veya bir diğer adı ile **ihtisab** kurumu birçok kaynağa göre İslâm tarihi ile teşekkül etmemiş olsa da bu teşkilat Hz. Peygamber döneminde beri Müslüman toplumların iktisadi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur (Islahi, 2017: 73). Hz. Peygamber'in Medine'de teşekkül ettirdiği pazar yerinde bizatihi kendisinin teftiş yaptığı bilinmektedir. Bu anlamda ilk **muhtesib**in Hz. Peygamber olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Hisbe kurumunun İslâmi normlar açısından en somut dayanağı Âl-i İmrân Sûresi'nin 104. âyetidir. Söz konusu âyeti kerimede Allah Teâlâ: **“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”** buyurmaktadır. (Âl-i İmrân, 3/104). Benzer şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki başkaca âyetlerde de iyiliğin emredilmesi ve kötülükten nehyetme (**emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker**) hususu zikredilmektedir.¹³

İktisadi hayatın sağlıklı bir şekilde işlemesi için piyasa aksaklıklarının olmaması gerektiğinin farkında olarak Hz. Peygamber'in karaborsacılık, hırsızlık, başlarının malının yağmalanması, rüşvet ve kumar gibi piyasa aksaklıklarına neden olan durumların İslâm'da men edildiğini ifade etmiştir.¹⁴ Bu hususlarla ilgili birçok Hadis rivayeti olsa da Hz. Peygamber'in: **“Allah'a isyan edildiğini gören bir göz için onu değiştirme veya oradan uzaklaştırma dışında bir alternatif yoktur.”** şeklindeki hadisi yeter derecede bir delildir. (Şaşa, 2018).

Bu çerçevede piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırmak veya minimize etmek için İslâm medeniyetinin ürettiği çözüm hisbe kurumu olmuştur denilebilir. Hisbe kurumunun temel işlevlerine baktığımızda; ürün ve hizmetlerin kalite kontrolü, sözleşmelerin, ticari işlemlerin ve iktisadi işlemlerin İslâmi normlara uygun olup olmadığının denetimi, ağırlık ve ölçü kontrolü, pazarın sağlık açısından kontrol edilmesi, tahkim fonksiyonu, tekelcilik gibi piyasa aksaklıklarının kontrolü, kamu hizmetlerinin sürekliliğinin kontrolü gibi

¹³ Âl-i İmrân 3/110, 114; et-Tevbe 9/71; el-Lokmân 31/17; el-Hac 22/41

¹⁴ Müslim, “Müsâkât”, 129; İbn Mâce, “Ticâret”, 6; Müslim, “İmân”, 104; Buhârî, “Mezâlim”, 30; Tirmizî, “Siyer”, 40; Buhârî, “Tefsîr”, (Necm) 2; Tirmizî, “Ahkâm”, 9; İbn Mâce, “Ahkâm”, 2)

işlevlerinin olduğu görülmektedir (Kahf, 2019: 165). Uygulamada hisbe kurumu daha ziyade mikro ölçekte piyasaları düzenleyip denetleyen yarı kamu yarı hukuk kurumu gibi çalışmıştır. Hisbe kurumunun başındaki muhtesip tüm iş ve işlemleri İslâmi normlara uygunluğu noktasında karar verici olan kadının bir tık altında yetkiye sahiptir (Kahf, 2019: 184). Muhtesip şehir kadısına bağlı olarak çalışan bir devlet görevlisi olarak pazara gelen malların kalitesini ve fiyatını düzenleme ve denetlemekten sorumludur. Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan bu kurumun Osmanlı Devleti dâhil tüm Müslüman devletlerde uygulandığını görülmektedir (İnalcık, 2016: 59). Ancak diğer birçok iktisadi kurumda olduğu gibi Osmanlı döneminde hisbe kurumunun daha düzgün ve etkin işleyen bir kurum haline geldiği yani kurumsallaştığı ifade edilebilir (Islahi, 2017: 73).

3.2.6. Ticari ve Finansal Hayatı Düzenleyen Kurumlar

Ticaret kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de toplam sekiz âyette geçmekle birlikte bunlardan sadece ikisi¹⁵ dünyevi anlamda ticaret kurumlarından bahsetmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in ticari ve finansal hayata ilişkin genel tavrının temel kaide ve sınırları belirlemeye yönelik olduğu söylenebilir.

Kendisi de bir tüccar olan Hz. Muhammed (s.a.s.), Medine'ye hicreti sonrası bir mescit inşa ettirdikten sonra kurmuş olduğu ikinci kurumun **Medine Pazarı** olması Hz. Peygamberin ve dolayısıyla İslâm dininin ticaret kurumuna verdiği önemin bir göstergesidir (Çolak, 2003). Hz. Peygamber, ticaretin serbest koşullarda ancak dürüstlük çerçevesinde yapılması gerektiğini emretmiş (Ebû Dâvûd, “Büyû”, 51), ölçü ve tartıda adil olma hususuna dikkat çekerek (İbn Mâce, “Ticâret”, 34) **“Bizi aldatan bizden değildir”** buyurmuştur (Müslim, “İmân”, 164).

Öte yandan, Hz. Peygamber kişinin kendi emeği ile kendisinin ve ailesinin iâşesini temin etmesinin önemine dikkat çekerek kendi emeği ile para kazanmanın daha hayırlı bir davranış olduğunu (Buhârî, “Zekât”, 50) ve helal kazancın bereketli olacağını ifade etmiştir (İbn Hanbel, I, 153; Buhârî, “Büyû”, 15). Bunlara ilave olarak, Hz. Peygamber

¹⁵ en-Nisâ 4/29 ve el-Bakara 2/282

insanları haram ve helal kazancın dikkate alınmayacağı bir zaman konusunda da uyarmaktadır. (Buhârî, “Büyü”, 7)

Bu çerçevede Müslümanın ticari ve finansal hayatını düzenleyen temel kurumlar, faiz (riba) yasağı, ölçü ve tartıda hile yapmamak, kumar yasağı ve başta yetimlerin malları olmak üzere malların zulüm ve haksızlıkla yenilmemesi (Ayub, 2017: 77) şeklinde olup bahse konu kurumlar aşağıda ele alınmaktadır.

3.2.6.1. Malların Zulümle/Bâtıl Yollarla Yenilmemesi

Yukarıda değinildiği üzere Kur’ân-ı Kerîm, ticaret kurumunu ve bu yolla elde edilen geliri Müslümanlar için meşru bir faaliyet görmekle birlikte ticari hayata ilişkin iş ve işlemlerde Müslümanları karşı tarafın hak ve hukukuna riayet etme noktasında uyarmaktadır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de: **“Mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin...”**¹⁶ buyurmaktadır. Mukâtil bin Süleymân, bu âyetin bir arazi konusunda anlaşmazlık yaşayan sahabenin bu anlaşmazlığı Hz. Peygamber’e taşımaları üzerine nazil olduğunu ve buradaki uyarının karşı tarafın yetersiz delili olması veya haklılığını ispat edememesi durumunda kişinin bilerek ve isteyerek haksızlık yapmasının **“Allah’ın ahdini basit bir dünyalığa satmak”**¹⁷ olduğunu ifade etmektedir. Yine benzer şekilde Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de mealen: **“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin...”**¹⁸ buyurarak karşılıklı rızaya dayalı olarak yapılan ticaretin Müslüman’ın iktisadi hayatının ibâha alanı içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Âyette geçen **“bâtıl”** kelimesinin hile, kumar, fuhuş, ihtikâr, faiz ve fasit muameleler gibi İslâm’da gayrimeşru kabul edilen yöntemlere işaret etmesi hususları dikkate alındığında söz konusu âyetin İslâm dininin Müslüman birey ve toplumun iktisadi hayatının genel sınırların belirleyen kurumları vazedici nitelikte olduğu ifade edilebilir (Gül, 2009: 83).

¹⁶ el-Bakara 2/188

¹⁷ en-Nahl 16/ 95

¹⁸ en-Nisâ 4/29

Öte yandan, yine malların zulümle yenilmemesi hususu ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm yetimlerin hak ve hukukuna riayet edilmesi konusuna vurgu yaparak vasilerin bu anlamda nasıl davranmaları gerektiğini vazetmektedir.¹⁹ Hatta öyle ki Nisâ Sûresi'nin 10. âyeti²⁰ nazil olunca Müslümanlar yetimlerin haklarına riayet edememe konusunda o derece korktular ki yetimlere ait malları kendi malları ile karıştırmamak için ayrı oda veya evlerde muhafaza etmeye başladılar. Ancak bu durum hem yetimler hem de vasiler için oldukça ağır bir durum idi. Bunun üzerine yetimlerin hak ve hukuklarının korunması şartıyla yetimlerin malları ile kendi mallarını karıştırabileceklerine ilişkin Bakara Sûresi'nin 220. âyetinin²¹ indirildiği ifade edilmektedir (Süleymân, 2005: 149-151).

Ticari hayata ilişkin olarak Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde durulan diğer bir husus ise ölçü ve tartının eksiksiz yapılması konusudur. Bu konuda da Kur'ân-ı Kerîm'in yaklaşımı diğer hususlarda olduğu gibi öncelikle ölçü ve tartının tam ve doğru bir şekilde yapılmasının öğütlenmesi,²² bu tutumun hayırlı ve itibarlı bir iş olarak tavsiye edilmesi ve sonrasında bu öğüde uymayanlar için hazırlanan cezanın zikredilmesi şeklindedir²³. Allah Teâlâ'nın ölçü ve tartıda hile yapanların niteliklerini **“kendileri alırken tam olarak ölçen-tartan ancak kendileri bir şey satacağı zaman ise eksik ölçen-tartan”**²⁴ kişiler olarak nitelediği ifade edilmektedir (Süleymân, 2005: 154).

Kur'ân-ı Kerîm'de finansal işlemlerdeki belirsizlik sonucu taraflardan birinin haksız kazanç elde etmesi durumu olarak tanımlanabilecek olan **garar (belirsizlik)** konusu ile ilgili doğrudan bir yasak olmamakla birlikte fukahâ **meysirin (kumar)**, yasaklanması ile ilgili âyetler kapsamında konuyu ele almışlardır. Mukatil bin Süleymân (2005), içki ve

¹⁹ en-Nisâ 4/2,6,10; el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34; el-Bakara 2/220

²⁰ Bu ayette Allah Teâlâ mealen şöyle buyurmaktadır: “Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir” (en-Nisâ 4/10)

²¹ Bu ayette Allah Teâlâ: “Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphesiz yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.” (el-Bakara, 2/220) buyurmaktadır.

²² el-En'âm 6/152

²³ el-Mutaffifîn 83/1-6

²⁴ Söz konusu ayet-i kerimelerde Allah Teâlâ: “Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler.” buyurmaktadır. (el-Mutaffifîn 83/2-3)

meysirin ilk olarak Bakara Suresi'nin 219. âyetinde yerildiğini ancak bu âyetten sonra da Müslümanların namaz vakitleri hariç olmak üzere içki içmeye devam ettiklerini daha sonra Nisâ Sûresi'nin 43. âyetinin nazil olduğunu ve nihayetinde içki ve kumarı kesin bir dil ile yasaklayan Mâide Sûresi'nin 90. âyetinin²⁵ nazil olduğunu ifade etmektedir (s.168-171).

Kumar, esasen, meysirin bir çeşididir. **Bey'û'l-gararı** (belirsizlik içeren satış) ise meysiri de içine alan daha geniş bir belirsizlik durumunu ifade etmektedir. Hz. Peygamberin bey'û'l-garar yasakladığına ilişkin de birçok sahabeden rivayet vardır. Dolayısıyla İslâm âlimleri finansal sözleşmelerde ve işlemlerde bey'û'l-gararın yasak olduğu hususunda içtihat etmişlerdir (Ayub, 2017: 66-68). Hz. Peygamber, benzer şekilde hırsızlık yapmanın ve başkalarının malını yağmalamanın kumar oynamanın bir müminin hasletleri olamayacağını ifade etmiştir.²⁶ Bunlara paralel olarak rüşvet alanın da verenin de lanetlendiğini bildirmiştir.²⁷

3.2.6.2. Faiz (Riba) Yasağı

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette faizli işlem net bir şekilde yasaklanmaktadır. Ancak bu yasakların tedrici bir şekilde geldiği ve ilgili âyetlerin birçoğunda faizli işlem yerilirken zekât ve sadaka gibi infak faaliyetlerinin de övüldüğünü burada belirtmek gerekir. Mekke döneminde indirilen âyetlerde faizli işleme ilişkin hoşnutsuzluk ve yerme söz konusu iken, Hicretin 3. yılında nazil olan **Âl-i İmrân Sûresi**'nin 130. âyeti ile faizli işlem kesin bir şekilde yasaklanmıştır.

Faiz yasağına ilişkin olarak, Mukâtil bin Süleymân Âl-i İmrân Sûresi'nin 130-132²⁸ âyetleri ile Bakara Sûresi'nin 275-276²⁹ âyetlerini zikretmektedir. Mukâtil bin Süleymân,

²⁵ “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”

²⁶ Müslim, “Müsâkât”, 129; İbn Mâce, “Ticâret”, 6; Müslim, “İmân”, 104; Buhârî, “Mezâlim”, 30; Tirmizî, “Siyer”, 40; Buhârî, “Tefsîr”, (Necm) 2

²⁷ Tirmizî, “Ahkâm”, 9; İbn Mâce, “Ahkâm”, 2

²⁸ Bu âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Kat kat faiz yemek, Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz” (Âl-i İmrân 3/130-132).

Âl-i İmrân Sûresi'nde geçen **“kat kat riba”** teriminin cahiliye döneminde alacağın vadeden sonra belirli bir ücret karşılığında vadesinin uzatılması durumunda ödenen ilave ücreti ifade ettiğini ve bu uygulamanın söz konusu dönemde yaygın bir eğilim olduğunu; dolayısıyla bahsi geçen âyetin bu uygulamayı yasaklandığını ifade etmektedir. Allah Teâlâ bu âyet ile insanları ilk olarak faiz yememeleri konusunda uyarılmış ve bu yasağa uymaları durumunda Allah Teâlâ'ya itaat ettikleri için felâha ereceklerini buyurmuş, sonraki âyetlerde ise bu yasağa uymayanlar **“kafirler için hazırlanmış ateş”** referans verilerek uyarılmıştır. Mukâtil bin Süleymân (2005), faizin haram kılınmasına ilişkin olarak Bakara Sûresinin 275. ve 276. âyetlerine de atıf yaparak bu âyetlerin Âl-i İmrân Sûresi'nin 130. âyeti ile getirilen riba yasağına bazılarının riba ile alış-veriş arasında bir kıyaslama yapmak suretiyle ikisinin de aynı şey olduğunu ifade etmeleri üzerine bu kimselerin söz konusu iddialarını yalanlamak için indirildiğini ifade etmektedir (s. 166-167).

Kur'ân-ı Kerîmde kesin bir dille yasaklanan ribaya ilişkin birçok hadis rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber ribanın helak edici yedi şeyden bir tanesi olduğunu ifade ederek (Buhârî, “Vesâyâ”, 23; Müslim, “Müsâkât”, 106) ribanın nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin hadisler zikretmiştir. (Müslim, “Müsâkât”, 78; Müslim, “Müsâkât”, 82) Benzer şekilde faizle malını çoğaltanın eninde sonunda bu yolla elde ettiği malı kaybedeceğini belirtmiştir (İbn Mâce, “Ticâret”, 58). Hz. Peygamber son olarak veda haccında faizli işlemin haram olduğu konusunu çok sayıda sahabenin olduğu bir esnada kesin bir dil ile ifade ederek faizin her türlüşünün kaldırıldığını³⁰ ifade etmiştir (Ayub, 2017: s. 49).

²⁹ “Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkerlar. Bunun sebebi onların, ‘Alım satım da ancak faiz gibidir’ demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah’a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır ve Allah hiçbir inkârcı günahkârı sevmez” (el-Bakara 2/275-276)

³⁰ Malik, 1985, s. 427, Hadis no: 417

3.2.6.3. Borç İlişkisinin Kayıt Altına Alınması

Borç ilişkisi, iktisadi ve ticari hayatın önemli unsurlarından birisidir. Ancak söz konusu ilişkinin sağlam temeller üzerine kurulmaması durumunda çeşitli sıkıntılar ortaya çıkacağı da aşîkârdır. Dolayısıyla borç ilişkisinde ilgili borcun zamanında başta anlaşıldığı gibi ve tam olarak ifa edilmesi iktisadi ve ticari hayatın sağlıklı bir şekilde idame ettirilmesi için önemli bir husustur. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm bu ilişkide ortaya çıkma ihtimali olan potansiyel problemleri gidermek için borç ilişkisinin kayıt altına alınması gerektiğini vazetmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’deki en uzun âyet olan Bakara Sûresi’nin 280.³¹ âyetinde Allah Teâlâ borç ilişkisindeki kayıt kurumunun nasıl teşkil edilmesi gerektiğinin detaylıca bildirmektedir. İbni Abbas ve Mukâtil bin Süleymân bu âyetin özellikle tarım sektöründe kullanılan bir finansman modeli olan **selem** işlemlerinde meydana gelen aksamalar üzerine geldiğini bildirmektedirler. Bununla birlikte, müfessirlerin çoğunluğu buradaki hükümlerin tüm vadeli borç ilişkilerini kapsadığı hususunda fikir birliği etmişlerdir (Diyenet İşleri Başkanlığı, 2020). Nitekim birçok müfessire göre bu âyet günümüzde uygulanan noterlik sisteminin temelini oluşturmuştur (Zaim, 2020).

Mukâtil bin Süleymân, bahse konu âyetle ilgili olarak Allah Teâlâ’nın borç ilişkisinde vade ve borç miktarının yazı ile kayıt altına alınmasının şahitlik kurumuna nispetle daha uygun olduğunu bildirdiğini ifade ederek şahitlik kurumunun ehemmiyetini bazı âyetlerini³² referans göstererek vurgulamaktadır (Süleymân, 2005: s. 266-267). İslâm hukukçuları, hukukun rasyonel uygulanabilirliğini temin etmek için yargılama

³¹ “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmemezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranıza alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirsiniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.” (el-Bakara 2/282)

³² en-Nisâ 4/135, el-En’âm 6/52 ve el-Bakara 2/283

hukukunu şahitlik, belgeleme, yemin ve ikrar gibi kurumları geliştirmişlerdir. Bu kurumlar ticari hayatın hukukun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle belgeleme hukuku **şürût**, **mehâdir** ve **sicillât**³³ gibi fikhî kavram ve kurumları vasıtasıyla borcun kayıt altına alınmasını formel modellerle kolaylaştırmıştır.

Borç kurumu ile ilgili Hz. Peygamber'in hadisleri incelendiğinde, borcun borç alan açısından ödenmesi ve yerine getirilmesi gerekli bir yükümlülük olarak görüldüğü (Müslim, "İmâre", 120; Buhârî, "Vekâlet", 5; Müslim, "Müsâkât", 33; Buhârî, "Havâlât", 1) ancak borç verenin borçlunun ödeme güçlüğü çekmesi durumunda müsamaha göstermesinin de Allah Teâlâ'yı hoşnut edecek bir davranış olduğunun vurgulandığı, (Tirmizî, "Büyû", 67) Allah Teâlâ'nın "kardeşinin işini kolaylaştıranın işini kolaylaştıracağı" bildirildiği görülmektedir. (Müslim, "Birr", 58). Hz. Peygamber, borç ilişkisinin samimi bir şekilde kurulması gerektiği yani borçlunun gerçekten geri ödemek niyeti ile borç alması gerektiğini bu durumda Allah Teâlâ'nın bu borcun ödenmesini kolaylaştıracağını aksi durumda ise Allah Teâlâ'nın o kişinin malını telef edeceği hususuna da vurgulamıştır (Buhârî, "İstikrâz", 2).

Kur'an'ın ve Sünnet'in faiz yasağı ve borç ilişkisinin kayıt altına alınması yönündeki normları İslâm âlimlerini hukuk alanında riba (faiz) ve sarf (Paraların mübadelesi) kurumlarını oluşturmaya itmiştir. Aşağıda, içtihat ve icmâ bağlamında İslâm fıkıh literatüründe ele alınan temel borç ve kredi kurumları incelenecektir.

3.2.6.4. Bey (Alış-Veriş)

Alış-veriş bahsi klasik fıkıh literatüründe müstakil olarak "**Kitabu'l büyü**" başlığı adı altında geniş bir şekilde ele alınan bir konudur (Döndüren, 2012: 104). Alış-veriş bahsi fıkıh literatüründe diğer tüm bahislerde olduğu gibi konuya ilişkin Kur'an ve Sünnet'ten deliller zikredildikten sonra muallakta kalan kısımların İslâm'ın temel

³³ Şürût ve sicillât hukuki işlemleri ve mahkeme kayıtlarının belgelenmesini konu alan ilim ve bu alanda yazılan eserlerin ortak adı iken; mehâdir tarafların hâkim karşısında dava ile olarak ortaya koydukları bilgi, belge, delil, yemin, ikrar ve inkarın kaydedildiği defterlerdir (Atar, 2010).

kaynakları ile çelişmeden ve güncel sorunlara/sorulara cevap verecek şekilde icmâ ve kıyas kapsamında doldurulması metodolojisine dayanmaktadır.

Bu çerçevede, satım akdinin rükünleri, şartları, hükümleri, satım akdinde bedeller, satım akdinin uygulanması, bâtil ve fasid satışlar ve bunların hükümleri ve satış çeşitleri fıkıh literatüründe alış-veriş bahsi altında ele alınan genel konu başlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır (Döndüren, 2012: 99-350).

Fıkıh literatüründe bey akdine ilişkin çok çeşitli sınıflamalar olmakla birlikte alış-veriş konu malların bedelinin durumuna göre yapılan sınıflandırmada alış-veriş çeşitleri şu şekildedir (Ak, yy.):

- Mal ile paranın mübadele edildiği bey türüne mutlak bey;
- Mal ile malın değiştirildiği bey türüne mukayaza (trampa, takas);
- Paranın para ile satıldığı sarf;
- Bedelin peşin ödendiği malın ise belirli bir vadede teslim edildiği selem
- Sipariş vermek suretiyle mal alımı yapılan istisna olarak sınıflandırılmaktadır.

3.2.6.5. Selem

İslâmi literatürde, kredili satış yöntemlerinden biri olarak anılan **selem**, sözleşmeye konu ürünün niteliğinin ve niceliğinin belirlenebilmesi şartıyla malın bedelinin peşin olarak ödendiği malın tesliminin ise belirli bir vadede yapıldığı bir finansman aracıdır (Arzova ve Şahin, 2019). Uygulamada selem işlemleri genellikle tarımsal üretimin finansmanında kullanılmıştır.

Selem yönteminin İslâmi normlar anlamında meşruiyeti Bakara Suresi'nin 282. âyeti³⁴ ile Hz. Peygamber döneminde selem işleminin yapılmasına ve Hz. Peygamberin bu işlemin detaylarına ilişkin olarak belirli bir vadede, ölçü ve tartıda yapılması gerektiğini ifade eden hadislerine (Buhari, "Selem", 1-2,7; Müslim, "Müsakat", 128; Ebu

³⁴ Söz konusu ayette borçların kayıt altına alınması gerektiği vazedilmekte olup, İslam âlimleri bu âyet-i kerimenin Hz. Peygamber döneminde yoğun bir şekilde tarım sektöründe kullanılan selem yöntemi ile finansmana ilişkin indirildiğini bildirmektedirler.

Davud, “Büyü”, 55) dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, selem yöntemi ile finansmanın caiz olduğu hususunda ulema fikir birliğindedir.

Esasında selem yöntemi ile finansman fıkıh literatüründe olmayan şeyin (**ma’dûm**) satış yasağının bir istisnasını oluşturmaktadır (Döndüren, 2012: 309-310). Zira tarım sektörü göz önüne alındığında üreticinin hasat dönemi ürününü paraya çevirebilmekte ancak daha önceki üretim aşamalarının finansmanı için krediye ihtiyacı duymaktadır. Bu zaviyeden bakılınca kurumsal bir yapı olarak selem akdinin fıkıh literatüründe özellikle de tarım sektörünün finansmanı açısından tüm boyutları ile ele alınarak teşekkül ettirilmesinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Öte yandan, selem yöntemi, elinde fon fazlası olanlarında bu fonlarını İslâm’ın caiz gördüğü bir alanda değerlendirebilmeleri açısından da alternatif bir yatırım aracı hüviyetindedir. Dolayısıyla selem yönteminin modern anlamda fon fazlası olanlarla fon ihtiyacı olanları bir araya getiren İslâmi olarak caiz bir finansman aracı olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.2.6.6. İcâre

İcâre mal veya hizmetin bir bedel karşılığında kiralandığı, ulemanın “**malum menfaati malum bedel mukabilinde satmak**” (Mecelle, md. 405) olarak tanımladığı ve akdin konusunun “**yararlanma**” olduğu bir finansman modelidir. Bu nedenle, altın, gümüş, yiyecek gibi tüketilmedikçe kendisinden faydalanılamayacak şeyler icâre akdine konu olamazlar (Döndüren, 2012: 499-500).

İcâre Hz. Peygamber döneminden itibaren Kur’ân ve sünnet çerçevesinde İslâmi bir zemine oturarak sonraki süreçte fukuhânın da katkılarıyla bir doktrin haline gelmiştir. İcâre akdi klasik fıkıh literatüründe genel çerçevesi bey akdi ile çizilen ve bey akdinden hemen sonra “**Kitabu’l-İcâre**” başlığı altında ele alınan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere, icâre modern anlamda gerek konvansiyonel finansta finansal **kiralama (leasing)**, gibi finansal işlemlerde gerekse İslâmi finansta **icâre-sukuk (kira sertifikası)** gibi finansal araçların temelini oluşturmaktadır (Yardımcıoğlu, 2016).

3.2.6.7. Sarf

Sarf kelimesi, İslâm hukukunda para ile paranın değiş-tokuşunu konu edinen akitleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Klasik fıkıh kaynaklarında sarf akdi yakın ilişkisi nedeniyle genellikle bey kitabının içerisinde veya hemen bitişiğinde müstakil olarak ve selem ve riba bahislerinin olduğu bölümlere yakın kısımlarda ele alınmıştır.

Sarf akdine ilişkin olarak Kur’ân-ı Kerîm’de doğrudan bir delil bulunmamakla birlikte Hz. Peygamberin hadislerinde sarf akdine ilişkin rivayetlere rastlanmaktadır. Örneğin fıkıh literatürüne 6 **ribevi mal hadisi** olarak geçen hadis-i şerife göre Hz. Peygamber: **“Altın altın ile, gümüş gümüş ile, arpa ile arpa, buğday buğday ile, hurma hurma ile, tuz tuz ile başbaşa misliyle peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını talep ederse ribaya girmiştir. Bu işte alan da veren de birdir.”** (Müslim, “Musakat”, 82) buyurmaktadır. Bir başka hadiste ise Hz. Peygamberin altınla gümüşün veresiye olarak değiş tokuşunu yasakladığı aktarılmaktadır. (Buhârî, “Büyû” ,8, 80, “Şirket”, 10, “Menakıbu’l Ensar”, 50; Müslim, “Musakat”, 87; Nesai, Büyû 49)

Bahsi geçen hadisler ve bu konudaki diğer bilgiler çerçevesinde ulema sarf akdinin bir tür bey akdi olduğunu ve İslâmi normların emrettiği kurallar çerçevesinde yapılmak kaydı ile caiz olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Öte yandan ulema sarf akdinin peşin ve aynı cins mallar için eşit miktarlarda olmasının şart olduğu konusunda da icmâ etmişlerdir. Buna karşın akde konu şeylerin cinslerinin farklı olması durumunda ise söz konusu eşitlik şartının aranmayacağı; ancak alım satım işleminin peşin olarak yapılması şartının halen geçerli olduğuna hükmetmişlerdir (Öztop, 2003: 36). Buna güncel yaşamdan bir örnek vermek gerekirse, 100 Amerikan Doları peşin olarak 800 Türk Lirası ile alınıp satılabilir. Dolayısıyla günümüzde kuyumcuların ve döviz bürolarının işlemleri sarf akdi kapsamındaki işlemlerdir (Döndüren, 2012: 326).

Diğer taraftan Buhârî’nin naklettiği bir hadise göre **“Bilal Habeşi (r.a.)’nın iki birim düşük kalite hurma ile bir birim kaliteli hurmayı takas ettiğini öğrenen Hz. Peygamber’in: ‘Eyvah, eyvah ribanın ta kendisi. Fakat hurma satın almak istersen önce kendi hurmalarını sat bunun bedeli ile de istediğin hurmaları satın al dediğini rivayet etmektedir)’** (Buhari, “Vekale”, 11) Buradan hareketle Hz. Peygamber’in bu emrinin ticari hayatın canlanması anlamında da oldukça önemli bir yaklaşım olduğu ifade

edilebilir. Zira bu durumda piyasada bir yerine iki alış-veriş işlemi gerçekleşmiş ve mal piyasadaki gerçek değeri üzerinden alınıp satılmış olacağından taraflar zarar görmemiş olacaktır (Öztop, 2003: 39).

Sarf akdine ilişkin olarak yukarıda ifade edilmeye çalışılan kaidelerin ihlali durumunda riba ortaya çıkacaktır. Yani sarf akdine konu aynı cins malların farklı miktarlarda ve/veya vadelerde alım satımı İslâm hukukunda riba içeren işlemler olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla İslâm fıkıh literatüründe finansal veya ticari bir işlemin riba içerip içermediğinin kıstası yukarıda zikredilen altı eşya hadisinde ifade edilen sarf akdi normlarına uygun olup olmamasıdır denilebilir.

3.2.6.8. Diğer İktisadi ve Hukuki Kurumlar

İslâm fıkıh literatüründe yukarıda temel özellikleri ile değindiğimiz iktisadi kurumlara ilave olarak, ticari hayatta vekâlet (aracılık), alacağın temlikini ve borcun üçüncü bir tarafa nakleden havale, borcun veya yüklenilen hususun kefilden de istenilmesine olanak sağlayan kefalet, maddi değeri olan her çeşit malın bir borca veya hakka teminat olarak gösterildiği rehin ve karşılıklı rıza ile satışı akdinin bozulmasını öngören ikâle gibi daha pek çok caiz görülen kurum Kur’ân-Sünnet temelli ama özellikle içtihat ve icmâ bağlamında kurumsallaşan iktisadi ve hukuki kurumlar olduğu ifade edilebilir.

Bu kapsamda Hz. Peygamberin, kira akdi (Müslim, “Büyû”, 122; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 30), vekâlet (Ebû Dâvûd, “İmâre”, 3; İbn Hanbel, III, 192) ve kefalet (Ebû Dâvûd, “Büyû”, 2; Tirmizî, “Büyû”, 39) gibi iktisadi ve ticari hayatta kullanılan birçok enstrümana ilişkin ilkeleri belirleyen hadislerinin de rivayet edildiği belirtilmelidir.

Ayrıca, Hz. Peygamber’in Müslümanların dayanışma ile birlikte iş yapmalarının (Buhârî, “Müzâraa”, 5) yapılan işin bereketini artıracığını (Ebû Dâvûd, “Büyû”, 26) zira Allah Teâlâ’nın kutsî bir hadiste **“Biri arkadaşına hainlik etmediği müddetçe, ben iki ortağın üçüncüsüyüm, ama onlardan birisi diğerine hainlik ederse, ben aralarından çekilirim”** buyurduğu rivayet edilmektedir (Ebû Dâvûd, “Büyû”, 26). Burada ortaklık kurumunun önemi vurgulanmaktadır. Nitekim, tüm bu kurumlar İslâm medeniyetinin

ilerleyen dönemlerinde iktisadi, ticari ve finansal hayatın temel kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Osmanlı'da İktisadi ve Hukuki Kurumlar

İlk İslâm devletinin kurulmasından sonraki süreç göz önüne alındığında İslâm medeniyetindeki kurumsal yapıların Kur'ân ve Sünnet temelinde belirlenen ana hattın içerisinde kalmak kaydı ile içtihat/kıyas ve icmâ metotları ile günün şartlarına göre şekillendiğini ve tekâmül ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede tarihin seyri incelendiğinde Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu bu anlamda tarihi süreçte kurumsal yapıların şekillendiği önemli devletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat gerek diğerlerinden sonra kurulması ve gerekse büyüklük anlamında diğerlerine nazaran oldukça geniş topraklara uzunca yıllar hükmetmesi bakımından Osmanlı İmparatorluğu dönemi çalışmamızın kapsamına giren hukuki ve iktisadi kurumlar bağlamında incelemeye değerdir. Bu kapsamda aşağıda Osmanlı İmparatorluğunda geniş bir kullanım alanı olan para vakıfları, **bey' bi'l-vefâ** ve **bey' bi'l-istiğlâl** gibi kurumlar incelendikten sonra Osmanlı dönemindeki en önemli yardımlaşma ve dayanışma kurumlarından biri olan ahîlik teşkilatının geçirdiği aşamalar ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak 19. yüzyıl Osmanlısındaki iktisadi ve hukuki kurumların dönüşümüne değinilecektir.

3.3.1. Vakıf Kurumu

“**Vakıf**” kelimesi sözlük anlamı olarak “tutmak, hapsetmek” manasına gelmektedir. İslâm medeniyetinde bu kurumlar için “vakıf” terimi ile birlikte “**habs**” terimi de kullanılmıştır. “habs” terimi daha ziyade Kuzey Afrika’da kullanılırken diğer bölgelerde “vakıf” kelimesi kullanılmıştır (Çizakça, 2017: 11). İslâm medeniyetinde sosyo-ekonomik hayatta oldukça önemli bir yer edinmiş olan vakıf kurumunun istilâhî manasını İmam Ebu Yusuf’a şu şekilde ifade etmektedir: “**Vakıf tüm faydası kamuya tahsis edilen ve mülkiyeti Allah Teâlâ’ya ait kabul edilen tüm varlıklardır**” (Tekin, 2017: 204). Dolayısıyla vakıf menkul veya gayrimenkul özel bir mülkün sonsuz olarak Allah

Teâlâ'nın rızasını kazanmak için belirli bir gayeyi gerçekleştirmek için bağışlandığı bir hayır kurumudur denilebilir.

Vakıf kurumu her ne kadar İslâm medeniyetine atfedilen bir kurum olsa da insanlık tarihi kadar eski bir kurum olduğu söylenebilir. Sümerliler, Babiller, Eski Yunan, Roma, Mezopotamya, Hititler, Uygurlar ve Sâsânîler'de bu kurumların ve/veya benzer kurumların kullanıldığına ilişkin sağlam kaynaklar olduğu söylenebilir (Bayartan, 2008: 158). Bununla birlikte, vakıf kurumunun İslâm medeniyetinde kurumsal bir yapıya kavuşarak sosyoekonomik hayatta hem bireysel ve toplumsal anlamda hem de devlet teşkilatı açısından önemli roller üstlenen bir kurum olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Çizakça, 2017: 14). Bu çerçevede, İslâm medeniyetinde kamu otoritesi vakıf kurumu istihdam ve ticari aktiviteler artırıcı rolü, kamusal yükümlülüğün paylaşılması ve özellikle de yoksullukla mücadeledeki önemli işlevlerini göz önünde bulundurarak bu kurumların kurulmasını özendirici ve teşvik edici uygulamalarda bulunmuşlardır. Vakıf kurulan arazinin ilgili vakfa tahsis edilmesi buna örnek verilebilir (Islahi, 2017: 76-89).

Vakıfların çoğu beş asırdan daha fazla ayakta kalabilmiştir (Çizakça, 2017: 11). Bu çerçevede, vakıfların sosyoekonomik hayat açısından en önemli fonksiyonunun sürdürülebilirlik olduğu ve dolayısıyla yoksullukla mücadelede süreklilik sağlayan bir kurum olduğu söylenebilir. Zira bilindiği üzere vakıflar gelir getirici kurumlar olarak teşkil edilmektedirler. Bu gelirler vakıflar sonsuz ömürlü yapılar oldukları ve ilk sahibine yani kurucusuna bu mülklerin geri dönmeme durumundan dolayı vakfin dolayısıyla vakfin kurulduğu amacın sonsuz bir şekilde finansmanını yerine getirebilmektedir. Burada, vakıfların bu sürdürülebilir niteliklerinin kamu maliyesine de yansımalarının olduğunun altını çizmek gerekir. Bilindiği üzere vakıfların rol oynadığı yoksullara yardım, yol, köprü, han, hamam medrese yapımı gibi birçok faaliyet normalde devletin yerine getirmesi gereken faaliyet ve alt yapı yatırımlarıdır. Bu anlamda vakıflar önemli bir maliye politikası aracı olarak devletin kamu maliyesinin üzerinden önemli bir yükü, hem de sonsuz ve sürdürülebilir olacak şekilde almaktadırlar (Tekin, 2017). Kamunun finansman yükünün hafiflemesinin aynı zamanda kamunun en önemli geliri bireylerden topladığı vergiler olduğu için dolaylı olarak bireysel vergi yükünün hafiflemesi, tüketici

ve üreticilerin harcanabilir gelirlerinde artış ve nihayet makroekonomik anlamda büyüme ve kalkınmaya katkı anlamına da geldiğini ifade etmek gerekir. (Çizakça, 2017: 12).

Vakıfların sınıflandırılmasında pek çok farklı yaklaşım olmakla birlikte vakıflar vakfedilen vakıf malının niteliğine göre gayri menkul vakıfları ve menkul vakıfları olarak ikiye ayrılabilir. Gayrimenkul vakıfları, kamu yararına kurulan vakıflar, gelir getiren vakıflar ve toprak vakıfları şeklinde bir ayrıma tabi tutmak mümkün iken; menkul vakıfları ise para vakıfları, kitap vakıfları ve avarız vakıfları olarak sınıflandırmak mümkündür. Vakıflar gelirlerinin kullanılma şekillerine ve amaçlarına göre ise hayır vakıflar, ehli vakıflar ve yarı aile vakıfları olarak üçe ayrılır. Hayır vakıfları gelirlerini halkın hizmetine sunan vakıflar iken ehli vakıflar gelirlerini vakfın kurucusunun zürriyeti için kullanan vakıflar, yarı aile vakıfları ise bu ikisinin karışımı şeklindedir (Kütükoğlu, 2018: 61-62).

Vakıf kurumunun İslâm dini açısından dayanağına bakıldığında vakıf konusunun Kur’ân ve Sünnet’te doğrudan yer almamakla birlikte hayır ve hasenatı teşvik eden çok sayıda âyet ve hadis bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de özellikle servetin biriktirilmeyerek hayır işlerinde kullanılacak şekilde yeniden dağıtımı konusunda sıkça yapılan uyarılar ve Hz. Peygamberin bazı hadisleri bu kurumun İslâm medeniyetinde bir vecibe/infak türü olarak kabul görmesine neden olmuştur denilebilir (Bedir, 2013). İnfakın, Allah Teâlâ’yı hoşnut edeceği ve lütfuna mazhar olunacağı inancı Müslümanların iktisadi davranışlarını şekillendiren önemli kurumlardan biridir (İnalçık, 2016: 51). Bu vecihle vakıf kurumunun İslâm’da infak genel başlığı altında ortaya çıkan bir hayır kurumu olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda, daha önce de izah edildiği üzere, İslâm medeniyetinde infakın zorunlu olanının zekât kurumu, tavsiye edileninin sadaka kurumu ve sadakanın bir vecibe olarak kurumsal bir yapıya dönüşmüş halinin de vakıf kurumu olarak ortaya çıktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İslâm medeniyetinde vakıf kültürünü ele alan literatüre göre vakıf kurumunun Kur’ân-ı Kerîm’deki dolaylı da olsa en belirgin dayanağının Âl-i İmrân Sûresi’nin 92.³⁵ Âyeti olduğu ileri sürülmektedir (Şentürk, 2010). Nitekim bu âyete binaen Hz. Ömer,

³⁵ Söz konusu ayet-i kerime Allah (cc) mealen şöyle buyurmaktadır: “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.” (Âl-i İmrân, 3/92).

Resûlullah (sav.) zamanında Semğ isimli hurma bahçesini tasadduk etmek istemiş ve Efendimize gelerek, **“Yâ Resûlallah! Ben çok nefis bir hurmalığa sahip oldum. Bu hurmalığı tasadduk etmek istiyorum.”** demişti. Hz. Peygamber (sav.) ise cevaben, **“Satılmaması, hibe edilmemesi, miras bırakılmaması ve ancak meyvesinden infak edilebilmesi şartıyla aslını hapsed.”** buyurmuştu. Öte yandan, Hz. Peygamberin **“insanların en hayırlı olanı insanlara faydalı olanıdır”** hadis-i şerifi ve Hz. Ebu Hüreyre’den rivayet edilen **“İnsan ölünce şu üçü hariç bütün amelleri sona erer: Sadaka-i câriye, faydalı ilim ve hayırlı evlat.”** (Müslim, “Vasiyye”, 14) şeklindeki hadisleri vakıf kurumunun dayanakları arasındadır. İslâm âlimleri biraz önce ifade edilen hadiste zikredilen sadaka-ı cariye’nin doğrudan vakıf kurumunu işaret ettiğini ifade etmişlerdir. Hatta vakıf kurumunun hadiste ifade edilen bu üç ameli gerçekleştirebilecek bir yapıda kurgulanan bir kurum olarak teşkil edildiğini öne sürenler de vardır (Çizakça, 2017: 15).

Vakıf kurumunun İslâm medeniyetindeki kökeni Hz. Peygamber’e kadar gitmekle birlikte kurumsallaşma sürecinin Hz. Ömer döneminde olduğu ifade edilmektedir. İslâmiyet öncesi bilinen ilk vakıf Kâbe’dir. İslâm medeniyetindeki ilk vakıflar ise Kuba Mescidi ile Mescid-i Nebi’dir (Köprülü, 1951). Sonraki dönemlerde birçok Müslüman toplumlarda vakıf kurumuna rastlamak mümkündür. Hayvanlar, özel mülkler, araziler, dükkânlar, bahçeler, hanlar hamamlar ve hatta daha sonra para vakfedilen şeyler arasındadır. Vakıfların birçok amacı gerçekleştirmek için kurulduğu görülmektedir. Evsizlere ev temininden, alt yapı yapımına, yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya kadar birçok konuda vakıf tesis edilmiştir (İslahi, 2017: 173-175). Örneğin vakıf kurumu Selçuklularda hayatın merkezindeki sosyoekonomik kurumlardan biri olarak sağlık hizmetleri genel itibariyle vakıflar aracılığı ile sunulmuştur.³⁶ Ancak son tahlilde vakıf kurumu Osmanlı İmparatorluğu döneminde zirve yapmıştır.

Osmanlı tüm İslâm medeniyeti içerisinde vakıf kurumunun geliştirerek sosyoekonomik hayatın tam merkezine yerleştiren ve bu kurumu başarılı bir şekilde en iyi uygulayan devlet olduğuna tüm iktisatçılar fikir birliği içindedirler (Çizakça, 2017: 17). Osmanlı döneminde ilk vakıf uygulamaları Orhan Gazi döneminde İzmit’te kurulan

³⁶ Selçuklularda vakıflara bağlı olarak kurulan hastanelere **bimaristan** ve **darü’s-şifa** denilmektedir.

medresenin carî harcamalarının karşılanması için Orhan Bey tarafından kurulmuştur. Osmanlı Devleti döneminde vakıf kurumunun kullanıldığı alanlar oldukça fazladır. Köprü, yol, su kemeri gibi altyapı yatırımlarından, eğitim, sağlık gibi birçok alanda kamusal ihtiyaçların karşılanması amaçlarıyla vakıflar ihdas edilmiştir. Mehmet Genç'e göre vakıflar Osmanlı'da yatırım harcamalarının %5-8 ini yerine getirmektedir. İnalcık (2016), Osmanlıda kentlerin çarşıların dükkanların hamamların ve bedestenler gibi ticari tesislerin ayakta kalabilmeleri için gerekli gelir vakıf sistemi ile yaratıldığını ifade ederek Anadolu Beylerbeyliğinde toplam gelirin %17 sinin vakıflardan ve özel kişilerin mülk arazilerinden geldiğini bildirmektedir. Üstelik bu dönemde vakıfların 344 büyük cami, 1055 mescit, 110 medrese, 154 sıbyan mektebi, 626 zâviye, 45 imarethane ve 75 kervansarayın tüm giderlerini karşıladığını ifade etmektedir. (İnalcık, 2016, s. 93-98). Nitekim, 1546 yılında Osmanlıda 2515 vakıf vardır. (Barkan ve Ayverdi 1970). Yine M. Genç'in ifadelerine göre, vakıfların finanse ettiği imarethaneler sayesinde açlığın büyük ölçüde ortadan kalktığı ve dolayısıyla yoksullukla mücadelede önemli bir işlev yerine getirmiştir. M. Genç'in ortaya koyduğu verilere göre 18. yüzyıl ortalarında İstanbul'daki dilenci sayısı Paris'teki dilenci sayısına göre oldukça aşağılarda idi. İlaveten İngiliz seyyah Urquhart Rumeli diyarında aylarca seyahat ettiğini ve bir tane bile dilenciye rastlamadığını ifade etmektedir. (Djevad, 2013:115; Çizakça, 2017: 19).

Osmanlı'da vakıfların fethedilen bölgelerde İslâmlaştırma sürecine katkısının yanı sıra işgücü piyasasında istihdam oluşturma anlamında da önemli işlevleri olmuştur. Nitekim vakıf kurumlarında çalışanların toplam istihdam içindeki payı Türkiye özelinde 1931 yılında %13 civarındadır. (Çizakça, 2017: 13).

Ancak Osmanlı'da ilerleyen dönemlerde vakıf kurumu ile ilgili olarak uygulamada ekonomi literatüründe **vekil sorunu (agency problem)** olarak adlandırılan sıkıntının da bazı durumlarda baş gösterdiğini vurgulamak gerekmektedir. Özellikle üst düzey devlet yöneticilerinin mallarının müsadere edilmesi ihtimaline karşı servetlerini korumaya aldıkları/kaçırdıkları bir kurum haline geldiği dönemler/durumlar da yok değildir (Çizakça, 2017: 13).

Özetle, insanoğlunun kendi fitrî yapısında olan kalıcı olma ve yardım etme duygusu vakıf kurumunun evrensel nitelikte bir kurum olarak ortaya çıkmasının temel nedeni gibi

gözükmektedir. İslâm hukuk felsefesi açısından burada vurgulanması gereken husus ise Müslümanın yeryüzünde Allah'ın bir halifesi olduğunun bilincinde olarak zilyetliğinde olan bir malı, mülkün gerçek sahibinin rızasını kazanmak üzere bağışlama düşüncesi vakıf kurumunu İslâm medeniyetinde içselleştirilmesinin en önemli saiki olduğudur.

3.3.1.1. Para Vakıfları

Para vakıfları, medrese, cami, okul gibi aynıyla intifa olunan vakıflardan ziyade bizatihi aynından değil de gelirinden faydalanılan yani intifa olunan vakıflar olarak adlandırılmaktadır.

Para vakıfları, biraz problemlili bir süreç ile de olsa Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde ortaya çıkmış bir kurumdur. Osmanlı öncesinde de menkul malın vakfedilip edilemeyeceği hususunda tartışmalar mevcut idi ve bu konuda bir içtihat ortaya konamamıştı. Ancak 16. yüzyıla gelindiğinde bu konudaki tartışmalar yeniden alevlendi ve nihayetinde Rumeli Kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi (ö. 954/1547) ve İmam Birgivi Mehmet Efendi'nin (ö. 981/1573) şiddetli muhalefetlerine rağmen dönemin ulemasından İbn Kemal (ö. 940/1534), Sofyalı Balı Baba (ö.1552) ve Ebussuud Efendi'nin (ö. 982/1574) bu konudaki İmam Züfer'in (ö. 158/775) görüşlerini esas alan fetvaları ile para vakıfları Osmanlı'da hukuki dayanağa kavuşmuştur. Özellikle Ebussuud'un fetvasından sonra Osmanlı'da para vakıfları hızlı bir şekilde yaygınlık kazanmaya başladı (Akgündüz, 1996, akt. Semiz, 2016)

Para vakıflarının devasa bir ekonomik büyüklüğe ulaşan Osmanlı ekonomisi açısından en önemli faydalarından birinin küçük tasarruf sahipleri için alternatif bir finansal araç, bir kredi mekanizması ihdas edilmesi olduğu ifade edilebilir. Zira para vakıfları yoluyla hem küçük tasarruflar vakıf sistemine dâhil edilebildiği için vakıf sistemi büyüdü hem de ihtiyaç sahipleri için tefeciliğe karşı alternatif bir finansman aracı ihdas edilmiş oldu (Semiz, 2016).

3.3.1.2. Bey' bi'l-vefa ve Bey' bi'l-istiğlâl

Bey'bi'l-vefa, faizsiz olarak krediye erişmek için bir malın satış bedeli iade edildiğinde geri satın alınmak üzere satışının kreditora geçici olarak yapıldığı ve muhtemelen 11. yüzyılda Buhara ve Semerkant dolaylarında ortaya çıkmış bir finansman aracıdır. Burada kreditor akde konu alacağını geri alana kadar söz konusu maldan faydalanır. Bu finansman türünün ortaya çıkışı ile ilgili olarak Buhara'da ticari faaliyetlerin artması sonucu kredi piyasasında oluşan finansal araç ihtiyacı nedeni ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Zira bu dönemde kredi işlemleri ilk başlarda genellikle rehin yolu ile elde ediliyordu. Ancak sonraki aşamalarda gerek kreditorün rehinli maldan faydalanamaması gerekse karşılıklı güven ilişkilerinin zayıflaması gibi çeşitli nedenlerden dolayı sermaye sahipleri bu yöntemle kredi vermemeye başladı. Tam da bu noktada bey'bi'l-vefanın faizli işleme bulaşmak istemeyenler için bir alternatif kredi mekanizması olarak ortaya çıktığı ancak daha sonra bu uygulamanın bir teamül haline gelerek diğer bölgelere de yayıldığı aktarılmaktadır (Yelek, 2016: 260).

Öte yandan, ulema bu akit türünün caiz olduğu konusunda oldukça ciddi tartışmalar yapmış, bu akdin bâtıl olduğundan, sahih bir satış olduğuna kadar oldukça farklı görüşler serdedilmişlerdir. Biz burada çalışmamızın kapsamı açısından bu tartışmaların detaylarına girmeyeceğiz ancak bu akit türünün ilk olarak ortaya çıktığı Buhara ve civarındaki ulemanın zarurete binaen bu akide cevaz verdikleri hususunun da altını çizmenin önemli olduğunu düşünüyoruz (Yelek, 2016: 263).

Bey'bi'l-istiğlâl ise esasında bey'bi'l-vefanın bir türüdür denilebilir. Burada sözleşmeye konu olan mal kreditora kira getirisi sunar. Dolayısıyla Bey'bi'l-istiğlâl akdinin icare akdi ile bey'bi'l-vefa akitlerinden mürekkep olduğu ifade edilebilir (Kaan, 2018).

Osmanlı devletinde bey'bi'l-vefa ve bey'bi'l-istiğlâl uygulamalarına baktığımızda bu yöntemlerin, özellikle de bey'bi'l-istiğlâlin, kredi piyasasında bir finansman aracı olarak kullanılması noktasında kurumsal yapının teşkil edildiği ifade edilebilir. Zira yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı üzere bu finansman araçlarının sömürücü bir işlem olan ve İslâm'ın kesin bir dille yasakladığı faizli bir işleme dönüşme ihtimalini göz önünde bulunduran Osmanlı devletinin bu uygulamalara yönelik çeşitli düzenlemeler yaptığını

görüyoruz. Örneğin bu düzenlemelere göre borçlu vade dolduğunda artı bir miktar ile borçlanmak zorunda değildir ve şayet borcunu ödeyemiyorsa borç ilave yapılmaksızın ileri bir tarihe tecil edilir (Kaya S., 2017: 14).

Bahse konu finansman yöntemlerinin Osmanlı'da yaygın olarak kullanıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda özellikle vakıfların ellerindeki fonları bu yöntemler ile nemalandırdıkları bilinmektedir. Örneğin Kaya (2017), Üsküdar Vakıflarının 18. yüzyılda fon kaynaklarının yaklaşık %90'ını (bey'bi'l-vefa ve bey'ul-îne %40,5; bey'bi'l-istiğlâl %49) yöntemi ile kredi olarak verdiğini tespit etmiştir.

Özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı ve Hanefî mezhebinin ağırlıklı olduğu Semerkant, Buhara gibi yerlerde ortaya çıkan bey'bi'l-vefa ve bey'bi'l-istiğlâl uygulamalarına Osmanlı döneminde hukuki çözümler üretilerek kredi piyasasında yoğun olarak kullanılan finansal araçlar olarak kurumsallaştığı ifade edilebilir.

3.3.2. Osmanlı Esnaf Oluşumları

Osmanlı esnaf oluşumlarından bahsederken belki de ilk olarak bahsedilmesi gereken iki kurum imece ile tekke ve zâviyelerdir. Zira aşağıda biraz daha detaylandıracağımız üzere Osmanlı esnaf oluşumlarının kökenleri 9. yüzyılda tasavvuf düşüncesi ile ortaya çıkan tekke ve zâviyelere oradan da tekke ve zâviyelerin bir miktar daha sosyal ve iktisadi versiyonu olarak 13. yüzyılda Arap yarımadasında ortaya çıkan fütüvvet teşkilatına dayanmaktadır (Kütükoğlu, 2018: 46). Dolayısıyla orijinal haliyle Arap yarımadasında ortaya çıkmış bu kurumların Anadolu'da kabul görmesi/içselleştirilmesi ve geliştirilerek yaygın kurumlar haline gelmesinin temelinde Anadolu'nun kültüründe bir yardım ve dayanışma kurumu olarak zaten var olan imece kurumu yatmaktadır. Bu nedenle Osmanlı esnaf oluşumlarının temelinin bir ayağını tekke ve zâviyeler, diğer ayağını da Anadolu kültüründe zaten var olan imece kurumunun oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İmece³⁷ sözcüğünü “birçok kimsenin toplanıp el birliğiyle bir kişinin veya bir topluluğun işini görmesi ve böylece işlerin sıra ile bitirilmesi.” ve “Kırsal topluluklarda köyün zorunlu ve isteğe bağlı işlerinin köylülerce eşit şartlarda emek birliğiyle gerçekleştirilmesi” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2020). Bu çerçevede, imece kurumu özellikle kırsal kesimlerde köy yolunun tüm köylülerin katılımı ile onarılması, köye, kasabaya ait cami, köy evi, okul gibi kamusal alanların temizliği/tadilatı; öksüz, yetim, fakir-fukara gibi toplumun görece düşük gelirli kesiminin düğün işleri, barınma ve yiyecek, giyecek ihtiyaçları gibi ihtiyaçlarının karşılanması konularının yanı sıra; doğal afet, deprem, yangın gibi olağanüstü durumlarda da ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini karşılamak üzere devreye giren bir kurumdur (Kozak, Özdemir ve Çuhadar, 2019; Demir G., 2016: 166-167). Bu çerçevede imece kurumunun neredeyse tüm zamanlarda ve tüm toplumlarda ortaya çıkmış olan dayanışma duygusunun bir tezahürü olarak Türk toplumlarında ortaya çıkmış kurumsal yapının ismidir diyebiliriz. Tarihi kaynaklar bu kurumun Sibirya Türkleri, Moğollar, Yakut, Kırgız, Kazan ve diğer Türk boylarında özellikle de kırsal kesimlerde yaygın olarak kullanılan bir kurum olduğunu ifade etmektedir (Tazebey, 1997).

Tekke ve zâviyeler ise belirli tarikat mensuplarının içinde yaşadığı, zikir ve dini dersler yapmak için toplandığı yerlerdir (Yapıcı, 2012: 21). Tekke ve zâviyeler, esasında barınma, ıslah ve güvenlik, eğitim, kültüre ve sağlığa, din hizmetlerinden sosyal ve kültürel alanlara kadar birçok alanda önemli rol üstlenen vakıf tesisleridir (Kütükoğlu, 2018: 27). İslâm medeniyetinde tekke ve zâviyelerin ortaya çıkışı 9. yüzyılın başlarında tasavvuf düşüncesinin yayılması ile birlikte Abbâsîler döneminde olsa da Selçuklular döneminde yaygın bir kurum haline geldiğini ifade edebiliriz. Bu kurumlar tarihi süreçte farklı uygulamalar olsa da genellikle şehir, kasaba veya işlek yollar üzerinde belirli tarikat şeyhlerinin ve dervişlerinin ikamet ettiği ve gene gelen yolcuların ücretsiz olarak misafir edildiği ve İslâm dini ile ilgili eğitim veren kurumlar olarak teşkil edilmiştir (Ocak A. Y.,1978: 247). Bu anlamda tekke ve zâviyelerin bir nevi davet ve terbiye

³⁷ İmece kelimesinin etimolojisine ilişkin yapılan çalışmalar bu kelimenin öz Türkçe olduğuna ve bu kelimenin Anadolu kültürünün bir ürünü olduğuna işaret etmektedir (Alper, 2017;). Nitekim yardımlaşma olgusunun Türk toplumlarında önemli bir sosyal dayanışma unsuru olduğunu Türkçe içerisinde yardımlaşma ilgili birçok terim, deyim, sözcük ve atasözü olmasından anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Kaçkarlı Mahmut (1008-1102)’ın meşhur Türkçe dilbilgisi eseri Divan-ı Lügat’ul Türk’te yardımlaşma konusuna ilişkin toplam 39 terimin varlığına işaret etmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2006).

faaliyeti yürüten kurumlar olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu kurumların fethedilen toprakların İslâmlaşması anlamında özellikle de Selçuklular döneminde önemli görevleri olmuştur. Bu nedenle kamu otoritesinin tekke ve zâviyeleri desteklediğini görmekteyiz. Özellikle devletin üst düzey yöneticileri çeşitli vakıflar bağışlamak suretiyle tekke ve zâviyelere gelir yaratıcı katkılarda bulunmuşlardır. Bu kapsamda Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün (öl.1092) medreselerin yanı sıra ülkenin birçok yerinde tekke ve zâviye açtırdığı bilinmektedir (Yapıcı, 2012: 31). Benzer şekilde Osmanlı döneminde de devlet idarecileri tekke ve zâviyelerin kuruluş ve faaliyetlerini idame ettirebilmeleri hususuyla yakından ilgilenmişler ve çeşitli destekler vermişlerdir. Bu nedenle tekke ve zâviyelerin temel gelir kaynakları, vakıflar ve yapılan bağış ve yardımlardan oluşmuş olup, biraz önce ifade edilen devlet politikası nedeni ile kamu hizmeti sundukları gerekçesi ile tekke ve zâviyelerden vergi alınmamıştır. (Yapıcı, 2012: 36).

Aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere iktisadi ve ticari hayata fütüvvet teşkilatı, ahîlik teşkilatı, lonca teşkilatı, yardım ve dayanışma sandıkları olarak yansıyan Osmanlı esnaf oluşumlarının bir temeli dini bir kurum olan tekke ve zâviyelere bir temeli de sosyal bir kurum olan imece kurumuna dayanmaktadır.

3.3.2.1. Ahiliğin Evrimi: Fütüvvet Teşkilatından Sandıklara

13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan ahîlik teşkilatının kökenleri İslâm medeniyetinde 9. yüzyılda tasavvuf düşüncesi ile birlikte ortaya çıkan tekke ve zâviyelere dayandığı ileri sürülmektedir. Tarihi süreç içerisinde daha ziyade dini saikler ile ortaya çıkan tekke ve zâviyeler zamanla ve özellikle de Osmanlı Devleti döneminde daha iktisadi bir boyuta evrilmiştir. Tarihi süreçteki bu dönüşüm şu şekilde cereyan ettiği görülmektedir: İlk etapta tasavvuf düşüncesinin yaygınlaştırılması, erdemli, kâmil bireyler yetiştirmek gayesi ile teşkil olunan tekke ve zâviyeler zamanla bu misyonlarını ticari ve iktisadi hayata da taşımışlardır. Bu kapsamda, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, mesleki eğitim vermek gibi misyonların da üstlenilmesi ile birlikte ahî tekkeleri oluşmaya başlamıştır. Gündüzleri iş başı eğitimle meslek öğrenen, üretim yapan mensuplara akşamları ise sosyal ve ahlâki yönden de bilinçlendirilmek gayesi ile dini eğitimler

verilmiştir. Bu süreç içerisinde ahîliğin **fütüvvetname** olarak isimlendirilen ve ahîliğin iç kurallarını belirleyen/düzenleyen nizamnâmeler ortaya çıkmıştır (Ocak A. Y., 1996). Dolayısıyla her meslek erbabı hem mesleki olarak hem de tasavvufi terbiye ile donatılmıştır. Bu nedenle ahîlik eğitimi alan esnaf söz konusu bu fütüvvetnamelerde yazılı olan düsturlara uygun bir şekilde ticari ve iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirmek zorunda idi. İlerleyen dönemlerde tekke ve zâviyelerde ahîlik çatısı altında teşkilatlanan meslek örgütleri bazı nedenlerden dolayı tekke ve zâviyelerden ayrılmak durumunda kalmış ve nihayet 15. yüzyıldan sonraki dönemde, Osmanlı'da, merkezileşmiş lonca teşkilatlarına dönüşmüştür.

3.3.2.1.1. Fütüvvet Teşkilatı

Fütüvvet, kelime anlamı olarak gençlik, kahramanlık, yiğitlik anlamına gelmekte olup, başlangıçta tasavvuf düşüncesi ile birlikte ortaya çıkmış, ancak sonraki dönemlerde özellikle de 13. yüzyıldan itibaren daha ziyade içtimai ve iktisadi bir yapıya dönüşmüş bir dayanışma kurumudur. (Uludağ, 1996).

Abbâsîler, Selçuklular, Sâsânîler ve Osmanlılar gibi birçok Müslüman toplumlarda benimsenen bir kurum olan fütüvvet teşkilatının İslâm dinindeki dayanaklarına baktığımızda fütüvvet kelimesinin kökü olan **feta** kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'de Yûsuf (12/30,36,62), en-Nisâ (4/25), el-Kefh (18/60,62) ve Enbiyâ (21/60) sûrelerinde cömertlik gösteren, yiğitlik gösteren, put kıran, uğradığı baskıya rağmen inancını koruyan kişi gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla tasavvuf ehli bu kelimenin manasındaki fedakârlık, diğerkâmlık, iyilik yapmak, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi sıfatların bir sûfide de olması gereken sıfatlar olduğu gerekçesiyle söz konusu kelimeyi içselleştirmiştir (Uludağ, 1996). Bir başka görüşe göre ise özellikle hicri 3. yüzyılda Horasan ve Nişabur çevresinde fütüvvet teşkilatının ortaya çıkmasının en önemli saiklerinden birisi Arap yarımadasında çıkan siyasi olaylar nedeni ile yaşanan olumsuz gelişmeler sırasında Hz. Ali'nin yiğitlik ve savaşıklık anlamında yayılan nâmı etkili olmuştur (Yılmaz, 2020).

Fütüvvet teşkilatı, İslâm medeniyetinde din esaslı bir kurum olarak Emevîler döneminde ortaya çıkmakla birlikte, kökeninde ahlâki ve etik ilkelerin yer aldığı bu

teşkilatının sadece İslâm medeniyetinde değil İslâmiyet öncesi Arap kültüründe, Fars kültüründe ve hatta Roma'da da benzerlerine rastlanan bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Fütüvvet teşkilatı ilk dönemlerde belirli ahlâki ve etik ilkeler/idealler etrafında toplanan gayrinizami dini ve siyasi sosyal gruplar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde farklı şekillerde kurumsal yapılara kavuşmuştur (Ocak A. Y., 1996).

Fütüvvet teşkilatının kurumsallaşma süreci Abbâsî Halifesi en-Nâsır-Lidînillâh'ın (ö. 622/1225) 1207 yılında bu teşkilatı bizatihi kendisine bağlı merkezi bir kurum haline getirmesi ile başladığı ifade edilebilir (Şeker ve Çakır, 2013: 202). Daha sonraki süreçlerde Abbâsî halifesinin İslâm dünyasındaki diğer hükümdarlara gönderdikleri elçiler vasıtasıyla fütüvvet libası giydirme ve bu teşkilata dâhil etme çabalarının genel olarak olumlu karşılık gördüğü için bu teşkilatın tüm İslâm medeniyetinde yayılmıştır. Örneğin Anadolu Selçuklu sultanı İzzettin Keykavus (ö. 616/1220) de bu davete uyarak fütüvvet teşkilatına girmiştir. Hatta denilebilir ki aşağıda ele alacağımız ve bir anlamda fütüvvet teşkilatının Anadolu'nun iktisadi ve ticari hayatındaki yansıması olan ahîlik kurumunun Anadolu'da gelişmesi sürecinde Sultan'ın bu tavrının önemli bir yeri olmuştur.

Fütüvvet teşkilatının kurumsal yapısında ilerleyen dönemlerde özellikle de 13. yüzyıl civarlarında, iktisadi tarafın daha ağır basmaya başladığı görülmektedir. Bu süreçte, fütüvvet teşkilatının bir nevi mesleki yeterlilik kurumu olarak çıraklıktan ustalığa kadar tüm mertebeleri düzenleyen ve bu mertebelere geçişlerde icazet veren kurum olarak çalıştığını görülmektedir. Elbette söz konusu kademe geçişlerinde adayların sadece mesleki yeterlilikleri değil aynı zamanda ticaret ahlâkı, dürüstlük, erdem gibi konulardaki yeterlilikleri de ön planda tutularak “iş/emanetleri ehline veriniz” (el-Bakara 2/58) âyetine uygun bir liyakat anlayışıyla değerlendirme yapılmaktaydı (Demir A. , 2017).

3.3.2.1.2. Ahîlik Teşkilatı

Yukarıda da ifade edildiği üzere ahîlik teşkilatı Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus'un Abbâsî Halifesinin davetine icabet ederek fütüvvet teşkilatına katılması ile birlikte Anadolu'da 13. yüzyılda yayılmaya başlamış bir kurumdur. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki ahîlik teşkilatı fütüvvet teşkilatından farklı olarak, fütüvvet

teşkilatının devamı niteliğinde olmakla birlikte daha iktisadi bir teşkilat olarak karşımıza çıkar. Yani Anadolu'ya geçiş sürecinde kurumsal yapı iktisadi yönü daha ağır basan bir kuruma evrilmiştir. Bu kapsamda, ahîlik teşkilatının fütüvvet teşkilatının Anadolu'ya özgü olarak kurumsallaşmış hali olduğu ifade edilebilir. Fütüvvet ehlinin reisine **ahî** denilmesi nedeniyle fütüvvet teşkilatının ismi Anadolu'ya geçerken ahîlik teşkilatı olarak tanınmıştır. Birçok kaynağa göre Anadolu'da ahîlik teşkilatının kurucusu deri ustası Ahî Evran'dır (Tatar ve Dönmez, 2008: 4). Her ne kadar ahîlik kurumu Bizanslılar ve diğer bazı milletlere atfedilse de esasen bir Türk kurumu olduğu ileri sürülmektedir. Bu dönem Anadolu'nun karışık olduğu bir dönemdi ve Ahî Evran gibi Yunus Emre (ö. 720/1320), Mevlâna (ö. 672/1273), Hacı Bektaş-ı Veli (ö. 669/1271) gibi şahsiyetler Anadolu'da bu karışık dönemde sevgi tohumları atarak Anadolu'daki sosyoekonomik hayatın etik değerler üzerine oturmasında etkili olmuşlardır. Özellikle de Rumeli'de Türk-İslâm sentezinin yaygınlaşmasında önemli katkıları olmuş, gayrimüslim halkların İslâm'a daveti yönünde oldukça etkin bir faaliyet icra etmişlerdir. İbn Battuta seyahatnamesinde bu gözlemlerini dile getirerek, ahîlerin Anadolu'da Türkmenlerin yaşadığı her bölgede faaliyette bulunduğunu ve bu yörelere gelen yabancı kişilerin kalacak yerlerinin, yiyecek-içeceklerinin temini, karşılama ve uğurlama gibi alanlarda faaliyette bulunduklarını bildirmektedir. İbn Battuta, ahîlerin aynı zamanda bölgedeki zorbalarla da mücadele etmelerini söyleyerek bu kurumun dünyada eşi benzeri olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, ahîlik kurumunun bahse konu mücadele ve çabaları bulundukları bölgelerdeki halkın İslâmî düzene ısınmalarını sağlamıştır (Battuta, 2015: 211-212).

Ahî kelime anlamı olarak Türkçe'de "eli bol", "cömert" anlamına gelirken, Arapça'daki anlamı "kardeş"tir. Bu anlamda ahîlik teşkilatının Türk-İslâm sentezi bir iktisadi kurum olarak her iki anlamı da ihtiva edecek bir şekilde iktisadi ve ticari hayatta Selçuklulardan itibaren önemli rol oynayan bir kurum olarak şekillendiği ifade edilebilir. Selçuklularda ve Osmanlılarda devlet idaresi ahîlik teşkilatının önemini kavramış, bu kurumları önemli oranda desteklemişlerdir. Osmanlı padişahı I. Murat'ın ahî olduğu bilinmektedir (Kütükoğlu, 2018: 46-56).

Ahîlik teşkilatı da fütüvvet teşkilatında olduğu gibi tasavvuf düşüncesi çerçevesinde şekillenen fütüvvet ilkelerinin geçerli olduğu bir kurum olmakla birlikte ahîlik teşkilatı Anadolu'nun kasaba ve köylerindeki tekke zâviyelerde bu ilkeler çerçevesinde daha

ziyade meslek erbabı yetiştiren, zanaatkârların iş ve işlememelerini düzenleyen ve denetleyen bir meslek örgütü şeklinde bir yapıdır. Dolayısıyla ahîlik teşkilatı zanaat ve ahlâkın uyumlu bileşimi olarak teşkil olmuş sosyoekonomik kurumlar olarak adlandırılabilir. Ahîlik teşkilatı Anadolu’da özellikle Konya, Kayseri ve Kırşehir çevresinde yaygın olarak bulunduğu bilinmektedir. Ahîlik teşkilatı Anadolu’da toplumu her anlamda ayakta tutan bir harç vazifesi görmüştür. Yeri geldiğinde bölgelerinde devlet otoritesinin sağlanması hususunda devletin bir ajanı olarak görev yaparlarken, bazen de bölgedeki yoksul halkın ihtiyaçlarını karşılama noktasında bir sosyal hayır kurumu işlevi görmüştür (Yiğit, 2013: 961).

Ahîlik kurumu temelde iktisadi bir kurum olmasının yanında toplumla iç içe bir kurumdur. Ahîlik Türk-İslâm geleneğinin birleştiği bir kurumdur. Bu teşkilata girmek önemli bir statü olarak addedilmiştir. Ahîlikte verilen eğitim ve kademeler sadece ustalıkla ilgili olmayıp aynı zamanda bireyin iç dünyasının eğitilmesi ile de ilgilidir. Ahî Baba’nın Ustasına verdiği aşağıdaki nasihat bunu göstermektedir (İstesob, 2019):

“Harama bakma, haram yeme, haram içme, doğru sabırlı ve dayanıklı ol, yalan söyleme, büyüklerden önce söze başlama, kimseyi kandırma, kanaatkâr ol, dünya malına tamah etme, yanlış ölçme eksik tartma, kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini hiddetli iken yumuşak davranmasını bil, kendin muhtaç iken dahi başkalarına verecek kadar cömert ol.”

Bunların yanında benzer şekilde bir ahînin uyması gereken 740 adet hayat nizamı koyan kuralın olduğu bilinmektedir. Ahîlik ile fütüvvet sahibi olma arasındaki farka gelince, aslında her ahî bir fütüvvet sahibidir. Yani ahîliğin temelini oluşturan ilkeler aslında fütüvvetin temel ilkeleridir. Ancak ahî olanın bir meslek erbabı olması gerekir. Fütüvvette böyle bir zorunluluk yoktur. Ahîlik eğitimi görülen yere **Ahî Ocağı** denir. Ahilik Türk-İslâm düşünce zemini üzerinde yükselmiş bulunan iktisadi ahlâki hukuki dini ve hatta askeri kurumları da bünyesinde barındıran bir kurumdur (Tatar ve Dönmez, 2008: 5-6).

3.3.2.1.3. Lonca Teşkilatı

Lonca teşkilatı, belirli bir bölgede veya belirli bir iş kolunda bir araya gelen dükkân sahipleri, zanaatkâr gibi iş insanlarının oluşturduğu bir grup olarak tanımlanabilir. Lonca

teşkilatı esasında yukarıda ele aldığımız ahîlik teşkilatının 15. yüzyıldan sonraki dönemde Osmanlı'da merkezileşmiş halidir. Zira bu teşkilat Osmanlı'da kadı, muhtesip ve eminler tarafından denetlenen kurumlardır (İnalçık, 2007: 207-218). Lonca teşkilatı genel olarak alt komisyonlardan oluşan teftiş teşkilatlarıdır. En temel görevi ise malların fiyat ve kalitesi ile ilgili kurallara riayet edilip edilmediğinin teftiş edilmesi, çıraklıktan ustalığa kadar mesleki yeterliliklerin yürütülmesi ve sertifikalandırılması, lonca teşkilatı içerisindeki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması, rekabete mugayir işlerin tespit edilerek önlenmesidir. Loncalar arasında sıkıntı vuku bulması durumunda ise kamu otoritesi devreye girerek kadı ve muhtesip gibi devlet görevlileri eliyle bu sıkıntıları giderirlerdi. Örneğin, cephezlerin bağlı olduğu ve baş sarrafın yöneticiliğini yaptığı bir lonca teşkilatı vardı (İslahi, 2017: 65-66).

Tarihi süreç içerisinde tekke ve zâviyelerde ahîlik çatısı altında teşkilatlanmış esnaf oluşumları ilerleyen dönemlerde tekke ve zâviyelerden ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu nedenlerin başında tekke ve zâviyelerin içerisinde teşkilatlanmış ahîlik teşkilatına Müslüman olmayanların kural olarak dâhil olamamalarına karşın esnafın içinde aynı zanaat kolunda gayri Müslümlerin de olması ve fütüvvetliğin şartlarının bazı esnaflar için ağır gelmeye başlamasıdır. Ancak ilerleyen dönemlerde 18. yüzyılda tam tersi bir şekilde Müslüman ve gayrimüslim esnafın arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve bu kurumlardan gayrimüslimler de ayrılmışlardır (Kütükoğlu, 2018: 46-56).

Orta Çağ İslâm medeniyetinde profesyonel bir organizasyon olarak ortaya çıkan loncalar Müslüman ve gayrimüslimlerin dâhil olduğu esnaf örgütleridir. Lonca yönetiminin başında **Kethüda** ve **Yiğitbaşı** olmakla birlikte anlaşmazlıklara çözüm üretmek üzere kurgulanmış bir ihtiyar heyeti de vardır. Loncaların en önemli fonksiyonları hükümetin etkin bir kontrol yapmasına bir çerçeve hazırlayan birer kurum olmalarıdır. Çünkü her bir lonca kendi alanında tekel durumdadır ve yeni açılacak dükkanların kararını bunlar verir.³⁸ Dolayısıyla loncalar kamunun iktisadi ve ticari

³⁸ Şehirlerdeki ve kasabalardaki lonca teşkilatları içerisinde her meslek grubundan kaç esnafın olacağının ve bu esnafların kaç kişi çalıştırılacağı belirlenmesine gedik sistemi denilmektedir. Gedik imtiyaz belgesi devlet tarafından verilen bir belge olup, bu imtiyazlar piyasada yarım çeyrek ve sekizde bir imtiyaz hakkı olarak alınıp satılabilen bir finansal araç haline de gelmişti. Gedikler iktisadi duruma göre lonca içerisinde faaliyette bulunacak esnaf sayısını bölgesel ve meslekler itibarıyla artırıp azaltabiliyorlardı. (Kütükoğlu, 2018: 56-57)

faaliyetleri yerinden, hızlı ve etkin bir şekilde yönetmesi hususuna oldukça katkı vermiş kurumlardır. Ayrıca loncalar esnafın vergisini verip vermemesi, güvenlik açısından devletin istekleri doğrultusunda hareket etme ve istihdamın sürekliliği gibi konularda görevli kurumlar olduğu için yerel düzeyde kamu kontrolünün sağlanması hususunda oldukça faydalı kurumlar olmuşlardır. Evliya Çelebinin tespitlerine göre 17. yüzyılda da İstanbul'da 57 farklı gruba bölünmüş lonca teşkilatı vardır. Asker, memur ve yabancılar dışarıda tutulunca neredeyse tüm İstanbul nüfusunun bir esnaf örgütüne üye olduğu görülmektedir (Baer, 1970: 18).

Özellikle Osmanlılarda sosyoekonomik hayat açısından birçok faydalı işlere imza atmış olan lonca teşkilatları Orta Doğu yönetimlerindeki modernleşme çabaları sonucu 19. yüzyıl sonlarına doğru kaybolmaya başlamış ve nihayet 20. yüzyıl başlarında yok olmuş veya başkaca yapılara evrilmiştir (Baer, 1970: 28).

3.3.3. 19. Yüzyıl Dönüşümü

19. yüzyıl Osmanlı tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir. Tanzimat ve Islahat fermanının ilanı, I. Meşrutiyetin ilanı ve **Kanun-i Esasi**'nin kabulü bu döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde her alanda olduğu gibi iktisadi ve sosyal alanda da özellikle de batılılaşma yanlısı farklı uygulamaların, iyileştirme çabalarının ve devlet mekanizmasında merkezileşme eğiliminin olduğunu görülmektedir (Özcan, 2006: 109). Dolayısıyla bu süreçten iktisadi kurumlar da payına düşeni almıştır. Bu bağlamda, bu dönemde Osmanlı ekonomik yapısının önemli unsurlarından biri olan vakıfların etkinliğinin azalması ve 1858 yılında ihdas edilen Arazi Kanunnâmesinin ihdas edilmesi, çeşitli sandıkların kurulması gibi gelişmeler önemli dönüm noktaları olarak sayılabilir (Karabulut, 2016).

3.3.3.1. Sandıklar

Osmanlı Devleti'nde dayanışma sandıkları esasında ilk olarak ahîlik ve daha sonra esnaf dayanışma kurumu olan lonca teşkilatları içerisinde ortaya çıkmış kredi ve sosyal güvenlik kurumlarıdır. Zira loncaların kurmuş oldukları bu sandıkların esas gayesi lonca

üyelerini ve/veya aile bireylerini işsizlik, iş kurma, evlenme ve ölüm gibi karşılaşmaları muhtemel sosyal risklere karşı aynı veya nakdi destek sağlayarak korumaktır. Ancak özellikle de 15. yüzyıldan sonraki süreçte para vakıflarının Osmanlı ekonomisi içerisindeki ağırlığının artmasıyla birlikte bahse konu sandıkların daha ziyade nakdi kredi sağlayan kurumlar haline dönüşmüştür. Dolayısıyla duraklama ve gerileme dönemlerindeki Osmanlı ekonomik sisteminde esnaf-vakıf ilişkileri anlamında para vakıflarının önemli bir işlevi olmuştur. Bu anlamda, avarız vakıfları, esnaf sandıkları, orta sandıklar ve eytam sandıkları gibi tasarruf ve yardımlaşma kurumlarının temelde para vakıflarının vücut bulduğu kurumlar olduğunu söylenebilir.

Özellikle de 19. yüzyılda tefeciliğin önüne geçmek için çeşitli para sandıkları, yetimlerin artan ihtiyaçlarının giderilmesi için Eytam İdaresi ve Sandıkları kurulmuş daha sonra bu yapı 1851 yılında Eytam Nezaretine dönüştürülmüştür. Bu sandıklardan belli başlıları aşağıdaki gibidir:

3.3.3.1.1. Esnaf Sandıkları

Loncalar içerisinde teşkilatlanan esnaf sandıkları esnafın ve/veya aile fertlerine sosyal yardım yapmak amacıyla kurulmuş sandıklar olup **“teavün sandıkları”**, **“orta sandığı”**, **“esnaf kesesi”** gibi isimlerle anılmışlardır. Esnaf sandığının temel gelirleri üyelerinden topladıkları aidatlar, vakıf gelirleri ve bağışlar iken, bu gelirler temelde ihtiyaç içerisinde olan esnaf ve aile bireylerinin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla harcanmakla birlikte esnaf olmayan fakir-fukaranın ihtiyaçları için de harcama yapılabilmekteydi (Erşahin, 2007). Esnaf sandıkları Sanayi Devrimi ile birlikte Batının makinalaşma ve üretim anlamında ön plana çıkmasıyla birlikte esnaf ve küçük işletmelerin rekabet dezavantajı nedeni ile zayıflamasına paralel olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalkmıştır (Şen, 2002).

3.3.3.1.2. Eytam Sandıkları

Osmanlı’da eytam sandıklarının kuruluş gayesi yetimlerin mallarının sağlıklı bir şekilde muhafaza edilmesidir. İlk başlarda bireysel inisiyatifler şeklinde kurulan eytam

sandıkları 1851 tarihli bir nizamnâme **Eytam Nezareti** kurulmak suretiyle devlet eliyle yönetilen kurumsal yapılar haline dönüşmüştür (Canlı, 2018). Daha sonraki yıllarda da (1874, 1876 ve 1906 yıllarında) değişen şartlar nedeniyle eytam sandıklarının idaresi ve burada biriken fonların yönetimine ilişkin yine nizamnâmeler yoluyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1915 yılında yapılan düzenleme ile ise eytam sandıklarındaki fonların Ziraat Bankası marifetiyle nemalandırılmasına karar verilmiştir. Eytam sandıklarının varlığı Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiş olsa da İstanbul'daki sandıklar 1920 yılında diğerleri ise 1926 yılında yeni Medeni Kanun'da yapılan düzenleme ile mevcut mal varlıkları **Eytam ve Eramil Bankası**'na³⁹ aktarılarak son bulmuştur (Özcan, 2006: 106-120). Bu sandıklarda biriken paraların genellikle muamele-i şer'iyeye yöntemi ile ve 1 yıllık vade ile %10-20 arasında değişen oranlar ile borç alınan miktar karşılığında rehin alınmak suretiyle nemalandırılmıştır.

3.3.3.1.3. Tekâüt Sandıkları

İlk tekaüt sandığı eytam sandıklarından esinlenilerek asker ve asker ailelerinin yetimlerinin ihtiyaçlarının finanse edilmesi amacıyla 1865 yılında kurulmuştur. Bu ilk uygulamasında muvazzaf askerlerin maaşlarından söz konusu sandık için asker ve asker emeklilerinin yetimlerine verilmek üzere %2'lik bir pay kesilerek bu sandık bünyesinde nemalandırılmıştır. Daha sonra 1866 yılında **Askeri Tekâüt Sandığı** 1869 yılında ise **Bahriye Tekâüt Sandığı** kurulmuş olup ilerleyen yıllarda ilmiye ve diğer kamu görevlilerini de kapsayacak şekilde bir nevi sosyal güvenlik kurumu hüviyetinde birçok sandık ihdas edilmiştir. Eytam ve esnaf sandıklarından farklı olarak tekaüt sandıkları Cumhuriyet döneminde hem faaliyetlerine aynen devam etmiş hem de ilave tekaüt sandıkları kurulmuştur. 1949 yılına gelindiğinde ise tüm tekaüt sandıklarının tek çatı altında birleştirilerek **Emekli Sandığı**'na dönüştürülmüştür (Orhan, 2006).

³⁹ Bu banka daha sonra Emlak ve Eytam Bankasına, 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankasına, 1988 yılında Türkiye Emlak Bankası'na dönüştürülmüş olup, nihayetinde 2001 yılında banka Ziraat Bankası bünyesine dâhil edilerek banka faaliyetlerine son verilmiştir. Ancak daha sonra 2019 yılında banka Emlak Katılım Bankası adıyla yeniden faaliyete başlamıştır.

3.3.3.1.4. Memleket Sandıkları

Bir imece kurumu olan ve günümüzdeki Ziraat Bankası ve kooperatifçiliğin temellerini oluşturan memleket sandıkları devlet adamı Mithat Paşa'nın girişimleri ile çiftçinin ve köylünün ziraî finansman ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla 1867 yılında kurulmuştur. Söz konusu dönemde çiftçinin kredi gereksinimlerini karşılayacak herhangi bir finans kurumu olmaması nedeniyle çiftçiler söz konusu kredi ihtiyaçlarını tefecilerden oldukça yüksek faiz ödemek suretiyle karşılayabiliyorlardı. Dolayısıyla çiftçinin bu ihtiyacını tespit eden Mithat Paşa ilk olarak 1863 yılında pilot uygulama şeklinde Tuna vilayetlerinde Memleket Sandıklarını kurmuş daha sonra 1867 yılında ise Memleket Sandıkları Nizamnâmesi ile bu sandıkların ülke sathına yayılmasına öncülük etmiştir. Memleket sandıklarının gelirlerini devlete ait boş arazilerde yetiştirilen ürünlerin satışından elde edilen paralar oluşturuyordu. Köylüler söz konusu arazileri imece usulü ile işleyerek sandığa sermaye oluşturuyorlardı (Güngör, 2017). Dolayısıyla memleket sandıklarının sermayesinin tamamen yerli ve yerel kaynaklardan tedarik edildiğini ifade edebiliriz. Kuruluşundan itibaren ilk 15-20 yıl oldukça önemli bir vazifeyi ifa eden memleket sandıkları zamanla kuruluş amacı dışında borç verilmesi, üyeler arasındaki anlaşmazlıklar ve yolsuzluklar gibi çeşitli nedenlerden ötürü mevcut yapısının sürdürülemeyeceği anlaşıldığından 1883 yılında menafi sandıklarına dönüştürülmüştür. Menafi sandıkları uygulamasında memleket sandıkları mevcut gelir kalemleri ile gerekli kredi ihtiyacını karşılayamadığı için %10 olan aşar vergisi %11'e çıkartılarak 1 puanlık artış menafi sandıklarına sermaye olarak aktarılmış ve sandıkların yönetimi merkezileştirilerek devletin kontrolü ve yönetimine alınmıştır. Bu düzenleme kısmi olarak başarılı olsa da genel olarak beklenen faydayı sağlayamadığı için çiftçinin giderek artan zirai kredi ihtiyacının karşılanması için 1888 yılında bu sandıkların sermayeleri de dâhil edilerek yerine Ziraat Bankası kurulmuştur (Akbolat, 2012: 74-80).

3.3.3.2. Kanunnâme-i Ticaret

19. yüzyıldaki ticari hayatı etkileyen en önemli kırılmalardan birisi Tanzimat'ın ilanı ile birlikte vaat edilen Ticaret Kanunu'nun hazırlanmasıdır. Ticaret Kanunu'nun

değiştirilmesinin en önemli gerekçeleri olarak özellikle o dönemde Batı ile olan ticari ilişkilerdeki artış nedeniyle çek-poliçe, kredi, faiz ve kambiyo işlemleri gibi işlemlerdeki artış gösterilmektedir. Bu çerçevede, 1849 yılında 1808 tarihli **Fransız Ticaret Kanunu** tercüme ettirilerek uyarlanmıştır (Koyuncu ve Yılmaz, 2018: 103). Kanunnâme-i Ticaret Batı'dan alıp uyarlanan ikinci kanundur (birincisi Ceza Kanunudur). Bu dönemde ticaretin Batıda gelişmesi, Batılı devletlerin bu anlamda bir güç olması ve dönemin Osmanlı devletinde ticari faaliyette bulunan yabancıların hatırı sayılır bir güce ulaşması ve Batı menşeli ticari kurumların yaygınlaşması gibi nedenlerden ötürü Kanunnâme-i Ticaret'in Fransız Ticaret Kanunu'ndan iktibas edildiği ifade edilebilir. Nitekim daha sonraki zamanlarda kanun yapımında batılı eğilimin devam ettiğini, Mecelle ve 1858 yılında kanunlaşan Arazi Kanunnâmesi hariç olmak üzere Usul-ü muhakeme-i Hukukukiye Kanunu, Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu gibi birçok kanunun Batıdan alınarak uyarlandığını ifade edebiliriz (Akça ve Hülür, 2006).

3.3.3.3. Mecelle

19. yüzyıl Osmanlı hukuki kurumlarının dönüşümü sürecinde bir anlamda Osmanlı klasik hukuk anlayışının son temsilcisi diyebileceğimiz Mecelle'nin önemli bir yeri vardır. Mecelle Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından 1868-1876 yılları arasında derlenerek peyder pey kanunlaşmış ve son olarak **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye** adıyla 1876 yılında kanunlaşma süreci tamamlanmıştır. Bu kanun giriş bölümünde yer alan 99 temel ilke ile birlikte 16 bölümden oluşmakta olup borçlar, eşya ve yargılama hukukunu kapsayan toplam 1851 madde içermektedir. İlk olarak 1869 yılında Mecelle'nin ilk bölümü olan “**Kitabu'l Büyû**” ve “**Mukaddime**” kısmı yasalaşmış olup sonraki yıllarda da icâraat, kefalet, havale ve rehin gibi bölümleri yasalaşmıştır.

Dönemin Osmanlı coğrafyasında Hanefî mezhebinin yaygın olması ve diğer fıkıh mezheplerine göre Hanefî mezhebi doktrininin oldukça zengin olması nedeniyle birçok konuda farklı görüşler ortaya çıkmış ve bu durum da en doğru görüşün tespit edilip uygulanmasında çeşitli güçlükler yaşanmıştır. Ayrıca sanayi devrimi ile birlikte dünya genelinde ticari alanda yaşanan hızlı gelişmeler de Osmanlı'da borçlar hukuku, ticaret

hukuku gibi alanlarda yeni düzenlemelere ihtiyaç oluşturmuydu. Bu kapsamda, 1851 yılında Ticaret kanunu ihdas edilmiş olsa da bu kanun özellikle rehin, vekâlet, kefalet ve havale gibi alanlarda herhangi bir düzenleme öngörmüyordu. Dolayısıyla Mecelle, Hanefî mezhebinin fıkhi görüşleri doğrultusunda bu saiklerle hazırlanmış bir kanun olarak Osmanlı tarihindeki yerini almıştır. Bu yönü ile Mecelle özelde Osmanlı genelinde ise İslâm hukuk tarihi açısından eşsizdir.

İlerleyen dönemlerde Mecelle'deki bazı kanunların uygulamasında yaşanan sıkıntılar birçok girişime rağmen giderilememiş ve nihayetinde Mecelle'nin ilgili maddelerindeki tadil çalışmaları devam ederken Türk hukuk sisteminin yapısına ilişkin bakış açısının Batı hukuk sistemi lehine değişmesiyle birlikte 1926 yılında İsviçre Medeni Kanun'u iktibas edilerek Mecelle yürürlükten kaldırılmıştır. Mecelle'nin Osmanlı'daki varlığı ortadan kalmasına karşın Osmanlı'dan ayrılan Ürdün, Suriye ve Filistin gibi devletlerdeki varlığının 1950'li yıllara ve hatta Ürdün'de 1977'ye kadar devam ettiğini ve bu ülkelerin çeşitli kanunlaştırma hareketlerine öncülük ve temel teşkil ettiğini ifade edebiliriz (Aydın M. A., 2003).

3.3.3.4. Nizamnâmeler

19. yüzyıl Osmanlısında gerek devlet teşkilatındaki değişiklikler gerekse sosyoekonomik hayata ilişkin düzenlemeler kapsamında nizamnâmelerin kuşkusuz önemli bir yeri vardır. Nizamnâmeler bir anlamda Tanzimat döneminden itibaren hızlanan batılılaştırma, yenileşme ve merkezileşme çabalarının bir çıktısıdır. Zira özellikle Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı devleti biraz önce ifade edilen batılılaştırma, yenileşme ve merkezileşme hedeflerine ulaşabilmek için söz konusu nizamnâmeleri bu anlamda gerekli kurumların teşkil edilmesi için bir araç olarak sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı taşra teşkilatında önemli yenilikler getiren Vilayet Nizamnâmesi (1864, 1871), eğitim sistemine ilişkin köklü değişiklikler getiren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi (1869) ve devlete ait olan madenleri özel mülkiyete açan Maden Nizamnâmesi (1861, 1869, 1887) bu tespiti örnek olarak verilebilir. Yine benzer şekilde yukarıda ele aldığımız tekaüt, teavün sandıkları (1865 Dilaver Paşa Nizamnâmesi), 1866 yılındaki Askeri Tekaüt

Sandığı ve 1881 yılındaki Sivil Memurlar Sandıklarının kuruluşları genellikle nizamnâmeler ile gerçekleştirilmiştir (Ergin, 2016).

3.4. Türkiye’de Hayır ve Dayanışma Kurumları

Hayır ve dayanışma kurumlarının özellikle 19. yüzyılda başlayan değişim ve dönüşüm serüveni Cumhuriyet ile birlikte farklı merhalelerden geçerek günümüzdeki yapıya evrilmiştir. İmparatorluktan ulus devlete dönüş sürecinde modernleşme stratejisi ve hedefi çerçevesinde izlenen merkezileşme siyaseti ile Osmanlı’dan gelen ve kendine has dinamikler ile ortaya çıkmış ve/veya şekillenmiş olan geleneksel sivil unsurlar tasfiye edilmiş yerlerine de bu geleneksel kurumların dönüştürülmüş biçimleri veya modernleşme kapsamında genellikle Batı menşeli olarak ortaya çıkan sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak devletin daha çok ön plana çıktığı yeni tür merkeziyetçi yapılar ihdas edilmiştir (Sunar, 2018: 42).

Öte yandan buna paralel olarak hayırseverlik kavramına ilişkin bireysel anlamda bir değişimin de olduğu hususunun altını çizmeliyiz. Önceki dönemlerde hayırseverlik bireysel seviyede bir erdem ve Müslümanın Allah Teâlâ’ya olan kulluk vazifesinin bir gereği olarak sâlih amel işleme güdüsüyle bizatihi birey veya bireyler tarafından ifâ edilen bir eylem iken bahse konu evrilme ile birlikte devlet sosyal sorumluluk ile ilgili örgütsel alanı bizatihi kendisi doldurduğundan ve/veya doldurmaya çalıştığından birey açısından bu durum bir nevi dışlama etkisine neden olmuştur. 1924 yılında yapılan düzenlemelerle daha önce üçüncü sektör olarak devletin dâhil olmadığı sosyal bir yapı olarak kendi dinamikleri ile faaliyetlerini yürüten ahî birliklerinin ve loncaların Esnaf ve Sanatkârlar Odaları’na dönüştürülmesi ve vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında toplanması bu yapısal dönüşüme örnek olarak verilebilir. (Turan, 2002). Nitekim bu dönüşümü en net olarak Osmanlı’dan Cumhuriyete intikal eden vakıflar için vakıf teriminin kullanılmaya devam edilmesi fakat Cumhuriyet döneminde kurulan vakıflar için ise 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun’a atfen tesis olarak adlandırılmasında görmekteyiz (Ertem, 2011). Cumhuriyetin ilanı ile birlikte devletin yeni yapısındaki laiklik ilkesi gereğince mümkün mertebe vakıflar gibi dini bir kurum olarak görülen hayır ve dayanışma kurumları ile ilişkilerinde mesafeli bir tavır ortaya

koyduğunu ifade etmek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Bu anlamda söz konusu dönemde esasında görece daha yerel dinamikler ile harekete geçen ve birçok açıdan kamu hizmetlerini tamamlayıcı bir niteliği olan hayır ve dayanışma kurumları daha ziyade dini hizmetleri yerine getiren gayri resmî kurumlar olarak ötekileştirildiği söylenebilir. Bu nedenle de özellikle Cumhuriyetin ilk 50 yılında faaliyete geçen hayır ve dayanışma kurumu sayısı oldukça düşük seviyelerde kalmıştır (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009).

Ancak, hayır ve dayanışma kurumları özelinde devletin merkezde yer aldığı kurumsal yapı her ne kadar Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar bir şekilde devam etmiş olsa da özellikle iktisadi ve hukuki alanda yaşanan gelişmelerle birlikte bu tarihten sonra bireyin 1960'lı yıllar ile birlikte yeniden bu kurumsal yapının içerisinde yer almaya başladığını görmekteyiz. Özellikle de bu dönemde holdinglerin ortaya çıkması ve holding sahiplerinin de devletle birlikte sosyal sorumluluk alanında faaliyette bulunmak istemeleri nedeniyle bu alanın yeniden devlet harici bir mekanizmaya açıldığı ifade edilebilir (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009). Çalışmamızın doğrudan konusu olmamakla birlikte varlıklı bireylerin hayır ve dayanışma alanında faaliyette bulunmasının/bulunmak istemesinin birçok saikin de bulunabileceğini not etmek gerekir diye düşünüyoruz. Zira geçmişten günümüze faaliyette bulunmuş/bulunan bu tür hayır ve dayanışma müesseseleri genel olarak incelendiğinde bu saiklerin devlet ile iyi ilişkiler kurmak veya mevcut ilişkilerin geliştirilmesinden lobicilik faaliyetlerine, toplumsal olarak kabul görme çabalarından toplumsal imaj çalışmalarına ve tabi ki samimi olarak sâlih amel işleme gibi birçok yelpazede ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.

Sonraki süreçte ise, özellikle de 1980 sonrası küresel ekonomiye entegrasyonun tesis edilmesi maksadıyla atılan liberalleşme adımlarının da katkısıyla hayır ve dayanışma kurumlarının sahipliği ve finansmanı anlamında uluslararası kuruluşların/şirketlerin de bir aktör olarak devreye girdiğini görmekteyiz. Uluslararası kuruluşların ve özellikle şirketlerin de bu alana girmeleri ile birlikte hayır ve dayanışma kurumlarının süreç içerisinde hayırseverlik merkezli olarak başlayan kurumsallaşma yolculuğunun **“kurumsal sosyal sorumluluğa”** evrilme sürecini daha da hızlandırmıştır (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009).

Sunar (2018), sivil toplum kuruluşlarının (STK) mali kaynakları ile faaliyetlerindeki değişim arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu vurguladıktan sonra yukarıda ortaya konulan kurumsal dönüşüm sürecinin bir benzerinin İslâmi sivil toplum örgütleri için de geçerli olduğunu ifade ederek İslâmi STK'lar için bu dönüşüm sürecini 4 evreye ayırmaktadır: 1924-1950 yıllarını kapsayan örgütsel olmayan sivil gruplar dönemi, 1950-80 yıllarını kapsayan cemaatsel oluşumlar ve temsil mekanizmaları dönemi, 1980-2000 yılları arasını kapsayan ideolojik ve siyasal dönüşümün zemini olarak girişimci sivil kuruluşlar dönemi ve nihayet 2000 sonrasında formelleşme ve odaklaşma dönemi. İslâmi sivil toplum örgütleri için yapılan bu sınıflama Alakavuklar vd. (2009)'un STK'lara ilişkin yapmış oldukları genel sınıflamadan bazı açılardan farklılıklar arz ettiğini belirtmek gerekir. En önemli farklılık ise İslâmi STK'ların Cumhuriyet sonrası dönemde yukarıda bahsedilen ötekileştirme, dar bir çerçeveye hapsedilme gibi nedenlerden ötürü 1950'li yıllara kadar olan dönemde bir nevi varoluşsal bir mücadele ortaya koymalarıdır. Bu nedenle de 1950'li yıllardan sonraki gelişim ve evrilme süreçleri bu varoluşsal mücadele çerçevesinde şekillenerek devam etmiştir. Özellikle de 2000'li yıllardan sonraki süreçte İslâmi STK'ların devlet ile olan ilişkilerinde bir normalleşme süreci başlamış olup İslâmi STK'lar devlet ile ilgili geleneksel şüpheli söylem ve yapılarından uzaklaşarak devlet ile iş birliği yapan kurumsal yapılara dönüşmeye başlamışlardır (Sunar, 2018: 76). Tam da bu noktada söz konusu STK'ların devlet ile ilişkilerinin yerli yerine oturtulması, mali ve idari yapılarının şeffaflaşması için gerekli yasal çerçevenin oluşturulması böylece STK'ların hegomonik bir güç olarak devletin karşısında yapılanmaması ve kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyetlerine devam etmesinin sağlanması önem arz etmektedir. Diğer yandan STK'ların toplumun ortak sorunlarına karşı iş birliği içerisinde ortak çözümler üretmek marifetiyle ölçek ekonomilerinden yararlanmaları da sürdürülebilirlik ve etkinliğin sağlanması anlamında önemli bir konudur (Sunar, 2018: 83).

3.4.1. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları literatürde gönüllü kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar gibi birçok isimle anılmakla birlikte söz konusu

kurumlar için en doğru ve uygun isimlendirmenin “üçüncü sektör” tanımlaması olduğu düşünülmektedir. Literatürde STK’ların sınıflandırılmasına ilişkin üzerinde uzlaşmış bir sınıflama olmamakla birlikte en sade sınıflamaya göre STK’lar 3’e ayrılmaktadır: Genellikle kırsal düzeydeki mahalli organizasyonlar, iktisadi fayda saikiyle kurulan kooperatifler ve son olarak çeşitli çıkar gruplarının bir araya gelmesiyle oluşan çıkar kuruluşları (Yaşama Dair Vakıf, 2015:12). Ülkemizde faaliyette bulunan STK’lar başka bir tasnife göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Ticaret birlikleri, sendikalar, işveren kuruluşları/federasyonlar, hükümet dışı organizasyonlar, hizmet ve üretim birlikleri, yerel idarelerin birlikleri, politik ilgi grupları, dinsel ilgi grupları ve diğer STK’lar. Benzer şekilde söz konusu STK’ların kurumsal yasal statüleri baz alınarak, dernek, vakıf, kooperatif, meslek kuruluşu, birlik, sendika, federasyon ve diğerleri şeklinde bir tasnif de yapılabilir. (Çaha, Çaylak ve Tutar, 2013: 31). Ülkemizde faaliyetleri bu grupların içerisine düşen birçok vakıf, dernek ve birlik bulunmaktadır. Örneğin TÜSİAD ve MÜSİAD dernek statüsünde yapılanmış olan STK’lar iken; TEMA Vakfı ve TESEV vakıf şeklinde teşkil olunmuş olan STK’lara örnek olarak verilebilir. TOBB bünyesindeki sanayi ve ticaret odaları ise birlik şeklindeki STK’lara örnek olarak verilebilecek kurumlardır (Talas, 2011: 396).

3.4.2. Türkiye’de Vakıf ve Dernekler

Türkiye’de hayır ve dayanışma kurumlarının sendikalar, meslek kuruluşları gibi yapılar hariç tutulduğunda genel itibariyle vakıf, dernek ve kooperatif şeklinde örgütlendiği ifade edilebilir.

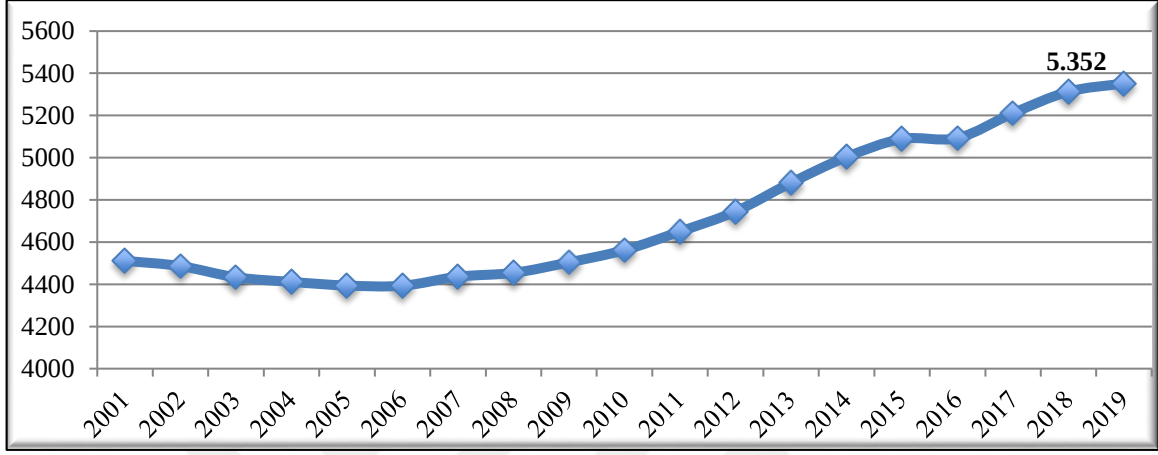
Tablo 3.1: Türkiye’de Vakıf Türlerine Göre Vakıf Sayısı, 2020

Vakıf Türü	Toplam Sayı
Mülhak	255
Cemaat	167
Esnaf	1
Yabancı Vakıfların Türkiye’deki Şubeleri	21
Yeni Vakıflar	5.352
➤ Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları	1.003
➤ Çevre Koruma Vakıfları	12
➤ Çok Amaçlı Vakıflar	4.337

Kaynak: T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2020

2020 yılı sonu itibariyle Türkiye’de faaliyet gösteren vakıfların büyük çoğunluğunu çok amaçlı vakıflar oluşturmaktadır.

Şekil 3.2: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Vakıf Sayıları

Kaynak: T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2020

Türkiye’de faaliyette bulunan 5 binin üzerindeki yeni vakıfların %25,6’sının hedef kitlesi gençler ve çocuklar iken, %16,2’si yoksullar ve %15’i kadınlardır (T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2020).

Öte yandan Türkiye’deki faal dernek sayısı yıllar itibariyle artış eğilimindedir. 2000 yılında 72.380 olan faal dernek sayısı 2020 yılı itibarıyla 121.281’e yükselmiş olup söz konusu derneklerin yaklaşık %63’ünü mesleki ve dayanışma dernekleri (%31,3), spor ve sporla ilgili dernekler (%22,3) ve dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet gösteren dernekler (%15,2) oluşturmaktadır (T.C. İç İşleri Bakanlığı, 2020).

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye’deki STK’ların sayısı 2000 yılından günümüze artış eğiliminde olmakla birlikte STK’ların idari ve mali sürdürülebilirlik anlamında önemli sıkıntılarla karşılaştıkları da bir gerçektir. Bu konuda yapılan araştırmalar bu durumun en önemli gerekçesi olarak toplumsal güvenin ve ilginin düşük olması olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim TÜSEV tarafından yapılan **“Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik”** isimli araştırmaya göre toplumun %44’ü hayır faaliyetlerinin ve dolayısıyla yoksullara yardım konusunda baş aktör olarak devleti sorumlu olarak gördüğünü ifade etmektedir (11. Kalkınma Planı (2019-2023), 2018: 45).

Çalışmamızın kapsamı olan infak faaliyetleri çerçevesinde günümüzde başat aktörler olarak faaliyetine devam eden belli başlı vakıf ve derneklere göz attığımızda bunlardan bir kısmının tamamen sivil inisiyatif ile kurulmuş olduklarını bir kısmının ise kamunun inisiyatifi ile kurulan yarı kamusal dernek ve vakıflar olduğu görülmektedir. Belli başlılarından örnek vermek gerekirse, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH), Deniz Feneri, İhtiyaç Haritası (Sosyal Kooperatif), Cansuyu Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Hayata Destek İnsani Yardım Derneği ilk gruba örnek iken Kızılay, Diyanet vakfı ve Mehmetçik vakfı ikinci gruptaki yapılara örnek olarak verilebilir.

Tablo 3.2: Belli Başlı Hayır ve Dayanışma Kurumları, Milyon TL, 2019

	Deniz Feneri	İHH	Hayata Destek	Mehmetcik Vakfı	Kızılay	Diyanet Vakfı
Kuruluş	1998	1995	2005	1982	1868	1975
Yasal Statü	Dernek	Vakıf	Dernek	Vakıf	Dernek	Vakıf
Çalışma Alanı	Yardımlaşma	İnsani yardım	İnsani yardım	Şehit yakınlarına yardım	İnsani yardım	Maddi manevi destek
Gelir	70.3	652.9	76.2	124.8	5.281.1	1.248.9
-Bağış Oranı	%98,3	%95	%100	%100	%87,2	%84
Gider	69.2	621.3	75.9	152.9	5.265.9	1.039.8
Sosyal Amaçlı Gider Oranı	%85	%82	%94	%80	%85	%61,5

Kaynak: Kurumların internet siteleri.

Türkiye’de faaliyet gösteren hayır ve dayanışma kurumlarının temel gelir kaynakları bağışlar, özel sektör sponsorlukları, ulusal ve uluslararası kuruluşlardan temin edilen fonlar ve devlet finansmanı ve sübvansiyonlarından oluşmakla birlikte yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bu gelir kaynakları içerisinde en önemli payı bağışlar almaktadır. Söz konusu bu gelirlerin büyük bölümü bu kurumların sosyal amaçlarını gerçekleştirmek için harcanmaktadır (Gürel, 2009: 60)

3.4.3. Kooperatifler

Kooperatifçilik, kültürümüzde oldukça kadim bir geçmişi olan “İmece”, “Ahîlik” gibi kurumsal yapılar ile benzer bir sistem olsa da ülkemizde bu sistemin

kurumsallaşmasına ilişkin gelişmeler Kooperatifçiliğin sanayi devrimi ile İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Batılı ülkelerde gelişmesinin ardından 20. yüzyılın sonlarına doğru yaşanmıştır.

Ülkemizde kooperatifçilik 1939 yılında ilk kez Ticaret Bakanlığı bünyesinde kooperatifçilikle ilgili düzenlemeleri yapmak ve sektöre ilişkin gelişmeleri takip etmek üzere Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü kurulması ile başlamış olsa da ülkemizde kooperatifçiliğin kökeninin 1863 yılında kurulan ve bugünkü Ziraat Bankasının temelini oluşturan “Memleket Sandıkları” sistemine dayandığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Daha sonraki yıllarda kooperatifçiliğe verilen önem daha da artmıştır ve nitekim 1961 Anayasasının 51. maddesinde **“Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.”** amir hükmüne yer verilmiştir.

Önceleri Ticaret Kanunu altında düzenlenen kooperatifçilik 1969 yılında çıkarılan “1163 Sayılı Kooperatifçilik Kanunu” ile müstakil olarak düzenlenmiştir. 1982 Anayasası’nda kooperatifçilik şu şekilde düzenlemiştir:

“Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.” (T.C Anayasası 1982: 171)

Daha sonraki yıllarda ise 1163 sayılı kooperatifçilik kanununda kısmi bazı değişiklikler yapılmıştır. İlgili kanunda 2004 yılında yapılan değişiklik sonrasında kooperatifçilik şu şekilde tanımlanmıştır:

“Tüzel kişiliğe haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle saplayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir.”

Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü⁴⁰ tarafından yayımlanan son verilere göre 2016 yılı itibariyle ülkemizde 53.259 kooperatif ve 7.422.994 kooperatif ortağı bulunmaktadır. Ülkemizde kooperatiflerin konut sektöründe ve tarım sektöründe

⁴⁰ Ülkemizde kooperatifçilik sektörü ile ilgili olarak söz sahibi olan kamu kurumları: Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı’dır. Söz konusu bakanlıklardan Tarım ve Orman Bakanlığı daha ziyade Tarım Kooperatifleri ile ilgili düzenleme ve gözetim faaliyetini sürdürürken; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesindeki ilgili daire başkanlığı genel itibariyle yapı kooperatiflerine ilişkin düzenleme ve gözetim faaliyetlerinde söz sahibi kurumdur. Öte yandan Ticaret Bakanlığı bünyesinde kooperatifçilik sektörünün genel olarak düzenlenmesi, denetlenmesi ve izlenmesi anlamında müstakil bir genel müdürlük bulunmaktadır.

yoğunlaştığı ifade edilebilir. Toplam kooperatiflerin %51'i konut yapı kooperatifi iken %23'ü de tarım sektöründe faaliyet gösteren kooperatiflerdir (Pakdemirli, 2019).

Ülkemizde Batı tandanslı olarak ortaya çıkmış kooperatifçilik kurumu günümüz itibariyle ilgili yasal düzenlemeler ve uygulamalar göz önüne alındığında resmî bir kurum olarak işlevini yerine getirmektedir. Bu çerçevede, kooperatifçilik kurumu yukarıda da ifade edildiği üzere Türk-İslâm geleneği ile çelişmeyen yapısı nedeni ile Türk toplumu tarafından içselleştirilmiş bir kurum olması hasebiyle aynı zamanda gayri resmî bir kurum olduğu da ifade edilebilir. Dolayısıyla son tahlilde kooperatifçiliğin tam manasıyla yapılması durumunda İslâm iktisadının modern dayanışma kurumu olduğu/olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak aşağıdaki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere kooperatifçiliğin ülkemizde bazı yapısal ve kurumsal gerekçeler nedeni ile potansiyelinin altında olduğunu da belirtmek gerekir.

3.4.4. Kamu Kurumları

Ülkemizde, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak devlet sosyal ve ekonomik hayata dezavantajlı gruplar lehine müdahalede bulunmaktadır. Kamu erki söz konusu müdahalelerini sağlık, gıda yardımı, yaşlılara yardım, barınma yardımı, yakacak yardımı, engellilere yardımlar ve işsizlere yardımlar şeklinde çeşitli şekillerde ilgili organları ve araçları vasıtasıyla bazen doğrudan nakdî yardım olarak bazen de aynî yardım şeklinde yapmaktadır (Küçüköğlu, Taş ve Ercan: 2018). Bu kapsamda başat aktör olan kamu kurumlarını zikretmek gerekirse T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, AFAD, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı ile yerel idareler şeklinde sayabiliriz. 2019 yılsonu itibariyle merkezi yönetim bütçesinden yapılan sosyal transfer harcamaları toplam bütçe harcamalarının yaklaşık %43'ünü oluşturmakta olup söz konusu harcamaların GSYH içindeki payı %14'tür⁴¹. (%0,5'ü kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan transferler, %10'u hane halkına yapılan transferler, %32,5'i devlet sosyal güvenlik kurumlarından hanehalkına yapılan fayda ödemeleri) (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020)

⁴¹ Söz konusu oran 2018 yılı için Fransa'da %31, Almanya'da %25,2 iken OECD ortalaması %20,1'dir (OECD, 2020). Türkiye'de sosyal harcamaların GSYH içerisindeki payı 200 yılında %7,7 olarak gerçekleşmiştir (Küçüköğlu, Taş ve Ercan, 2018).

Öte yandan statü itibariyle bir kamu kurumu olmakla birlikte bağış toplamak suretiyle ihtiyaç sahiplerine yardım sağlayan kamu kurumları da vardır. Bunlara örnek olarak İç İşleri Bakanlığına bağlı olarak çalışan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve 1895 yılında II. Abdülhamid tarafından kurulan ve halihazırda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı olarak çalışan Darülaceze verilebilir. 2019 yılı itibariyle AFAD'ın bağış yolu ile elde ettiği gelirin toplam geliri içerisindeki payı %7,7'dir (Sayıştay Başkanlığı, 2019).

3.4.5. Türkiye’de Hayır ve Dayanışma Kurumlarının Sorun Alanları

Hayır ve dayanışma kurumlarının toplumsal problemlere çözüm üretebilecek, kamu erki ile tamamlayıcı unsurlar olarak koordineli bir şekilde hareket edebilecek bir nitelikte kurumlar olması beklenir. Ancak geline nokta ülkemizde hayır ve dayanışma kurumlarının birçok problematik yanlarının olduğu da belirtilmelidir.

Türkiye’de sosyal yardım sisteminin sorunlarını üç ana başlık altında toplamaktadır: Kurumsal, finansal ve sosyolojik sorunlar. Kurumsal sorunların iki temel kaynağı bürokratik sorunlar ve dağınık yapılanmadır ve bu nedenle kamu kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılamamaktadır. Her ne kadar bu soruna çözüm amacıyla 2009 yılında **Sosyal Yardım Bilgi Sistemi** oluşturulmuş olsa da geline nokta kamu kurumları arasında tam olarak koordinasyonun sağlandığından söz etmek biraz güçtür. Bu nedenle Kılıç ve Çetinkaya (2015), söz konusu kurumsal problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için Sosyal Yardımlar Bakanlığı adında yeni bir bakanlık ihdas edilmesi gerektiğini önermektedirler.

Vakıf ve derneklerde de kamu kurumlarındakine benzer bir kurumsallaşamama ve kendi aralarında bir koordinasyon sorunu olduğundan bahsedilebilir. Bu nedenle de ülkemizdeki vakıf ve derneklerin ölçek ekonomilerinden yeterli seviyede yararlanamadığını ifade edebiliriz.

Kooperatifler özelindeki problemlere baktığımızda da yukarıda ifade edilenlere benzer problemlerin olduğu ifade edilebilir. Yine benzer şekilde söz konusu problemlerin

temelinde kurumsal yapının tam olarak teşkil edilememesinden kaynaklandığı görülmektedir. Örneğin mevcut kooperatifçilik kanununun çok eski olması ve mevcut toplumsal ihtiyaçlara cevap verememesi ve kooperatifçilik ile ilgili yasal düzenlemelerin dağınıklık göstermesi gibi nedenlerle kooperatifçiliğin toplumsal kredibilitesi düşüş eğilimindedir (Güreşçi ve Gönç, 2017: 224). Bu da ekonomik sorunlar, finansman yetersizliği ve dolayısıyla ölçek ekonomilerinden faydalanamama gibi kısır bir döngüye yol açmaktadır.

3.5.İslâm Medeniyetinde İktisadi Kurumların Kurumsallaşma Süreci

Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesi tedrici olarak 23 yılda tamamlanmıştır. Dolayısıyla hem Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul süreci hem de Hz. Peygamberin vefatından sonraki süreçler dikkate alındığında İslâm'ın normatif kurumlarının pozitif kurumlara evrilmesinin farklı evrelerinin olduğunu ve bu evrelerde ortaya çıkan kurumsal yapıların kısmen de olsa farklılık arz ettiği ifade edilebilir. Özellikle de Hz. Peygamber sonrası dönemde içtihat kurumunun da devreye girmesi ile birlikte farklı bir açılım dönemi başlamıştır. Bu süreç fıkıh alanında farklı okulların oluşmasına neden olmuştur.

İslâm dininin kurumsallaşması süreci özünde teorinin pratiğe aktarılması şeklinde cereyan etmiştir. Dolayısıyla toplumsal ve bireysel pratiklerin dinamik bir süreç olduğu hususunu da göz önüne aldığımızda söz konusu kurumsallaşma sürecinin de dinamik bir yapısının olduğu öne sürülebilir. Kur'an'daki Mekkî ve Medeni âyetlerin içerik ve temalarındaki farklılıklar ve Hz. Peygamberin bu dönemlerdeki uygulamaları kurumsallaşma sürecinin dinamik bir süreç olduğunun; şartlar ve olanaklar çerçevesinde farklılık gösterdiğinin kanıtıdır. Bu anlamda, sosyoekonomik, sosyokültürel çevrenin de bu kurumsallaşmanın niteliği üzerinde etkilerinin olduğunu da ifade etmek gerekir.

Esasında burada vurgulamak istenen husus İslâm dininin de bir kurumsallaşma sürecinin olduğu ve bu süreçte oyunun kaidelerini belirleyen temel kurumun Kur'ân-ı Kerîm olmakla birlikte Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i yaşama noktasındaki söz ve uygulamalarının (Sünnet) bu süreçte bir nevi açıklayıcı bir müfessirlik faaliyeti olduğudur. Bu anlamda Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerîm'in ilk yorumlayıcı yani bir

anlamda müfessirlerin müfessiridir. Nitekim bu husus Kur'an-Kerim'de sarıh bir şekilde bildirilmektedir. Allah Teâlâ: **“İnsanlara indirileni açıklayasın diye sana Kur'an-ı indirdik.”** (en-Nahl, 16/44) buyurmaktadır. Buradan da Sünnetin temel işlevinin Kur'an-ı açıklamak ve detaylandırmak olduğu bariz olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu işlevi ile Sünnet, İslâm dininin Kuran-ı Kerim'de yer alan emir ve yasakların (kurumların) somutlaştırılması ve **“yaşayan bir din”** olarak işlerlik kazandıran bir kurumdur denilebilir (Canatan, 2012: 73).

Daha sonraki süreçte ise icmâ ve kıyas kurumları da devreye girerek İslâm'ın normatif öğretilerinin kurumsallaşması sürecinde rol oynamıştır. Özetle, İslâm dininin kurumsallaşması süreci dinin asli kaynağı olan Kur'an'ın içeriğinin ve vizyonunun toplumun tüm kademelerine kadar ilk başta Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde ise elit bir zümre olarak tanımlayabileceğimiz Sahabe, tâbiîn ve ulema tarafından temsil edilerek biçimlendirildiği bir süreçtir (Lapidus, 2010).

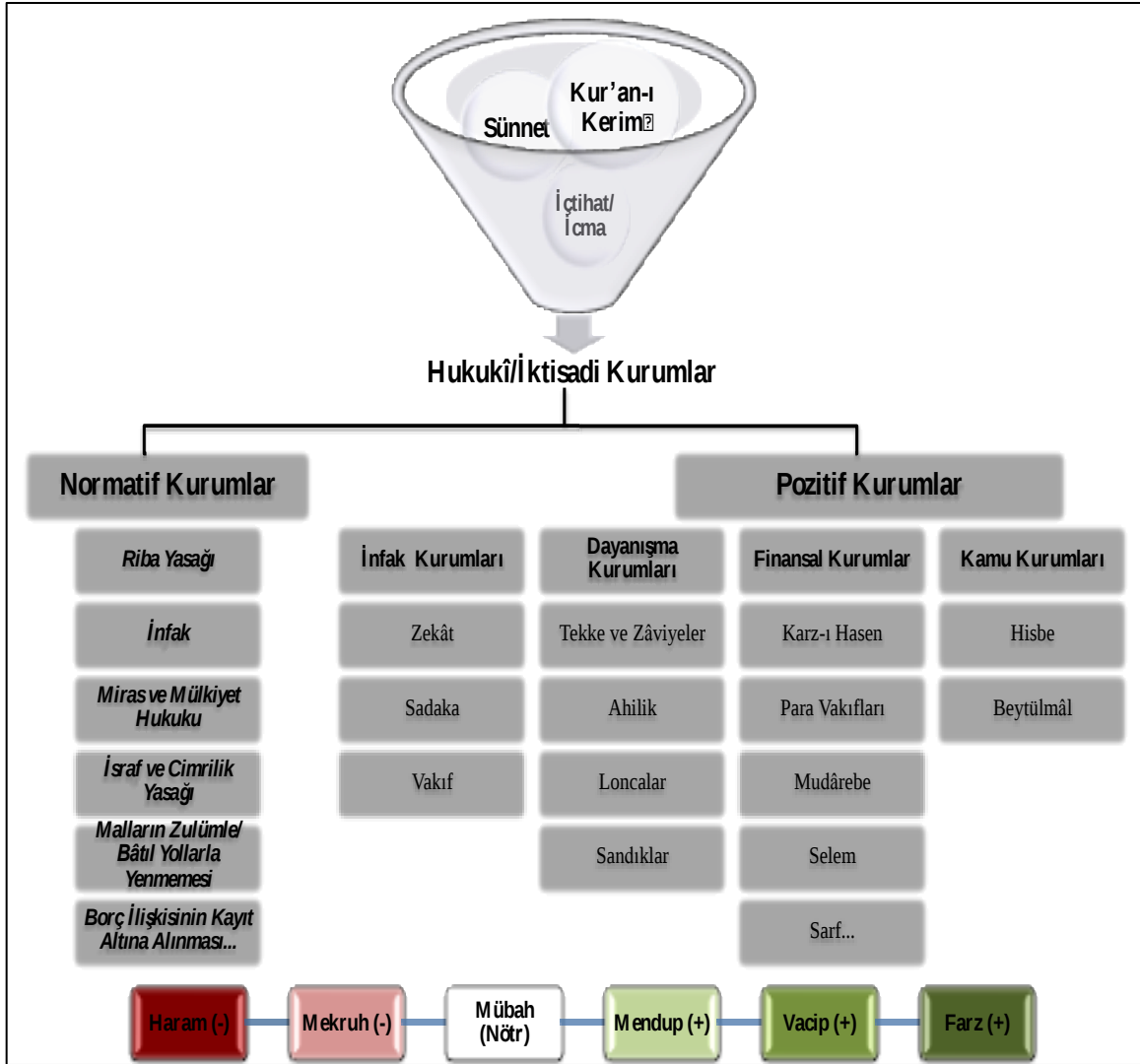
Bahse konu kurumsallaşma sürecini yukarıda detayları ile ele aldığımız hayır ve dayanışma kurumları özelinde ele alacak olursak, İslâm medeniyetinde ortaya çıkan hayır ve dayanışma kurumları aşağıdaki Şekil 3.3'de göstermeye çalıştığımız üzere Kur'an-ı Kerim'de vazedilen normatif ilkeler çerçevesinde ve Hz. Peygamber'in örneğinde içtimai hayatı düzenlemek üzere kurumsallaşmıştır. Yine yukarıda örnekleri ile ortaya konulduğu üzere değişen ekonomik ve sosyal şartlar neticesinde icmâ ve kıyas kurumlarının yardımı ile söz konusu kurumsal yapıların zamanın şartları neticesinde **“zamanın değişmesi ile hükümler de değişir”** (Mecelle, 39. Md.) kaidesi çerçevesinde bir değişim dönüşüm geçirdiğini ifade edebiliriz. Şekil 3.3'te görülebileceği üzere bu değişim 15. yüzyılda ahî teşkilatlarının daha iktisadi yapılar olan loncalara dönüşmesi sonra da 19. yüzyıl dinamikleri çerçevesinde sandıkların ortaya çıkması şeklinde cereyan ettiği ifade edilebilir.

Ancak 19. yüzyıl ve sonraki süreçteki değişim/dönüşüm örneğinde olduğu gibi bu değişim/dönüşüm sürecinin bazı durumlarda İslâmi normlardan uzaklaşma şeklinde de olabildiği gözlemlenmektedir. Nitekim daha önce ifade edildiği üzere 19. yüzyıl ve sonraki dönemde değişim ve dönüşüm çabalarının ana karakteri batılılaşma yönündedir.

Öte yandan, tarihi süreç incelendiğinde tekke ve zâviyeler, ahîlik teşkilatı gibi hayır ve dayanışma kurumlarının ortaya çıkış gayelerinin daha ziyade dini nedenlerden kaynaklı olduğu; ancak zaman içerisinde dini saikler ile iktisadi saikler arasında bir terazinin iki kefesi gibi bir değiş tokuş olduğu da görülmektedir. Şöyle ki, dayanışma kurumlarının temeli olarak niteleyebileceğimiz tekke ve zâviyeler İslâm medeniyetinde tasavvuf düşünce tarzının bir yansıması olarak tamamen dini saikler ile ortaya çıkmış bir dayanışma kurumu iken; örneğin lonca teşkilatının ortaya çıkmasında, dini saikler olmakla birlikte, daha baskın olan dürtünün iktisadi nedenler olduğu görülmektedir. Nitekim, köken itibarıyla batı kaynaklı diyebileceğimiz kooperatifçilik kurumunun ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında dini saiklerin tamamen ortadan kaybolduğunu söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Dolayısıyla özellikle de 19. yüzyılda başlayan değişim/dönüşüm çalışmalarının Şerif Mardin'in **merkez-çevre** teoremi çerçevesinde ortaya koyduğu gibi İslâm dini temelinde oluşmuş kurumların dışlanması ve taşraya hapsedilmesini beraberinde getirmiştir.

Fakat, son tahlilde, burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta hayır ve dayanışma güdüsünün insanoğlunun din, ırk ve cinsiyetten farklı olarak fıtratında olan bir içgüdü olduğu hususudur. Nitekim bu nedenle ister dini gerekçelerle ortaya çıksın isterse başka türlü gerekçelerle ortaya çıksın hayır ve dayanışma kurumları Türk-İslâm coğrafyasında hızlı bir şekilde içselleştirilerek neşvünemâ bulmuştur. Benzer şekilde özellikle dini amaçlarla çalışan STK'ların 2000'li yıllardan sonra yeniden aktif olarak sahneye çıkmaları da bu teveccühün bir göstergesidir denilebilir.

Şekil 3.3: İslâm'da İktisadi Kurumların Kurumsallaşma Dinamikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kurumsallığın aşağıdaki denklem ile şematize edilebileceğini buradan da kurumun fonksiyonlarının elde edilebileceğini ifade edilmektedir (Sarwath, 2014).

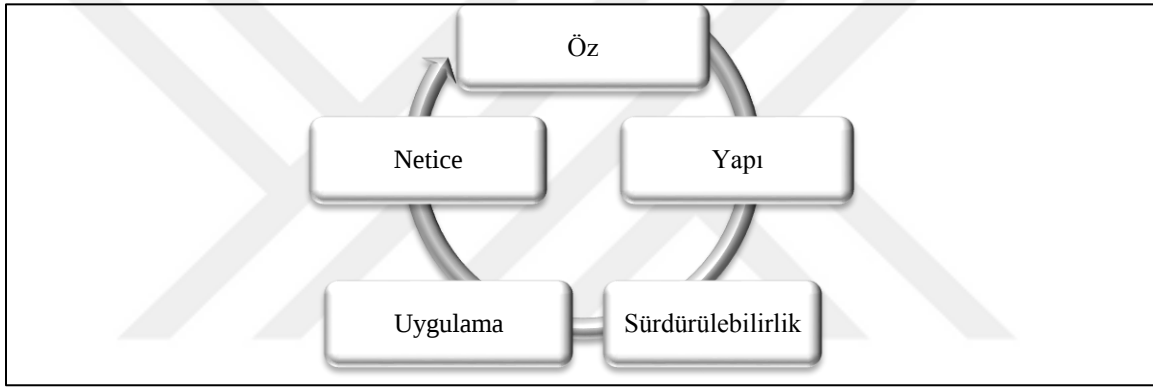
$$\text{Kurumsallık} = \text{Öz} + \text{Yapı} + \text{Sürdürülebilirlik} + \text{Uygulama} + \text{Netice}$$

$$\text{Kurum} = \text{Öz} + \text{Yapı (Biçim)} + \text{Teşkilat (Bilinç)} + \text{Uygulama} + \text{Sürdürülebilirlik}$$

Bu denklem çerçevesinde Şekil 3.3.'te yer alan kurumsallaşma sürecini ele alınacak olursa, İslâm medeniyetinde ortaya çıkan hayır ve dayanışma kurumlarının özünü Kur'an-ı Kerim'in sâlih kul olma vasfına ilişkin normlarının oluşturulduğunu ifade edebilir. Sonraki aşamada Hz. Peygamberin bu normların içtimai hayata tatbiki ise denklemdeki ikinci bileşene (yapı) tekâmül etmektedir. Bu denklemde içtihat-kıyas ve

icmâ kurumlarının tekabül ettiği bileşenler ise sürdürülebilirlik ve uygulama bileşenleridir denilebilir. Ancak bu konseptin şekil 3.4’te gösterildiği üzere dinamik bir süreç olduğu dolayısıyla denklemin ilk bileşeni öz ile çelişmemek kaydı ile denklemin diğer bileşenlerinin modifikasyonu şeklinde cereyan ettiğini tarih uygulamalar da göz önünde bulundurulduğunda ifade etmek mümkündür. Örneğin hisbe teşkilatı Kur’ân’daki (öz) “emr-i bi’l-maruf ve nehy-i anil’-münker” normu çerçevesinde ortaya çıkmış bir yapı olarak İslâm medeniyetinde yüzyıllar boyunca uygulana gelen bir kurumsal yapı olmuştur

Şekil 3.4: Kurumsallaşma Süreci

Kaynak, Satwath, 2014 ve Yazar

İslâm’da yukarıda izah edilen kurumsallaşma sürecini somut olarak zekâtın kurumsallaşması sürecinde gözlemlemek mümkündür.

İlk İslâm devletinde zekâtın tam olarak ne zaman farz kılındığına ilişkin bazı tartışmalar olsa da İslâm alimleri arasında zekâtın Medine döneminde farz kılındığına ilişkin büyük oranda bir konsensüs vardır. Ancak önceki dönemde inen âyetlerde, yani Mekkî âyetlerde de zekâtın Müslümanlar için olmasına karşın Mekke toplumundaki gelir ve sosyoekonomik adaletsizliğe dikkat çekilerek Müslümanın bu anlamda çevresine karşı da sorumluluklarının olduğu hususu işlenmiş olup bu âyetlerin tamamında zekât emirden ziyade haber verme şeklinde zikredilmiştir (Duman, 2017: 23). Bu kapsamda iniş sırasına göre 4. Sırada olan ve Mekkî dönemde inen Müderris Sûresi’nde Allah Teâlâ söyle buyurmaktadır: **“Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verirler: ‘Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk’”** (el-Müderris, 74/42-44) (Erkal, 2008:21). Buna göre, Mekke döneminde infak etmek tavsiye edilen bir durum olmakla birlikte İslâmi normlar çerçevesinde emredilen bir ibadet değildi. Kime ne kadar

ve ne zaman zekât verileceği hususu tamamen bireylerin tercihleri doğrultusunda şekillenmiştir (Kılıç Ü., 2017: 48). Dolayısıyla bu dönemde zekâtın tam anlamı ile kurumsallaşmadığını ifade edebiliriz. Zekâtın Müslümanlar için uyulması zorunlu bir formel bir pozitif kurum olarak emredilmesi Medine döneminin ikinci yılında indirilen âyetler ve sonrasında Hz. Peygamberin hadisleri ile kesinlik kazanmıştır (Kılıç Ü., 2017: 48).

Zekâtın Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlar için açık bir şekilde emredilmesi ile birlikte bu kurumun uygulamada da kurumsal bir yapıya dönüşmesi gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamberin zekâtın toplanmasından dağıtımına kadar bir dizi tedbirler aldığı, yaşanan gelişmelere ve aksaklıklara göre bu tedbirleri geliştirdiği rivayet edilmektedir. Bu kapsamda, zekât mükelleflerinin ve zekâta konu malların tespit edilmesi, zekât toplanma tarihinin belirlenmesi, kimlere zekât verileceğinin tespit edilmesi ve zekât toplayacak memurların belirlenmesi hususları örnek verilebilir. Hatta Hz. Peygamber'in toplanacak zekât oranlarına ilişkin oldukça detaylı bir nizamnâme hazırlatarak zekât toplayan memurlara göndermeyi tasarladığı ancak bunu tam olarak hayata geçirmeye ömrünün vefa etmediği rivayet edilmektedir (Kılıç Ü., 2017: 51-61).

Hz. Peygamber döneminde zekât ile ilgili uygulamalara baktığımızda, devletin zekâtın toplanması ve dağıtılması süreçlerinde bir nevi organizatörlük yaptığı görülmektedir (Duman, 2017: 41). Zekât devlet düzeyinde tesis edildikten sonra da zekât vermek tüm Müslümanlardan beklenen toplumsal bir davranış haline gelmiştir. Dahası zekât, zenginin ödemekle yükümlü olduğu bir meblağdan ziyade biraz önce ifade edilen sekiz grubun söz konusu bu mal üzerindeki hakkı⁴² olarak görüldüğü için insanların kendi inisiyatiflerine bırakılmayarak bizatihi devlet eliyle, yerine göre icbar kullanılmak suretiyle, toplanmıştır. Toplanan zekâtın dağıtımı hususunda ise izlenen temel politika merkezi bir dağıtımdan ziyade daha yerel bir dağıtım mekanizması olduğu şeklindedir (Kılıç Ü., 2017: 61-64).

Zekâtın devlet eliyle toplanması ve dağıtılması uygulamasının Hz. Osman'ın vefatına kadar devam ettiği hususunda genel bir yaklaşım söz konusudur. Hz. Osman'ın

⁴² “Malının zekâtını verdiği zaman, üzerine gereken borcunu (fakirlerin sendeki hakkını) ödemiş olursun.” (Tirmizî, “Zekât”, 2)

şehadetinden sonraki dönemde ise siyasi belirsizlik ve tartışmalardan dolayı zekâtın devlet eliyle toplanması hususunun sekteye uğradığı anlaşılmaktadır. Burada zekâtın kime verileceği ile ilgili tartışmanın ortaya çıkmasındaki temel saikin o dönemde Hz. Muaviye ve Hz. Ali arasında ortaya çıkan siyasi mücadelenin bu süreci başlattığı düşünülmektedir. Zira zekât beyat edilen (itaat edilen) siyasi otoriteye verilmekteydi (Kavak, 2017: 68).

Her ne kadar sonraki dönemlerde zekât ve devlet ilişkisi hususunda özellikle de zâhiri mal-bâtini mal ayrımından yola çıkılarak mezhepler ve İslâm alimleri arasında zekâtın devlet tarafından toplanıp toplanmayacağına ilişkin farkı görüş ve tartışmalar olmuş olsa da çalışmamızın kapsamı açısından bu tartışmaların detaylarına girilmeyecektir.

Daha sonraki süreçlerde Müslüman toplumlarda/devletlerde zekâtın nasıl toplanıp dağıtıldığı hususuna baktığımızda Abbâsîler dönemindeki uygulamaya ilişkin pek fazla bir kaynak olmadığını görmekteyiz. Dönemin maliye politikaları hakkında en kapsamlı ve yegâne eserler diyebileceğimiz **Kitâbü'l-Emvâl ve Kitâbü'l-Harâc** isimli eserlerden zekâtın nasıl toplanıp dağıtıldığına ilişkin bilgiye rastlanmamaktadır. (Aksu, 2017: 199).

Osmanlı İmparatorluğunda zekât uygulamalarına baktığımızda ise Osmanlı bütçe kalemleri içerisinde zekât gelirleri diye bir gelir türünün olmadığı görülmektedir. Osmanlı uygulamasında zekâtın yerini tamamen vergilerin aldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim verilen fetvalarda da devlete ödenen verginin zekât niyetiyle ödenmesi durumunda zekât yerine geçeceği yönündedir.⁴³ Osmanlı'nın zekât yerine vergi toplamayı tercih etmesinin nedenlerinden birinin Osmanlı tebaasında gayrimüslimlerin de yer alması ve genel vergi oranlarının zekât ile öngörülen vergi oranlarına göre daha yüksek olması nedeniyle böyle bir tercih yapıldığı şeklindedir (Kaya S., 2017: 337).

⁴³ Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasına göre padişah sefere çıktığında zengin olan bir şahıs fakirlere para verip gönderse zekâtını eda etmiş olur. Bir diğer fetvasında **donanmay-ı hümâyûn** hezimete uğradığında yeniden canlandırılması için mümin gazilerin teçhizine verilecek paraların zekâta sayılacağı ifade edilir (Kaya, 2017).

3.6. İslâm İktisadında Normatif/Pozitif Kurumlar ve Normlar Hiyerarşisi

İslâm dini sadece iktisadi alanda değil diğer tüm konularda birey ve toplumun felâha kavuşması için müspet ve menfî anlamda teşkil edilmesi gereken kurumları ve bu kurumların temel prensipleri açık bir şekilde belirtmiştir. Bu zaviyeden konuyu ele aldığımızda İslâm'ın temel kaynaklarında vazedilen iktisadi yapı çerçevesinde teşkil edilen daha doğrusu teşkil edilmesi gereken iktisadi kurumları İslâm iktisadının normatif kurumları olarak isimlendirebiliriz. Bu kapsamda, ilgili ahkâm âyetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamaları çerçevesinde ihdas edilmiş zekât kurumu, miras kurumu ve riba yasağı gibi kurumları hepsi birer normatif kurumdur.

İslâm iktisadının normatif kurumları ile ilgili olarak göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli husus da bu normatif normların bağlayıcılık ve yaptırım derecelerinin farklılaştığı, hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu hususudur. Söz konusu normatif normlar hiyerarşisine ilişkin İslâmi mezheplerin bazı farklı yaklaşımları olsa da mezhepler bu hiyerarşiyi esas olarak beş farklı kategoriye ayırmaktadırlar: Vâcip, mendub, mubah, mekruh ve haramdır⁴⁴. Bu sınıflandırmada vacip ve haram kategorik olarak, ilki müspet ikincisi menfî olmak üzere, aynı seviyededir. Vâcip ve haram uyulması zorunlu hükümler kategorisindedir. Mendub, yapılması önerilen; mekruh ise, mendubun tersi olarak, yapılmaması önerilen davranış, fiil ve tavırlar iken mübah kavramı nötr işaretli bir kategori olarak serbestlik alanını ifade etmektedir (Orman, 2014: 30-31).

İslâmi normların İslâm'ın temel kaynaklarına dayanılarak yukarıdaki ifade edildiği şekli ile bir hiyerarşik kategoriye ayrılması hususunun insan davranışları üzerinde çeşitli kısıtlar getirdiği aşîkârdır. Dolayısıyla normatif İslâmi iktisat kurumlarının oluşturulması/teşkil edilmesi sürecinde de çeşitli kısıtlar vardır.

Bu kapsamda, İslâm iktisadında insan eliyle oluşan/üretilen pozitif iktisadi kurumların teorik olarak yukarıda ifade edilen hiyerarşik kategori şeklinde teşekkül

⁴⁴ Hanefî mezhebinin sınıflamasında vacip kategorisinden hiyerarşik olarak daha önce gelmek üzere ve yapılması kesinlikle emredilen hususları ifade etmek üzere farz kategorisini ilave edilir. Bir diğer farklılık ise Hanefî mezhebinde mekruh kategorisinin de iki farklı hiyerarşiyi sahip kategoriye ayrılmasıdır: Tenzihen mekruh, tahrimen mekruh (Orman, 2014: 30).

etmesi beklenir. Bu çerçevede teori ile pratiğin veya normatif ile pozitifin örtüştüğü durumda mükemmel bir uyumdan söz edilebilecektir. Burada belirtmemiz gereken bir diğer önemli husus ise teorinin yani yukarıda ifade edilen hiyerarşik kategorinin insan davranışları ve dolayısıyla teşkil edilecek/edilmesi gereken iktisadi kurumlara bir çerçeve/sınır çizmekle birlikte bu sınırın içerisinde kalan serbestiyet alanının insanoğlunun hem dünya hem de ahiret hayatını kotarmak için yeterli genişliği sunduğudur. Hata bu hiyerarşik sınıflamada farz ve haram kategorilerinin belli başlı sınırlamaları ve uyulması zorunlu emirleri ifade eden sınırlı bir alan iken mübah alanının bu kategorilerin hepsine göre çok daha geniş bir alanı ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Evrendeki tüm kaynakların yaratıcısı ve mutlak mâliki Allah Teâlâ bu kaynakların insanoğlu tarafından kullanımında belirli normlar, kurallar ve kurumlar ihdas etmiştir. Bu nedenle Müslüman bireyin ve toplumların iktisadi yaşantısı açısından beklenen/vazedilen durum bu yaşantıyı şekillendirecek pozitif iktisadi kurumların normatif değer yargılarını da içinde barındıracak şekilde olmasıdır.

İslâm'ın iktisadi anlayışına göre asıl ekonomik amaç yoksul ve muhtaçları gözeterek gelecek nesillerin de refahını ön planda tutan ve toplumsal refahı artıracak bir kaynak tahsisi mekanizması geliştirmektir (İnalçık, 2016: 49). Bu nedenle İslâm medeniyetinde ortaya çıkan pozitif kurumların gelir dağılımı adaletinin tesis edilmesi ve yoksullukla mücadele hususunu öncelediğini ifade etmek yanlış bir çıkarım olmayacaktır.

Bir anlamda İslâm medeniyetinde Kur'an ve Hz. Peygamberin sünneti çerçevesinde oluşturulan iktisadi kurumların İslâmi normların iktisadi hayata tecellisi olarak görmek mümkündür. Bu açıdan bakınca bu kurumların hepsinin normatif (alması gereken) değil pozitif (olan) kurumlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki İslâm medeniyetinde uzunca bir müddet özellikle de Hz. Peygamber ve dört halife döneminde pozitif ve normatif kurumlar arasında mükemmel bir örtüşme söz konusudur.

Elbette ki zaman zaman normatif ve pozitif kurum arasındaki bağda kopmalar yaşanmış ve uygulama alanı bulan pozitif kurumlar İslâmi normlar ile çelişir duruma gelebilmiştir. Normatif kurumlardan uzaklaşma diyebileceğimiz bu hususun çok uzun bir tarihi sürece yayıldığını birçok iktisadi kurumun yapısındaki değişim ve dönüşümde görmek mümkündür.

3.7. İslâm'da İktisadi Kurumlar ve Gelir/Servet Dağılımı İlişkisi

İslâm medeniyetinde normatif iktisadi normlar çerçevesinde birçok pozitif iktisadi kurum teşekkül etmiştir. Bu kurumların ortak özelliklerine bakıldığında iki temel özelliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, söz konusu kurumların toplumun görece zayıf kesimini koruyucu nitelikte ve dolayısıyla gelir ve servet dağılımında adaleti sağlamaya yönelik nitelikte olmalarıdır. İkinci ortak özellik ise, özellikle dayanışma kurumu olarak sınıfladığımız kurumlarda ön plana çıktığı üzere, ortaklaşa iş yapma kültürünü ve dolayısıyla ölçek ekonomilerinden faydalanmayı ön plana çıkartılmasıdır.

İslâm iktisadındaki normatif kurumlardan en önemlisi yukarıda detayları ile değindiğimiz zekât, sadaka ve vakıf kurumlarını kapsayan infak kurumudur. İnfak kurumunun Kur'ân ve Hadislerde genellikle namaz ibadeti ile birlikte zikredilmesi bu iki ibadetin birbiri ile ilişkili olduğunun göstergesidir. Bu anlamda, namaz, bireysel-bedeni iç huzuru/dengeyi tesis eden bir ibadet niteliğinde iken; infak hem bireysel hem de içtimai dengeyi/huzuru sağlayan bir ibadet olduğunu ve bireyin ancak bu iki dengeyi sağlayarak gerçek anlamda ihlaslı bir mümin olabileceğinin vurgulandığını zannediyoruz. Bu nedenle infak ibadeti Müslümanın bireysel olarak iç dünyasında felâh bulması ve aynı zamanda toplumsal olarak Müslüman toplumları ayakta kalabilmeleri için temel direklerden biri olarak farz kılınmıştır (zekât) veya şiddetle tavsiye edilmiştir (sadaka).

İnfak kurumunun bireysel anlamda ibadet fonksiyonunun yanında bireyin maddi servetini arındırarak bireyi cimrilik, bencillik ve mala düşkünlük gibi fitratında doğal olarak var olan kötü huylardan uzak tutmak suretiyle mülkiyeti tedavi edici bir fonksiyonu da vardır. Bu anlamda infak kurumu bireyin mülkiyete bakışını kurumsallaştırarak gelir dağılımında adaleti tahakkuk ettiren bir sosyal kurumdur. Bu kapsamda, infak kurumunun toplumun görece zayıf kesimi için bir çeşit sosyal güvence sağlaması, gelir dağılımını alt gelir grupları lehine yeniden tanzim etmesi, servetin belli bir kesimin elinde yığılmasını engellemesi ve zengin ile fakir arasında iletişimi sağlayarak toplumsal barışın tesis edilmesi gibi toplumsal fonksiyonları da olduğu ifade edilebilir (Erkal, 2008: 41-44). Bu çerçevede, infak kurumu insanlık tarihinde hep

olagelen yoksulluk ve gelir/servet dağılımı problemine İslâm iktisadi sisteminin önerdiği çözüm kurumudur.

İnfak sadece bir ibadet olmayıp aynı zamanda sosyoekonomik yapının ayakta kalabilmesinin ve sürdürülebilir bir iktisadi yapının da teminatı mahiyetindedir. İnfak bireysel olarak ifa edilmekle birlikte içtimai sonuçları olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Allah Teâlâ'nın faiz ile alış-veriş arasındaki hükmünü net bir şekilde ortaya koyan (el-Bakara 2/275) âyetinin hemen sonrasındaki âyette (el-Bakara 2/276) faiz ile sadakanın kıyaslanarak Allah Teâlâ'nın faizi tüketeceğini sadakayı ise nemalandıracağını buyurması çalışmamızın kapsamı açısından oldukça önemli bir noktadır. Burada Müslüman bireyin iktisadi tavır ve davranışlarının çerçevesini çizen iki temel norm/kurum olan riba yasağı ve infak birbirleriyle taban tabana zıt olgular olarak sunulmaktadır.

İslâm medeniyetinde iktisadi hayatta teşekkül edilen ve/veya İslâmi normların emrettiği iktisadi kurumların odağında yoksulların korunması, gelir ve servet dağılımı adaletinin sağlanması vardır. Yukarıda gelir dağılımındaki işlevlerini detaylıca ele aldığımız infak haricindeki iktisadi kurumların odağında da bu husus vardır. Örneğin ticaretin finansmanında kullanılan mudârebe, müşâreke gibi tüm finansal modellerde tarafların ilgili kârı paylaştıkları gibi riski de paylaşımları öngörülmektedir. Dolayısıyla finansal muamelelerdeki tüm yasak ve uyulması gereken etik ve ahlâki ilkeler, günümüz konvansiyonel finans sistemindeki borç ilişkisinden farklı olarak, gelir ve servet dağılımında adaleti sağlayıcı yönde bir ortaklık ilişkisine işaret etmektedir. Tüm bunlar gelir ve servet dağılımında bir tarafın haksız yere diğer taraf aleyhine zenginleşmesini önleyecek nitelikte kurallardır. Finansal işlemlerle ilgili bu yaklaşımın hikmeti günümüz finans dünyasının ürettiği adaletsizlikler ve yıkıcılık göz önüne alındığında daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, faizin yasaklanması ile haksız kazancın menedilmesi, miras kurumunun toplumsal servet dengesini gözetecek şekilde teşkil edilmesi, toprak yönetiminin gelir ve servet dağılımındaki adaleti sağlayacak şekilde optimum olarak

belirlenmesi⁴⁵ gibi hususlar da İslâm iktisadındaki pozitif kurumların merkezinde gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin önlenmesi ve yoksullukla mücadele perspektifi olduğu göstermektedir.

3.8. İslâm'da İktisadi Kurumlar ve Kapsayıcılık

Bu başlık altında iktisadi kurumların mahiyetiyle ilgili olarak öncelikle İslâm fıkıh literatüründeki **maslahat** veya **makâsıd**⁴⁶ kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

Makâsıd kavramı İslâm âlimlerinin Allah Teâlâ'nın bir din ihdas etmedeki gayesinin ne olduğu sorusuna cevap arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bir fıkıh kavramıdır. İslâm âlimlerinin bu soruya verdikleri cevap Allah Teâlâ insanoğlunun hem bu dünyadaki hem de öldükten sonraki hayattaki maslahatı için din ihdas ederek hükümler ortaya koyduğu yönündedir. Yani dini hükümler insanın felâhı, maslahatı için ihdas edilmiştir. Temel gaye bu şekilde tespit edildiği için, İslâm fıkıh literatüründe maslahat kavramı İslâm'ın temel kaynaklarında bir konu ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmadığı durumlarda bu konunun asli kaynaklarda hâkim olan esas düşünceye uygun bir şekilde nasıl çözüme kavuşturulacağı sorusuna cevap arayışları sonucu ortaya çıkmış bir kavram olmakla birlikte nasların yorumlanmasında da başvuru bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Yaran, 2005: 98).

İslâm dininin ortaya koyduğu iktisadi sistemin kurumlarının makâsıd çerçevesinde yani insanın bu dünya ve ahiret saadetini temin edecek şekilde teşkil edilmesi gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim Kur'ân'da doğrudan yer alan zekât, sadaka, riba yasağı, yoksullun ve fakirin gözetilip kolanması, servetin belli ellerde toplanmaması ve

⁴⁵ Bu çerçevede, günümüzde gelir dağılımındaki adaletsiz yapının bir nedeninin de topraktan elde edilen rant olduğu göz önüne alındığında bu politikanın toplumsal refahın artırılması politikası ve maslahat prensibi ile oldukça tutarlı olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim günümüzde dünya genelinde özellikle de gelişmiş ülkelerde arazi mülkiyetinin büyük çoğunluğunun özel mülkiyetin elinde olduğu görülmektedir. Türkiye özelinde Hazineye ait taşınmazların oranı toplam arazinin %55'i civarında olsa da bunun çoğunluğu, yaklaşık %46'sı dağlar, taşlık, kumluk, bataklık ve ormanlardan oluşmaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020). Dolayısıyla toprak mülkiyetinin orantısız bir şekilde dağılması hususu gelir dağılımının iyileştirilmesi veya gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi noktasında günümüzde artık göz önüne alınması gereken bir husus olarak önümüzde durmaktadır.

⁴⁶ Maslahat ve makâsıd kavramları tam olarak birbirlerinin aynı olmasalar da benzer kavramlardır. Bu konu çok geniş bir alan olduğu için burada detaylara girilmeden bu iki kavramın benzer kavramlar olduğu ön kabulü ile analize devam edilecektir.

iddihârın iyi bir davranış olarak görülmemesine ilişkin normlar bahse konu maslahat için olmazsa olmaz kurumları olarak zikredilmiştir. Bu nedenle İslâm hukuku, ahlâki olanın bir aracı olarak hem toplumu hem de yöneticilerin davranış kalıplarını belirleyen, düzenleyen en üst ahlâki ve yasal kuvvettir. Bu yasal kuvvetin kaynağı pragmatik modern hukuktaki gibi egemen iradenin buyruğu değil bizatihi yaratıcıdır. Dolayısıyla İslâm hukuku pozitif hukuk olmayıp kaynağı ilahi olan çoğulcu, kozmik ahlâki zorunluluklara içkin maddi ilkeler temelli atomik kurallardan oluşan bir hukuktur. (Hallaq, 2019: 159). Bu nedenle, İslâm hukukunda, modern hukuktan farklı olarak, İslâmi olan ahlâki; ahlâki olan da İslâmidir. Bu vecihle Kur'ân-ı Kerîm birinci derecede kozmolojik ahlâk teorisi önerir (Hallaq, 2019: 150-151).

İslâm'da teorik olarak bağımsız olan yargı erkinin yasama gücü ve hakkı İslâm hukukunun tekelindedir. Dolayısıyla burada dünyevi anlamda elitist bir grubun hukuk sistemi kararlarına müdâhil olarak kendi lehlerine göre düzenleme yapmak gibi bir yetkileri, tanımsal olarak, yoktur. Bu minvalde, İslâm'da elitistler dışsal kurumlar tarafından (İslâm hukuku) kısıtlandığı için kapsayıcı normlar koymak, düzenlemeler yapmak zorundadırlar (Hallaq, 2019: 122). Uygulamada bu teorik çerçevenin dışına çıkılmaması için yargıçların yönetimle iş başına gelip-gitmemesi, yargıçlık mesleği haricinde bir zanaatlarının ve geçim kaynaklarının olması ve dolayısıyla yargıçlık mesleğine maddi anlamda bağımlı olmamaları ve 2-3 yılda bir görev yerlerinin değiştirilmesi gibi uygulamaların olduğunu görülmektedir (Hallaq, 2019: 117).

Tüm bu açıklamalar ışığında İslâm'ın iktisadi hayat için öngördüğü normatif kurumların insanoğlunun maslahatını temin edici kapsayıcı kurumlar olduğu sonucuna varabiliriz. Burada kapsayıcı kurum kavramını literatürde kullanılan anlamından daha geniş bir anlamda kullanmaktayız. Bilindiği üzere kapsayıcı kurum kavramının literatürdeki anlamı daha ziyade belirli bir grubun çıkarları yerine toplumun genelinin çıkarlarını ön plana alan ve dolayısıyla toplumsal refah artışını önceleyen kurumlar anlamında kullanılmaktadır. Bizim buradaki kullanımımızdaki anlamı ise bu manayı kapsamakla birlikte ahiret hayatını da içeren daha geniş bir faydayı/yararı (maslahatı) ifade etmektedir.

İslâm'ın öngördüğü normatif iktisadi kurumların maslahat kavramını ön plana çıkarttığını dolayısıyla kapsayıcı kurumlar olduğu hususunu en açık bir şekilde Mecelle'de görmek mümkündür. Mecelle'nin mukaddimesinde yer alan genel fıkhi kurallara birkaç örnek vermek gerekirse; **“Zarar-ı âmmı def için, zarar-ı hâs ihtiyar olunur”** (Mecelle Md. 26) hükmü umumi bir zarar durumu ile daha özel bir zarar arasında seçim söz konusu olduğunuzda özel zararın seçileceğini dolayısıyla çoğunluğun zarar görmesinin engellenmesi gerektiği felsefesini vazetmektedir. Bir başka kaide ise şöyledir: **“Raiyye yani tebe'a üzerine tasarruf maslahata menuttur”** (Mecelle Md. 59) Buna göre, vatandaşlar ile ilgili tasarruflar maslahat prensibi göz önünde bulundurularak yapılır.

Son olarak burada İslâm'ın evrensel nitelikli bir din olduğu, yani tüm insanlığın felâhı/maslahatı için indirilen bir din olduğu iddiasından hareketle İslâm dininin iktisadi hayat için öngördüğü normatif kurumların da evrensel nitelikte kapsayıcı kurumlar olması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Bu anlamda, yukarıda makâsıdü's-şeria olarak ifade edilen beş temel gayenin (malın, aklın, neslin, dinin ve canın korunması) aslında kısmen günümüzde **“insan hakları”** olarak kavramsallaştırılarak evrensel bir nitelik kazanarak kurumsallaşmış olduğunu ifade edebiliriz⁴⁷. Kur'ân'ın yaklaşık 1400 yıl önce ortaya koyduğu temel değerlerin **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi** ile 1948 yılında kabul edilmiş olması da göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Yukarıda ortaya konan argümanlar çerçevesinde akla gelen ilk soru şudur: Mademki İslâm'ın öngördüğü iktisadi kurumlar kapsayıcı nitelikte kurumlar idi, bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi, Müslüman toplumlar neden iktisadi olarak geri kaldı?

Bu soruya cevap arayan akademisyenler özellikle de Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu merhaleleri göz önünde bulundurarak farklı teoriler ortaya atmışlardır. Bu görüşlerden en yaygın olanı **modernleşme** yaklaşımıdır. Buna göre, Batı, **Aydınlanma** süreci ile başlayan ilerleme sürecini kapitalizm ve demokrasinin kökleşmesi için gerekli kurumları teşkil etmek suretiyle pekiştirirken, Osmanlı Devleti gibi periferi ülkeler bu

⁴⁷ Makasıdü's-şerîa kavramındaki canın korunması, insan hayatının kutsal görülerek değerli olduğu ve korunması gerektiğine; malın korunması, mülkiyet hakkının korunmasına; dinin korunması, din ve vicdan özgürlüğüne; aklın korunması, fikir ve düşünce özgürlüklerinin korunmasına; neslin korunması ise gelecek nesillerin yaşayabileceği bir çevreye yani çevrenin korunmasına tekabül etmektedir.

sürece ayak uyduramayarak geri kalmıştır (Kuran İ. , 2017). Ancak Osmanlı tarihini **“kurumsal sağlamlık ve Altın Çağ”** anlayışı üzerine bina ederek kuruluş-yükseliş-gerileme ve çöküş gibi dönemlere keskin çizgilerle ayıran çabalarının Batı’nın yükselişine bir zemin tesis etmek isteyen Avrupa-merkezci bakış açısının bir ürünü olduğunu öne süren tarihçiler de vardır (Hall ve Gieben, 1992). Bu kapsamda, Osmanlının gerileme ve çöküş dönemleri için ortaya konan “kurumların bozulması”, “uluslararası topluma ve gelişmelere kayıtsız kalınması” ve “içe kapanılması” gibi tezlerin doğru olmadığı ifade edilmektedir. Örneğin Osmanlının gerileme döneminde yeniçerilerin ticaretle iştigal olmaları nedeniyle yeniçeri ocağının bozulması şeklinde ileri sürülen tezin doğru olmadığı, zira yeniçerilerin daha önceki dönemlerde de ticaretle uğraştıkları ifade edilmektedir (Kafadar, 2009: 30).

Diğer taraftan Batı’nın mevcut konumunu Batı’nın geçmişte uyguladığı hammadde transferi, sömürgecilik, köle ticareti ve madenlerin gasp edilmesi gibi politikalarla açıklayanlar da vardır (Kuran İ. , 2017).

Bu kapsamda, ilk olarak geri kalmak ve ileri gitmek gibi kavramların ihtiva ettiği anlamların birçok açıdan daha ayrıntılı olarak ele alınması gerektiğini belirtmeliyiz. Şöyle ki; tarihin belirli bir döneminde (t_0) A ve B ülkelerinin/medeniyetinin aralarında kalkınma seviyesi anlamında x birim kadar açık bulunduğunu varsayalım (A ’nın kalkınma seviyesi - B ’nin kalkınma seviyesi = x). Belirli bir dönem sonrasında ($t_0 + n$);

$$\sum_{t=0}^n g(A) > \sum_{t=0}^n g(B) \quad (1)$$

ise kalkınma seviyesi farkı $x+y$ olacaktır. Ters durumunda yani;

$$\sum_{t=0}^n g(A) < \sum_{t=0}^n g(B) \quad (2)$$

durumunda kalkınma seviyesi farkı azalarak $x-y$ olacaktır. Üçüncü bir seçenek olarak söz konusu dönemde kalkınma hızlarının birbirlerine eşit olması durumunda ise bu iki ülkenin/medeniyetin kalkınma seviyeleri arasında bir fark oluşmayacaktır.

(1) ve (2) numaralı formülasyonda $g(A)$, A ülkesinin/medeniyetinin kalkınma hızı, $g(B)$, B ülkesinin/medeniyetinin kalkınma hızı iken n , yıl sayısını temsil etmektedir.

Dolayısıyla bahse konu dönem sonunda (t_{0+n}) bu iki ülke veya medeniyetin kalkınma seviyeleri arasındaki farkın değişmesi (artması veya azalması) üç farklı şekilde açıklanabilir:

i) A (B)'nin kalkınma seviyesi sabit kalırken (kalkınma hızı = 0), B(A), t_{0+n} döneminde daha fazla kalkınmıştır.

ii) Bu dönemde hem A'nın hem de B'nin kalkınma hızı pozitif (negatif) olmasına karşın büyüklükleri arasında bir fark oluşmuştur.

iii) A (B)'nin kalkınma hızı pozitifken B (A)'nin kalkınma hızı negatif olmuştur.

Bu meyanda, ileri gitmek veya geri kalmak tabirlerinin muhteviyatının referans noktasının konumuna göre değişiklik arz edebileceğini belirtmek gerekir. Bu çerçevede, günümüz itibarıyla İslâm medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında olduğu öne sürülen kalkınma farkı yukarıdaki üç seçenekten hangisine denk gelmektedir?

Batı medeniyeti ile İslâm medeniyeti arasındaki özellikle 19. yüzyıldan sonra belirginleşen kalkınma farkın birinci türden olduğu ifade edilebilir. Burada İslâm medeniyetinin geriye gidişinden ziyade belki de doğal sınırlara ulaşılması nedeniyle ortaya çıkan atalet, konjoktürel iç kargaşalar, dış müdahaleler veya kadim sistemin sürdürülmesi yönünde bir tercih yapılması gibi nedenlerden ötürü mevcut seviyenin üzerine çıkamama gibi bir durum söz konusuyken; Batı'nın yüzyıllardır içerisinde bulunduğu görece dezavantajlı durumu değiştirme çabaları sonucunda entelektüel ve teknolojik üstünlüğü ele geçirmesi nedeniyle kalkınma hızını arttırdığı çıkarımı yapılabilir. Haçlı Seferleri, coğrafi keşifler, reform hareketleri sonucu kilisenin etkisinin kırılması ve Protestanlığın ortaya çıkması bu çabalara örnek olarak verilebilir. Nitekim 19. yüzyılda toplumun dönüştürülmesi ve değiştirilmesi için sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkması da bu çabaların bir ürünüdür.

Batı'nın 19. yüzyılda entelektüel üstünlüğü ele geçirdikten sonra bilim ve teknolojiye ilerlemesi ve kendi tezlerini kurumsallaştırmasının karşısında İslâm medeniyetinin bir antitez olarak kendi dini ve kültürel kökenleri uyumlu paradigmlar ortaya koyamaması veya ortaya konan paradigmların Batı'nın paradigmları karşısında cılız kalması Batı kurumlarının hegemonyasına kapı aralamıştır. Batı'nın kendine has

kültürel normlar çerçevesinde dizayn ettiği kurumsal yapılar, yukarıda değinildiği gibi, genel geçer evrensel kurumlar olarak kabul edilip iktibas edilmeye çalışılmıştır.

Ancak bu kurumların toplumun dini ve kültürel altyapısına uygun olmaması nedeni ile iktibas çalışmalarının pek de başarılı olduğu söylenemez. Zira, yer yer yoğun taklitçilik faaliyetleri eşliğinde Müslüman toplumlar dini ve kültürel kökenlerine yabancı olan Batı kurumları ile donatılmış bir alanda varlık göstermeye çalışmışlardır. Dolayısıyla biçilen elbisenin bedenle uyumlu olmaması bu iktibas faaliyetlerinin başarısız olmasındaki en önemli etkenlerden biri olduğu ifade edilmektedir (Serdar, 2016: 99).

Müslüman toplumların 19. yüzyılda Batı kurumlarını iktibas etme yaklaşımının kökenlerinin 1300’lü yıllar sonrasındaki tutuma kadar götüren yaklaşımlar vardır. Buna göre, İslâm medeniyetinde güncel toplumsal problemlere çözüm üreten içtihat kurumunun kapısının 1300’lerden sonraki dönemde, belki de içtihadın ehliyesiz kişilerce suiistimalinin önüne geçmek için kapatılmasının İbn Hazm, İbn Rüşd, İbn Sîna, İbn Arabî, Gazzâlî, Fârâbî ve İbn Teymiye gibi alimlerin yaklaşımlarının aksine, taklidin baskın bir model olarak uygulanmasına yol açtığı belirtilmektedir (Serdar, 2016: 78-79).

Diğer tüm dış etmenleri bir kenara koyarsak, Müslüman toplumların günümüzde içinde bulunduğu iktisadi yapının birçok açıdan problemlili olduğunu görülmektedir. Ancak İslâm dünyasındaki mevcut durum bir sebep değil sonuçtur. Bu sonucun ortaya çıkmasının bir nedeninin de bazı normatif ve pozitif kurumlar arasındaki makasın açılması olduğu tezinin ileri sürülebileceği kanaatindeyiz. Ülgener (2006) ifade ettiği üzere bazen nas ile gerçeğin veya norm ile reelin çok farklı yönleri evirilebilmektedir (s. 148).

Buna örnek olarak yukarıda detayları ile ele alınan fütüvvet teşkilatında zamanla meydana gelen yozlaşmayı örnek verebiliriz. Başlangıçta İslâmi normlar çerçevesinde bir gençlik, zanaat ehli yetiştirme gayesi ile ortaya çıkan teşkilatın uzun yıllar boyunca bu gayesini başarılı bir şekilde yerine getirdiğini ancak zamanla teşkilatın bu gayesinde bir dejenerasyon olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, fütüvvet teşkilatının ticari ve iktisadi hayattaki yansıması olan ahîlik teşkilatında iktisadi faaliyetlerin daha ön plana çıktığını görmekteyiz. Daha sonraki zamanlarda özellikle lonca teşkilatına geçiş aşamasında ise teşkilatın ilk ortaya çıkış gaye ve hedefinden bir sapma yaşandığı gayrimüslimlerin de

teşkilata dâhil edilmesi ve teşkilat üyelerine zor geldiği için bazı kuralların esnetildiği gözlenmektedir. İlâveten, süreç içerisinde bir kısım teşkilatların büyüklüklerine istinaden siyasi güç haline gelmeleri ve siyasi idare tarafından tehdit olarak algılanması gibi hususlarda bu teşkilatların kurumsal yapılarını etkileyen, değiştiren, değişime zorlayan etmenler olmuştur. Son tahlilde, tamamen İslâmi normlar çerçevesinde özellikle ticari hayatın etik normlarını ortaya koyan bir teşkilat zamanla farklı boyutlara evirilerek iktisadi hayatı İslâmi normlar çerçevesinde düzenleyen kurumlar olma özelliklerini yitirmişlerdir.

Bir başka örnek olarak İslâm medeniyetindeki zekât ve vergi uygulamalarını vermek mümkündür. Yoksullukla ve gelir dağılımındaki adaletsizlikle mücadele anlamında İslâmi normların ortaya koyduğu en güçlü mekanizma olan zekât kurumu sadece Hz. Peygamber ve dört halife döneminde zorunlu olarak devlet tarafından toplanarak ilgili yerlere dağıtılmıştır. Sonraki aşamalarda birçok neden ileri sürülerek devletin vergi toplaması gerektiği, zekâtın gönüllü olarak isteyen istediği şekilde tasarruf etmesi gereken bir kurum olduğu şeklinde yorumlanmış ve uygulanmıştır. Böylece zekât esasında resmî bir kurum iken gayri resmî bir kurum haline dönüşmüştür.

Burada özetle ifade edilmeye çalışılan husus, Müslüman toplumlarda ortaya çıkan bazı pozitif kurumların zaman içerisinde çeşitli nedenlerden ötürü normatif normlardan sapma göstermiş olabileceği hususudur. Bu durumu büyük Selçuklu veziri Nizâmül-Mülk de tespit etmiş olacak ki meşhur **Siyasetnamesinde** şöyle demektedir: **“İyi meliklerin koydukları kanun ve müesseseler korunsun kötü sünnet ve bidatler kaldırılsın.”** (Nizâmü'l-Mülk, 2016: 188). Bu kapsamda, problemin kökeninde İslâm'ın öngördüğü kurumlardan ziyade bu kurumların sahada uygulamalarının ve uygulayıcılarının olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

Bu konu ile ilgili ifade edilmesi gereken bir başka husus da daha önce ifade edilen sosyal entropi yasasının İslâm medeniyetinin kurumları için de geçerlilik arz etmiş olabileceğidir. Normatiften uzaklaşmanın başladığı zamanlarda yeniden asıl olana dönme çabaları çoğu kez başarısızlıkla sonuçlanmakta ve süreç birbirini besleyen kısır bir döngü haline dönüşmektedir. Kâtip Çelebi'nin **Düsturü'l Amel li Islâhi'l-halel (Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar)** isimli risalesi Osmanlı'nın 17. yüzyılda asıl olana

dönme çabalarının bir yansımasıdır. İbn Haldûncu bir bakış açısıyla kaleme alınan bu risalede dönemin Osmanlısındaki problemler tespit edilerek bu problemlere çözümler önerilmekte ve bahse konu tedbirlerin devletin ömrünü uzatılabileceği savunulmaktadır (Gökyay, 1994). Buradaki temel bakış açısı tıpkı evrende ayın, güneşin, dünyanın ve diğer gezegenlerin döngüleri; doğadaki değişim ve dönüşümlerin Sünnetullah kanunları çerçevesinde cereyan etmesi gibi devletler ve kurumlar özelinde de sosyal entropi yasasının geçerli olduğu şeklindedir.

Burada özellikle Osmanlı'nın geri kalma tezi ile ilgili olarak, daha önce de değinildiği gibi, Osmanlı'nın Batı uygarlığının yükseliş sürecinde Batı'nın kurumları karşısındaki tutumunun esasında bilinçli bir tutum olduğunu ve kapitalizmin kurumlarını benimsememe noktasında bir tercih yaptığının da altının çizilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Geline nokta Batı'nın kurumlarının gelir ve servet dağılımı noktasında yarattığı tahribat ve günümüzdeki çözüm arayışları göz önüne alınınca Osmanlı'nın bu bilinçli tavrının çok da anlamsız bir tutum olmadığı ileri sürülebilir. Alatl (2019) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Şu anda dünyaya Osmanlı medeniyeti hâkim olsaydı durum bu halden kesinlikle daha iyi olurdu. Bu kadar insan ölmezdi, bu kadar insan aç kalmazdı, bu kadar insan yollarda telef olmazdı; ozon tabakası delinmiş olmazdı, bu dünya taşlaşmak riskiyle karşı karşıya kalmazdı.”

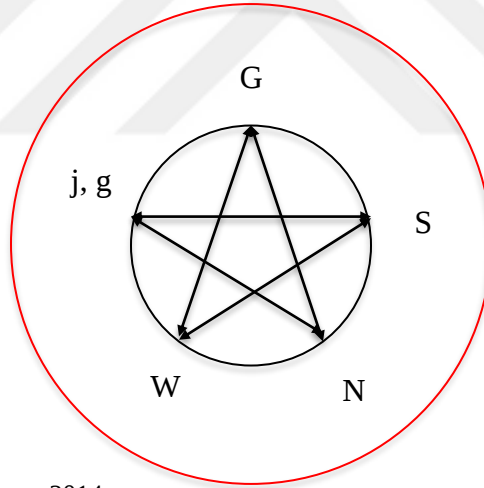
Özetle, İslâm'ın öngördüğü iktisadi kurumlar, diğer tüm kurumsal yapılar gibi, tanım gereği, toplumsal faydayı ve felâhı ön planda tutan kapsayıcı kurumlardır. Ancak tüm sistemlerde olduğu gibi İslâm'ın öngördüğü normatif kurumların uygulamaya yansıması esnasında da yer yer normatif olandan uzaklaşmaların olması da beklenebilecek bir durumdur. Ancak İslâm medeniyet tarihi incelendiğinde bu tür uzaklaşmalar durumunda normatif olana dönme faaliyetlerinin olması İslâm'ın öngördüğü normatif kurumların “**nirengi noktası**” olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir. Bu nedenle günümüzde İslâm medeniyeti ile Batı arasında ortaya çıktığı öne sürülen kalkınma farkının temel nedeninin özellikle 19. yüzyıl ile birlikte hâkim doktrin ve öngördüğü kurumlarda meydana gelen değişme ve bu hâkim doktrinin ve kurumlarının İslâm medeniyet doktrini ve kurumları ile bağdaşmaması olduğunun öne sürülebileceği görüşündeyiz.

3.9. İktisadi Kurumlar ve Değişim

Bu bölümde başlıkta yer alan soruya yanıt aramak gayesi ile birisi oldukça eski olmakla birlikte kurumsal değişim konusunu sistematik olarak ele aldığı için zamanının ötesine geçmiş bir çalışma olan İbn Haldûn’un “**Mukaddime**” isimli eseri, diğer ikisi güncel kaynaklar olmak üzere (Weel B. Halaq, “**İmkânsız Devlet**”; M. Umer Chapra, “**İktisadın Geleceği**”) üç çalışmaya başvuracağız.

Kurumsal dönüşümün/değişimin mümkün olup olmadığı hususuna ilişkin bir analizde başvurulabilecek en önemli kaynaklardan biri İbn Haldûn’un Mukaddime isimli eseridir. Chapra (2019), Haldûn’un ortaya koyduğu görüşleri “**Çok Disiplinli Dinamik Model**” başlığı altında ele almış ve aşağıdaki şemayı oluşturmuştur.

Şekil 3.5: Çok Disiplinli Dinamik Model

Kaynak: İbn Haldûn, 2017; Chapra, 2014

Yukarıdaki şemada **G**: Devlet; **S**: İslâm hukuku; **N**: İnsanlar; **W**: Servet veya mal; **j**: Adalet ve **g**: Kalkınma hızı olarak tanımlanmaktadır. Şekil 3.5’teki en dıştaki (kırmızı çizgi) çember ise sistemin kalkınmasını gerçekleştirerek ulaşacağı bir sonraki refah seviyesini temsil etmektedir. Modeldeki bu temel sosyoekonomik değişkenlerin hepsi birbirleri ile sürekli olarak etkileşim içerisindedir ve dolayısıyla birbirlerine bağımlı değişkenlerdir. Bu nedenle bir sistemin, bir medeniyetin veya bir devletin bir bütün olarak kalkınabilmesi için siyasi, içtimaî, ahlâki ve iktisadi unsurların zincirleme bir tepkimeye girmesi gerekmektedir. Değişkenlerin birinde olumlu veya olumsuz yönde

meydana gelecek değişime diğer değişkenlerin ayak uydurması sistemin kalkınması veya çöküşü ile sonuçlanacaktır. şayet sistemdeki bu değişkenlerden birinde meydana gelecek değişikliğe diğer değişkenler tepki göstermez ise bu unsurdaki değişiklik diğerlerine yansımayacak ve söz konusu değişken zamanla yeniden şekillenerek sistemdeki ana eğilimle uyumlu hale gelecektir (Chapra, 2019: 175).

Peki burada yukardaki sistemde yer alan değişkenlerden bir tanesinde tetikleyici nitelikte bir değişim nasıl ortaya çıkacaktır? Bu sorunun cevabının tarihte olduğunu ifade edebiliriz. Zira medeniyetlerin yükselişi ve düşüşünün tarihi süreçleri dikkatli bir şekilde analiz edildiğinde iki temel dinamik karşımıza çıkmaktadır: İç dinamikler ve dış dinamikler. Yani, kurumsal değişimin içsel veya dışsal olarak gerçekleşecek kuvvetli bir şoka ihtiyaç duymaktadır. Hattı zatinde dışsal şoklar da temelde içsel şoklara neden olarak sistemsel değişikliklere neden olacağından burada esas unsurun çok olduğunu belirtelim. Elbette bu şokun sistemi değiştirecek nitelikte bir tetikleme etkisine neden olabilmesi için toplumun geniş kesimlerince içselleştirilmesi gereği de altı çizilmesi gereken diğer bir konudur. Dolayısıyla kurumsallaşma süreci bireyin ve dolayısıyla toplumun içselleştirme mekanizmasını harekete geçirme sürecidir ve kurumun birey üzerindeki etkisi ne denli şiddetli olursa kurumsallaşma sürecinin de o denli hızlı ve sağlam temeleler üzerinde inşa edilebileceğini ifade edebiliriz. Örneğın İslâm medeniyetinin yükselişi insanlığın bataklık içerisinde yüzdüğü bir dönemde Hz. Peygamberin ortaya çıkarak İslâm'ı tebliğ etmesiyle başlamış ve hızlı bir şekilde yayılabilmiştir. Zira İslâm, zayıf, yoksul ve mazlumların hakkını hukukunu koruyan; adalet sisteminin toplumun zengin fakir her kesimi için eşit bir şekilde uygulandığı bir kurumlar manzumesi getirmişti ve bu kurumların ortaya koyduğu pozitif dışsallıklar İslâm'ın bu denli hızlı bir şekilde kabul görerek yayılmasına neden oldu.

Ancak Halaq'ın (2019) 2013 yılında kaleme aldığı **“İmkânsız Devlet”** isimli kitabında ifade ettiği üzere söz konusu değişim hiç de kolay değildir. Hallaq, 19. yüzyıla kadar İslâm'ın ahlâki yarası olan şeriat'ın hem toplumu hem de yönetimi düzenleyen en üst ahlâki ve yasal kuvvet olduğunu ifade ettikten sonra 19. yüzyıldan sonra Batı etkisiyle başlayan yozlaşma ile ortaya çıkan paradigma çerçevesinde günümüzde İslâmi normlara göre işleyen kurumların teşkil edilmesinin, teşkil edilse bile uygulama alanı bularak sürdürülebilir olmasının imkânsız olduğunu ifade etmektedir (s. 14). Nitekim, Hallaq'a

göre, günümüz İslâm dünyasının siyasi, hukuki, kültürel ve iktisadi alanlardaki açmazlarının en önemli nedeni İslâm dünyasının ahlâki ve kültürel arka planı ile modern dünyanın kendilerine dayattığı ve kendilerinin de yaşamak zorunda kaldıkları ahlâki değerler arasındaki uyumsuzluktur (s. 26). Dolayısıyla, Batı normlarının etkisiyle dizayn edilmiş modern devletin argümanları, tanımları ile başka bir devlet modeli veya kurumsal yapı tesis edilemez. Bu nedenle kurumsal yapıların dayanağı olan paradigmanın değişmesi gerekmektedir. (s.14).

Hallaq'a göre paradigma değişiminin en önemli aktörlerinden biri tıpkı yıkım sürecinde olduğu gibi yine devlet olmalıdır. Bu kapsamda, söz konusu paradigma değişimi sürecinde İslâm dünyasının tarihi hermenötik bir yaklaşımla iyi tahlil edilmeli ve sorgulamalı ve geçmişteki kurumlardan yararlanılmalıdır. Zira İslâmi gelenek İslâm tarihindeki pragmatik inanışlar ve pratikler halinde ortaya çıkan sosyolojik, antropolojik, yasal ve iktisadi fenomenlerle felsefi-teorik olanı bir araya getiren bir terkiptir (s. 31). Dolayısıyla burada izlenecek metodolojinin bir anlamda Batının Rönesans, aydınlanma ve liberal düşünceden hareketle bir sistem oluşturması sürecinde izlediği metodoloji şeklinde olması gerektiği ifade edilebilir (s. 41). Bilindiği üzere batının hukuk, iktisat, özgürlük, adalet gibi alanlarda entelektüellerinin tarafından belirlenen moderniteye ilişkin söylemleri ve kurumları oldukça kuvvetli ve hegomonik idi (s. 107).

Son olarak yazar bahse konu paradigma değişiminin merkezine İslâm ahlâkının yerleştirilerek topluma İslâmi etik değerlerin yeniden kazandırılması gerektiğini bunun için de devletin toplumun kültürüne nüfuz edebilecek kurumları tesis etmesi gerektiğini ifade etmektedir. İslâm hukuku, ahlâki olanın bir aracı olduğu için, İslâm hukuku bizatihi kendisi kapsayıcıdır, etik ve ahlâkidir. Dolayısıyla İslâm hukukuna dayanılarak Makasid-ı Şeria çerçevesinde ortaya konan beş temel direktif kapsamında oluşturulacak kurumlar da teorik olarak ahlâki ve etik olacaktır (Hallaq, 2019: 42;73; 247).

Chapra (2019) ise kurumların değişimi sürecinde devletin rolünün düzenleyici ve denetleyici konumda kalması gerektiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca kurumsal dönüşüm için şûra kavramının ön plana çıkartılması toplumu etkileyecek düzenlemelerin ve kararların elitist bir grup tarafından değil de toplumun iç dinamikleri ile uyumlu olacak şekilde toplumsal konsensüs ile alınması gerektiğini öne sürmektedir. İlave olarak

Chapra, İbni Haldûn'un “geçmişim geleceğe suyun suya benzediğinden daha çok benzediği” şeklindeki ifadesine referansla tarihi süreçte İslâm medeniyetinin görece gerilemesinin nedenleri iyi bir şekilde tahlil edilmesi gerektiğini ve bu çerçevede yöneticilerinin sorunlulukları, yönetimle halk arasındaki ilişkinin akamete uğramaması, siyasi otoritenin kendi dünya görüşünü dayatmaması ve toplum dinamiklerinin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır (Chapra, 2019).

Yukarıda Haldûn, Hallaq ve Chapra tarafından ortaya konulan görüşler çerçevesinde iktisadi yapıda kurumsal değişimin zor ve meşakkatli olmakla birlikte mümkün olduğunu tarihi süreçlerdeki kurumsal değişimlere bakarak söyleyebiliriz. Bu tezimize, tarihi süreçte İktisat teorileri ve politikalarındaki değişimler bile başlı başına örnek teşkil etmektedir. Toprağın temel üretim faktörü olarak görüldüğü fizyokratlardan, dış ticaret fazlası vermenin temel iktisat politikası olduğu merkantilizme; devletin ekonomiye müdahale etmesinin zorunluluk olduğunu ifade eden Keynesyen ekonomi anlayışından, piyasada görünmez elin hüküm sürmesine izin verilmesi ve dolayısıyla piyasaya müdahale edilmemesini savunan liberal ve neo-liberal iktisadi yaklaşımlara geçişler hep bu tür değişimlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu değişime İslâm dünyasından örnek vermek gerekirse, Kur'an'ın ilk indirildiği dönemde Müslümanların içerisinde bulunduğu iktisadi yapının ve bu yapının kurumlarının İslâm'ın vazettiği normlar çerçevesinde dönüştürülmesi (İslâmileştirilmesi), yasaklanması, ihdas edilmesi ve hatta günümüze geldiğimizde asrı saadet döneminde ihdas edilen iktisadi kurumların başkalaşım geçirmiş olduğu gibi hususlar verilebilir.

Bu çerçevede şu sorular gündeme gelmektedir: Bu kurumsal değişim/dönüşüm nasıl gerçekleşecektir? İbn Haldûn'un ortaya koyduğu değişkenlerden hangisi/hangileri tetikleyici bir rol üstlenecektir? veya bu değişken nasıl harekete geçirilecektir? Kanaatimizce bu soruların hepsine doyurucu cevaplar üretmek başka bir kapsamlı çalışmanın konusu olmakla birlikte ilk soruya cevap niteliğinde şu âyet zikredilebilir: **“...Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez...”** (er-Ra'd 13/11). Dolayısıyla bu kapsamda ilk olarak İslâm dünyasının iç

muhasabesini yaparak hakiki anlamda rasyonel birey kimdir sorusuna⁴⁸ objektif olarak cevap vermesi ve bu doğrultuda dünya hayatını tanzim etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Öte yandan, kapitalizmin varsayımlarında literatürde gayri resmî kurumlar olarak sayılan din, vahiy, erdem, etik değerler ve sosyoloji gibi kavramlar temel referanslar arasında değildir. Modern iktisat teorisinin yaratıcı yıkım, kar maksimizasyonu, rasyonel birey ve fayda teoremlerine yakından bakıldığında zımni olarak güçlü olanın haklı olduğu şeklinde bir kabul ve varsayım olduğunu ve bu teoremlerde etik ilkelerin göz ardı edildiğini görülebilir. Denilebilir ki mevcut iktisadi sistemin kökenlerine gidildiğinde Kilise'nin keyfi uygulamaları sonucu bu tarz bir yaklaşımın ortaya konmuştur. Ancak din esasında bu yaklaşımın tam tersi olarak zayıf olanın korunması prensibi çerçevesini benimseyen bir kurumdur. Dolayısıyla ikinci olarak, iktisat ile evrensel nitelik taşıyan İslâmî ahlâkın yeniden bütünleştirilmesi gerekmektedir diyebiliriz. Zira iç denetim iki kaynaktan gelebilir. Bunlardan birincisi vicdan ikincisi uhrevî mükâfattır. Bunların ikisi de günümüzde artık insan ve toplum davranışlarını belirlemede gayri resmî kurumlardır. Ancak resmî kurumların nüfuz alanları sınırlıdır ve toplumsal refah sadece resmî kurumların ihdas edilmesi ile sağlanamaz. Yani evdeki musluktan akan suyun israf edilmemesini resmî kurumlarla sağlamak çok zordur.

Bu tartışma çerçevesinde son olarak ifade etmek istediğimiz husus kurumsal dönüşüm/değişim aşamalarının tarihin kırılma noktalarında olduğu gözlemidir. Bu kapsamda, geldiğimiz noktada dünya, gelir ve servet adaletsizliğinin hat safhaya çıktığı, yoksulluğun arttığı, üretim, tüketim ve bölüşümde dengesizliğin zirve yaptığı bir dönem içerisinde bulunmaktadır. Bu dengesizliğin doğası itibariyle sürdürülmesi mümkün değildir. Kapitalist sistem her ne kadar önceki yıllarda meydana gelen finans krizlerinin çeşitli yamalar yaparak bir şekilde üstesinden gelmiş ise de en son 2008 yılındaki finans krizinde en büyük yamayı yapmıştır ve bu yamalar artık bir daha tamir edilemez bir şekilde patlamak üzeredir. 2020 yılı dünya genelinde büyük hadiselerin yaşanması münasebetiyle tarihteki dönüm noktaları arasındaki yerini alacak gibi görülmektedir. Dolayısıyla bu tür zaman dilimleri değişimler dönüşümler için aynı zamanda bir fırsat da

⁴⁸ Gerçek anlamda rasyonel birey ortalamada 70-80 yıl olan dünya hayatı ve menfaati için çalışıp çabalayan mı yoksa sonsuz ahiret hayatını dikkate alarak dünyadaki yaşamını şekillendiren birey midir?

sunmaktadır. Buradan hareketle evrensel nitelikte olan ahlâki değerlerin ön plana çıkartılacağı gelir ve servet dağılımında adaleti tesis edici ilke ve kurumların bu dönemde tüm detayları ile tasarlanarak toplumsal beklentileri karşılayacak şekilde ihdas edilmesi durumunda başarılı olacağı düşünülmektedir.

İnsanoğlunun yaratıcısının koyduğu kaide ve kuralların hâkim olduğu bir iktisadi sistemi inşa etmesinin bir gereklilik değil zorunluluk olduğu daha net bir şekilde anlaşılacağı zamanlardan geçtiğimiz düşünülmektedir. Bu nedenle süregelen düzensizlikler zirve seviyesine ulaştığında iktisadi sistemin yeniden asgari müşterekler noktasında tesis edilmesi için bir konsensüs oluşacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla İslâm dünyasının kadim kültüründeki birikimleri de göz önünde bulundurarak bu aşamaya hazırlıklı girmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu bölümde, İslam dininin asli kaynaklarında yer alan temel iktisadi kurumlar ele alınarak bir tasnife tabi tutulmuş ve kurumsallaşma sürecinin dinamikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bölümde ayrıca İslam’da öngörülen bazı normatif iktisadi kurumların tarihi süreç içerisindeki geçirdiği evreye değinilerek özellikle 19. Yüzyıl ile başlayan değişim dönüşüm sürecine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde yapılan analizler çerçevesinde, İslam dininin öngördüğü iktisadi kurumların özellikle gelir ve servetin daha adil bir şekilde dağıtılmasını temin açısından kapsayıcı kurumlar olduğu ifade edilebilir.

Buradan hareketle aşağıdaki bölümde Kur’ân-ı Kerîm’in ısrarla üzerinde durduğu infak kurumu müstakil olarak ele alınarak bu Türkiye’de kurumun etkin ve şeffaf bir şekilde kurumsallaştırılması için bir somut bir model önerisi ortaya konacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İNFAKIN KURUMSALLAŞMASI İÇİN MODEL ÖNERİSİ

Bu bölümde, Türkiye’de İslâm iktisadı ve finansı alanındaki kurumsallaşma ihtiyacına genel olarak değinildikten sonra, hâlihazırda ülkemizde uygulama alanı bulan infak kurumunun gelir ve servet adaletsizliğinin giderilmesi için İslâm iktisadı prensipleri çerçevesinde daha kurumsal bir yapıya kavuşturulmasına yönelik olarak somut bir model önerisi ortaya konacaktır.

4.1. Türkiye’de İslâm İktisadi ve Finansı Alanında Kurumsallaşma İhtiyacı

Türkiye’de 2000’li yılların başından itibaren ivme kazanan İslâm iktisadı ve finansı alanında birçok düzenleme yapılmasına karşın halen yeterli seviyede bir kurumsallaşma olmadığı ifade edebilir. Bu kapsamda, ülkemizde katılım finans sektörü, zekât ve sadaka gibi infak kurumları ile toplumsal yardımlaşma kurumu olarak ifade edebileceğimiz imece gibi İslâm iktisadı ve finansının temel alanlarında halen bir kurumsallaşma açığı olduğu aşıkardır.

Özellikle yeni milenyum ile birlikte Malezya ve Endonezya gibi Müslüman ülkelerdeki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de İslâm iktisadı ve finansına ilişkin birçok girişim ve düzenleme hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemelerin büyük çoğunluğunun benzer ülke örneklerinde olduğu gibi katılım finans sektörü özelinde gerçekleştiği görülmektedir.

Katılım finans sektörünün her ne kadar 1400 yıllık kadim kökleri olsa da modern anlamda iktisat literatüründe gündeme gelmesi 1950’li yıllara dayanmaktadır. Ülkemizde ise bu çabalar 1980’li yıllarda başlamış olup, özellikle son yıllarda bu çabalar anlamında bir ivmelenme olduğu ifade edilebilir. Ancak tüm çabalara karşın Türkiye’de katılım

finans sisteminin toplam finans sistemi içerisindeki payı 2020 yılı sonu itibarıyla halen %6'lar civarında seyretmektedir (BDDK, 2020).

Türkiye katılım finans sektörünün potansiyelini kullanamamasının birçok nedeni vardır. Bu problemlerin bir kısmının arz yanlı, bir kısmının ise talep yanlı problemler olduğu ifade edilebilirse de söz konusu problemlerin ortak paydasının sektörün hala kurumsal bir yapıya kavuşamamasından kaynaklıdır. Nitekim katılım finans sektörünün lideri konumundaki Malezya gibi ülkelerin mevcut başarıları kapsamlı bir kurumsallaşma politikası izlemeleri ile izah edilmektedir (Razak ve Karim, 2008).

Modern anlamda kurumsallaşma süreci görece daha önce başlamış olan katılım finans sektörünün bile Türkiye'de hala ideal kurumsal yapıya kavuşmadığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, sermaye piyasaları ve tekâfül gibi katılım finansının diğer alanlarının kurumsallaşma anlamında daha da erken aşamada olduğu ileri sürülebilir. Bu anlamda, katılım finans sektörünün özellikle reel ekonomi ile doğrudan bağlantılı olan iş modelleri ile mevcut finansal sistemin oluşturduğu handikaplara çözüm getirecek daha adil, daha insani bir finansal sistem alternatifi olduğu hususu da göz önüne alınınca sektörün daha kurumsal bir yapıya kavuşmasının ne denli elzem olduğu anlaşılabacaktır.

Öte yandan, zekât ve sadaka kurumları ülkemizde gönüllü olarak uygulanan gayri resmî kurumlar olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kurumların yoksulluk ve gelir/servet dağılımındaki adaletsizlikle mücadeledeki güçlü rolü göz önüne alındığında kahir ekseriyeti Müslüman olan bir ülkenin bu kurumların bahse konu özelliklerinden makroekonomik anlamda yeterince faydalanamadığı söylenebilir.

İslâmi normlar çerçevesinde toplumsal refah düzeyinin artırılması için ülkemizde kurumsal yapıya kavuşturulması gereken bir diğer kurum ise imecedir. İmece kurumu kırsal alanlarda halen gayri resmî olarak uygulanan bir kurum olmakla birlikte yasal olarak da kooperatifçilik adı altında düzenlenmiş bir kurumdur. Ancak mevcut dünya örnekleri ile kıyaslandığında bu kurumun ülkemizde potansiyelinin oldukça altında bir uygulama alanı bulduğunu görmekteyiz. Bu kurumun daha işlevsel hale getirilmesinin yegâne yolunun ilgili düzenlemeleri ve kurumları toplumsal talepleri dikkate alacak şekilde daha kurumsal yapılar haline getirmek olacaktır.

Ülkemizde İslâm iktisadî finansı alanında hâlihazırda mevcut olan yapılar mevcut halleri ile kurumsallıktan uzak yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu yapılar için topyekûn bir kurumsallaşma gerektiği öngörülmektedir.

Konu bu açıdan ele alındığında Türkiye'deki İslâm ekonomisi ve finansı alanındaki kurumsallaşma sürecinin bütüncül bir yaklaşımla mı yoksa kademeli olarak, parçalı bir şekilde mi ele alınacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Benzer ülke örnekleri bütüncül yaklaşımın daha hızlı sonuç verdiği şeklinde olmakla birlikte ülkelerin öncelikleri, demografik ve sosyoekonomik yapıları bu tercihi belirleyecek etmenler olarak karşımızda durmaktadır. Bu kapsamda, ülkemizde en azından bu kurumsallaşma sürecini yönetecek ve bu sürece nezaret edecek bir kamu tüzel kişiliğinin ihdas edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Gerek Türkiye'de gerekse küresel ölçekte diğer birçok alanda olduğu gibi İslâm iktisadî ve finansı alanında da kurumsallaşma süreçlerinin günümüzdeki en önemli katalizatörü bilişim teknolojisindeki gelişmeler olacaktır. Bu çerçevede, finansal teknolojiler (fin-tek), blok zincir ve dağıtık veri teknolojisi, akıllı sözleşmeler gibi bahse konu kurumsallaşma veya modernizasyon sürecinin başat aktörleri olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda, çalışmamızın bundan sonraki bölümünde İslâm medeniyetinde resmî bir kurum olarak ortaya çıkan ancak zamanla gayri resmî bir kurum hüviyetine giren zekât kurumu ve halen yaygın bir şekilde gayri resmî bir kurum olarak kullanılan sadaka/fitre kurumlarının geliştirilen teknolojiler çerçevesinde, daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması ve özellikle gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlikle ve yoksullukla mücadelede etkin bir enstrüman olarak kullanılabilmesi için bir model önerisi ortaya konacaktır.

4.2. Türkiye'de İnfakın Kurumsallaşması

Ülkemizde yoksul sayısının azaltılarak gelir ve servet dağılımının daha adil bir yapıya kavuşması için zekât ve sadaka gibi infak kurumlarının mevcut rolünün üzerinde bir potansiyelinin olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, ilk olarak zekât kurumunun

daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması için benzer ülkelerde atılan adımlar ele alınacak ve Türkiye özelinde bir model önerisi ortaya konacaktır¹.

Günümüzde zekât kurumu ile ilgili algı çok değişmiştir. Bu çalışmadaki temel amaç zekâtın devlet eliyle zorunlu toplanmasından ziyade gönüllülük esasına dayanan bir sistemde devletin organizatör ve/veya düzenleyici rolü oynayarak özellikle zekât ve sadakanın toplanması ve dağıtımı hususunda daha kurumsal bir yapının teşkil edilmesidir. Böylece zekât ve sadaka gibi infakların hem toplanması hem de dağıtılması sürecinde daha adil, daha sürdürülebilir, daha güvenilir ve daha etkin bir yapı ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Kamunun elindeki enstrümanlar göz önüne alındığında bu kurumsallaşma sürecininin kamu eliyle yapılması toplumun kılcal damarlarına ulaşacak şekilde dizayn edilmesi anlamında önemlidir. Ancak, halihazırda özellikle vakıf, dernek gibi sivil toplum örgütlerinin zekât ve sadaka gibi infakları toplama ve dağıtım hususundaki kapasiteleri ve tecrübeleri dikkate alındığında bu sürece söz konusu STK'ların da akredite edilerek sürece dâhil edilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Zekâtın Türkiye’de daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması konusu son dönem İslâm ekonomisi ve finansı alanının revaçta olan konularından biridir. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan birinde Tuğ (1984) Türkiye’de Zekâtın Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) eli ile toplanabileceğini önermektedir (Tuğ, 1984, akt. Turan M., 2017: 106).

Zekâtın kurumsallaşması ile ilgili daha güncel çalışmalara baktığımızda ise, Özdemir (2013) vergi ile zekâtı kıyasladığı çalışmasında vergi mükellefi ile zekât mükellefi açısından mevcut durumda ortaya çıkmış olan adaletsizliğin giderilmesi için resmî nitelikte bir zekât fonunun kurulması gerektiğini ve zekât mükellefinin ödediği zekât miktarının vergiden istisna tutulması gerektiğini ifade etmektedir.

Orman (2017) ideal zekât kurumu kavramının zaman ve mekân kavramını dışarıda bıraktığı için, geçmişte birçok uygulamada olduğu gibi, günümüz itibarıyla da ideal bir zekât kurumu modelini uygulamanın mümkün olmadığını, dolayısıyla zekât kurumunun

¹ Çalışmamızın önceki bölümlerinde ifade edildiği üzere İslam dininde zekât kurumu zaten çerçevesi net bir şekildi çizilmiş bir kurumdur. Dolayısıyla “zekâtın kurumsallaşması” ifadesi literatürdeki çalışmalarda zekât kurumunun daha organizasyonel bir yapıya kavuşturulması ve toplama ve dağıtım faaliyetlerinin bir kurum vasıtasıyla yapılması anlamında kullanılmaktadır.

temel şartlarını yerine getirebilecek işlevsel ve sürdürülebilir bir model üzerinde kafa yormanın maslahat ve ihtiyaç açısından faydasına vurgu yapmaktadır. Orman, geçmiş dönemlerde de tek bir zekât kurumu modeli olmadığı gerçeğinden hareketle toplumsal değişim ve dönüşümlere uyum sağlayabilecek ve aynı zamanda toplumun ihtiyaçlarını da karşılayabilecek yani zamanın ruhunu yakalayabilecek, dinamik bir zekât kurum olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, zekâtın bir kurum vasıtasıyla mı yoksa bireysel olarak mı îfâ edilmesi gerektiği hususuna, bu iki durumun birbirine alternatif olması yerine, birbirini tamamladığı bir yapının daha etkin olacağı ifade edilmektedir. Zira yerine göre zekât faaliyetinin kurumlar vasıtasıyla îfâsı etkin olabilirken, yerine göre de bireysel îfâ etkin olabilmektedir.

Kayapınar (2017) zekât kurumunun DİB uhdesinde, zekât ödemelerinin bireylerin tercihlerine bırakıldığı, harcamada nispi olarak yerellik ilkesinin benimsendiği, zekât dağıtımının Kur'an'da ifade edilen yerlere yapıldığı, zekât miktarının vergiden muaf olduğu, şeffaf ve denetlenebilir bir yapıda olması gerektiğini ifade etmektedir.

Turan (2017), dünya genelinde birçok ülkedeki zekât uygulamalarını inceleyerek Türkiye için oluşturulacak modelin genel çerçevesini çizen önerilerde bulunmuştur. Turan, zekât gibi yardımlaşma kurumlarının kurumsallaşarak bir politika aracı haline gelmesinin bireylerin inisiyatiflerine bırakılarak çözülebilecek bir husus olmadığını, İbn Haldûn'a referansla, ifade ettikten sonra kamu otoritesinin bu konuda inisiyatif alması gerektiğini ifade etmektedir. Turan, Türkiye özelinde diğer ülke uygulamaları ve ülkedeki kurumsal yapı dikkate alınarak hazırlanacak bir yönetmelik ile gönüllülük esasına dayanan ve tanıtımı çok iyi yapılan bir model ile kurumsallaşma hususunda ilk adımın atılabileceğini öne sürmektedir.

Türkiye'de zekâtın kurumsallaşması ile ilgili olarak biraz önce genel hatları ile değindiğimiz ve/veya burada yer vermediğimiz diğer ilgili çalışmalarda söz konusu kurumsallaşma genel hatları ile çizilerek temel ilkeler ekseninde ele alınmış; fakat somut bir model önerisi yapılmamıştır. Bu çalışmada ise, aşağıda detaylı bir şekilde görüleceği üzere zekât ve sadaka kurumlarının resmî kurumlar haline getirilmesi için somut bir model önerisi ve yol haritası ortaya konularak söz konusu model önerisinin özellikle gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

4.3. Örnek Ülke İncelemeleri

İnfakın daha kurumsal bir yapıya kavuşturulması ile ilgili olarak Türkiye için yapılacak model önerisinden önce bazı ülkelerde bu konuda, özellikle de zekât konusunda yapılan çalışmalara ve mevcut duruma bir göz atmakta fayda olabileceği değerlendirilmektedir.

Şekil 4.1: Müslüman Nüfusun Yoğun Olduğu Ülkelerde Zekât Uygulamalar

Zorunlu	Gönüllü	Gönüllü/Zorunlu	Kamusal Sistem Yok
• Libya, Pakistan, Sudi Arabistan, Sudan, Yemen	• Bahreyn, Mısır, Endonezya, İran, Ürdün, Lübnan, BAE, Malezya	• Kuveyt, Nijerya	• Afganistan, Cezayir, Azarbeycan, Burkina Faso, Cad, Irak, Kazakistan, Mali, Moritanya, Fas, Nijer, Umman, Somali, Suriye, Türkiye, Tacikistan, Tunus, Gambiya, Turkmenistan, Özbekistan

Kaynak: Powell, 2009; Turan, 2017

Şekil 4.1'den görülebileceği üzere, Müslüman ülkelerde zekâtın toplanması ve dağıtılması hususunda dört farklı uygulamanın olduğu anlaşılmaktadır. Libya, Pakistan ve Sudan gibi ülkelerde zekât zorunlu olarak kamu erki eliyle toplanırken, Bahreyn ve Mısır gibi ülkelerde kamu eliyle toplanmakla birlikte zorunluluk söz konusu değildir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir grup ülkede ise zekâtın toplanıp dağıtılması hususunda herhangi bir kamusal sistem bulunmamaktadır.

4.3.1. Malezya

Federal bir devlet olan Malezya her birinin kendi anayasası olan 13 eyaletten oluşmaktadır. Bu nedenle 1991 yılına kadar zekât toplama ve dağıtım hususunda da eyaletler arasında farklı uygulamalar mevcuttu. Zekât² konusunda her bir eyaletin ve federal bölgenin dini kurulları yetkili olduğundan zekât uygulamaları daha ziyade yerel

² Malezya'da mevcut durumda Zekât nisap miktarı 85 gr altın olarak kabul edilmekte olup, vergi mevzuatı uyarınca verilen zekât miktarı vergiden muaf tutulmaktadır (Turan, 2017).

nitelikteydi. Ancak 1991 yılında “**Federal Bölge İslâm Din Konseyi**” uhdesinde “Zekât Toplama Birimi” ihdas edilerek eyaletlerdeki Zekât toplama kurumları özelleştirilmeye başlandı. Bu kapsamda ilk olarak **Persekutuan** eyaletindeki “**Pusat Puntugan Zâkat**” isimli zekât toplama birimi, daha sonraki yıllarda ise diğer birçok eyaletteki zekât toplama birimleri özelleştirilmiştir.

Esas itibariyle özel şirket niteliğindeki bu kurumlar ülke genelinde zekât toplama faaliyetlerini yerine getirmektedir. Söz konusu şirketlerin modern anlamda bilişim teknolojilerini de kullanması nedeniyle bu alanda ilk örnekler oldukları ifade edilebilir. Şirketler tamamen ticari prensipler çerçevesinde hareket etmektedir. Bu şirketler vasıtası ile toplanan zekât miktarının tamamı Malezya Hazinesine aktarıldıktan sonra toplanan miktarın 1/8’i “**amil**” sıfatı ile bu özel şirket statüsündeki kurumlara devredilmektedir (Turan M., 2017: 80-81).

Malezya, yukarıda ifade edildiği üzere, 1991 yılından sonra zekâtın toplanmasını birçok eyalette özel şirketlere tevdi etmiş olsa da halen üç türlü yapı bulunmaktadır. Bunlar: Tam kamusal, yarı kamusal ve özel model olarak isimlendirilebilir. Tam kamusal model, hâlihazırda 6 eyalette uygulanmakta olup bu eyaletlerde zekât toplama görevi tamamen kamu uhdesindedir. Yarı kamusal model ise, federal eyalet dâhil toplam dört eyalette uygulanmakta olup, zekât toplama işi özel şirketlere tevdi edilmiştir. Zekâtı toplayan özel şirketler kendi masraf ve hizmet bedellerini düştükten sonra kalan kısmı Malezya Hazinesine aktarmaktadır. Özel modelde ise, zekât yönetimi tamamen özel şirketlere tevdi edilmiş olup hâlihazırda dört eyalette uygulanmaktadır. Bu modelde zekât dağıtım işinin de bu şirketler vasıtasıyla yapıldığını, ancak devletin denetimi altında olduğu hususunu vurgulamak gerekir. Bu modellerin verimliliğine ilişkin yapılan çalışmalar özel model ile toplanan zekât oranlarının diğer iki sisteme göre yüksel olduğunu ortaya koymaktadır. Etkinlik açısından ikinci sırada yarı kamusal model gelmektedir (Aydın ve Odabaş, 2018: 158-165).

Malezya’da zekâtın toplanmasına ilişkin bu yapının teşkil edilmesinden sonra gerek halkın zekât konusundaki hassasiyetindeki artış gerekse zekât toplama faaliyetinden sorumlu kuruluşların izlediği pazarlama stratejisi nedeni ile toplanan zekât miktarında önemli bir artış olmuştur. 2006 yılında yaklaşık olarak 670 milyon Ringit olan toplam

zekât miktarı 2015 yılı itibariyle 2,5 kattan fazla artarak 2,4 milyar Ringit seviyesine çıkmıştır. Toplanan bu zekâtın yaklaşık %70 'i çalışanların gelirlerinden elde edilirken, %16'sı tacirlerden, %7'si gayrimenkul gelirlerinde ve %6'sı ise servet üzerinden alınan zekâttan oluşmaktadır (Yalçın İ., 2016: 249).

Benzer şekilde, toplanan zekâtın dağıtılma oranının da 1991 yılı sonrası eyaletler özelinde yavaş yavaş uygulamaya geçen yeni sistemle birlikte arttığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenleri olarak; zekât toplanmasının kurumsallaşması, bilişim sistemlerinin devreye alınması, amil (zekât toplama görevlisi) konsepti, müşteri odaklı iş kültürünün oluşturulması ve süreçlerin şeffaf hale getirilmesi gibi etmenler sayılabilir (Alias, 2017: 452-456). Bu kapsamda, zekât toplama ve dağıtma süreçlerinin şeffaflığı ile ilgili olarak toplanan zekât miktarı ve harcama yerlerine ilişkin her yıl detaylı yıllık raporlar yayımlanması örnek olarak verilebilir (Migdad, 2019: 43).

Son olarak, Malezya'nın son dönem zekât toplama performansındaki artışın en önemli unsurlardan birisinin bilişim teknolojilerinin zekât toplama ve dağıtım sürecinde etkin bir şekilde kullanılması olduğu belirtilmelidir. Bilişim teknolojilerinin kullanıcı dostu bir şekilde dizayn edilmesi ve teknolojiye göre sürekli güncellenmesi kullanıcılar açısından pratik faydalar sağlamaktadır.

4.3.2. Endonezya

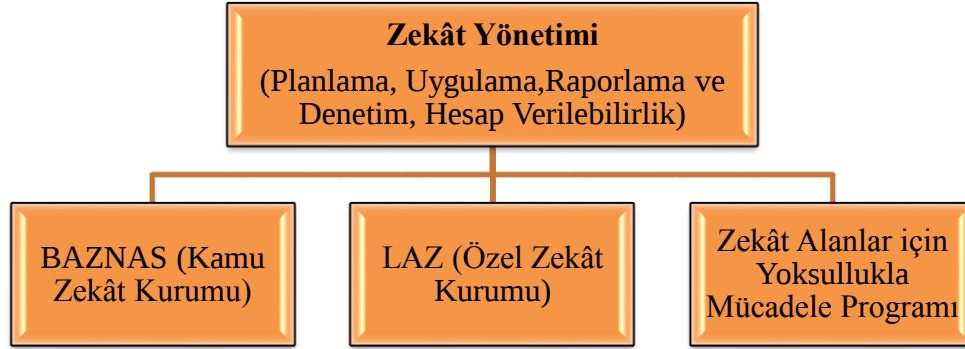
Endonezya hâlihazırda dünyada en çok Müslüman nüfusun yaşadığı ülkedir. Endonezya'da zekât ile ilgili ilk yasal düzenleme 1978 yılında yapılmış olup nispeten yerel nitelikte idi. Daha sonra 1999 yılında ulusal nitelikli **“Zekât Kanunu”** (Kanun no: 38) yasalaşmıştır. Bu kanuna göre zekât kurumları kamu destekli zekât toplama kurumları ve özel zekât toplama kurumları olarak düzenlenmiştir. Bu kanun, zekâtın toplanması ile ilgili kurumsal yapıları düzenlemektedir. Zira Endonezya'da zekât verme gönüllülük esasına dayanmaktadır. Daha sonraki yıllarda zekât toplama kurumlarındaki artış nedeniyle tüm bu kurumların üzerinde bir üst kamu otoritesi tesis etmek amacıyla 2011 yılında **“23 Numaralı Zekât Yönetim Kanunu”** çıkartılmıştır. Bu kanun ile zekât kurumları iki kategoriye ayrılmıştır: **“Kamu Zekât Kurumu (BAZNAS)”** ve **“Özel Zekât Kurumları (LAZ)”**. Ancak bu yapıda kamu otoritesi olan BAZNAS zekâtle ilgili

tüm süreçlerin yönetimi ve koordinasyonu konusunda bölgesel ve ulusal ölçekte özel zekât kurumlarının koordine edilmesi de dahil tek yetkili otoritedir. Dolayısıyla bu yeni yapı ile zekât kurumu daha merkezi hale getirilmiştir.

Ancak zekât toplama işleminde kamunun tek yetkili olarak düzenlendiği bu kanun için bazı eleştiriler dile getirilmektedir ve zekât toplama ve dağıtma işini kamu ve özel sektör kurumlarının birlikte yapmasına olanak verecek şekilde yeniden ele alınması gerektiği yönünde öneriler ortaya konmaktadır. Zira ilgili kanundan sonraki dönemlerde bazı özel nitelikli yapılar zekât toplamaya devam etmiş olsa da kamunun bu konuda yetersiz kalması nedeni ile toplanan toplam zekât miktarında azalma olduğu ifade edilmektedir (Saidurrahman, 2013: 379).

Endonezya için yapılan akademik çalışmalar, Endonezya zekât potansiyelinin 2016 yılı itibariyle 32 milyar ABD doları olduğuna işaret etmektedir. Bu rakam, Endonezya GSYH'nin %3,4'üne karşılık gelmektedir. Ancak BAZNAS verilerine göre aynı yıl Endonezya'da toplanan zekât miktarı 270 milyon ABD doları seviyesinde olup potansiyelin %1'inden daha azdır. Bu rakamın yaklaşık yarısı kamu otoritesi tarafından toplanırken kalan yarısı da özel sektör kurumlarınca toplanmıştır. Ancak son beş yıllık dönemde toplanan zekât miktarının ortalama büyümesinin de %20 civarında olduğunu ifade etmek gerekir. Ayrıca bu rakamlar resmi olarak kamu ve özel sektör eliyle toplanan zekât miktarını ifade etmekte olup bunların haricinde resmi istatistiklere geçmeyen bir zekât miktarının da olduğu bilinmektedir (Noor ve Pickup, 2017). Yapılan araştırmalar Endonezya'da toplumun yaklaşık %73'ünün zekât verme alışkanlıkları konusunda halen resmî olmayan kurumları kullandıklarını göstermektedir. Bu durumun temel nedenleri olarak ise erişim, şeffaflık, uygunluk, çevre şartları ve tatmin olarak ifade edilmektedir (Jaelani, 2015: 11).

Şekil 4. 2: Endonezya Zekât Yönetim Ekosistemi

Kaynak: Jaelani, 2015

Endonezya’da diğer birçok ülke uygulamalarında olduğu gibi zekât yönetimi konusunda dijitalleşme olgusunun getirdiği yeniliklere ayak uydurmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda, ülkede halihazırda üç adet dijital zekât platformu bulunmaktadır. Hatta bu platformlar kitle fonlaması platformları ile iş birliğine giderek toplanan zekâtın kitle fonlamasında da kullanılabilmesine olanak sağlanmaktadır. Buna ilave olarak, söz konusu platformlar **QR** kodu uygulamaları ile zekât ödemelerinin nakitsiz olarak gerçekleştirilmesini de mümkün kılmaktadır. Toplanan zekât ATM’lerden doğrudan emtia olarak da dağıtılabilir. Bu kapsamda, ülkenin belirli yerlerinde kurulan pirinç ATM’leri bu hizmeti sunmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, yapay zekâ teknolojisinin zekât toplama ve dağıtımında kullanılabilmesi için çeşitli girişimler de vardır. Bu uygulamalar sayesinde zekât verenler ile zekât ihtiyacı içerisinde olanlar online platformlar vasıtasıyla bir araya gelebilmektedir. Böylece zekât ihtiyacı olan bireylerin ihtiyaçları analiz edilebilmektedir. Endonezya, Birleşmiş Milletler’in “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” nin gerçekleştirilmesi çerçevesinde ülkedeki zekât potansiyelinin yoksullukla mücadele kapsamında kullanılarak potansiyelin artırılması hususunda UNDP ile 2017 yılında bir memorandum imzalamıştır. Tüm bu çabalar neticesinde BAZNAS tarafından açıklanan verilere göre, Endonezya’da 2018 yılında toplanan toplam resmî zekât ve sadaka miktarı 425 milyon ABD doları seviyesine çıkmıştır. Bu rakamın yaklaşık %45’i bireysel zekât ödemelerinden kaynaklanırken %18’i Ramazan fitresi, %26’sı bireysel infak, %5’i kurumsal zekât ödemeleridir.

Toplanan bu zekât ve sadakaların dağıtım yerlerine baktığımızda ise tamamının Kur’an’da sayılan kesimler olmak üzere büyük çoğunluğunun yoksullukla mücadele

kapsamında fakirlere dağıtıldığını görmekteyiz. (%70'i fakirlere, %10'u zekât amillerine, %2 si İslâm'ın tebliği için, %16'sı Allah yolunda (**fi sebilillah**) harcanmıştır. Kalan kısım ise yolda kalmışlara ve karz-ı hasen olarak kullanılmıştır. BAZNAS tarafından yapılan projeksiyonlara göre, 2018 yılında bir önceki yıla göre %30'luk bir büyüme kaydeden toplam zekât/sadaka fonunun önümüzdeki dönemde de benzer eğilimini devam ettireceği öngörülmektedir (Center of Strategic Studies – BAZNAS, 2019).

Endonezya, 2019-2024 “İslâm İktisadı Mastır Planı” nda zekât ekosisteminin geliştirilmesi ve özellikle zekât konusundaki farkındalığı artırılarak dijital teknolojilerin zekât toplanması ve dağıtımında arttırılması için bir dizi eylem planı belirlemiştir (Indonesian Ministry of National Development Planning, 2018).

4.3.3. Pakistan

Pakistan, dünya üzerinde Müslüman nüfusun yoğun olarak bulunduğu ülkelerden biridir. 2018 yılı rakamlarına göre ülke nüfusu yaklaşık 212 milyon olup bunun %96'sını Müslüman nüfus oluşturmaktadır.

Pakistan'da zekâtın devlet eli ile toplanması ve dağıtılmasına ilişkin tartışmalar 1947 yılına kadar gitse de 1980 yılına kadar bu konuda çeşitli siyasi nedenlerden dolayı bir ilerleme kaydedilememiştir. 1980 yılında ise zekât ve öşrün toplanması, dağıtılması ve yönetim süreçlerini içeren yasa kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Söz konusu yasaya göre, zekâtın toplanması federal hükümetin yetkisi dâhilindedir. Bu yasa zekâta tabi gelir kalemlerini belirlemiş olup bunlar 11 tanedir. Söz konusu kalemler incelendiğinde banka tasarruf hesapları, devlet tahvilleri, maaşlar ve tasarruf sandıklarındaki fonlar gibi genel itibariyle finansal varlıklara yönelik olduğu görülmektedir. Bu varlıklar için zekât hesaplama dönemi olarak Ramazan ayının birinci günü belirlenmiş olup, finansal kurumlar tarafından toplanan bu zekâtlar **Pakistan Merkez Bankası (State Bank of Pakistan)** nezdinde bulunan ulusal zekât fonu hesabına transfer edilmektedir. Ancak uygulamada zekât ödeme tarihinin yaklaştığı zamanlarda hesaplardaki fonların çekildiği gözlenmektedir. Öte yandan, 1999 yılında Pakistan Anayasası aldığı karara göre, zekât vermek gönüllü bir faaliyet haline gelmiştir. Ayrıca,

zekâtın toplanması ve dağıtılması anlamında Pakistan’da STK’ların da aktif olarak rol aldıkları bilinmektedir. 1980 yılında çıkartılan yasada öşür toplanmasına ilişkin mevzuatın fiili olarak 1994 yılından bu yana uygulanmadığı bilinmektedir.

Pakistan’da, son düzenlemeler çerçevesinde, kamu tarafından toplanan zekât gelirlerinin dağıtımı “**Merkezi Zekât Birimi**” tarafından yapılmakta olup, “**Kamu Menfaati Kurumu**”nun bölgeler bazında yapılan bu dağıtım planını onaylaması gerekmektedir. Söz konusu zekâtlar bölgelere dağıtıldıktan sonra bölgeler kendi zekât bütçelerini hazırlayarak bu zekâtı şu kategorilere dağıtmaktadırlar: Geçim ödeneği, eğitim bursu, dini okullardaki öğrencilere sağlanan burslar, sağlık hizmetleri, bekar kadınlara evlilik yardımı, Ramazan ve Bayram yardımı, sürdürülebilir ekonomik kalkınma yardımı ve sosyal rehabilitasyon (Babar ve Kahloon, 2017).

Şekil 4.3: Pakistan Zekât Yönetim Ekosistemi

Kaynak: Babar ve Kahloon , 2017

2010 yılına kadar Merkezi Zekât Kurulu ülke genelinde zekât ve öşür konusunda yetkili tek otoriteydi. Ancak 2010 yılında yapılan anayasal değişiklik ile bu kurul kaldırılarak bu kurulun görev ve yetkileri vilayetlerdeki zekât kurullarına devredilmiştir. Öte yandan, zekâtın toplanmasına ilişkin yetki ise “**Din İşleri Bakanlığı**” altında kurulan “**Merkezi Zekât Birimi**” uhdesindedir.

Yukarda şekildeki zekât yönetim ekosistemindeki “**Vilayet Zekât Kurulu**” toplam 12 kişiden oluşmaktadır. Üyelerden biri, yüksek mahkeme hâkimi veya emeklisi olmak kaydı ile vilayet zekât kurulu başkan, iki erkek, iki kadın üye, üç İslâmi ilimler uzmanı ve dört memurdan oluşmaktadır. “Vilayet Zekât Kurulu”nun temel görevlerine

baktığımızda ise genel olarak zekât bütçesinin yönetimi ve ilçe zekât kurullarının teşkil edilmesi olduğunu ifade edebiliriz. Bu ekosistemin belki de en önemli elementi olan **“Mahalli Zekât Komisyonları”** toplanan zekâtın dağıtılması, zekât hak sahiplerinin tespit edilmesi ve zekât vereceklerden zekât toplanması anlamında oldukça işlevsel bir fonksiyona sahiptir (Babar ve Kahloon, 2017).

4.4. Türkiye’de İnfak Faaliyetlerine İlişkin Mevcut Durum

Ülkemizde gerek zekât ve sadaka gibi dini infak faaliyetleri gerekse diğer yardım ve bağış faaliyetlerine ilişkin gösterge niteliğinde resmî veriler mevcut değildir. Ancak bu konuda çeşitli kuruluşlar tarafından yapılmış araştırmalar mevcuttur. Bu kapsamda TÜSEV 2015 yılında 68 ili kapsayan ve toplamda 2.495 kişinin katılım sağladığı **“Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik Araştırması”** sonuçlarına baktığımızda yıllık toplam bağış miktarının GSYH’nin %0,8’i seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır³. Araştırma sonuçlarına göre, söz konusu bağış ve yardımların yalnızca %32,5’i dini vecibeleri yerine getirmek üzere yapılan bağış ve yardımlar iken, bağışçıların %88’i bu yardımların bir kurum yerine doğrudan ilgiliye iletmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Dini vecibelerini yerine getirmek üzere bağış ve yardımda bulunanların %68’i fitre, %28’i zekât ve %43’ü kurban kesimi için bağış ve yardımda bulunduklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan, söz konusu araştırmada toplumsal güven seviyesi de ölçülmüş olup, toplumun özellikle de STK’lara olan güveninin oldukça düşük olduğu ve bu güvenin yıllar itibariyle erozyona uğradığı tespit edilmiştir. İlginç bir sonuç olması açısından, yine aynı araştırmaya göre, Türk toplumunun yaklaşık %80’i zekâtı bir hayırseverlik faaliyeti olarak görmektedir. Bu çalışma, yardım ve bağış davranışlarına ilişkin veriler de içermektedir. Buna göre, toplumun büyük çoğunluğu hısım akrabadan başlamak üzere tanıdıklarına yardım etmeyi ön planda tutmaktadırlar (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016).

³ Söz konusu oran ABD’de %1,5 AB ülkelerinde ise %0,2’dir (Çarkoğlu ve Aytaç, 2016).

Bilen (2019),⁴ zekât konusunda hassasiyetlerinin yüksek olacağı varsayımı ile cami cemaati üzerinde yapmış olduğu anket çalışması sonuçlarına göre zekât mükellefi cemaatin %83'ü zekâtlarını düzenli olarak verdiklerini ifade etmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre zekâtın gönüllü olarak toplanmasının etkinliği düşüreceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışma sonuçlarına zekât mükellefleri zekât verme davranışında hısımlar, akrabalarla başlamak üzere yakın çevreyi ilk etapta verme eğiliminde oldukları tespit edilmiş olup, bu tespit yukarıda detayları verilen TÜSEV-2015 araştırması ile uyumludur. Yine benzer şekilde ankete katılanların yaklaşık %85'i zekâtlarını doğrudan bireylere vermeyi tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Söz konusu çalışma sonuçlarına göre zekâtın devlet eli ile toplanmasını isteyenlerin oranı %29 civarında iken bu tutuma karşı çıkanların oranı %53 seviyesindedir. Öte yandan zekâtın kamu eli ile toplanması durumunda DİB %52 tercih oranı ile diğer kamu kurumlarına nazaran oldukça ön plandadır (Bilen ve Terzi, 2019).

PESA tarafından 2013 yılında yapılan Türkiye'deki MÜSİAD, ASKON, TUSKON ve TÜMSİAD'dan toplam 1.048 üyenin katıldığı **“Dindar/Muhafazakâr İş Adamları Perspektifinden İslâm Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı”** araştırma sonuçlarına göre ise Müslüman iş adamlarının yaklaşık %75'i ticari hayattaki iş ve işlemleri ile ilgili olarak İslâmî normlar çerçevesinde hareket ettiklerini belirtmişlerdir. Ankete katılan iş adamlarının %85'i zekât farizalarını düzenli olarak yerine getirdiklerini %84'ü ise zekât dışında da hayır faaliyetlerine katılım sağladıklarını ifade etmişlerdir. Ankete katılanların yalnızca %11,4'ü vergi ödedikleri için zekât ödemediklerini ifade etmişlerdir (Savaşan, Saraç ve Güldal, 2013).

2014 yılında DİB ve TÜİK tarafından Türkiye genelini kapsayacak şekilde yaklaşık 38 bin haneyi kapsayan saha araştırmasına göre Türkiye nüfusunun %99,4'ünün Müslüman olduğu tespit edilmiş olup, bunlardan %71,9'u mali durumu yerinde olduğu zaman mutlaka zekât farizasını yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Zekât ibadetini maddi durumu uygun olmasına karşın bazen yerine getirdiğini ifade edenlerin oranı ise %11 seviyesindedir. Öte yandan, maddi durumu uygun olduğu zaman fitre veririm

⁴ Söz konusu çalışmanın frekansı görece düşük olduğundan araştırma sonuçlarına ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği değerlendirilmektedir.

diyenlerin oranı %83 iken, maddi durumu uygun olmasa bile fitre verdiğini ifade edenlerin oranı %5,7 seviyesindedir. Maddi durumu uygun olsa bile bazen fitre verdiğini ifade edenlerin oranı ise %5,6 seviyesindedir (DİB ve TÜİK, 2014).

4.5. Türkiye’de İnfak Kurumunun Kurumsallaşması için Model Önerisi

Yukarıda detayları verilen saha çalışmalarının sonuçları toplu bir şekilde analiz edildiğinde infak kurumunun daha kurumsal bir yapıya kavuşması gerektiği anlaşılmaktadır.

Nitekim, TÜSEV tarafından yapılan araştırma ülke genelindeki zekât ödemelerinin GSYH’nin %0,2’si seviyesinde olduğunu tespit etmiştir. Oysaki sonraki bölümde yapılan hesaplamalar en muhafazakâr varsayımlar altında bile Türkiye’de zekât potansiyelinin GSYH’nin %1’i civarında bir potansiyele sahip olduğu göstermektedir. Bu kapsamda, Türkiye’de zekât kurumu yaygın olarak kullanılan bir kurum olmasına karşın potansiyelinin çok altında kaldığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Elbette söz konusu potansiyele ulaşamamanın çok çeşitli nedenleri olduğu ileri sürülebilir. Bunlar arasında, zekât konusundaki toplumsal bilinç eksikliği hem kamu hem de sivil toplum kurum ve kuruluşlarına olan güvenin düşük olması, dini vecibelerin yerine getirilmesi konusundaki toplumsal hassasiyet eksikliği ve zekât toplama ve dağıtım konusundaki sistem eksikliği sayılabilir.

Karadagi (2017) tarihte başarılı zekât uygulamalarına örnek olarak Hz. Ömer ve Ömer bin Abdülaziz dönemine işaret ederek bu iki dönemin ortak özelliğinin zekâtın mümkün mertebe yerelde toplanıp ivedilikle yine yerelde ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığını kalan miktarın merkezi idareye aktarıldığını ifade etmektedir. Sistemin bu şekilde ilk olarak yerel dinamikleri gözetken yönü nedeni ile bu dönemlerde zekât kurumunun işsizlik ve yoksulluğun azaltılması konusunda önemli bir görevi ifâ ettiğini ifade etmektedir. Özellikle Ömer bin Abdulaziz döneminde toplanan zekâtın fakirlerin iş sahibi olabilmesini teminen harcanmasının ise sürdürülebilirlik anlamında önemli bir hususu olduğuna dikkat çekmektedir. Karadagi’ye göre, Allah Teâlâ’nın zekâtın toplanması ve

dağıtılması ile ilgili muradı bu işlemlerin bir kurum vasıtası ile yapılmasıdır. Zira ilgili âyet-i kerimede zekât toplayıcılarına (amillere) ilişkin hükümler de bulunmaktadır. Bu nedenle Karadağı zekâtın bir kurum vasıtası ile toplanıp dağıtılması gerektiğini ifade etmektedir. O'na göre, bağımsız bir tüzel kişilik şeklinde teşkil edilmesi gereken bu kurumun yapılan iş ve işlemlerin İslâmi normlar çerçevesinde yürütölüp yürütölmediğini denetleyecek ve düzenleyecek olan bir “**Şeriat Dairesi**”, sistemin işleyişinin genel çerçevesini çizen bir yasal dayanağı, en temel yönetim organı olan mütevellî heyeti, kurumun sekreteryâ hizmetlerini yerine getirecek olan bir idare meclisinin ve şeri denetim biriminin olması gerektiğini ifade etmektedir.

Zekât toplama ve dağıtımı hususunda başarı sağlamış ülke ve kurum örnekleri incelendiğinde zekât toplama ve dağıtımında etkinlik, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal farkındalığın artırılması, bilgi teknolojilerinin yoğun kullanımı gibi evrensel unsurların ön plana çıktığı görölmektedir. Dolayısıyla ölkemizde başta zekât olmak üzere infakın daha kurumsal bir yapıya kavuşturularak yoksulluğun azaltılması ve gelir ve servet dağılımında adaletin sağlanmasında daha etkin bir enstrüman olabilmesi için aşağıdaki kaidelerin göz önünde bulundurulması gerektiği değerlendirilmektedir:

1. Kurgulanacak sistem toplumsal ihtiyaçları ve hassasiyetleri, özellikle de dini hassasiyetleri ve yerel dinamikleri mutlaka dikkate almalıdır.
2. Sistem, etkin, sürdürülebilir ve dinamik bir yapıda olmalıdır.
3. Sistem, ölkedeki başta zekât olmak üzere infak konusundaki farkındalığı artırarak potansiyeli harekete geçirecek yapıda olmalıdır.
4. Sistem, toplumsal güveni tesis edecek mahiyette denetlenebilir ve şeffaf olmalıdır.
5. Sistem, bilgi teknolojilerini azami seviyede kullanmalıdır.
6. Sistemin, genel hatlarını çizen, bir yasal dayanağı olmalıdır.

Bu çerçevede, zekât, sadaka ve diğer infakların toplanması ve dağıtılması uluslararası mevcut uygulamalar incelendiğinde uygulamada üç farklı model ile ölkelerin bu faaliyeti gerçekleştirdiği görölmektedir. Bunlar:

1. Tam Kamusal: İnfak toplama ve dağıtımın yetkisinin sadece kamu otoritesinde olduğu ve bu işlemlerin kamu otoritesi ile yapıldığı modeldir.

2. Hibrit veya Yarı Kamusal: Bu modelde, infak toplama faaliyetini hem devlet hem de STK’lar ve yetkili özel şirketler yerine getirirken dağıtım faaliyetlerinde sadece kamu otoritesi bu hizmeti sunmaktadır.

3. Özel Şirketler: Bu modelde ise infak faaliyetlerinin toplanması ve dağıtılması faaliyetleri tamamen özel şirketler yerine getirmektedirler. Bu sistemde kamu sadece denetleme görevi ifa etmektedir.

Bu kapsamda, uluslararası en iyi örnekler ve Türkiye’deki resmî ve gayri resmî pozitif kurumlar göz önüne alındığında ülkemizde infak faaliyetlerinin etkin, verimli, sürdürülebilir, şeffaf bir şekilde yerine getirilmesi ve bu alandaki farkındalığın artırılarak gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlikle ve yoksullukla mücadelede etkin bir iktisat politikası aracı haline gelebilmesi için sistemin kamunun “**nezaret**” görevini üstlenerek sistemi düzenleyip denetlediği ancak toplama ve dağıtım faaliyetlerinde, tıpkı gelişmiş ülkelerdeki hayır kuruluşlarında olduğu gibi, sivil inisiyatiflerin de söz sahibi olduğu karma bir model olarak tasarlanması gerektiği değerlendirilmektedir. Tasarlanan modelin misyonu ve vizyonu aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

İnfak Platformu Misyonu

“Türkiye’de infak faaliyetlerinin potansiyeline ulaşmasını sağlayarak, gelir ve servet adaletsizliğinin makul seviyelere düşmesine katkı sağlamak.”

İnfak Platformu Vizyonu

“Gelir ve servetin daha adil dağıldığı, yoksulluğun mümkün mertebe elemine edildiği ve infak faaliyetlerinde suiistimallerin ortadan kaldırıldığı bir sistem vasıtasıyla toplumsal dayanışmanın hat safhalara çıktığı örnek bir Türkiye ekonomisi”

4.6. İnfak Platformu Modeli Temel Bileşenleri

Malezya, Endonezya, Pakistan gibi ülkelerin birçoğunda zekât toplama ve dağıtma işinden sorumlu kurumlar için “**Zekât Evi**”, “**Zekât Fonu**” gibi isimler kullanılmaktadır. Bizim burada Türkiye için önereceğimiz modelin zekâtın yanı sıra sadaka ve diğer

gönüllü bağışlar gibi diğer yardımları da kapsayıcı bir özelliği olacağı ve sistemin daha kapsayıcı bir şekilde tasarlanmasını teminen sistemi “**İnfak Platformu**” olarak adlandırmayı öngördük. Vakıf statüsünde teşkil edilmesi öngörülen sistemin temel bileşenleri aşağıdaki gibidir:

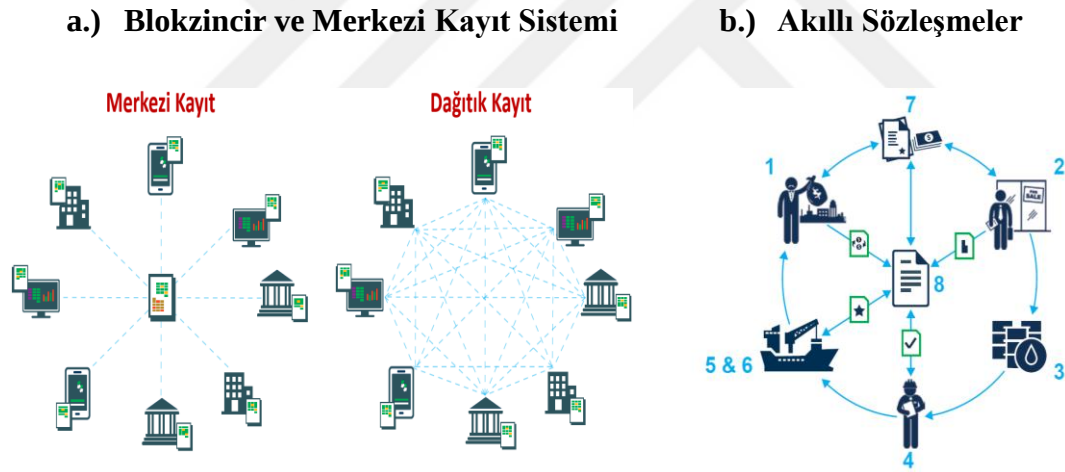
4.6.1. Blokzincir (Blockchain) Teknolojisi

Yeni uygulamaların önündeki en önemli meydan okumalardan birisi toplumun bu tür yapısal değişikliklere karşı statükocu duruşudur. Dolayısıyla infak gibi hassas bir konuda uygulamaya geçirilecek bu tür bir sistemin toplumda kabul görmesi; başarılı ve sürdürülebilir olabilmesi için güncel uluslararası en iyi uygulamalar da göz önüne alındığında şeffaf, hesap verebilir, denetlenebilir ve etkin bir şekilde çalıştığı hususunda toplumsal kabulün oluşmasını temin etmek oldukça önemlidir. Dolayısıyla bilgi teknolojilerinin günümüzde geldiği nokta da dikkate alındığında biraz önce ifade edilen meydan okumalarının üstesinden gelmenin en etkin yolunun sistemin dijital ortamda dizayn edilmesi ile olabileceği değerlendirilmektedir.

Tam da bu noktada, 2008 yılındaki küresel finans krizinden sonra gündeme gelen ve günümüzde artık birçok alanda kullanılmaya başlanan **Blokzincir (Blockchain)** teknolojisinin yukarıda değinilen kaygıları gidermede önemli bir enstrüman olduğu değerlendirilmektedir. Gerçekten, blokzincir teknolojisi, sisteme dahil olan veriler için şifrelenmiş işlem takibi olanağı sunduğundan sisteme dahil olan verilerin manipüle edilmesini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. (TUBİTAK, 2021). Ayrıca sistemdeki tüm veriler sisteme dahil olan diğer tüm paydaşlar tarafından da rahatlıkla takip edilebildiği için %100 şeffaflık sağlayan bir sistemdir. Benzer şekilde bu teknoloji **akıllı sözleşmeler (smart contract)** ile tarafların sözleşmelere ilişkin hüküm ve koşullarının bir iş mantığı çerçevesinde bilgisayar sistemi tarafından çalıştırılabilmesine, güvenli, güvenilir ve değişmez bir şekilde kodlanarak dağıtık kayıt teknolojisiyle saklanmasına olanak tanımaktadır. 2025 yılına kadar anaakım bir sistem olarak benimseneceği öngörülen blokzincir teknolojisinin bankacılık, fin-tek, e-ticaret, para transferleri, e-noter, bağış sistemleri ve mikro ödemeler gibi geniş bir yelpazede uygulama alanı bulunmaktadır (TUBİTAK, 2021).

Merkezi kayıt sisteminde tüm veriler tek bir sunucuda depolanırken, blokzincir teknolojisinde bu tür merkezi bir kayıt yoktur. Sistemdeki tüm veriler sisteme dahil olan tüm kullanıcıların bilgisayarlarında depolanmaktadır. Dağıtık veri teknolojisindeki bu özellik ise sisteme müdahaleyi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla önereceğimiz model dağıtık veri sistemi temelli uygulamaya geçeceğinden infakın toplanması ve dağıtılması hususunda oldukça şeffaf ve denetlenebilir bir sistem ortaya koyacaktır. Bu durumun en önemli faydasının sisteme olan toplumsal güvenin tesis edilmesi ve böylece infak faaliyetlerine toplumsal teveccühün artması noktasında olacağı öngörülmektedir. Örneğin akıllı sözleşmeler vasıtasıyla sistem üzerinden infak yapmak isteyen mükellefler söz konusu infakları için belirli şartlar sunabileceklerdir. (Kendi istedikleri bireylere bu infakın iletilmesi veya toplam infakın oransal olarak belirli alanlarda kullanılması gibi.)

Şekil 4.4: Blokzincir Teknolojisi ve Akıllı Sözleşmeler

Kaynak: TUBİTAK

4.6.2. İnfak Platformu Yönetimi

İnfak platformu, dağıtık veri teknolojisi altyapısı kullanılarak oluşturulmuş, tamamen dijital bir sistem olup, sistemin yönetimi, çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından önerilecek üyeler ile ilgili STK ve özel sektör temsilcilerinden oluşan “Mütevelli Heyeti” eliyle yürütür. Platform özellikle Hazine ve Maliye Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, TCMB, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlıklarının hem bilgi sistemleri altyapısı ile entegre bir şekilde çalışacağından hem

de sistemdeki iş ve işlemler bu kurumların görev alanı ile yakından ilişkili olduğu için bu kurumlardan belirli niteliklere haiz birer temsilcinin müteveli heyetinde olması öngörülmektedir.

Ayrıca infak platformu sadece kamusal bir sistem olmayacağı, STK'lar ve özel sektör kurum ve kuruluşlarının bu sistemin diğer ayaklarını oluşturacağından müteveli heyetinde kamunun verdiği üye sayısına eşit olacak şekilde STK'lardan ve özel sektör kuruluşlarından olması önem arz etmektedir. Son olarak, sistemin kapsayıcılığının artırılması ve toplumun tüm kesiminin platformda karar alıcılar içerisinde temsili açısından akademi dünyasında biri iktisat diğeri ilahiyat kökenli olmak üzere iki akademisyen ile sistemin denetimindeki önemli bileşenlerden biri olacak olan fahri müfettişler içerisinde de bir müfettişin dâhil edilmesi düşünülmektedir. Dolayısıyla, infak platformu müteveli heyeti beş tanesi kamu kurumlarından olmak üzere toplamda 13 üyeden müteşekkil olacaktır.

Müteveli heyetinin teşkil edilmesi ile ilgili bir diğer önemli husus ise sistemdeki bağışçıların müteveli heyetinin belirlenmesinde söz sahibi olmalarıdır. Platformun toplumsal kabul görmesi ve siyasi mülahazalardan uzak bir yapıda teşkil edilmesi için 13 üyenin sekizinin, beş yıllığına, yine sistem üzerinden yapılacak oylama ile bağışçılar tarafından müteveli heyetine seçilmesi gerektiği düşünülmektedir.

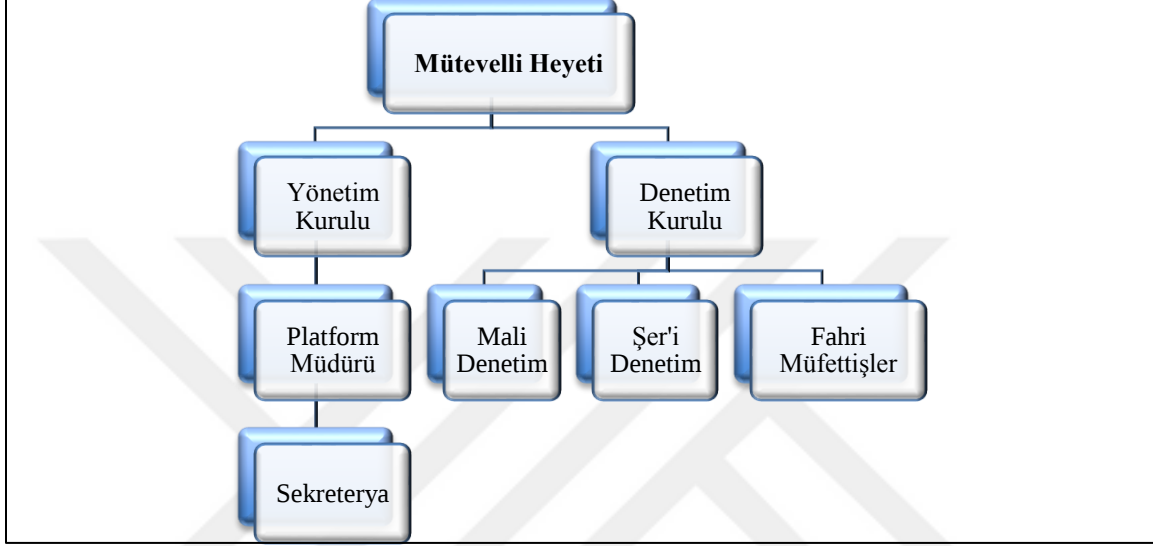
Öte yandan, infak platformunda her ne kadar tüm iş ve işlemlerin tamamen dijital ortamda, otomatik olarak gerçekleşmesi öngörülse de sisteme ilişkin periyodik raporlama ve özellikle dini konularda fetva ve danışmanlık hizmetleri ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu ile koordinasyon işleri için müteveli heyetinin altında bir sekreteryanın da teşkil edilmesi gerekmektedir.

İnfak platformuna İslâmi normlar çerçevesinde her türlü infak kabul edileceğinden ve özellikle İslâmi normlar açısından bu infakların mahiyetleri farklılık arz ettiği için platformda birbirinden kesinlikle ayrı tutulan üç temel hesap olacaktır: Zekât Hesabı, sadaka hesabı ve ayni mal hesabı. Zekât hesabında toplanan zekâtlar İslâmi normlar çerçevesinde ivedilikle harcanacaktır⁵.

⁵ Kur'an-ı Kerim Tövbe Suresi 60. Ayetinde Zekât verilebilecek 8 sınıf sayılmış olup bunlar: Fakirler, yoksullar, amiller, kalpleri İslam'a ısındırılacaklar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar

Son olarak, infak platformu halihazırda Türkiye Diyanet Vakfı internet sitesinde yer alan “**Zekât Hesaplama Modülü**” ile entegre çalışacak olup, paydaşlar platform üzerinden periyodik raporlara da erişim sağlayabileceklerdir.

Şekil 4.5: İnfak Platformu Organizasyon Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.6.3. Kamu Kurumları

Aşağıda detayları ve işleyişi açık bir şekilde verilecek olan infak platformu modeli birçok kamu kurumunun bilgi sistemleri altyapısı ile entegre bir şekilde çalışacaktır. Bu kapsamda, İslâmi normlara uygunluk anlamında sistemin yönetilmesi için DİB bilgi sistemleri altyapısı, yapılan infakların vergiden muaf tutulabilmesini teminen HMB Gelir İdaresi Başkanlığı bilgi sistemleri, infakların dijital olarak aktarılabilmesi için TCMB ödeme sistemleri bilgi sistemi altyapısı, infak yapılacak bireylerin gelir durumlarına ilişkin bilgilerin temin edilebilmesi için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (SGK) bilgi teknolojileri altyapısı, halihazırdaki dernek ve vakıfların muhasebe kayıtları ile birlikte sisteme entegre edilebilmesi için İç İşleri Bakanlığının ve son olarak toplanan

ve yolda kalmışlardır. Bu kapsamda toplanan zekâtların, akıllı sözleşmelerde belirtilen ihtiyaç sahiplerine, kurulların, STK'ları ve özel kuruluşların tespit edecekleri yoksul ve fakirlere, il kurulu uhdesinde çalışacak olan imarethanelere ve karz-ı hasen olarak düşük gelirli bireylerin iş kurması veya borçlarını ödemeleri için harcanabileceği öngörülmektedir. Öte yandan söz konusu zekâtların mütevelli heyetinin onayı ile kalkınmanın finansmanı ve sürdürülebilirlik açısından vakıflar gibi gelir getirici sosyal yatırımlar için de kullanılabilmesi değerlendirilmektedir.

fonların muhasebe kayıtlarının tutulması için HMB Bilgi Teknolojileri altyapısı ile entegre vaziyette çalışması öngörülmektedir.

Ayrıca önerilen sistemin mümkün mertebe düşük maliyetli bir yapı olarak faaliyette bulunması için kamunun elindeki gerek beşerî sermaye anlamında gerekse fiziki altyapı anlamında tüm olanaklar sistemin hizmetine tahsis edilebilecektir. Bu kapsamda, örneğin, sistemin İslâmi normlar konusunda fetva ve danışma iş ve işlemleri “Diyanet İşleri Din İşleri Yüksek Kurulu” eli ile yerine getirilirken yerel düzeyde de DİB, valilikler, kaymakamlıklar ve belediyeler infak faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sürecine aktif olarak katılacaklardır. Zira özellikle zekâtın dağıtılması hususunda yerellik prensibi sistemin önemli unsurlarından bir tanesi olacağından yerel yönetimler de sisteme entegre çalışacak önemli bileşenlerden biri olacaktır.

Bu çerçevede, infak toplama ve dağıtım sisteminin önemli ayaklarından birini oluşturacak olan il, ilçe ve köy/mahalle kurullarının sistem içerisinde önemli rolleri olacaktır. Önerdiğimiz modelde il kurulu, il müftülüğü, belediye başkanlığı, defterdarlık ile valilikten görevlendirilecek birer üye ile bir adet fahri müfettişten oluşan beş kişilik bir kurul olacaktır. Söz konusu kurul yerel bazda infak toplama ve ihtiyaç sahiplerinin tespit edilerek dağıtım sürecinde merkezi otorite ile koordineli bir şekilde çalışacaktır. Ayrıca model çerçevesinde her il bünyesinde entegre bir tesis olarak kurulması önerilen imarethanelerin yönetimini de yine bu kurul üstlenecektir⁶.

Benzer şekilde ilçe ve köy/mahalle kurulları da beşer üyeden oluşacak olup bu kurullar bir üst kurul ile yani köy/mahalle kurulları ilçe kurulları ile ilçe kurulları da il kurulları ile entegre ve koordineli şekilde benzer faaliyetleri yerine getirecektir. Köy/mahalle kurullarında imamlar ve muhtarlar söz konusu kurulların daimî üyesi olarak görev yapacaklardır.

⁶ İl kurullarına bağlı olarak faaliyette bulunacak olan imarethaneler ihtiyaç sahiplerinin giyim, barınma, gıda ve yiyecek ihtiyaçlarının yerel düzeyde giderilmesi hususunda faaliyette bulunacağından bu tür ihtiyaçların temini ve depolanması işleri de imarethaneler vasıtası ile yerine getirilecektir.

4.6.4. STK'lar ve Özel Kuruluşlar

Önerilen modelin önemli bileşenlerinden biri de STK'lardır. Bilindiği üzere hâlihazırda birçok sivil toplum örgütü infak faaliyetlerinin hem toplanması hem de dağıtılması hususunda aktif olarak varlık göstermektedir. Önerilen model infak faaliyetlerinin yapılması konusunda karma bir yapıda olacağından, yani bu tür faaliyetleri hem kamu hem STK'lar hem de özel nitelikli kuruluşları kapsayacağından, bu kurum ve kuruluşlar akredite edilmek kaydı ile sistemin birer bileşeni haline gelebileceklerdir. Bu kapsamda, infak toplama ve dağıtım faaliyetlerinde bulunmak isteyen STK'lar bu faaliyetleri için akredite edilmek üzere “İnfak Platformuna” başvuru yapacaklardır. Mütevelli Heyetinin uygun görmesi üzerine söz konusu STK'lar bu faaliyetleri ifâ edebileceklerdir.⁷ Benzer şekilde sırf infak toplama ve dağıtma amacı ile kurulacak olan özel sektör kuruluşları da ilk kuruluş aşamasında mütevelli heyetinin onayına tabi olacaktır.⁸

Ancak toplanan infakların etkin bir şekilde kullanılabilmesini teminen STK'lar ve özel sektör kuruluşlarının sistemdeki görevi “amil” niteliğinde olacaktır. Yani bunlar topladıkları infakları sisteme kaydederek merkezi yapıya aktaracak ve topladıkları infak üzerinden uluslararası teamüllere uygun olacak şekilde %5-10 faaliyet gideri payı alacaklardır. İnfak dağıtımı konusunda görev almak istedikleri zaman ise tespit ettikleri ihtiyaç sahiplerini sisteme bildirerek bu kişiler için yardım talebinde bulunacaklardır.

4.6.5. Bireysel ve Kurumsal Hayırseverler

İnfak platformu sisteminin en önemli bileşenlerinden birisi olan bireysel ve kurumsal hayırseverler gerek doğrudan SMS, banka havalesi, online para transferi gibi metotlarla gerekse STK'lar, özel kuruluşlar veya kamu kurulları yolu ile sisteme bağışlarını yapabileceklerdir. Söz konusu infaklar zekât, Ramazan fitresi ve diğer nakit bağışlar olabileceği gibi, kurban, gıda, giysi ve diğer eşyalar şeklinde aynı infaklar da

⁷ Halihazırda söz konusu infak faaliyetlerini sürdüren STK'lar da belirli bir geçiş dönemi içerisinde bahse konu akreditasyona tabi olacaklardır.

⁸ Özel sektör firmaları sadece infak toplama faaliyeti için de kuruluş izni alabilecektir.

olabilecektir. Tüm bunlara ilave olarak özellikle yerel kurulların çabaları ve koordinasyonu ile bağışçılar işgücü ve bilgi birikimlerini de infak edebileceklerdir⁹.

Öte yandan, sistemin sunduğu olanaklar çerçevesinde bağışçılar yapmış oldukları infakların nerelerde kullanıldığını şeffaf bir şekilde aşama aşama takip edebileceklerdir. Bu yönü ile bağışçılar bir taraftan da sistemin gönüllü müfettişi olarak düşünülebilir.

Son olarak, bireysel ve kurumsal hayırseverlere yönelik olarak platform üzerinden veya dolaylı olarak yapılan tüm ayni ve nakdi infaklar sistem üzerinde bağışçıların özel hesaplarında kaydedilerek yıllık olarak toplam bağış miktarı üzerinden vergi muafiyeti tanınması öngörülmektedir. Burada özellikle sistemin toplumsal açıdan kabul görmesi ve teşvik edilmesi açısından ilk etapta yapılan tüm bağışların yıllık olarak tahakkuk eden gelir ve kurumlar vergisinden indirilmesi önerilmektedir. Bilindiği üzere halihazırda 5035 sayılı Kanun ile gıda bankacılığı kurumu düzenlenmiş ve buralara yapılacak bağışların gelir ve kurumlar vergisinden muaf olacağı hususuna yer verilmiştir. Ancak bizim önerimiz en azından ilk etapta bu destek miktarının genişletilerek vergiden indirilmesi şeklinde bir uygulamanın hayata geçirilmesi şeklindedir.

4.6.6. İhtiyaç Sahipleri

İnfak platformunun sunduğu hizmetlerden faydalanmak isteyen ihtiyaç sahipleri doğrudan dijital ortamda platforma veya dolaylı olarak kurullar, STK'lar ve özel kuruluşlar vasıtası ile başvurularını yapacaklardır. Platform, devletin, bireye özgü tüm dijital kayıtları ile entegre bir şekilde çalışacağından dakikalar içerisinde bireyin platformun sunduğu hizmetlerden faydalanıp faydalanamayacağına karar verecektir.

İhtiyaç sahiplerinin bu tür yardımları platform vasıtası ile almasının birey psikolojisi üzerinde olumlu etkileri olacağı gibi yapılan hayır faaliyetinin İslâmi normların öngördüğü çerçevede gizli olarak yapılmasını da sağlayacaktır.

⁹ Bu hususa örnek olarak yabancı dilbilgisi olan bir öğretmenin fakir ailelerin çocuklarına ücretsiz dil eğitimi vermesini verebiliriz.

4.7. Modelin Temel Hedefleri

Modelin en temel hedefi infak kurumunun daha kurumsal bir yapıya kavuşturularak etkin, sürdürülebilir ve şeffaf bir yapı oluşturulmasıdır. Böylece gelir ve servet dağılımındaki adaletsizlik azalacağından toplumsal barış ve refah seviyesinin artacağı öngörülmektedir. Öte yandan gerek dini vecibelerini yerine getirmek için gerekse başkaca amaçlarla infak faaliyetinde bulunmak isteyen bireyler için kolay, erişilebilir, güvenli bir ortam sunmak da modelin bir diğer önemli amacı olacaktır. Bir diğer önemli hedef ise, özellikle bilgi teknolojilerinin kullanılması nedeni ile infak faaliyetlerinin ölçek ekonomilerinden faydalanarak daha az maliyetli olarak söz konusu infakların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması olacaktır. Son olarak kurgulanan sistemin etkin bir şekilde çalışması sonucunda infak faaliyetlerine teveccühün toplumsal seviyede potansiyeline yaklaştırılması da bir diğer önemli amaç olacaktır.

4.8. Modelin Temel Gelir Kalemleri

Kurgulanan infak platformunun gelir kalemlerinin aşağıdaki gibi hem nakdi hem de gayri nakdi geniş bir yelpazeyi kapsamaları hedeflenmektedir.

- 1- Zekât mükellefi birey ve kurumların ödeyeceği zekât
- 2- Bireysel ve kurumsal sadaka, bağış ve yardımlar
- 3- Bireylerin kurban bağışları ve Ramazan fitreleri
- 4- Mütevelli heyeti tarafından onaylanacak diğer ayni ve nakdi yardımlar¹⁰.

¹⁰ İnfak platformu sadece nakdi yardımların değil aynı zamanda gayri nakdi yardımların da yapılabileceği bir platform olacaktır. Örneği, sistem üzerinden elinde fazla yiyeceği olan lokantalar bu yiyeceklerini bağışlayabileceklerdir. Veya sistem üzerinden gerçekleştirilecek organizasyon faaliyeti ile kalacak yeri olmayan birini başka birisi misafir edebilecektir. Ya da evinde bilgisayarı olan ve bu bilgisayarın belirli bir kısmını infak ederek madencilik gibi gelir getirecek işlerde kullanılmasına izin verebilecektir. Son örnek olarak ise sisteme üye gönüllüler fiziki emeklerini belirli faaliyetler için gönüllü olarak infak edebileceklerdir.

4.9. İnfak Platformu Modelinin İşleyişi

Öngörülen infak platformunun işleyişi Şekil 4.6’da görüldüğü gibidir:

1,2,3: Bireysel ve kurumsal hayırseverler gerek zekât, fitre, sadaka gibi dini vecibelerini yerine getirmek için gerekse başka türlü nakdi ve ayni bağış ve yardımlarını STK’lar, özel kuruluşlar veya yetkili yerel kamu kuruluna veya doğrudan platforma tevdi eder. Nakdi olarak yapılan infaklar ilgisine göre platformdaki sadaka veya zekât hesabına aktarılırken; ayni yardımlar kaydi olarak ayni mal hesabına kaydedilerek yerel seviyede infak toplama-dağıtım kurumlarınca muhafaza altına alınır.

4: STK’lar, özel kuruluşlar ve yerel kamu kurulları toplamış oldukları infakları dijital ortamda sisteme aktarırlar. Platform, STK’lar ve özel kuruluşlar özelinde sisteme aktardıkları miktarın %5-10’u bu kuruluşlara “amil” sıfatıyla ödeme yapar. STK’lar ve özel kuruluşlar toplayacakları aynî yardımları yerel kamu kurumları ile koordineli bir şekilde çalışarak bu kurullara devreder. Kurullar da bu aynî yardımların parasal değerini bağışçıdan aldığı bilgi çerçevesinde tespit ederek sisteme STK’lar ve özel kuruluşlar adına giriş yaparlar. Bu bedelin %5’i yine ilgili STK ve özel kuruluşa amil sıfatı ile ödenir. Kamu kurulları tarafından toplanan infak miktarının %10’u ise platformdaki ilgili hesap altında ayrı olarak tutulur. (Zekât Hesabı, Sadaka Hesabı veya Aynî Mal Hesabında)

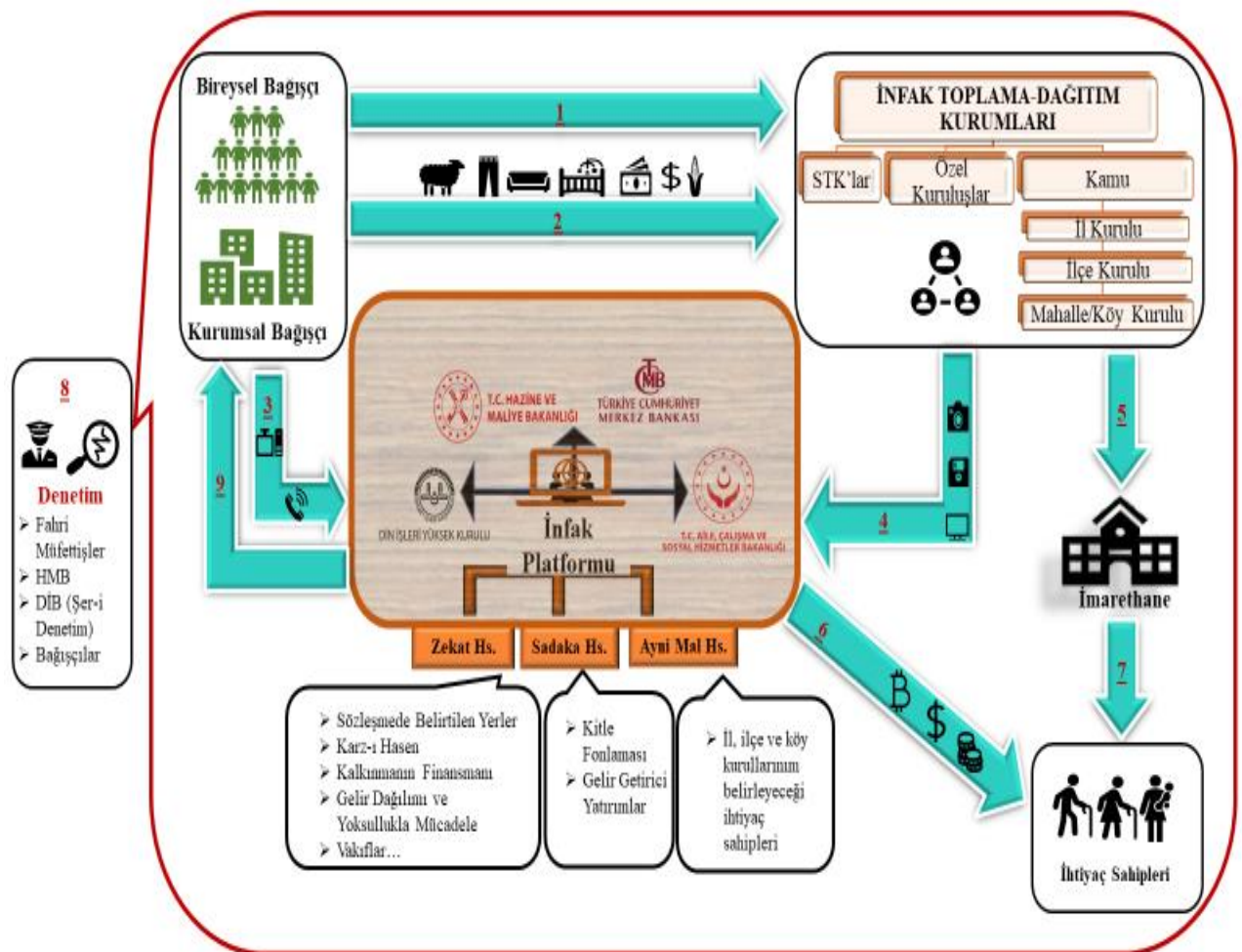
5: Yerel kamu kurulları kendilerine tevdi edilen veya topladıkları aynî yardımları platforma kaydını yapmak suretiyle il kurulu uhdesindeki imarethanelere aktarır ve ihtiyaç sahiplerinin müracaatları veya kendi tespitleri doğrultusunda bu aynî yardımlar ihtiyaç sahiplerine aktarılır.

6: Platforma aktarılan nakdi yardımlar dijital ortamda uygun görülen ihtiyaç sahiplerine doğrudan aktarılır.

7: İmarethaneler bünyesinde envanteri tutulan ve depolanan aynî yardımlar tespit üzerine veya ihtiyaç sahibinin müracaatı ile ilgili kurulun onayı ile ihtiyaç sahibine teslim edilerek sisteme kaydı gerçekleştirilir.

8, 9: Platform tamamen dijital veriler ve kayıt sistemi ile çalışacağından bağışçılar her aşamada istedikleri zaman yaptıkları infakın ne durumda olduğunu, nerelerde

kullanıldığını takip edebileceklerdir. Örneğin fidan dikimi için bağışta bulunan bir hayırsevere adına dikilmiş olan bu fidanın maliyeti, nereye dikildiği gibi tüm bilgileri içeren ayrıntılı bir sertifika dijital olarak iletilir. Ayrıca sistemin katılımcılığının artırılması için belirli niteliklere haiz fahri müfettişlik kurumu da sistemi denetleyen bir diğer kurum olacaktır. Son olarak, ilgisine göre, mali konularda HMB müfettişleri, dini konularda ise DİB tarafından görevlendirilecek müfettişler mali ve şer-i denetim yaparak denetim faaliyet raporlarını platform üzerinden kamuoyu ile paylaşacaklardır. Denetim raporlarının ve yıllık faaliyet raporları kamuoyu ile paylaşılırken özellikle kurumsal hayır severlerin sisteme yaptıkları katkının ifşa edilmesinin hem Allah Teâlâ'nın **"...Hayırda yarışın"** (el-Bakara, 2/148) buyruğu çerçevesinde sisteme olan teveccühü artıracak hem de bir çeşit denetim işlevi göreceği öngörülmektedir.

Kaynak: Yazarın kendi tasarımı

4.10. Önerilen Modelin Olası Faydaları, Avantajları, Tehdit Unsurları

Yukarıda detayları verilen “İnfak Platformu” model önerisinin yasal altyapısı da dâhil olmak üzere ideali yansıtacak bir şekilde hayata geçirilmesi durumunda sistem çok daha kurumsal bir yapıya kavuşacağından birçok açıdan çeşitli yararlar sağlayacaktır. Bunları kısaca belirtmek gerekirse:

- Ülkemizde gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi ve yoksulluğun azaltılması açısından önemli bir enstrüman elde edilmiş olunacaktır.
- Sistemin veri teknolojiler ile şeffaf bir şekilde işlemesi sayesinde mevcut infak faaliyetlerini artırıcı bir etki yapacaktır.
- Platform sayesinde toplanan infaklar tek bir merkezden idare edilebileceği için kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına olanak sağlayacaktır.
- Yerellik prensibi sistemin en önemli bileşenlerinden birisi olacağından ihtiyaç sahiplerinin tespit edilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi hem daha hızlı hem de daha etkin bir şekilde yerine getirilecektir.
- Sistem doğası gereği kayıp, kaçak ve suiistimallere kapalı bir yapı arz ettiği için bu anlamda infak faaliyetleri ile ilgili olarak hem toplumsal güvenin yeniden tesis edilmesi sağlanacak hem de kaynaklar doğru alanlara kanalize edilebilecektir.
- Kamu otoritesi toplanan infakların belirli bir kısmını kalkınmanın finansmanı için kullanabileceği için kamunun sosyal transferler ve altyapı yatırımları açısından bütçe yükünde hafifleme olacaktır. Bunun ise tüm topluma olumlu makroekonomik faydaları olacaktır.
- Özellikle aynî infakların doğru ve koordineli bir şekilde toplanması ve dağıtılmasının ülke ekonomisinde israfın önlenmesi anlamında oldukça önemli bir faydası olacağı düşünülmektedir. Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA)’nın 2018 yılında yayımlamış olduğu rapora göre ülkemizde toplam israf oranı GSYH’nin %15’i civarındadır. Aynı raporda sadece günlük ekmek üretim ve tüketim rakamları üzerinden yapılan hesaba göre günlük olarak üretilen toplam ekmek miktarının %7’sinin israf edildiği ifade edilmektedir (TİSVA, 2019).

➤ Yapılan infaklar vergi mevzuatı açısından indirim konusuna olacağından platforma olan teveccühün yüksek olacağı değerlendirilmektedir. Öte yandan, bu durum bir miktar da olsa devletin vergi gelirlerinde bir azalma anlamına gelebilecektir. Ancak son tahlilde, bu sistem ile devletin gelirleri arasında bir geçişkenlik yani vergi gelirlerinde azalma sistemdeki gelirlerinde artma veya sosyal transfer harcamalarında azalma şeklinde olacağı düşünülmektedir. Hatta sistemin toplumsal olarak bir yayılma etkisi göstereceği göz önüne alındığında kamunun toplam gelir-gider dengesi açısından olumlu sonuçların olacağı düşünülmektedir.

➤ Önerilen sistem ile tüm infak faaliyetleri gözetim ve denetim altında olacağından hem mevcut vakıf, dernek gibi yapıların şeffaf bir şekilde denetiminin yapılması sağlanacak hem de olası suiistimallerin önüne geçilebilecektir.

İnfak platformuna ilişkin en önemli meydan okumanın halihazırda bu tür infak faaliyetleri ile ilgili geçmiş dönemlerdeki kötü ve başarısız uygulamalardan kaynaklı toplumsal önyargı olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda kurumlara olan güvenin yeniden tesis edilmesi sistemin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir.

4.11. Yol Haritası

Yukarıda detaylı bir şekilde sunulan İnfak Platformu modelinin hayata geçirilmesi için öngörülen yol haritası aşağıda sunulmuştur. Buna göre, bahse konu modelin hayata geçirilmesi için atılması gereken ilk adımın tüm paydaşların katılımı ile bir çalıştay düzenlenerek sistemin dizayn edilmesine ilişkin tüm parametrelerin etraflıca değerlendirilmesi olduğu düşünülmektedir. Çalıştayda belirlenecek İnfak Platformu Yürütme Komitesi'nin aşağıdaki yol haritasında ortaya konan zaman çizelgesine uygun bir şekilde hareket ederek sistemin hayata geçirilmesi için yol haritasında belirtilen adımları atması önerilmektedir. Dağıtım veri temelinde dizayn edilecek sistemin performansının test edilmesi ve bu anlamda sistemde gerekli revizyonların yapılması açısından kum havuzu uygulamasının titizlikle yapılmasının önem arz ettiği değerlendirilmektedir. Son olarak, ihdas edilen yeni sisteme mevcut STK'ların entegrasyonunun ve akreditasyonunun sağlanması açısından bu kuruluşlara belirli bir süre tanınması gerektiği de dikkate alınması gereken bir husustur.

Şekil 4.7: İnfak Platformunun Teşkili için Yol Haritası

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bu bölümde, İslam'ın gelir ve servet dağılımı adaletsizliği ile mücadelede başat kurumlarından biri olan infak kurumunun Türkiye'de kurumsal bir nitelik kazanması için mevcut ülke örnekleri incelenmek suretiyle dağıtık veri teknolojisi altyapısı ile çalışacak özgün bir model önerisi ortaya konularak bu modelin önerilen şekilde hayata geçirilmesi durumunda ortaya çıkması muhtemel faydalarına değinilmiştir. Aşağıdaki bölümde ise bahse konu model önerisinin olası faydalarını daha somut bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla mevcut veriler çerçevesinde bir analiz yapılacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNAK PLATFORMU MODELİNİN GELİR VE SERVET DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Bu bölümde, bir önceki bölümde detaylı bir şekilde ortaya konulan infak platformu modeli vasıtasıyla Türkiye’de infak kurumunun potansiyelini gerçekleştirecek şekilde kurumsallaşması durumunda gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin seyrinin nasıl cereyan edeceğine ilişkin simülasyon deneyleri yapılacaktır. Bu çerçevede, ilk olarak Türkiye’deki zekât potansiyeli farklı metodolojiler kullanılarak hesaplanacaktır. Daha sonra ise Türkiye’ye ait temel bazı güncel makroekonomik değişkenler kullanılarak basit bir ekonomik model oluşturulacak ve bu model yardımıyla bahse konu simülasyon deneyleri gerçekleştirilecektir.

Makroekonomik modellemeler iktisadi teorileri açıklamak, analiz etmek ve en önemlisi uygulanan/uygulanacak ekonomi politikaların etkilerinin ölçülmesi veya tahmin edilmesi için kullanılmaktadır (Acet, Karaçor ve Alkan, 2018).

Makroekonomik modellemelerin ilk kullanımının 1900’lü yılların başına kadar gitmektedir. Bu dönemde daha ziyade yenice geliştirilmiş olan regresyon analizinin ekonometrik modellemelerde kullanıldığı görülmektedir. İlerleyen yıllarda, özellikle de 1929 yılındaki Büyük Buhran sonrasında Keynesyen iktisat teorisinin ön plana çıkması, ekonometri bilimi ve ulusal hesaplar matrisi ile ilgili gelişmeler neticesinde makroekonomik modellemeler daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır (Hendry, 2020: 1).

Ancak geleneksel ekonometrik modellemeler olarak adlandırabileceğimiz bu modellerin 1970’li yıllardaki Petrol Krizini öngörememiş olması, klasik modelleme tekniklerinin sert bir şekilde eleştirilmesine yol açmıştır. Söz konusu eleştirilerden en güçlüsü hiç şüphesiz Lucas (1976) tarafından ortaya konmuştur (Lukas Kritiği). Lucas’a göre ekonomik göstergelerin geleneksel modellere dayanılarak tahmin edilmesinde tutarsızlıklar ortaya çıkabilir. Zira söz konusu modeller geçmiş makroekonomik verilere dayalı olarak tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Lucas’a göre geçmişteki bir paradigma çerçevesinde oluşturulan bir modele dayanılarak geliştirilen ekonomi politikası zamanın,

mekânın, algıların ve nihayet paradigmanın değiştiği bir ekonomide doğru sonuçlar vermesi beklenemez (Eğilmez, 2017). Dolayısıyla 1970’lerdeki petrol krizinden sonraki dönemde rasyonel beklentiler, reel iş döngüleri gibi fikirleri merkezine alan dinamik stokastik genel denge modelleri (Dynamic Stochastic General Equilibrium Models: DSGEs) iktisat literatüründe sahne almıştır (Hendry, 2020). Ancak, bu modelleme yönteminin rasyonellik ve homojenlik varsayımı ile iktisadi ajanlar arasındaki etkileşime izin vermeyen yapısı ciddi eleştirilere yol açmıştır. Nihayet 2008 yılındaki Küresel Finans Krizi geleneksel ekonometrik modeller ve varsayımları çok daha fazla sorgulanmaya başlanmış ve bu modellere alternatif olarak insan davranışlarını, bireyler arasındaki etkileşimi dikkate alan, heterojen ekonomik ajanların istihdam edildiği **ajan-temelli simülasyon modelleri (ABSM: Agent-based Simulation Models)** ön plana çıkmaya başlamıştır. ABSM karar alıcılara, politika yapıcılara ve teorisyenlere birbirleriyle etkileşimleri olacak şekilde istihdam edilen heterojen ajanlar ile **fiktif** bir dünya kurmalarına ve tasarlanan politikaların sonuçlarının test edebilmelerin imkân vermektedir (Keleş ve Eren, 2014).

Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak Türkiye’deki infak potansiyelinin hesaplanmasına dair bir yaklaşım ortaya konacaktır. Daha sonra, bir önceki bölümde ortaya koyduğumuz infak platformu modelinin Türkiye’de gelir ve servet dağılımı üzerindeki yıllara sarî etkisinin ölçülmesi amacıyla kullanacağımız ABSM’i hakkında genel bilgiler takdim edildikten sonra bu modelleme yöntemi ile ilgili olarak literatürdeki benzer çalışmalara değinilecektir. Sonrasında ise bazı temel varsayımlar çerçevesinde Python programlama dili ile yazılan model yardımıyla farklı senaryolar altında simülasyon deneyleri yapılacaktır.

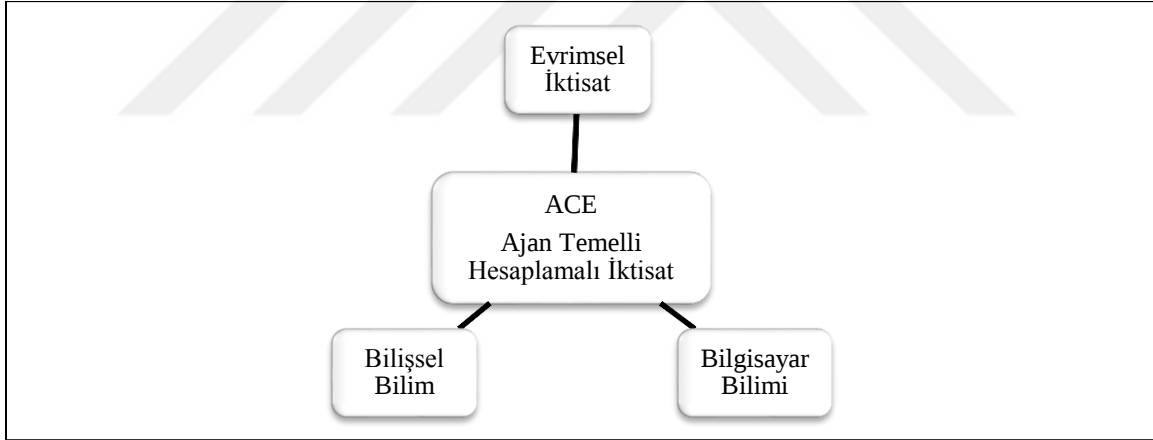
5.1. Ajan-Temelli Simülasyon Modeli

ABSM’nin tarihi her ne kadar 1940’lara dayansa da bu yöntemin modelleme literatüründe ilk kez kullanılması mikro simülasyon ile 1960’lı yılların başında olmuştur. Bu dönemde özellikle vergi oranlarındaki değişiklik yapılması gibi politika değişikliklerinin hanehalkı ve firmalar üzerindeki etkisi modellenmeye çalışılmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda özellikle de 1980’li yıllardan itibaren bilişim teknolojisinde

ortaya çıkan gelişmeler ile birlikte bu tür modelleme tekniklerinin çok daha karmaşık simülasyonların yapılabilmesinin önü açılmıştır.

ABSM'nin iktisat literatürüne uyarlanmış hali **ajan-temelli hesaplamalı iktisat (ACE: Agent-Based Computational Economics)** olarak isimlendirilmektedir. Iowa State Üniversitesinden Leigh Tesfatsion ACE'yi birbirleriyle etkileşim halinde olan ajanların oluşturduğu dinamik sistemlerin modellendiği hesaplamalı ekonomik süreç çalışmaları olarak tanımlamaktadır. ACE ile ilgili çalışmalar ve gelişmeler ABD'deki **Santa Fe İnstitute**'nde yapılan çalışmalarla doğrudan ilintilidir. ACE'de yer alan ajanlar, bireyler, sosyal gruplar, kurumlar, hayvanlar gibi biyolojik varlıklar ve su ve nehir gibi fiziksel varlıklar olabilir. Dolayısıyla ACE herhangi bir sistemde meydana gelen yapısal ve kurumsal değişikliklerin zamana sarf etkilerinin gözlenmesine olanak sağlar (Tesfatsion 2016). ACE'nin üç ayağını evrimsel iktisat, bilgisayar bilimi ve bilişsel bilim oluşturur.

Şekil 5.1: ACE Bileşenleri

Kaynak: Tesfatsion 2016

ABSM genel olarak birbirleriyle etkileşim halinde olan ve otonom olarak hareket eden ajanların fiktif bir ortamda belirli kurallar dahilindeki davranışları sonucu oluşacak makro çerçevenin analiz edilmesinde kullanılan bir simülasyon modeli olarak tanımlanabilir (Macal ve North, 2008).

ABSM sosyal bilimlerden, fizik kimya ve biyoloji gibi fen bilimlerine ve coğrafyaya kadar oldukça geniş bir yelpazede kullanılmaktadır. Daha spesifik örnekler vermek gerekirse bulaşıcı bir virüsün yayılması, borsalardaki fiyat değişiklikleri, seçmenin oy kullanma davranışları gibi alanlarda ABM kullanılabilmektedir (Crooks, Castle ve Batty, 2008).

ABSM'nin en önemli özelliklerinden birisi sistemdeki ajanların hem birbirleriyle hem de çevreleriyle etkileşim halinde olabilen heterojen ajanlar olabilmeleridir. Ajanların heterojen olmaları modeldeki her bir ajanın kendine özgü kurallar ve karakteristik çerçevesinde çevresi ile ve diğer ajanlarla etkileşimine bağlı olarak davranış geliştirmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle modeldeki ajanların dört temel özelliği bulunmaktadır. Bu ajanlar diğer ajanları görebilirler, hareket edebilirler, onlarla etkileşime girebilirler ve son olarak geçmiş hareketlerini anımsayabilirler (Hamill ve Gilbert, 2016). Bu özelliği ile ABSM birey davranışlarına bağlı olarak kurgulanan fiktif sistemlerin çıktılarının tespit edilmesine olanak sağlamaktadır. ABSM'in kurgulanmasında dikkat edilmesi gereken unsurların başında modelin bir amacının olması, modelin bir teoriye dayanması ve modelin teori ve verilerle doğrulanabilmesi gelmektedir (Crooks, Castle ve Batty, 2008: 2).

ABM farklı bilgisayar programları yardımı ile çalıştırılabilmektedir. Bunlardan bazıları Python, Java, C++, Swarm, Repast, NetLogo, StartLogo, Matlap ve OBEUS bilgisayar programlarıdır (Crooks, Castle ve Batty, 2008: 5). Bunlar içerisinde NetLogo, StartLogo ve Repast Simhoney paket programları sadece ABM için geliştirilmiş olan bilgisayar yazılımlarıdır (Macal ve North, 2008: 109).

Bu çerçevede ABSM'in temel özellikleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Epstein, 2006; Gilbert, 2008):

- **Heterojenlik:** ABM'deki ajanlar homojen değil heterojen ajanlardır. Yani ajanlar genetik olarak, soyo-kültürel olarak ve tercihleri anlamında farklılık arz ederler ve zaman içerisinde kendilerini yeni koşullara adapte edebilirler.
- **Otonom:** ABM'de merkezi ya da yukarıdan aşağıya bir kontrol mekanizması yoktur. Modeldeki ajanların kolektif davranış kalıpları ademi merkezîyetçi bir yapıdadır ve aşağıdan yukarıya doğru şekillenir. Yani toplumun belirli bir kısmında oluşan davranış kalıpları zamanla tüm topluma yayılabilir. Bu özelliği ile sistemde hem olumlu hem de olumsuz anlamda bazen beklenmedik davranışlar ortaya çıkabilir.
- **Yerel Etkileşim:** ABM'de ajanlar arasındaki etkileşim yerel olarak gerçekleşir. Dolayısıyla bir ajandan aynı bölgedeki diğer bir ajana bilgi transferi kolayca

gerçekleşebilir.

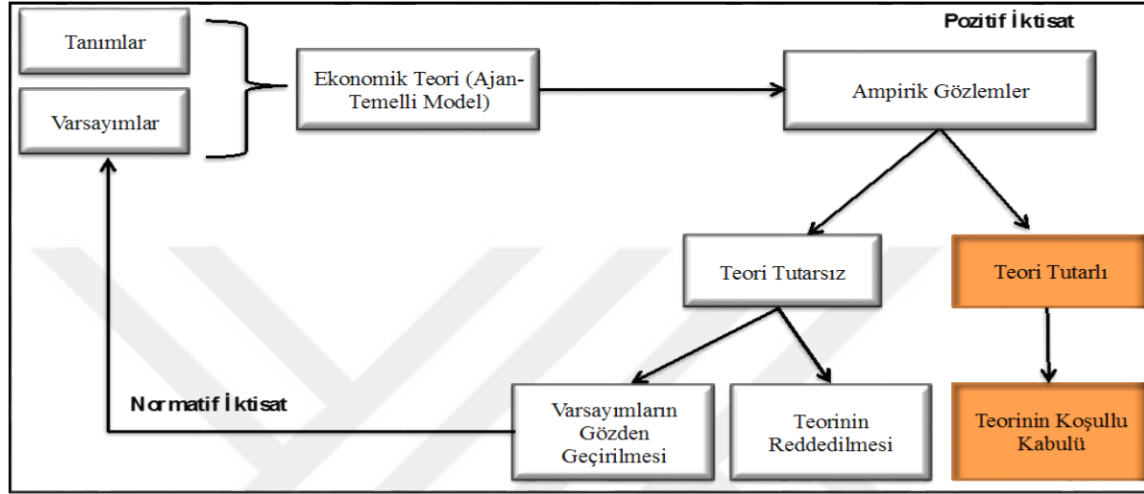
- **Sınırlı Rasyonellik:** ABM'deki ajanlar sınırlı bir şekilde rasyonel olarak hareket ederler. Bu sınırlılığın kaynakları ajanların sınırlı bir bilgiye sahip olmaları ve hesaplama konusundaki sınırlılıklarıdır.
- **Adapte olmak:** Ajanlar bireysel olarak veya kolektif olarak çevresel faktörlerdeki değişimlere duyarlıdır.
- **Öğrenme:** ABM'de ajanlar hem bireysel olarak hem de kolektif olarak sürekli olarak bir öğrenme sürecinin içerisindeyler. Dolayısıyla bu öğrenme süreci ile birlikte ajanların davranış kalıpları da değişebilmektedir.
- **Doğrusal Olmama:** Modelde doğrusal olmayan etkiler görülür. Dolayısıyla modelin bir bütün olarak davranış patika bağımlı ve kendi kendini yönlendiren/zorlayan (self-reinforcing) bir yapıdadır.
- **Eşit Olmayan Dinamikler:** Bu özellik iki temel anlayışı ihtiva etmektedir: Büyük ölçekli faz geçişleri ve devrilme noktası olgusu yani aniden ortaya çıkış. Bu özellik bir bütünün tüm parçaların toplamından daha büyük olduğu varsaymaktadır.

ABSM'nin en önemli parametrelerinden biri bu modelleme literatüründe ajan olarak adlandırılan parametrelerdir. İktisadi ilişkilere ilişkin bir ABSM'den bahsedildiğinde söz konusu parametrelerin bir ekonomideki iktisadi ilişkilerde rol oynayan hanehalkı, firmalar gibi ekonomik ajanlar olduğunu ifade edebiliriz. Aşağıdaki şekilde görülebileceği üzere, modeldeki ajanların birbirleriyle etkileşimlerinin nihai sonuçlarını tespit etmeye çalışan ve tümevarım yöntemi temelinde çalışan ABSM'deki ajanlar belirli parametrelere, karakteristiklere sahiptir. Modelde yer alan ajanlar belirli kurallar/normlar çerçevesinde hareket ederek çevrelerindeki diğer ekonomik ajanlar ile etkileşimde bulunurlar.

ABSM, son tahlilde bir ekonomideki aktörler arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde tespit edilerek birey-temelli ekonomik modelin oluşturulması ve daha sonrasında bu modelin bilgisayar ortamına aktararak istenilen deneylerin yapılmasıdır. Dolayısıyla veri ekonomik modelin ve modelde yer alan ekonomik ajanlar arasındaki ilişkilerin doğru

bir temele oturtulması bilgisayar ortamında kurgulanan modele göre yapılacak olan deneylerin sağlamlığı açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle ABSM’de reel ekonomik sistem ile ekonomi teorisi arasındaki ilişkinin doğru kurgulanması önemlidir.

Şekil 5.2: ABSM ile Bir Ekonomik Teori Oluşturma Süreci

Kaynak: Damaceanu, 2011

Sonuç olarak, herhangi bir ABSM’de modelin kurgulanarak bilgisayar üzerinde çeşitli simülasyon deneyleri yaparken izlenecek genel yol aşağıdaki şekildedir:

- 1- Reel ekonomik sistemin analiz edilerek modeldeki parametreler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi.
- 2- Araştırmanın gayesi ve modelin işlevinin belirlenmesi.
- 3- Kavramsal modelin teşkil edilmesi.
- 4- Kavramsal modelin geçerliliğinin onaylanması.
- 5- Doğruluğu test edilen kavramsal modelin bilgisayar ortamına aktarılması.
- 6- Modelin bilgisayar ortamında geçerli bir şekilde çalıştığının tespit edilmesi.
- 7- Çeşitli varsayımlar çerçevesinde model parametrelerinde yapılacak değişikliklerin nihai çıktı üzerindeki zamana sair etkisinin gözlenmesi ve bu gözlemlerin yorumlanması (Damaceanu, 2011).

5.2. ABSM Gelir ve Servet Dağılımı Modelleri Literatürü

Impullitti ve Rebmann (2002), ilk olarak Epstein ve Axtell (1996) tarafından tasarlanan “**sugarscape**” modelini baz alarak NetLogo programı vasıtasıyla kurguladıkları modelde servet dağılımı adaletsizliğinin nedenlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Kurgulanan baz modelde bazı basitleştirmelere gidilerek üretim ve üretim ilişkileri ihmal edilmiş ve daha ziyade avcı-toplayıcı bir toplum olduğu varsayılmıştır. Baz modelde toplumda mirasın geçerli olmadığı yani nesiller arası servet transferinin olmadığı varsayılmış olup bu varsayım sonraki aşamada terkedilerek servetin nesiller arasında aktarımına izin verilmiştir. Modelde heterojen olarak kurgulanan ajanların metabolizma hızı ve vizyon gibi sahip oldukları durumların bazıları hayatları boyunca değişmez iken ajanların sahip oldukları servet gibi bazı özellikleri de çevre ile ve diğer ajanlarla etkileşim sonucunda değişebilmektedir. Modeldeki her bir bölge kaynak kapasitesini yenileyebilmektedir ve modeldeki ajanların sınırlı olarak rasyonel hareket etmelerini temin etmek için ajanların vizyonu dört yön ile sınırlandırılmıştır. Model sonuçlarına göre, modelde vizyon olarak belirlenen ve gerçek hayatta bireylerin beceri seviyelerine karşılık gelen değişkenin nispi gelir dağılımı adaletsizliğinin en önemli nedeni olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla beceri özellikle toplumun fakir bireylerinin beceri seviyelerinin artması durumunda makro seviyede mutlak gelir adaletsizliğinin azaldığı görülmüştür. Modele mirasın dahil edilmesi durumunda ise yeni neslin nasıl bir mirası devraldığına bağlı olarak gelir dağılımı adaletsizliğinde iki yönlü bir değişim olabileceği gözlemlenmiştir. Ebeveynlerin bazı problemleri olan servetlerinin nesiller arası geçişine izin verildiğinde bunun gelir dağılımı üzerinde çok küçük de olsa olumlu bir etkisinin olduğu; ebeveynlerin düşük olan becerilerinin miras yoluyla yeni nesillere geçmesi durumunda gelir adaletsizliğinin daha da arttığı; tersi durumda ise gelir dağılımı adaletsizliğinin azaldığı gözlenmiştir. Son olarak, sosyal servet dağılımının tipik bir özelliği olan güç yasalarının, herhangi bir ücret dışı gelirin yokluğunda güç yasaları için gereken servet miktarını biriktiremeyen zengin temsilciler tarafından oluşturulamayacağı ortaya konmuştur (Impullitti ve Rebmann, 2002).

Dosi ve diğerleri (2012) Keynesyen model temelinde kurguladıkları ABSM ile gelir dağılımı ile para ve maliye politikaları arasındaki etkileşimi GSYH büyümesi ve işsizlik

oranı üzerinden analiz etmeye çalışmışlardır. Modelde genel yaklaşım olarak Keynesyen talep fonksiyonu, Schumpeter'in inovasyona dayalı büyüme modeli ve Minsky'nin kredi dinamikleri varsayımları birleştirilerek modelin mikro ve makro seviyede ampirik değişkenleri açıklama kapasitesi test edilmiştir. Kurgulanan model hem önceki krizlerin hem de mevcut krizin belirgin özelliklerini yakalamada ve bu finansal faktörlerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini yakalamada başarılı olmuştur. Model sonuçlarına göre gelir dağılımı adaletsizliğinin zaten oldukça yüksek olduğu ekonomilerde finansal krizlerin etkisinin görece daha yüksek olduğu, daha yüksek işsizlik oranlarına ve daha yüksek kriz ihtimaline neden olduğu tespit edilmiştir. Maliye politikaları tarafında ise, maliye politikalarının konjonktürel dalgalanmaları sadece azaltmadığı aynı zamanda uzun dönem büyüme oranları üzerinde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Dahası gelir dağılımı adaletsizliğinin görece daha az olduğu durumlarda maliye politikalarının etkilerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Para politikasına gelince, faiz oranlarına ilişkin politikaların sonuçlarına ilişkin olarak doğrusal olmayan durumlar olduğu tespit edilmiştir. Yani düşük faiz oranına sahip ekonomilerde faiz oranlarındaki bir değişimin gelir dağılımı üzerindeki etkisi görece daha düşük olurken belirli bir sınırın üzerinde faiz oranına sahip ekonomilerde bu politikaların etkisi daha belirgin olmaktadır. Örneğin bu ekonomilerde faiz oranlarındaki artış büyüme oranlarının düşmesine işsizlik oranlarının artmasına ve kriz ihtimalinin güçlenmesine neden olmaktadır (Dosi, Fagiolo, Napoletano ve Roventini, 2012).

Russo (2015) ABSM vasıtasıyla gelir ve servet dağılımını modellemiştir. Modeldeki ajanlar farklı üretken aktivitelerde bulundukları zaman yani sermaye yoğun veya emek yoğun aktivitelerde bulundukları zaman gelir ve servet dağılımı nasıl şekillenir sorusuna cevap aramıştır. Model N sayıda ajan, bankacılık sektörü, merkez bankası ve devletten oluşmaktadır. Modelde, sosyal sınıf dinamikleri firma oluşum sürecinin içsel dinamiklerini belirlemektedir. Çalışmanın odak noktası sosyal yapı ve makroekonomik dinamiklerde meydana gelen değişiklikler ile içsel olarak konjonktürel dalgalanmaların ve krizlerin ortaya çıkması arasındaki ilişkidir. Bu kapsamda, sosyal yapının evrimi ile makroekonomik dinamikler arasındaki karşılıklı etkileşim ve daha sonra kapitalist üretim sürecinin altında yatan finansal ve gerçek faktörler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak iş döngülerinin ve krizlerin içsel olarak nasıl ortaya çıkabileceği ele alınmaktadır.

Model sonuçlarına göre işsizlik sigortası primlerinin düşmesi durumunda sermaye sahiplerinin kar oranları artacağından işçiler ile sermayedarlar arasındaki gelir farkı attığı için gelir dağılımında adaletsizliğin arttığı bu durumun da ekonomiyi krizler için daha kırılgan hale getirdiği tespit edilmiştir (Russo, 2017).

Cardaci ve Saraceno (2015) ABSM ile gelir dağılımı adaletsizliğindeki artışın farklı kurumsal etmenler yoluyla ekonomik krizleri ortaya çıkarma olasılığını **Monte Carlo** simülasyon yöntemi ile tespit etmeye çalışmışlardır. Burada kurumsal etmenlerden kasıt hanehalkı borç seviyesini belirleyen kurumsal faktörler olarak ifade edilmekte olup çalışmada hanehalkı borç seviyeleri ile gelir dağılımı arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu amaçla, hanehalkı, devlet, merkez bankası ve sadece bir tane firmanın olduğu ajanlar ile fiktif bir ekonomi belirlenerek bu ajanların üretim, tüketim ve harcama fonksiyonları tanımlanmıştır. Devlet modele dâhil edildiği için ajanların toplam gelirlerinden vergi oranı nispetindeki bir miktar düşülerek ajanların harcanabilir gelirleri tespit edilmiştir. Model sonuçlarına göre, bir ekonominin finansallaşma derecesi ile ekonomik krizlerin ortaya çıkma olasılığı arasında pozitif bir bağlantı vardır. Gelir dağılımı adaletsizliği arttığında bir taraftan kredi olanaklarındaki daralma toplam talebin azalması anlamına gelmekte öte yandan ise kredi olanaklarının artması durumunda ise finansal istikrarsızlık artmakta ve borç temelli balonların oluşmasına neden olmaktadır. Yazarlar, ayrıca gelir dağılımı adaletsizliğini düzeltmek için kademeli vergi oranları ihdas edilmesi gibi alınan politika tedbirlerinin gelir dağılımındaki adaletsizliği düzeltici ve böylece ekonominin daha stabil olmasını sağlayıcı bir etkisi olacağını tespit etmişlerdir. Daha doğrusu gelir dağılımı ile mücadelede artan oranlı vergi sisteminin devreye alınmasının kuvvetli maliye politikalarına nazaran daha etkili bir yöntem olduğunu ifade etmektedirler. Zira daha güçlü bir başka tür maliye politikası ekonominin balonlaşma sürecinin daha uzun olmasına neden olmakta ve dolayısıyla krizin büyüklüğünü etkilemektedir (Cardaci ve Saraceno, 2015).

Damaceanu (2011) çalışmasında Gini katsayısını teknolojik gelişmenin bir fonksiyonu olarak ABSM kullanılarak **NetLogo** programı yardımıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Model ilk olarak en basit haliyle tarım toplumu öngörüsü ile başlatılmakta ve sonra endüstri toplumu haline dönüşme ile devam etmektedir. Modelde endüstri devrimi ve sonrasındaki yeşil devrimin dört dalga halinde gerçekleştiği varsayılmaktadır. Model

sonuçlarına göre modele konu teknolojik gelişme Gini katsayısı üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Yani teknolojik gelişme gelir dağılımında adaletsizliğin artmasına neden olmaktadır.

Rahman ve Setayeshi (2007) yaptıkları çalışmada birden fazla ajanın olduğu yapay bir toplumda **sugarscape** modeli kullanılarak gelir dağılımını modellenmiştir. Modeldeki her bir ajanın kendi iç durumları ve davranış kalıpları/kuralları vardır. Bu kurallardan bazıları ajanların hayatları boyunca değişmezken bazıları zamanla diğer ajanlarla iletişime geçtikçe ve çevresel faktörlere göre değişebilmektedir. Örneğin bu modelde ajanların cinsiyeti metabolizma hızı ve vizyonları model boyunca değişmezken iktisadi tercihleri, kültürel kimlikleri sağlık durumları ajanlar farklı bölgelere doğru hareket ettikçe ve diğer ajanlar ile etkileşime geçtikçe değişebilmektedir. Dolayısıyla, ajanlar birer birey olmaları hasebiyle ırksal ve soy olarak, kültürel olarak ve ekonomik olarak birbirlerine sosyal ağlarla bağlıdırlar. Modelde bu ağlar zamanla değişebilmektedir. Öte yandan, model, ajanların kendi refahlarını artırmak için birbirleriyle dayanışma içine girebilmelerine de olanak sağlamaktadır. Yazarlar, modelin ilk aşamasında yapay olarak oluşturdukları bir toplumda servetin belirsiz bir şekilde dağılımına izin vermişler ve daha sonraki aşamada ajanların kapasiteleri ölçüsünde biriktirebilecekleri kadar serveti elde etmelerine olanak tanıyacak şekilde modeli kurgulamışlardır. Modelde yer alan ajanların ömürleri rassal olarak kurgulanmış olup hayatta kalmasına yetecek derecede gelir elde edemeyen ajanların ölmektedir. Model, ayrıca zenginler daha da zenginleşirken fakirler de daha da fakir hale gelirler şeklindeki gelir dağılımı açısından mevcut dünyadaki hüküm süren durumu temsil edecek şekilde kurgulanmış olup bu nedenle de servetin fakirlerden zenginlere doğru el değiştirdiği varsayılmıştır. Bu kapsamda, söz konusu model yardımıyla Gini katsayısı ile ölçülen toplumsal gelir adaletsizliğini tespit etmek için yazarlar modelde tanımlanan ajanların hareket kurallarını, fiktif ekonomideki toplam gelirin yıllık büyüme hızını ve ajanların öldükten sonra yer değiştirme (replacement) ve fiktif toplumdaki mirasa ilişkin kuralları belirledikten sonra farklı parametreleri içeren üç farklı deney yapmışlardır. Sonuç olarak, yapılan farklı deneyler, iktisat teorisi ile uyumlu olarak, bir toplumda gelir dağılımı adaletsizliğinin artması durumunda yoksulluğun artacağı ve toplumun bazı kesimlerinin yeterli düzeyde beslenememeleri nedeniyle hayatlarını kaybedebileceklerini ortaya koymuştur. Yazarlara göre model sonuçları miras

hukukunun bir toplumda geçerli olması durumunda özellikle fakir bireylerin hayatta kalma sürelerini uzatıcı bir rol oynayacağını ve özellikle fakir kesimde uygulanacak olan nüfus kontrol stratejilerinin toplumun sosyal refahını artıracaklarını ortaya koymuştur. Öte yandan yine yazarlara göre söz konusu model yüksek gelirli bireylerin tüketimlerini kısımları durumunda fakir bireylerin daha fazla gelir elde etme durumları ortaya çıkacağından dolayı ve ajanların vizyonlarının artması (özellikle fakir bireylerin eğitim düzeyleri ve dolayısıyla beceri seviyeleri) toplumsal eşitliğin tesis edilmesi anlamında faydalı sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Sonuç olarak yazarlar bu çalışmada **sugarscape** modelinin gelir dağılımını modellemede kullanılıp kullanılamayacağını tespit etmeye çalışmışlardır ve model sonuçlarına göre **sugarscape** modelinin bir toplumdaki gelir dağılımında tespit etmede kullanılabileceğini ortaya koymuşlardır.

Conales, Janamjan ve Polinar (2018) yaptıkları çalışmada Filipinler’e ait Gini katsayılarını kullanarak adil bir gelir dağılımının tesis edilmesi için modele dâhil ettikleri her bir parametre açısından optimum değerleri belirlemeye çalışmışlardır. Bu amaçla, Axtel ve Epstein (1994) tarafından NetLogo paket programı vasıtasıyla tasarlanan **“Gelir Dağılımı Modeli”** kullanılarak yukarıda ifade edilen **“zenginler daha zengin olurken fakirler daha da fakirleşir”** şeklinde ifade edilen söylemin geçerli olduğunu varsaymak suretiyle Filipinler’de gelir dağılımı adaletinin tesis edilmesi için atılması gereken yapısal reform adımlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Temel parametreleri, nüfus, doğumda beklenen ömür, yaşam tarzı, gelir olanakları, beceriler ve işgücü piyasası olarak belirlenen model sonuçlarına göre nüfus gelir dağılımının tesis edilmesinde en önemli etken olarak tespit edilmiştir (Conales, Janamjan ve Polinar, 2018).

5.3. İnfak Platformunun Türkiye’de Gelir ve Servet Dağılımı Üzerindeki Etkisinin ABSM Yoluyla Ölçülmesi

Türkiye’de infak faaliyetlerinin daha işlevsel hale getirilmesi için bir önceki bölümde önerilen modelin gelir ve servet dağılımı üzerindeki etkilerinin tespit edilmesinden önce ülkemizdeki infak potansiyelinin tespit edilmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda teorik çerçevesi net bir şekilde çizildiği için ülkemizdeki zekât potansiyeline yönelik bir hesaplama yapılacaktır.

5.3.1. Türkiye Zekât Potansiyelinin Hesaplanması

Bir ülkedeki zekât potansiyelinin hesaplanmasına ilişkin olarak literatürde üzerinde mutabık kalınmış bir hesaplama metodolojisi bulunmamaktadır. Bu nedenle ülkelerdeki zekât potansiyelinin hesaplanmasında çeşitli metodolojiler kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları, ülkedeki gelir dağılımı istatistiklerinin kullanılması, milli gelir hesapları üzerinden hesaplama yapmak, bazı uluslararası kuruluşlar tarafından üretilen servet ve en zenginler listesinin baz alınarak ülkedeki zekât potansiyelinin hesaplanmasıdır.

Ancak, tüm bu hesaplama yöntemlerinin bazı dezavantajları olduğu hususunu da belirtmemiz gerekir. Örneğin, ulusal gelir hesapları üzerinden yapılan zekât potansiyeli hesaplamalarında bir yılda üretilen toplam milli gelir sektörler bazında ayrıştırılarak ilgili zekât oranları ile çarpılmak suretiyle toplam zekât potansiyeli hesaplanmaktadır. Bu yöntemde, birincisi, zekât potansiyeli stok değer üzerinden yani servet üzerinden değil, o yıla ait toplam gelir üzerinden hesaplanmaktadır. Hâlbuki zekâtın, tanım gereği, servet üzerinden yani stok değer üzerinden hesaplanması gerekmektedir. İkinci olarak, bu yöntemde referans yılda üretilen toplam gelirin kamu kesimi çıkartıldıktan sonra tamamı zekât matrahı olarak alınmaktadır. Yani burada söz konusu toplam gelire katkı sağlayan tüm bireyler zekât mükellefi olarak kabul edilmektedir. Ancak, gelir dağılımı ve yoksulluk istatistiklerinden bir toplumdaki tüm bireylerin zekât mükellefi olmadığı bilinmektedir.

Literatürde, Müslüman ülkeler özelinde yapılan çalışmalara göre zekât potansiyeli ülkelerinin GSYH'larının %1 ile %7,5'i arasında değişmektedir¹¹. Kahf (1989), ulusal gelir hesaplarını kullanarak yaptığı çalışmada Türkiye için zekât potansiyelinin GSYH'nin %1,9 ile %7,5 arasında olduğunu hesaplamıştır¹² (Kahf, 1989: 18). Benzer

¹¹ Oranlardaki değişkenliğin nedeni hesaplama metodolojisindeki farklılıktır.

¹² Söz konusu oranlardaki değişimin nedeni zekâta tabi mallar ve zekât oranlarının farklı görüşler dikkate alınarak hesaplanmasından dolayıdır. Bu kapsamda 3 farklı zekât potansiyeli hesaplanmıştır. Bunlardan birincisinde, zekâta tabi mallar olarak geleneksel fikhî görüş doğrultusunda ticari mallar, tarım ve hayvancılık ürünleri, altın, gümüş ve nakit para dikkate alınmıştır. İkincisinde ise günümüzdeki İslam âlimlerinin çoğunun benimsediği görüş doğrultusunda zekâta tabi varlıkların kapsamı genişletilerek kira gelirleri, ücretlerdeki net tasarruflar ve sinai faaliyetlerde elde edilen net gelirler hesaplamaya dahil edilmiştir. Üçüncü varsayımda ise kapsam daha da genişletilerek zekâtın konut ve diğer ihtiyaç maddeleri haricinde kalan ve nisap miktarı üzerinde olan tüm varlıklardan alınacağı varsayımı altında hesaplama yapılmıştır.

hesaplama yöntemini kullanan Shirazi ve Amin (2009) tüm “İslâm İşbirliği Teşkilatı (OIC)” üyesi ülkeler özelinde yaptıkları hesaplamada Türkiye’de zekât potansiyelinin GSYH’nin %1,88’i ile %7,43’ü arasında değiştiğini hesaplamıştır. Buna göre, tüm OIC ülkelerindeki zekât potansiyelinin kullanılması durumunda günlük 2\$’ın altında yaşayan yoksul nüfusun rahatlıkla elimine edilebileceği ortaya konmuştur. Zaim (1989) ise, yine ulusal gelir hesaplarını kullanarak yaptığı hesaplamada, Türkiye’de zekât potansiyelinin 1986 ve 1988 yılları için yaklaşık olarak GSYH’nin %5,38’i mertebesinde olduğunu hesaplamıştır¹³.

Öte yandan, Tabakoğlu ve Turan (2017) ise Türkiye’deki zekât potansiyelini 3 farklı yaklaşıma dayanarak hesaplamışlardır. Birinci yaklaşımda milli gelir hesapları kullanılmış ve tarım, sanayi ve hizmet sektörleri üzerinden sırasıyla %5, %5 ve %2,5 zekât oranları kullanılarak zekât potansiyelini hesaplamışlardır. İkinci yaklaşımda, **Credit Suisse Wealth Report** verileri dikkate alınmak suretiyle %2,5’lik zekât oranı çerçevesinde toplumun en zengin %10’luk grubunun elindeki servet ölçü alınarak hesaplama yapılmıştır. Üçüncü yöntem olarak ise **Forbes Dergisi** tarafından yayımlanan dünyanın en zenginleri listesinde yer alan Türk zenginlerinin mal varlıkları dikkate alınmıştır. Birinci yönteme göre zekât potansiyeli GSYH’nin %2,98’i olarak hesaplanırken, ikinci yönteme göre %3,06 ve üçüncü yönteme göre ise %0,37 olarak hesaplanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye’nin zekât potansiyelini farklı metodolojiler kullanarak hesaplamak mümkün olmakla birlikte, zekât potansiyelinin hesaplanmasında bazı dezavantajlarına rağmen, aşağıdaki iki yöntem ile yapılacak hesaplanmanın daha sağlıklı olacağı değerlendirilmektedir. Bunlar:

1- Gelir Dağılımı ve Hanehalkı Harcama İstatistikler (TÜİK)

2- Küresel Servet Göstergeleri (Credit Suisse Global Wealth Databook)

Esasında, üçüncü ve destekleyici bir yöntem olarak BDDK gibi kurumlar tarafından yayımlanan finansal veriler ve diğer kurumlarca yayımlanan birçok gösterge titiz bir

¹³ Bu hesaplamada GSYH’nin %2,5’i nakit (altın, gümüş dahil) için zekât potansiyeli olarak hesaplanmış olup, bu rakama tarım, sanayi ve hizmet sektörleri üretimleri için her sektöre özgü zekât oranı ile çarpılmak suretiyle elde edilen rakam ilave edilmiştir.

analize tabi tutularak da Türkiye’deki zekât potansiyelini hesaplamak mümkün olabilir. Ancak, kanaatimizce özellikle TÜİK istatistikleri ile hesaplanacak zekât potansiyelinin muhafazakâr bir tahmin ortaya koyması anlamında dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

5.3.1.1. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

TÜİK, hanehalkı kullanılabilir net yıllık geliri ve ortalama tüketim harcamalarını anket yolu ile derleyerek yıllık olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla gelir grupları bazında ortalama gelir ve harcama verileri kullanılarak referans yıla ilişkin zekât potansiyelini hesaplamak mümkündür. Bu kapsamda, Türkiye zekât potansiyelinin hesaplanmasında kullanılan metodoloji şu şekildedir:

1. TÜİK tarafından yıllık olarak açıklanan hanehalkı fert başına yıllık net gelir %10’luk gelir grupları itibariyle toplam gelirden aldıkları pay ile birlikte tespit edilmesi,
2. TÜİK hanehalkı tüketim harcaması anketi yoluyla derlenen istatistiklerden referans yıla ilişkin ortalama hanehalkı harcamasının tespit edilmesi,
3. Referans yıla ilişkin zekât nisabının hesaplanması,
4. %10’luk gelir gruplarının toplam yıllık gelirlerinden ortalama tüketim harcaması ve zekât nisabının çıkartılması,
5. Bir önceki işlem sonunda pozitif bakiye veren gelir gruplarının zekât mükellefi olarak tespit edilmesi,
6. Zekât mükellefi olan grupların referans yılda toplam gelirden aldığı payın tespit edilmesi ve bu rakamın %2,5 genel zekât oranı ile çarpılması.

Aşağıdaki tabloda, %10’luk gelir grupları itibariyle ortalama gelir, toplam gelirden alınan pay ve yıllık ortalama tüketim harcaması yer almaktadır¹⁴. Bu çerçevede, 2019 yılı

¹⁴ Hesaplama da kullanılan veriler ve varsayımlar aşağıdaki gibidir:

- 1- TÜİK tarafından 2020 yılında yayımlanan “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” verileri esas alınmıştır. Söz konusu araştırma 2019 yılı özelinde yapılmış olmasına karşın referans yıl bir önceki takvim yılı olduğu için hesaplamada kullanılan GSYH ve ortalama tüketim harcaması gibi tüm veriler 2018 yılına ait verilerdir.
- 2- Zekât oranı %2,5 olarak alınmıştır.

için 2018 yılında elde edilen toplam gelirden yıllık toplam harcama düşüldükten sonra **3.187 ABD dolarının** üzerinde yıllık geliri bulunan Müslüman bireyler zekât mükellefidir. Buna göre, aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere 9. ve 10. gelir grubunda olanlar haricindekiler zekât mükellefi değildir¹⁵. Ancak bu iki grubun, yani toplumun en zengin %20'lik grubunun, toplam yıllık gelirden aldığı pay %45,5'dir. Bu kapsamda, yıllık olarak üretilen toplam gelirin yaklaşık yarısının zekâta konu olduğunu ifade edebiliriz.

2018 yılı özelinde yaptığımız hesaplamalar kapsamında, aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere, Türkiye'de zekât potansiyelinin yaklaşık 8,1 milyar ABD doları yani GSYH'nin %1,04'ü oranında olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu hesaplama tarım ve sanayi sektörleri için zekât oranı %5 ve hizmetler sektörü için %2,5 olacak şekilde revize edildiğinde zekât potansiyeli yaklaşık 11 milyar dolar yani GSYH'nin yaklaşık %1,3'ü seviyesinde olduğu hesaplanmıştır.

Öte yandan, bir ülkedeki Ramazan fitresi potansiyelinin hesaplanması çok daha kolaydır. Tablo 5.1'den de görülebileceği üzere, fitre tanım gereği gelirden harcamalar düşüldükten sonra elde bakiyenin pozitif olması durumunda ödenmesi gereken bir dini yükümlülük olduğu için gelir dağılımı istatistiklerine göre Türk toplumunun %40'ı Ramazan fitresi mükellefidir. Bu kapsamda, ülkemizdeki yıllık toplam Ramazan fitresi potansiyeli 130,9 milyon ABD doları yani GSYH'nin %0,02'ü olarak hesaplanmıştır.¹⁶ Tüm bu hesaplamalar çerçevesinde Türkiye'deki toplam infak potansiyelinin en muhafazakâr varsayımlarla GSYH'nin %1.06'sı olduğu hesaplanmıştır.

3- Nisap miktarı olarak altın için belirlenmiş olan 80, 18 gr. (20 misgal) rakamı baz alınmıştır.

4- 1 gram altının fiyatı olarak 1 Temmuz 2018 yılı spot piyasa değeri olan 184 TL olarak alınmıştır.

5- Hesaplamada dolar kuru 2 Temmuz 2018 TCMB satış kuru olan 4,63 TL alınmıştır.

6- Hesaplamalarda Türkiye'deki Müslüman nüfus oranı %98 olarak alınmıştır.

¹⁵ 7. ve 8. Gelir gruplarının net tüketim harcamaları düşüldükten sonraki net tasarrufları pozitif olmasına karşın bu rakam zekât nisabının altında kaldığı için bu gruptakiler zekât mükellefi değildir.

¹⁶ Hesaplamada Ramazan fitresi nisap miktarı olarak Diyanet İşleri Başkanlığının 2018 yılı için açıklanmış olduğu 19 TL baz alınmıştır.

Tablo 5. 1: TÜİK Verileri ile Zekât Potansiyeli Hesaplaması, 2018

Gelir Grupları	Pay (%)	Ort. Gelir (\$)	Ort. Tüketim Harcaması (\$)	Gelir - Tüketim	Zekat Nisabı (\$)	Ort.Gelir-Zekat Nisabı (\$)	Zekat/Fitre Mükellefi	Zekat Miktarı (Bin \$)	Fitre Miktarı (Bin \$)
1.%10	2.4	3,142	3,940	-798	3,187	-3,985	✗	-	-
2.%10	4.0	5,219	6,545	-1,326		-4,513	✗	-	-
3.%10	5.0	6,449	7,298	-849		-4,036	✗	-	-
4.%10	6.0	7,733	8,750	-1,017		-4,204	✗	-	-
5.%10	7.1	9,198	9,306	-108		-3,295	✗	-	-
6.%10	8.4	10,829	10,956	-127		-3,314	✗	-	-
7.%10	9.9	12,734	11,927	807		-2,380	✗✓	-	32,732
8.%10	11.8	15,262	14,296	966		-2,221	✗✓	-	32,732
9.%10	15.1	19,486	13,994	5,492		2,305	✓	2,692,038	32,732
10.%10	30.4	39,268	28,200	11,068		7,881	✓	5,419,733	32,732
TOPLAM ZEKAT-FİTRE POTANSİYELİ (Bin \$)								8,111,771	130,928
TOPLAM ZEKAT-FİTRE POTANSİYELİ /GSYH (%)								1.04	0.02
TOPLAM İNFAK POTANSİYELİ (Zekat+Fitre) /GSYH								1.06	

Kaynak: TÜİK, 2021; Yazarın kendi hesaplamaları

5.3.1.2. Credit Suisse Küresel Servet Göstergeleri

İsviçre merkezli bir finans kuruluşu olan **Credit Suisse** 2000 yılından beri küresel ölçekte servet dağılımına ilişkin göstergeleri ülkelerin çeşitli yöntemlerle üretmiş oldukları istatistiklere dayanarak tahmin ederek yayımlamaktadır. Söz konusu kuruluş Ekim 2019 tarihinde 2019 yılı küresel servet raporunu yayımlamıştır. Bu raporda Türkiye'deki servet dağılımına ilişkin bazı veriler aşağıdaki gibidir.

Tablo 5.2: Türkiye Servet Verileri, SAGP, 2019

Toplam Servet (Milyar \$)	Kişi Başı Servet (\$)	Küresel Pay (%)	1 Milyon \$ Üzeri Serveti Olan Kişi Sayısı	2000-2019 Reel Servet Büyümesi (%)	Servet / GSYH (%)	Finansal Servet (%)	Finansal Olmayan Servet (%)	Servet GINI	Borç/Toplam Bütüt Servet (%)
1.355	24.398	0,40	93.943	3,10	1,79	19,60	80,40	0,79	6,70

Kaynak: Global Wealth Databook 2019, Credit Suisse

Yukarıdaki tablodan görülebileceği üzere, 2019 yılı itibariyle Türkiye'de toplam servet SAGP göre 1.355 Milyar ABD doları olup, kişi başına ortalama servet 24.398 ABD doları seviyesindedir. Toplam servetin %70,2'i toplumun en zengin %10'luk kesiminin elinde bulunurken, en zengin %1'lik grubun toplam servet içerisindeki payı %42,5 olarak tespit edilmiştir (Shorrocks, Davies ve Lluberas, 2019).

Tablo 5.3'te bahse konu raporda yer alan veriler çerçevesinde Türkiye için 2019 yılı özelinde zekât potansiyeli hesaplanmıştır¹⁷. Bu hesaplamada, ilgili rapor %10'luk nüfus dilimlerinin toplam servetin ne kadarına sahip olduğuna ilişkin veriler sunduğundan ilk olarak her bir %10'luk dilimdeki kişi başına ortalama yıllık servet miktarı tespit edilmiş, daha sonrasında bu rakamdan kişi başı borç ve 2019 yılı zekât nisabı çıkartılarak zekât matrahı tespit edilmiştir. Tablodan da görülebileceği üzere zekât matrahı negatif olan ilk dört %10'luk gruplar zekât mükellefi değildir. Bu kapsamda 5.%10'luk gruptan itibaren Zekât mükellefi olan gruplar özelinde zekât potansiyeli tespit edilmiştir. Buna göre, Türkiye için 2019 yılındaki zekât potansiyeli 32,4 Milyar dolar olup, GSYH'nin %4,29'una karşılık gelmektedir.

Ancak bu hesaplama ile ilgili olarak şunu da ifade etmeliyiz. Söz konusu raporun bir ülkedeki toplam serveti tespit etmekte kullandığı metodoloji ülkedeki bireylerin finansal servetlerini ve finansal olmayan servetlerini dikkate almaktadır. Bu kapsamda gayrimenkuller finansal olmayan servet içerisinde yer almaktadır. Ancak, tanım gereği zekâtın gayrimenkulün değeri yerine getirdiği gelirden verilmesi gerektiği hususunu dikkate aldığımızda yukarıda tespit ettiğimiz 32,37 Milyar dolar zekât potansiyeli rakamına bir miktar ihtiyatlı yaklaşmakta fayda olduğu düşünülmektedir.¹⁸

Özetle, TÜİK verileri kullanılarak yapılan hesaplamada Türkiye zekât potansiyeli GSYH'nin %1,04 olarak tespit edilirken, Credit Suisse Servet göstergeleri ile yapılan hesaplamada zekât potansiyeli GSYH'nin %4,29'u olarak tespit edilmiştir. Birinci hesaplamanın oldukça muhafazakâr varsayımlar altında yapıldığı dikkate alındığında ülkemizdeki zekât potansiyelinin asgari seviyesinin GSYH'nin %1'i civarında olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Öte yandan, ikinci yöntemle yaptığımız hesaplamada %2,5'lik düz zekât oranı yerine sektörel paylar dikkate alınmak suretiyle literatür doğrultusunda

¹⁷ Söz konusu hesaplamada kullanılan veriler aşağıdaki gibidir.

1. 2019 yılı GSYH 755 Milyar dolar alınmıştır.
2. Credit Suisse tarafından hazırlanan rapor ülkelerdeki 20 yaş üzeri yetişkinlere ilişkin servet dikkate alındığı için Türkiye 20 yaş üzeri kurumsal olmayan nüfus verisi özelinde hesaplamalar yapılmıştır.
3. Türkiye'deki Müslüman nüfus oranı %98 olarak alınmış olup hesaplamalarda dikkate alınmıştır.
4. 2019 yılı için Zekât nisabının dolar cinsinden hesaplanmasında 1 Temmuz 2019 tarihli TCMB dolar satış kuru ve spot piyasa altın fiyatı alınmıştır.

¹⁸ Öte yandan, hesaplanan zekât potansiyeline en yüksek katkının (23,3 Milyar ABD Doları) en zengin %10'luk gruptan geldiği düşünüldüğünde yapılan hesaplamada elde edilen rakamın çok da aşağılara inmeyeceği değerlendirilmektedir.

bir hesaplama yapıldığında ulaşılabacak olan 37 milyar ABD doları (GSYH'nin yaklaşık %5) rakamının da Türkiye zekât potansiyelinin azami miktarı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo 5.3: Credit Suisse Verileri ile Zekât Potansiyelinin Hesaplanması, 2019, \$

%10' luk Nüfus Dilimleri	Toplam Servet İçindeki Pay (%)	Servet Miktarı (Milyar \$)	Kişi Başına Servet(\$)	Kişi Başına Ort. Borç (\$)	Zekat Nisabı (\$, 2019)	Zekat Matrahı	Zekat Mükellefi	Toplam Zekat Miktarı (Milyar \$)
A	B	C= (Toplam Servet x B)	D= C / A	E	F	G=D-(E+F)	H	I= (D-E) x A x 0.025 x 0.98
1.%10	0	0	0	1,740	3,575	-5,315	✗	-
2.%10	0.3	4	732			-4,583	✗	-
3.%10	0.8	11	1,952			-3,363	✗	-
4.%10	1.4	19	3,415			-1,900	✗	-
5.%10	2.2	30	5,367			52	✓	0.73
6.%10	3.2	43	7,807			2,492	✓	1.06
7.%10	4.5	61	10,978			5,663	✓	1.49
8.%10	6.6	89	16,101			10,786	✓	2.19
9.%10	10.8	146	26,347			21,032	✓	3.59
10.%10	70.2	951	171,257			165,942	✓	23.30
TOPLAM ZEKAT POTANSİYELİ (\$)								32.37
TOPLAM ZEKAT POTANSİYELİ / GSYH								4.29

Kaynak: Credit Suisse Global Wealth Databook 2019; Yazarın kendi hesaplamaları

Yukarıda kullanılan metodolojilerden farklı olarak da Türkiye'deki zekât potansiyeline ilişkin farklı tahminler de yapılabilir. Örneğin Forbes Dergisi tarafından yıllık olarak açıklanan ülkenin en zenginleri listesindekilerin toplam serveti üzerinden bir yaklaşım geliştirmek mümkündür. Söz konusu derginin 2020 yılında yayımlanan son verileri ışığında Türkiye'deki en zengin 118 kişinin toplam serveti 100 milyar ABD doları seviyesindedir. Dolayısıyla sadece bu 118 kişi özelinde zekât potansiyelinin 2,5 milyar ABD doları ifade edilebilir.

Benzer şekilde BDDK tarafından yayımlanan bankacılık istatistikleri de zekât potansiyelinin tahmin edilmesi anlamında bir fikir verebilir. Bu kapsamda, 2020 yılı mayıs ayı itibarıyla bankacılık sektöründe 50.000 TL ve üzeri döviz mevduatı, kıymetli maden ve TL mevduat gibi toplam mevduata baktığımızda bu rakamın 2,5 trilyon TL civarında olduğu görülmektedir (BDDK, 2020). Bu rakam üzerinde zekât potansiyelini hesapladığımızda ise 8,8 milyar ABD doları bir potansiyele ulaşmaktayız. Bu rakam TÜİK verileri kullanılarak yaptığımız hesaplamayı teyit eder niteliktedir.

Zekât potansiyelinin hesaplanmasında kullanılabilecek bir diğer yöntem ise ulusal hesaplar marifetiyle bir yılda sektörler itibariyle üretilen toplam GSYH üzerinden yapılabilmektedir. Bu yöntemde bir yılda üretilen toplam GSYH'den kamunun vergi ve sübvansiyonları düşüldükten sonra tarım, sanayi sektörleri için %5 ve hizmet sektörü için %2,5 zekât oranı ile çarpılarak toplam zekât potansiyeli tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede, 2019 yılı ulusal hesapları kullanılarak yaptığımız hesaplamalara göre Türkiye'nin zekât potansiyeli 21,1 milyar ABD doları olup, bu rakam GSYH'nin %2,79'una tekabül etmektedir.

Tablo 5.4: Farklı Hesaplama Metotlarına Göre Türkiye Zekât Potansiyeli¹⁹, 2019

Yöntem	Zekât Potansiyeli /GSYH	Hesaplanan Zekât Potansiyeli (Milyar \$)
TÜİK Gelir Dağılımı Verileri	1,04	8,1
Sektörel Zekât Oranları	1,3	11,0
Credit Suisse Verileri	4,29	32,4
Sektörel Zekât Oranları	5,00	37,0
Ulusal Hesaplar (GSYH)	2,79	21,1
BDDK Bankacılık Sektörü Verileri	1,01	8,8
FORBES Dergisi	0,33	2,5

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Sonuç olarak, zekât potansiyelinin hesaplanması için literatürde yer alan farklı metodolojiler kullanılarak yapılan hesaplamalara göre Türkiye'deki asgari zekât potansiyelinin GSYH'nin %1 seviyesinde azami olarak ise %5'i seviyesinde olduğu ifade edebiliriz.

ABSM ile ilgili olarak yukarıda verilen bilgiler ve bu kapsamda takdim edilen literatür taraması bir önceki bölümde detayları ile ortaya konan İnfak Platformu modelinin ülkemizdeki gelir ve servet dağılımı adaletsizliği üzerindeki etkisinin tespit edilebilmesi açısından ABSM'nin oldukça elverişli bir model olduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıda, literatürdeki benzer çalışmalarda takip edilen yol ve yöntem takip edilerek ilk olarak **Python** tabanlı **Jupyter Notebook** paket programı vasıtasıyla kurgulanacak olan ABSM modeli varsayımları, modele dahil edilecek değişkenler ve bu

¹⁹ Tabloda yer alan tüm yöntemlere ilişkin hesaplamalarda Türkiye'deki Müslüman nüfus oranı %98 olarak alınmıştır. Ulusal hesaplar, Credit Suisse ve TÜİK rakamları ile sektörel paylar dikkate alınarak yapılan hesaplamalarda zekât oranı, literatür doğrultusunda, tarım ve sanayi sektörleri için %5, hizmetler sektörü için ise %2,5 olarak alınmıştır. Diğer tüm hesaplamalarda ise zekât oranı standart olarak %2,5 olarak alınmıştır.

değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimleri açık bir şekilde ortaya konduktan sonra Türkiye özelinde mevcut veriler ışığında bir baz model oluşturulacaktır. Daha sonraki aşamada ise varsayımlar çerçevesinde oluşturulan çeşitli varsayımlar çerçevesinde ortaya çıkacak olan model çıktıları değerlendirilecektir.

5.3.2. Modelin Oluşturulması ve Temel Varsayımlar

Bu bölümde, yukarıda değinilen literatür çerçevesindeki adımlar takip edilerek bir önceki bölümde önerilen “İnfak Platformu” modelinin teşkil edilmesi durumunda Türkiye ekonomisinde gelir ve servet dağılımının daha adil hale gelip gelmeyeceğini tespit etmek için aşağıda detayları verilecek olan model ile çeşitli simülasyon deneyleri yapılacaktır. Bu kapsamda ilk olarak baz modelin oluşturulması için Türkiye ekonomisine ait çeşitli veriler kullanılmak suretiyle kavramsal model teşkil edilecek ve akabinde modele dahil edilen parametreler manipüle edilmek suretiyle kavramsal modelin teorik olarak geçerliliği onaylanacaktır.

Baz model oluşturulduktan sonra çeşitli varsayımlar çerçevesinde baz model manipüle edilerek zekât, sadaka gibi infak kurumlarının daha kurumsal bir yapıya kavuşması durumunda Türkiye gelir ve servet dağılımındaki değişiklikler gözlemlenecektir.

5.3.3. Modelin Özellikleri, Değişkenleri ve Ajanlar Arasındaki Etkileşimler

Python programlama dili kullanılarak Jupyter Notebook isimli bilgisayar programı yardımıyla oluşturulan ABSM'nin genel özellikleri, değişkenleri ve ajanlar arasındaki etkileşimler aşağıdaki gibidir.

Modelde Türkiye ekonomisini temsilen 10.000 hanehalkı bulunmakta olup hanehalkının başlangıç gelir ve servet seviyesi sırasıyla TÜİK tarafından açıklanan Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları anketi ve Credit Suisse tarafından açıklanan servet göstergeleri çerçevesinde en fakirden en zengine doğru %10'lük gelir ve servet grupları

çerçevesinde rassal olarak dağılmakta olup bu dağılımların ortalaması söz konusu kurumlar tarafından açıklanan göstergelere eşittir.

Modelde gelir ve servet dağılımı için Gini katsayısı aşağıdaki formülasyona göre hesaplanmaktadır.

$$G_{I,S} = \left[\frac{1}{P^2} \sum_{i=1}^P \sum_{j=1}^P |W_i - W_j| f(W_i) f(W_j) \right] \div 2 \bar{W} \quad (1)$$

$G_{I,S}$: Gelir ve servet Gini katsayısı

W_i : i. grubun toplam geliri (serveti),

W_j : j. Grubun toplam geliri (serveti),

$f(W_i)$: i. Grubun gelir (servet) çokluğu

$f(W_j)$: j. Grubun gelir (servet) çokluğu

P : Birim sayısı ve

$\bar{W}$: Gelirlerin (servetlerin) aritmetik ortalamasını ifade etmektedir.

1- Baz modelin varsayımları aşağıdaki gibidir.

- a. Ekonomi, dışa kapalı bir ekonomi olup, ekonomide devlet yoktur.
- b. Modelin odak noktası infak faaliyetlerinin gelir ve servet adaletsizliği üzerindeki etkisinin ölçülmesi olduğu için hanehalkı geliri ve serveti üzerinde etkisi olan tüm ekonomik ve sosyal göstergeler E katsayısı ile ifade edilmiş olup, kamunun sosyal transferleri, nesiller arası servet transferi (miras) ve hanehalkının yaş, cinsiyet gibi demografik özellikleri göz ardı edilmiştir. Simülasyon deneyleri boyunca nüfus sabittir.
- c. Modelde fiyatlar genel seviyesinin sabit olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle değişkenler reel değerleri ifade etmektedir.
- d. Simülasyon deneyinin gerçekleştiği zaman dilimi için diğer sosyoekonomik değişkenlerin sabit olduğu, **ceteris paribus**, varsayılmıştır.

- 2- Baz modelde ajanların gelir ve servet düzeyinin temel belirleyicileri bir önceki yıl servet seviyesi, cari yıl gelir seviyeleri, ekonomik büyüme, ajanların tüketim eğilimi ve eğitim seviyesi olup (2) numaralı fonksiyonda ifade edilmektedir.

$$Gini\ Katsayısı = f(W, I, c, E, g) \quad (2)$$

$$I_t = f(E, g) \quad (3)$$

$$g = 0.04 \quad (4)$$

Bu fonksiyonda W bireyin servetini, I harcanabilir gelirini, c marjinal tüketim eğilimini ifade ederken; E ise esas olarak eğitim seviyesini temsil etmekle birlikte hanehalkının gelir seviyesi üzerinde etkisi olan diğer değişkenlerin toplamını ifade etmektedir. g terimi ise ekonomik büyüme oranını ifade etmekte olup modelimizde Türkiye'nin uzun dönem ortalama büyüme oranı %4 olarak alınmıştır. Burada;

$$W_t = W_{t-1} + NT_t \quad (5)$$

$$NT_t (Net\ Tasarruf) = I_t - (I_t \times c) \quad (6)$$

- 3- Türkiye ekonomisini temsilen oluşturulan **ajanlar kümesi (set of agents)** modele dahil edilen tüm ekonomik ajanları ifade etmekte olup şu özellikleri ihtiva etmektedirler: Parametreler, değişkenler ve prosedürler. Parametreler (E , c ve g) nümerik değerlere sahip olup simülasyon boyunca modifiye edilmeyen değişkenlerdir. Değişkenler (W , I) ise simülasyon sırasında çeşitli değere sahip olan etiketlerdir. Prosedürler ise komutlar ve raporlayıcıları ifade etmektedir. Komut, bir ajanın gerçekleştirmesi gereken bir eylemdir. Raporlayıcı ise bu eylem sonucunda oluşan çıktıyı hesaplar ve rapor eder (Damaceanu, 2011). Buna göre, modelde sadece bir adet komut bulunmakta olup hanehalkının infak davranışını belirlemektedir. Buna göre en zengin 9. ve 10. grupta yer alan zekât mükellefleri yıl sonunda toplam gelir ve servetleri üzerinden %2,5 oranında zekât hesaplayarak i) ilk dört düşük gelir grubunda bulunan hanehalkına eşit olarak paylaştırmaktadırlar. (Kurumsallaşmanın olmadığı durum). ii) İnfak platformuna tevdi etmektedirler. İnfak platformu da elindeki veriler çerçevesinde her yıl gelir ve servete göre hanehalkını en düşüğe en yükseğe göre sıralayarak toplumun en yoksul ilk %20'lik kesimini tespit etmekte ve toplanan bu zekât miktarını bu

gruba eşit olarak paylaştırmaktadır. (Kurumsallaşma ve dağıtımda etkinliğin sağlanması). Öte yandan, modelde kurumsallaşma sürecinin infak platformunun teşkil edilmesi ile birlikte platformun sunduğu şeffaflık, hesap verilebilirlik ve verimlilik gibi faktörler nedeniyle yıldan yıla toplumdaki infak bilincini artıracığı dolayısıyla infak davranışının simülasyon süresi boyunca yıldan yıla artış göstereceği varsayılmıştır. Modelimizde iki tür raporlayıcı bulunmakta olup bunlar sırasıyla servet ve gelir üzerinden zekât verilmesi durumunda gelir ve servet için hesaplanan Gini katsayısını hesaplamaktadır.

- 4- Hanehalkının servet üzerinden zekât vermesi durumunda 9. ve 10 gelir gruplarının serveti;

$$W_t = W_{t-1} - (W_{t-1} \times Z_{oran}) + [I_t - (I_t \times c)] \quad (7)$$

Zekât alan hanehalkının geliri ve serveti sırasıyla;

$$I_{tz} = I_t + [(W_{t-1} \times Z_{oran}) / 2000] \quad (8)$$

$$W_t = W_{t-1} + [I_{tz} - (I_{tz} \times c)] \quad (9)$$

Hanehalkının gelir üzerinden zekât vermesi durumunda 9. ve 10 gelir gruplarının geliri ve serveti;

$$I_{tz} = [(I_t - (I_t \times c)) - (I_t \times Z_{oran})] \quad (10)$$

$$W_t = W_{t-1} + I_{tz} \quad (11)$$

Zekât alan hanehalkının geliri ve serveti sırasıyla;

$$I_{tz} = I_t + [(I_t \times Z_{oran}) / 2000] \quad (11)$$

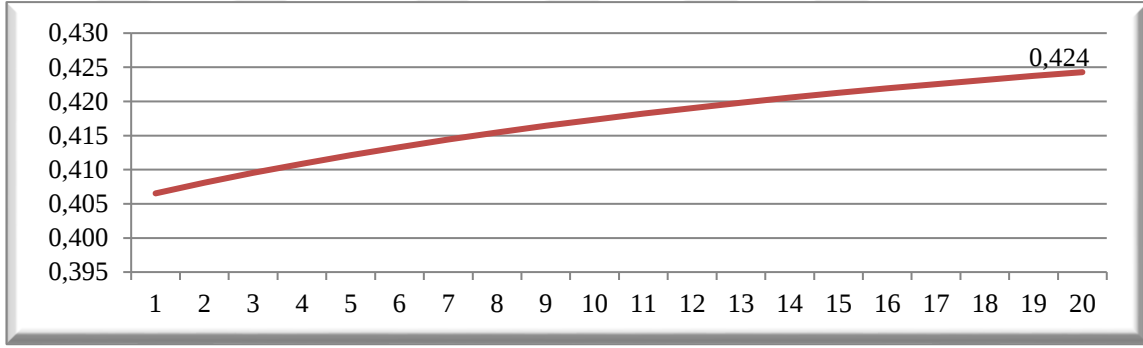
$$W_t = W_{t-1} + [I_{tz} - (I_{tz} \times c)] \quad (12)$$

şeklinde olacaktır.

5.3.4. Senaryo Analizleri

Yukarıda değişkenler ve değişkenler arasındaki ilişkilerin ifade edildiği basit ekonomik modelin ana aksiyomu mevcut iktisadi sistem ve iktisadi politikaların gelir ve servet adaletsizliğini gidermek bir yana artırıcı bir etki yaptığı şeklindedir. Nitekim Türkiye’ye ilişkin olarak yapılan simülasyon deneyleri de bu aksiyomu destekler nitelikte olup, aşağıdaki grafikte görülebileceği üzere, veri iktisadi politikalarla ülkemizde Gini katsayısının önümüzdeki 20 yıl boyunca bir artış eğilimi sergileyeceği ve 2040’lı yıllarda 0,424 seviyesine yükseleceği tespit edilmiştir.

Şekil 5.3: Türkiye Gelir Dağılımı Simülasyon Deneyi, Gini, 2020-2040

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Oluşturulan basit ekonomik model üzerinden aşağıdaki varsayımlar çerçevesinde yapılan simülasyon deneylerinin sonuçları şu şekildedir²⁰.

Varsayım I: Türkiye’de Müslümanların İslâmi normlar çerçevesinde zekât ve sadaka gibi infak yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki hassasiyetleri artarak olması gereken seviyelere ulaştığında Türkiye’deki gelir ve servet dağılımı mevcutta olduğu durumdan daha adil hale gelir. Bu durumda H_0 ve H_1 hipotezi şu şekildedir:

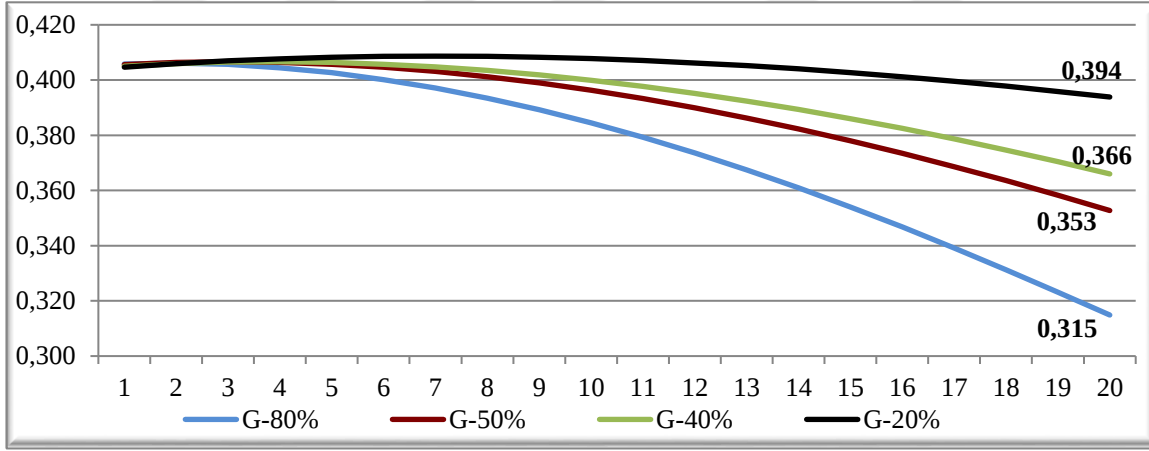
H_0 : Türkiye’de gelir ve servet dağılımı adaletsizliği ile zekât ve sadaka gibi infak faaliyetlerinin potansiyel seviyede yerine getirilmesi arasında bir ilişki yoktur. Bu kapsamda, H_1 hipotezi ise şu şekilde olacaktır:

²⁰ Modelde sonuçlarını gösteren simülasyon deneyleri sonuçlarının tümü 10 adet simülasyon deneyinin ortalamasıdır.

H₁: Türkiye’de gelir ve servet dağılımı adaletsizliği ile zekât ve sadaka gibi infak faaliyetlerinin potansiyel seviyede yerine getirilmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 5.4 Türkiye’de zekât mükellefi olan 9. ve 10. gelir gruplarında yer alan zekât mükellefi bireylerin gelir ve servetleri üzerinden yıllık olarak zekât miktarlarını hesaplayarak en düşük gelire sahip ilk dört gruba zekâtlarını vermeleri durumunda simülasyon deneyleri²¹ sonucu elde edilen Gini katsayılarını göstermektedir. Simülasyon deneylerinde Türkiye’deki zekât mükelleflerinin hâlihazırda %20’sinin bu farizalarını yerine getirdiği varsayılmış olup kalan kısmın farklı oranlarda (%80, %60, %40 ve %20) zekât farizasını yerine getirmesi durumunda gelir ve servet dağılımının nasıl şekilleneceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, zekâtın gelir üzerinden hesaplanarak verilmesi durumunda gelir dağılımı için hesaplanan Gini katsayısı 20 yıllık zaman dilimi içerisinde 0,40’lı seviyelerden önemli ölçüde azalarak 0,31 seviyesine düşmektedir.

Şekil 5.4: Gelir Dağılımı Gini Katsayıları (Kurumsal olmayan durum)²²

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

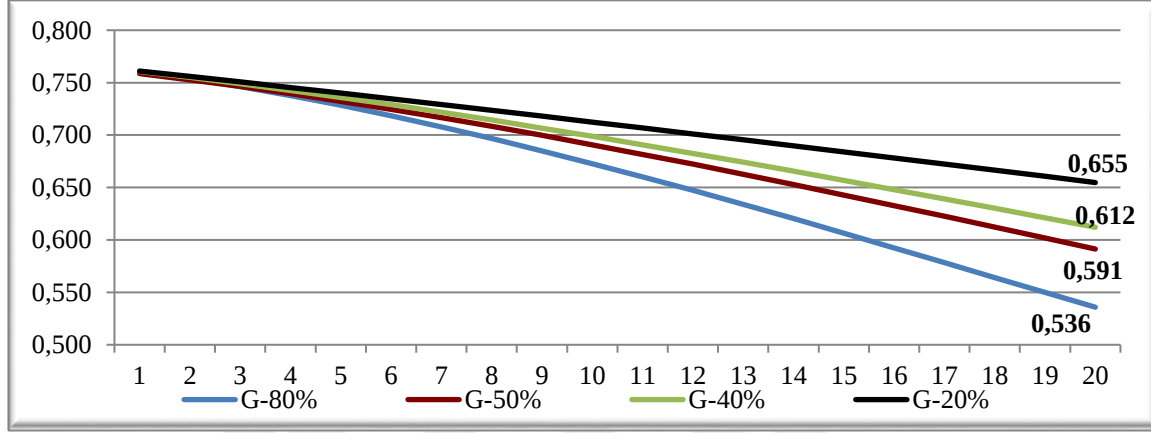
Benzer şekilde, şekil 5.5’de görülebileceği üzere, zekâtın yıllık gelir yerine stok değişken olan servet üzerinden verilmesi durumunda ise servet dağılımı için hesaplanan gini katsayısı önemli ölçüde düşüş kaydederek 0,76 seviyesinden 0,536 seviyelerine

²¹ Grafikte yer alan gini katsayıları 10’ar tane simülasyon deneyinin ortalamasıdır.

²² Simülasyon deneyleri zekât mükelleflerinin %20’sinin halihazırda zekât farizalarını yerine getirdiği ve infak faaliyeti konusunda toplumsal hassasiyetin zamanla geometrik olarak artarak 20 yıl içerisinde potansiyeline ulaşacağı varsayımı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

kadar azalış göstermektedir.²³ Öte yandan toplumdaki zekât verme oranlarının potansiyelinin altında kalması durumunda Gini katsayısındaki iyileşmenin de buna paralel olarak daha yavaş bir şekilde olduğu grafiklerden anlaşılmaktadır.

Şekil 5.5: Servet Dağılımı Gini Katsayıları (Kurumsal olmayan durum)

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Simülasyon deneyleri, *ceteris paribus*, Türkiye’de infak faaliyetlerinin potansiyeline yaklaşması durumunda gelir ve servet adaletsizliğinde önemli ölçüde bir iyileşme olacağına işaret etmektedir. Buradan hareketle gelir ve servet dağılımı ile infak faaliyetleri arasında bir ilişkinin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilir ve tersini ifade eden alternatif hipotez (H_1) kabul edilir. Simülasyon sonuçlarına göre gelir üzerinden infak farızasının nihai olarak %50 oranında yerine getirilmesi durumunda zekât verenlerin sayısındaki her 1 puanlık artış gelir dağılımı için tahmin edilen Gini katsayısı 0,003 puan iyileşmeye; zekâtın servet üzerinden verilmesi durumunda da söz konusu katsayıda 0,009 puan iyileşmeye işaret etmektedir.

Ancak biraz önce yapılan analizin tamamen teorik bir çerçevede yapılan bir analiz olduğu hususu da burada belirtilmelidir. Zira veri koşullar altında halihazırda %20 seviyelerinde olan infak faaliyetlerinin daha yüksek oranlara çıkması için herhangi bir gerekçe yoktur. Tam da bu noktada 4. Bölümde önerilen infak platformu modelinin tüm bileşenleri ile devreye girmesi ile aşağıdaki varsayım çerçevesinde Türkiye’deki gelir ve servet dağılımı adaletsizliğinin ne şekilde evrileceğine bakılabilir.

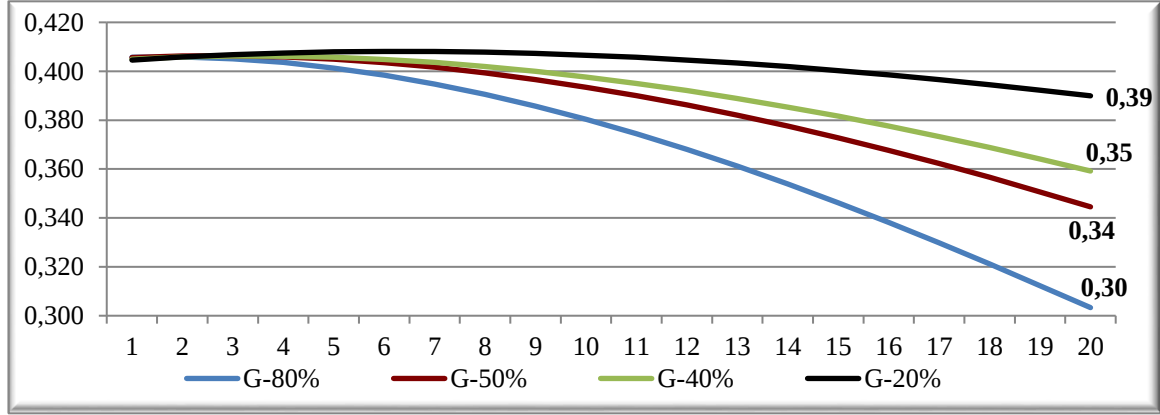
²³ Zekâtın servet üzerinden hesaplanarak verilmesi durumunda zekât alan fakir bireylerin marjinal tüketim eğilimleri çok yüksek olduğu için zekât olarak aldıkları bu miktarın hepsini harcadığı varsayılmıştır. Bu nedenle söz konusu fakir bireylerin servetlerinde aldıkları zekât miktarından kaynaklı bir artış olmamaktadır.

Varsayım II: Türkiye’deki infak faaliyetleri çok daha kurumsal bir çerçevede gerçekleştirilmesi durumunda pozitif dışsallıklar nedeniyle kaynaklar daha etkin bir şekilde kullanılacağından ülke genelinde gelir ve servet dağılımı daha adil hale gelir. Bu varsayım çerçevesinde H_0 ve H_1 hipotezi şu şekildedir:

H_0 : Türkiye’de infak faaliyetlerinin 4. Bölümde önerilen infak platformu çerçevesinde kurumsallaşması ile Gini katsayısı arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu kapsamda, H_1 hipotezi ise şu şekilde olacaktır:

H_1 : Türkiye’de infak faaliyetlerinin kurumsallaşması ile Gini katsayısının iyileşmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 5.6: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Gelir Dağılımı)

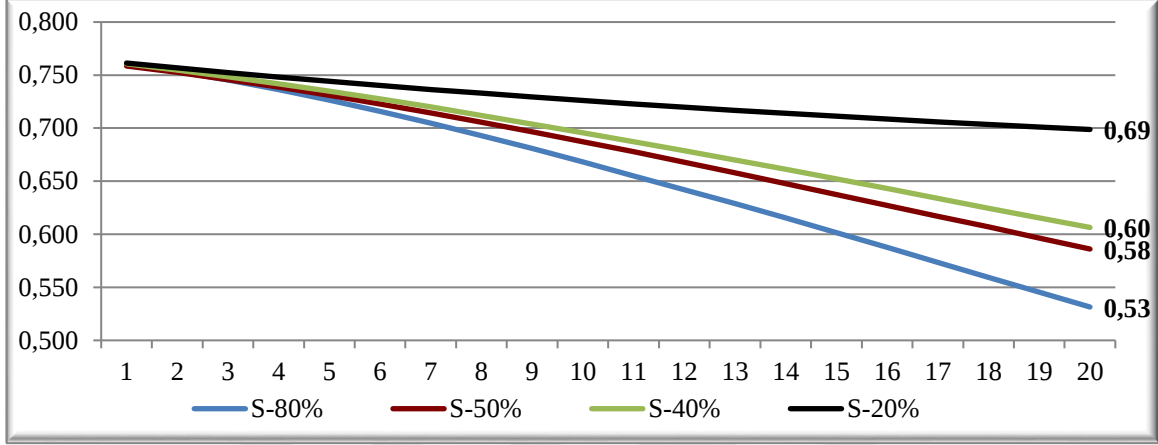

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Simülasyon deneyleri sonucunda elde edilen Gini katsayıları, şekil 5.6’da görülebileceği üzere, Türkiye’de infak müessesesinin şeffaf, etkin, verimli ve hesap verilebilir bir kurumsal yapıya kavuşması durumunda gelir ve servet dağılımı adaletsizliğindeki iyileşmenin kurumsallaşmanın olmadığı duruma göre daha olumlu etkilerinin olacağına işaret etmektedir. Esasında yukarıda da ifade edildiği gibi kurumsal bir yapı teşkil edilmeden cari durumun değişmesinin de pek mümkün olmadığı hususu göz önüne alındığında önerilen infak platformu modelinin kurumsal yapısının toplumun infak davranışları üzerinde olumlu etkilere sahip olacağı değerlendirilmektedir. Şekil 5.6’da görülebileceği üzere, gelir üzerinden hesaplanan infak faaliyetlerinin potansiyeline ulaşması durumunda Gini katsayısı yirmi yıl içerisinde kademeli olarak 0,30 seviyesine kadar girebilmektedir.

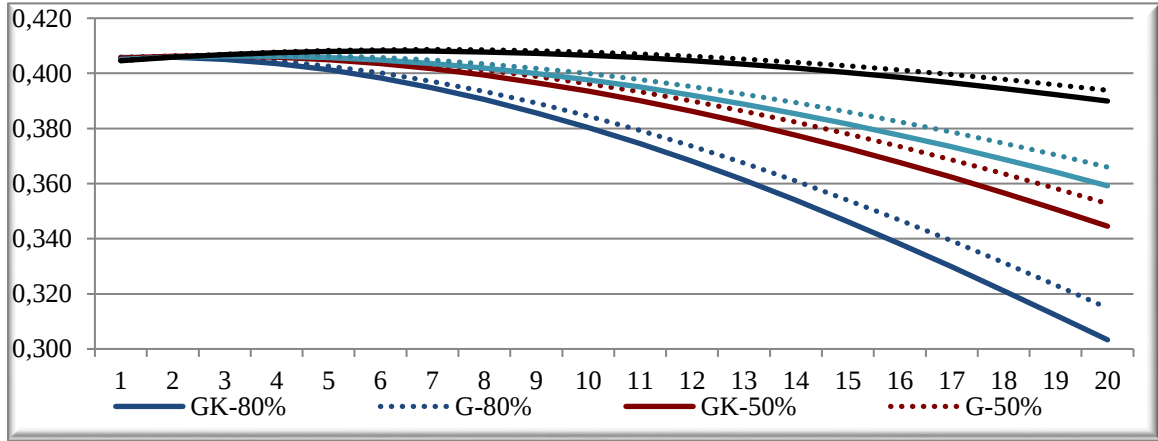
Benzer bir şekilde zekâtın servet üzerinden hesaplanarak kurumsal bir şekilde dağıtılması durumunda, şekil 5.7’de görüldüğü gibi, Gini katsayısı 0,529 seviyesine gerilemektedir.

Şekil 5.7: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Servet Dağılımı)

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Şekil 5.8: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Gelir Dağılımı)

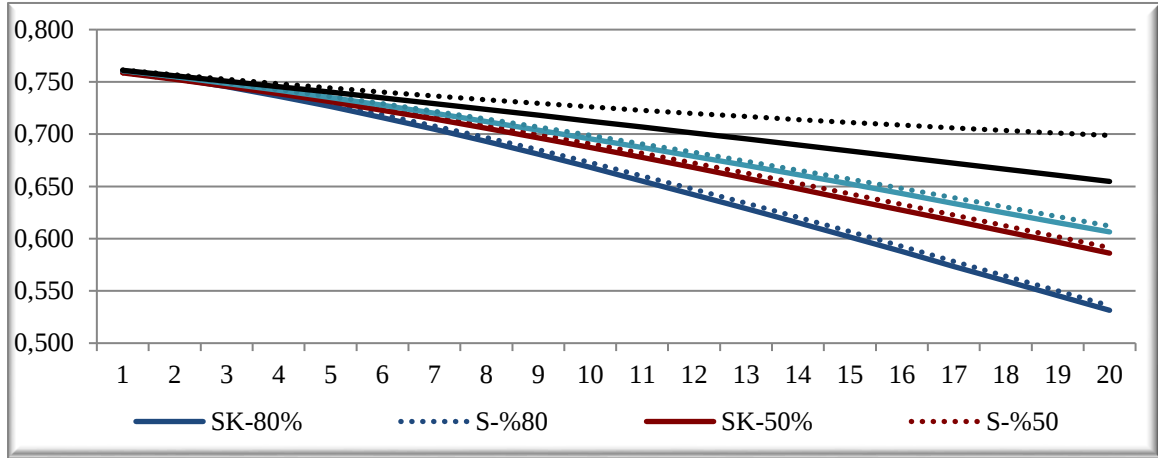
Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Şekil 5.8’de kesikli çizgiler (G) infak faaliyetlerinin gelir üzerinden ve kurumsal olmayan bir şekilde yerine getirilmesini durumundaki Gini katsayısının seyrini gösterirken; düz çizgiler (GK) kurumsallaşmanın gerçekleşmesi durumunu temsil etmektedir.

Şekil 5.9’de kesikli çizgiler (S) infak faaliyetlerinin servet üzerinden ve kurumsal olmayan bir şekilde yerine getirilmesini durumundaki Gini katsayısının seyrini

gösterirken; düz çizgiler (SK) kurumsallaşmanın gerçekleşmesi durumunu temsil etmektedir.

Şekil 5.9: Türkiye’de İnfak Faaliyetlerinin Kurumsallaşması Durumunda Gini Katsayıları (Servet Dağılımı)

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları

Şekil 5.8 ve şekil 5.9’den da anlaşılacağı üzere, infak faaliyetlerinin kurumsallaşması durumundaki simülasyon sonuçları gelir ve servet dağılımı adaletsizliğindeki iyileşmenin daha iyi olacağına işaret etmektedir. Bu durumda infak faaliyetlerinin kurumsallaşmasının infak faaliyetlerinin gelir ve servet dağılımı adaletsizliğini gidermedeki etkisinin daha yüksek olacağını ifade eden alternatif hipotez (H_1) kabul edilir.

Türkiye’de infak faaliyetlerinin I. ve II. varsayımlar çerçevesinde yerine getirilmesi durumunda 20. yılın sonunda oluşan gelir ve servet dağılımı açısından gerçekleşen Lorenz eğrileri EK-1’de sunulmaktadır. Hem gelir dağılımı hem de servet dağılımı için çizdirilen Lorenz eğrileri dikkatli bir şekilde incelendiğinde her iki durumda da başlangıçtaki Lorenz eğrilerine kıyasla varsayımlar çerçevesinde oluşan Lorenz eğrilerinin mutlak eşitlik doğrusuna daha yakın olduğu yani gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin azaldığına işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca infak faaliyetlerinin kurumsal bir şekilde ifa edilmesi varsayımı altında oluşturulan Lorenz eğrilerinin ise kurumsal olmayan duruma göre daha adil bir servet ve gelir dağılımına işaret etmektedir.

5.3.5. Model Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Python yazılım dili kullanılarak Jupyter Notebook programı yardımı ile yapılan simülasyon deneyleri, **ceteris paribus**, Türkiye’de infak (sadece zekât) faaliyetlerinin potansiyeline yaklaşması durumunda gelir ve servet adaletsizliğinde önemli ölçüde bir iyileşme olacağına işaret etmektedir. Öte yandan, beklenene göre, infak faaliyetlerinin elde edilen yıllık gelir yerine stok değişken olan servet dikkate alınarak yerine getirilmesi durumunda bahse konu iyileşme çok daha yüksek olarak gerçekleşmektedir. Zekât farızasının gelir üzerinden potansiyelinde yerine getirilmesi durumunda gelir dağılımı için hesaplanan Gini katsayısı 0,404 seviyesinden 20 yıl sonunda 0,303 seviyesine düşerken; benzer şekilde servet üzerinden zekât farızasının yerine getirilmesi durumunda servet dağılımı için hesaplanan Gini katsayısı 0,766’dan 0,530 seviyesine kadar gerilemektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere I. varsayımı çerçevesinde yapılan simülasyon deneyleri teorik bir çerçeveyi ortaya koymaktadır. Zira ülkemizdeki mevcut infak faaliyetlerinin herhangi bir girişim, kurumsal yapı veya kurumsallaşma çabası olmaksızın mevcut seviyelerinin üzerine çıkması için herhangi bir neden yoktur. Bu nedenden ötürü II. varsayım çerçevesinde yapılan simülasyon deneylerinin daha gerçekçi deneyler olduğu değerlendirilmektedir. Burada mevcut infak faaliyetlerinin potansiyeline ulaşması amacıyla şeffaf bir yapıda tasarlanan infak platformunun yıllara sarî olarak toplumun infak davranışlarını olumlu yönde etkileyeceği varsayılmıştır. Ayrıca infak platformu infak faaliyetlerinin kurumsal bir şekilde yerine getirilmesini sağlayacağı için toplama ve dağıtımda etkinliği de sağlayacaktır. Nitekim II. varsayım çerçevesinde elde edilen simülasyon deney sonuçları da bu argümanı destekler niteliktedir. I. ve II. varsayımlar çerçevesinde hem gelir ve servet üzerinden hesaplanana Gini katsayıları kıyaslandığında kurumsallaşmanın olduğu II. varsayım sonuçlarının her iki durumda da daha iyi bir iyileşmeye işaret ettiği görülmektedir.

Simülasyon deneylerinin sonuçlarına göre, zekâtın bir yılda elde edilen gelir üzerinden verilmesi ile stok değişken olan servet üzerinden verilmesi arasında, yıllar itibariyle değişiklik göstermekle birlikte, yaklaşık 6 ile 7 kat (bkz. EK-1) fark

bulunmaktadır. Bu rakamların Türkiye için hesaplanan zekât potansiyeli rakamları ile tutarlı olduğu değerlendirilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada yapılan analizler günümüzde gelirin ve servetin dünya genelinde oldukça adaletsiz bir şekilde dağıldığını ortaya koymuştur. Bahse konu adaletsizlik hem ülkeler arasında hem de ülkelerin bizatihi kendi içlerinde tezahür etmektedir.

Eldeki veriler çerçevesinde tarihi süreçte gelir ve servet dağılımındaki gelişme dikkate alındığında sanayi devrimi ile başlayan dönem sonrasında ve bilhassa 1980'lerden sonraki ekonomi politikaları, dünya gelirinde önemli ölçüde artışa neden olmasına karşın, gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin belki de dünya tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere çıkmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar ile kamu otoriteleri bahse konu gelir ve servet adaletsizliğini azaltmak ve yoksulluğun düşürülmesi için bir dizi yardım programı ve sosyal politikalar geliştirseler de 2019 yılı itibarıyla dünya genelindeki servet dağılımı için tespit edilen Gini katsayısının 0,88 olması bu çabaların geline nokta yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin veri iktisadi sistem ile nesilden nesile artarak devam edecek bir yapıda olduğu dikkate alındığında bu çarpıklığın sürdürülebilir olmadığı, dolayısıyla **“fakirler fakir oldukları için fakirdirler”** şeklinde sloganlaştırılan kısır döngünün bir şekilde kırılması gerektiği aşikârdır. Tam da bu noktada ilgili kurumların söz konusu kısır döngüyü kırmadaki önemli rolü ortaya çıkmaktadır. İktisadi sistemler mükemmel sistemler olmayabilir veya başlangıçta teorik olarak mükemmelen kurgulansalar bile zamanla normatif yapılarından uzaklaşabilir. Dolayısıyla iktisadi sistemlerde meydana gelebilecek aksaklıklar mevcut fikir ve kurumlar yoluyla giderilebilir. Bu nedenle kalkınma iktisatçıları son yıllarda ülkeler arasındaki gelir farklılığının nedenlerini tespit etmek üzere çok sayıda çalışma yapmışlardır.

Gelinen noktada, bahse konu gelir farklılıklarını açıklamak üzere coğrafya hipotezinden kültür hipotezine kadar birçok hipotez ortaya atılmış olsa da günümüz itibarıyla üzerinde

en çok durulan hipotez söz konusu ülkelerin kurumsal yapılarındaki farklılıkların tarihi süreç içerisinde gelir/servet farklılığının oluşmasının temel nedeni olduğu şeklindedir.

Kurumsal iktisatçıların ülkeler arasındaki gelir farklılığını açıklamak üzere öne sürdükleri argümanlar teorik düzlemde oldukça sağlam ve tutarlı argümanlar gibi gözükmeyle birlikte söz konusu iktisatçıların tarihi süreçteki sebep-sonuçlara ilişkin analizlerinde çeşitli eksiklik ve yanlışlıklar da olduğu görülmektedir. Bahse konu kalkınma iktisatçıları bazı durumlarda da sebep-sonuç ilişkisinde anakronizmden kaynaklanan tutarsızlıklar ortaya koymaktadırlar. Daha da önemlisi bu analizlerinde sosyal entropi kavramının hiç dikkate alınmadığı ve Avrupa-merkezci bir bakış açısıyla konunun ele alındığı anlaşılmaktadır. Halbuki tarihi süreçler İbn Haldûn’u doğrular şekilde mükemmel bir şekilde dizayn edilmiş olsalar da sistemlerin ve kurumların bozulma eğiliminde olduğunu göstermiştir.

Günümüz kalkınma iktisatçılarının çoğu mevcut iktisadi sistemin gelir ve servet dağılımı adaletsizliği üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin doneleri dikkate almaksızın Batı menşeli olarak teşkil edilen mevcut pozitif kurumların en ideal (kapsayıcı) kurumlar olarak zımnen veya açık bir şekilde varsayımları bahse konu analizlerin en önemli eksikliği olarak göze çarpmaktadır. Nitekim çalışmamızda ortaya konulan göstergeler ve rakamlar sosyal devlet sloganı ile yola çıkan ana akım iktisadi sistemin gelir ve servetin adil bir şekilde dağıtımında başarısız bir performans sergilediğini ortaya koymaktadır. Devletlerin borç yüklerindeki artışlar, yeni nesil finansal ve mali krizler nedeniyle ortaya çıkan istikrarsızlıklar ise sermayeyi kayırmayı önceleyen ve azınlık bir kesimin çıkarlarını ön plana alan iktisadi yaklaşımın diğer bazı olumsuz çıktıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, kayırılan kesimin refah seviyesindeki artış da sorgulamaya muhtahtır. Zira görece yüksek gelirli ülkelerdeki obezite ve intihar olaylarının yüksekliği gibi göstergelere bakarak bahse konu gelir artışının refah artışını beraberinde getirdiğini ifade etmek oldukça güçtür.

Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerde ise gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin dünyanın geri kalanı ile çok da farklılık göstermediği hatta toplam dünya gelirinden alınan pay anlamında müslüman nüfusun ortalama gelirinin oldukça düşük

seviyelerde olduğu gör÷lmektedir. Halbuki İslâm dini gelir ve servetin adil bir şekilde dağılması için nevi şahsına münhasır bir iktisadi sistem öngörmektedir. Nitekim Hz. Peygamber dönemi ele alındığında içtima hayatı düzenleyen sosyo-ekonomik kurumların İslâm'ın asli kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm çerçevesinde hızlıca tesis edildiğı gör÷lmektedir.

İslâm'da, kurumların temel dayanağının Kur'ân-ı Kerîm olması dünyevi anlamda elitist grupların hukuk sistemine müdahil olmalarının önündeki en önemli engeldir. Bu çerçevede, İslâm'da, teorik olarak, ilahi nitelikteki kurallar ve normlar manzumesine göre teşkil edilen tüm kurumlar kapsayıcı niteliktedir. Buna verilebilecek en güzel örnek belki de infak kurumudur. İslâm'da zekât, sadaka ve vakıf gibi infak kurumları toplumun görece zayıf kesimini koruyup kollayan kapsayıcı kurumlardır.

Hz. Peygamberden sonraki süreçte teşkil edilmiş olunan iktisadi kurumlara ilave olarak zamanla değışen içtimaî hayatın ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kur'an ve Sünnet ile belirlenen çerçeveye aykırı olmamak kaydı ile yeni kurumların ve normların icmâ ve içtihat bağlamında ihdas edildiğı gör÷lmektedir. Dolayısıyla İslâm'da kurumsallaşma süreci dinamik bir yapıda olup **“zamanın değışmesi ile hükümler de değışir”** prensibi çerçevesinde özünde teorinin pratiğe aktarılması şeklinde cereyan etmiştir. Bu kapsamda, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel çevrenin de bu kurumsallaşmanın niteliğı üzerinde etkilerinin olduğunu da ifade etmek gerekir. Toplumsal ihtiyaçlar çerçevesinde temelleri fütüvvet teşkilatı ile atılan ahîlik teşkilatındaki dönüşüm bu hususa örnek olarak verilebilir.

Ancak 19. yüzyıl ve sonraki süreçteki değışim/dönüşüm örneğinde olduğı gibi bu değışim/dönüşüm sürecinin bazı durumlarda İslâmi normlardan uzaklaşma ve/veya Müslümanların dini ve kültürel normları ile uyuşmayan bir şekilde de olabildiğı gözlemlenmektedir. Nitekim 19. yüzyıl ve sonraki dönemde değışim ve dönüşüm çabalarının ana karakteri batılılaşma yönündedir. Ancak, kurumsal yapılardaki değışim dinamik bir süreçtir. Temel dinamiklerini toplumun değer yargılarına dayandırmayan, üstten dayatmacı kurumsal yapıların sürdürülebilirlik açısından kısa ömürlü olacakları da bir vakıadır. Belki de bu yüzden Müslümanlar değer yargıları ile taban tabana zıt normlar ortaya koyan kapitalist sisteme uyum sağlama konusunda sınıfta kalmışlardır. Bu nedenle

Müslümanların içtimai hayatlarını tanzim eden kurumların değer yargılarıyla çatışmayan kurumlar olması önem arz etmektedir.

Bu kapsamda, 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi ile birlikte mevcut iktisadi sisteme ilişkin eleştiriler artarken, 2020 yılındaki küresel Kovid-19 salgını ile birlikte küresel ölçekte hayır ve dayanışma kurumlarının önemi bir kez daha net bir şekilde anlaşılmıştır.

Müslüman nüfusun yoğun olduğu birçok ülke gibi Türkiye’de de İslâmi normlar çerçevesinde faaliyet gösterecek kurumsal yapılara olan ihtiyaç gün yüzüne çıkmıştır. Türkiye’de İslâm iktisadı ve finansı alanında kurumsallaşma açısından birçok konuda eksiklikler olmakla birlikte hayır ve dayanışma güdüsünün insanoğlunun din, ırk ve cinsiyetten farklı olarak fıtratında olan bir içgüdü olduğu hususu göz önünde bulundurulduğunda infakın kurumsal bir nitelik kazanmasının gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin azaltılması ve yoksulluğun önlenmesi anlamında önemli bir işlevi olacağı öngörülmektedir.

Türkiye’nin nevi şahsına münhasır olarak tasarlanan infak platformunun şeffaf, hesap verilebilir ve etkin olacak bir şekilde carî dijital teknolojilerden faydalanılarak teşkil edilmesi durumunda Türkiye’deki infak faaliyetlerinde önemli ölçüde bir artış gerçekleşeceği tespit edilmiştir.

Yaptığımız hesaplamalara göre ülkemizde infak faaliyetleri mevcut potansiyelinin altındadır. Literatürde yaygın olarak kullanılan farklı hesaplama metotları kullanılarak yapılan hesaplamalar Türkiye’de sadece zekât potansiyelinin GSYH’nın %1 ile %5’i arasında olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda en muhafazakâr varsayımlarla yapılan hesaplamalara göre bile ülkemizde zekât farızası potansiyelinin oldukça altında yerine getirilmektedir. Bu hususun birçok nedeni olmakla birlikte en önemli nedenlerinden bir tanesinin kurumsal yapılara güvensizlik olduğunu yapılan anket çalışmaları ortaya koymaktadır. Bu yüzden infak platformunun yıllara sair olarak bahse konu kurumsal güveni artırıcı yönde bir etkisinin olacağı ve infak faaliyetleri konusundaki suiistimalleri ortadan kaldıracağı düşünülmektedir.

Çalışmada, kamunun izleme ve denetleme (**nâzır**) görevini üstleneceği infak platformu sistemi toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde hibrit bir yapıda dizayn

edilmiştir. Mevcut durumda kurumlara güven konusundaki zafiyet, önerilen sistemin etkin bir şekilde çalışmasının önündeki en önemli meydan okuma olarak durmaktadır. Tam da bu noktada sistemin yasal olarak faaliyetine başlaması ile birlikte sisteme ilk katkıların İslâmi finans kurumlarından yapılması ve bu katkıların sonuçlarının toplum ile şeffaf bir şekilde paylaşılmasının sisteme olan güveni artırıcı etkisinin olacağı düşünülmektedir. Benzer şekilde sisteme yönelik infakların gelir vergisinden ve kurumlar vergisinden muaf tutulması hususu da özellikle sisteme olan teveccühün teşvik edilmesi anlamında önemli bir politika tedbiri olacaktır.

Öte yandan öngörülen infak platformu sisteminin sadece nakdi yardımları toplayıp dağıtmak üzere tasarlanan bir sistem olmadığı hususunun da altının çizilmesi gerekmektedir. İnfak platformu ihtiyaç sahipleri ile hayırseverleri buluşturan dijital bir ortamı ifade etmekte olup, sistem aynı yardımların da yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Bu kapsamda, kullanılmayan veya ihtiyaç fazlası eşyaların değerlendirilmesinden hayır amaçlı olarak eğitim, sağlık gibi hususlarda da çeşitli hizmetlerin de infak edilebileceği bir ortam olarak tasarlanmıştır. Bu bağlamda infak platformu bir taraftan toplumsal dayanışmayı en üst seviyelere çıkartacak bir enstrüman iken bir taraftan da israfın önlenmesi anlamında kritik bir görevi ifâ edecektir.

İlaveten, çalışmamızda önerilen infak platformu aynı zamanda kitle fonlamasına olanak tanıyacak bir yapıda dizayn edilmiştir. Sistemin ilgili tüm kamu kurumlarının bilişim sistemleri ile entegre çalışması bir taraftan kitle fonlaması aktivitelerinin etkin ve verimli bir şekilde yapılabilmesine olanak sağlarken bir taraftan da sistem tarafından desteklenen başarılı girişimler ilerleyen dönemlerde infak platformunun fon sağlayıcıları arasında yer alacağı için sistemin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini artıracak hususlar arasındadır.

Hayır ve dayanışma kurumlarının içsel dinamikler ile çalışan bir yapıda olmaları ve Türk-İslâm medeniyetinde üçüncü sektör olarak tanımlanan bu kurumlarının tarihteki rolü dikkate alındığında vakıf şeklinde teşkil olunması önerilen infak platformunun hem kamunun yükünü azaltmada hem de yoksulluk ve gelir/servet dağılımındaki adaletsizlikle daha yerel seviyede mücadele edilmesi anlamında potansiyeli harekete geçirecek etkin bir kurum olacağı değerlendirilmektedir.

Literatürde zekâtın kurumsallaşması ve infak faaliyetlerinin önemine ilişkin çeşitli çalışmalar olmakla birlikte Türkiye özelinde somut bir modelin ortaya konulması ve bu modelin gelir ve servet dağılımı üzerindeki olası etkilerinin tespit edilmesi yönleriyle bu çalışma literatürdeki ilk çalışmadır.

Çalışmamızda ajan-temelli simülasyon modeli kullanılarak öngörülen infak platformunun gelir ve servet dağılımı üzerindeki olası etkileri simülasyon deneyleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Çeşitli varsayımlar altında oluşturulan ekonomik model Python yazılımı kullanılarak Jupyter Notebook programında çalıştırılmıştır. Yapılan simülasyon deneyleri sonuçlarına göre, ülkemizde infak faaliyetlerinin infak platformu vasıtasıyla potansiyeline yaklaşması durumunda gelir ve servet adaletsizliğinde önemli ölçüde iyileşme olacağı tespit edilmiştir. Sadece zekât potansiyeli üzerinden yapılan simülasyon deneylerine göre, **ceteris paribus**, 2019 yılı itibariyle sırasıyla 0,394 ve 0,766 olarak ölçülen gelir dağılımı ve servet dağılımı için Gini katsayısı 20 yıl sonunda kademeli olarak iyileşerek 0,303 ve 0,530 seviyelerine kadar gerilemektedir.

Toplumsal dayanışma ve yardımlaşma duygusunun kurumsallaşması olarak nitelendirilebilecek infak platformu modelinin diğer ülkelere örnek teşkil edebileceği ve her ülkenin kendi iç dinamikleri çerçevesinde gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliği gidermek ve yoksullukla mücadele etmek için benzer yapılar teşkil edebileceği değerlendirilmektedir. Dahası, çalışmamızda ortaya konan yaklaşımın uluslararası finans kurumları açısından da dikkate alınarak küresel ölçekte gelir ve servet adaletsizliğini azaltmada ve görece düşük gelirli ülkelerdeki eğitim, sağlık gibi altyapı yatırımlarını finanse etmek için görece yüksek gelirli ülkelerin katkı sağlayacağı kurumsal yapılar teşkil edebileceği düşünülmektedir. Örneğin İslâm Kalkınma Bankası'nın üye ülkelerin katılımı ile Müslüman ülkeler özelinde benzer bir infak kurumu teşkil ederek burada biriken fonları yoksullukla mücadele ve gelir dağılımında adaletsizliğin azaltılması anlamında kullanabileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, ilginin son zamanlarda giderek arttığı İslâm iktisadi ve finansı alanında bu tür teorik altyapıya yönelik çalışmaların çok kısıtlı sayıda olması ve İslâmi finansal araçlar üzerine oldukça revaçta olan eleştiriler dikkate alındığında bu çalışmanın bu alanda önemli bir ihtiyaca cevap vereceği düşünülmektedir. Ancak bu çalışmada

sosyoekonomik açıdan kurumsallaşma ihtiyacı olan alanlardan sadece infakın kurumsallaşması üzerine odaklanılmıştır. Fakat İslâm iktisadı ve finansı alanında kurumsallaşma ihtiyacının sadece bu alanla sınırlı olmadığı da belirtilmelidir. Bu çerçevede bir tür dayanışma kurumu olarak nitelendirebileceğimiz kooperatifçilik, yardımlaşma ve dayanışma dernekleri ile vakıflar gibi yapıların da daha kurumsal bir yapıya nasıl kavuşturulabileceği ve söz konusu kurumsallaşmanın sağlanması durumunda ne gibi somut katkıların oluşacağı soruları bu alanda literatüre katkı yapılması anlamında önemli sorular olarak cevap beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, İlhan: “Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 4 (8), 2015, s. 43-59.
- Acemoğlu, Daron ve Robinson James A.: **Ulusların Düşüşü: Güç Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri** (15 b.). (F. R. Velioğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık A.Ş.,2016
- Acemoğlu, Daron ve Robinson James A.: “The Political Economy of the Kuznets Curve”, **Review of Development Economics**, 6 (2),17 Aralık 2002.
- Acet, Hakan; Karaçor, Zeynep ve Alkan, Özlem: “Makro Ekonomik Modeller: Dinamik Stokastik Genel Denge ve Ajan Temelli Modelleme Çerçevesinde 2008 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi”, **International Conference on Eurasian Economies**, s. 242-248, 2018.
- Ak, Ayhan: **İslâm Hukuku II**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Merkezi, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, (t.y.)
- Akar, Muhlis: “Kamu Malını Korumak”, **Diyanet Aylık Dergi**, 163, s. 11-15, Temmuz 2004.
- Akbolat, Seyfullah: **Türkiye’de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi ve Memleket Sandıkları**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012
- Akça, Gürsoy ve Hülür Himmet: “Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 295-321, 2006
- Akgül, Yusuf: “Fıkıh Usulüne Kaynaklığı Açısından Muâz Hadisinin Tahlili ve Tenkidi,” **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 14/14, Aralık 2018, s. 193-222.
- Akgündüz, Ahmet: **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, II. Baskı. 1996.
- Aksu, Ali: “Abbasîler Döneminde Zekât Uygulaması”, İ. A. (İSAR), N.

- Kızılkaya (Dü.) içinde, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (1 b., s. 163-179). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar: “Gelir Dağılımında Adalet(sız)lık ve Gelir Eşit(sız)lığı: Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, Ankara, 2002.
- Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar: “Yeni Kurumsal İktisat”, SPK, C. C. Aktan (Dü.) içinde, **Kurumsal İktisat: Kurallar, Kurumlar ve Ekonomik Gelişme** (1 b., s. 1-40), Türkiye: Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Araştırmalar Serisi No:2, Yayın No: 194, Ankara, 2016
- Aktan, Coşkun Can ve Aktan, Selin Cansu: “Organizasyonlar ve Kurumlar: Kurallar ve Kurumların Rolü, Fonksiyonları ve Önemi”, **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 11 (1), s. 64-82, 2019
- Alakavuklar Ozan N.; Kılıçaslan, Selcen ve Öztürk, Engin Bağış: “Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü”, **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 9 (2), s. 103-143, 2009.
- Alatlı, Alev: **All American He-Man: Hafazanallah!, Nasihatname II**, (Cilt 1), Turkuaz Kitap, İstanbul, 2019.
- Alias, Haji Mohd Rais: “Malezya’da Zekâtın Kurumsallaşması” İSAR, N. Kızılkaya (Dü.) içinde, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (Cilt 22, s. 447-463). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Alvarez-Pereira, B vd.: “Social Institutions and Economic Inequality: Modelling the Onset of the Kuznets Curve”, San Paulo, Brazil: White Rose Research Online, Mart 2015, (Çevrimiçi) http://eprints.whiterose.ac.uk/89324/1/WCSS_FinalSubmission.pdf, 19 Mayıs 2019.
- Alverada, Facundo vd.: **Global Inequality Report 2018**, World Inequality Lab, Berlin, 2018.
- Arzova, Sabri Burak ve Şahin Bertaç Şakir: “Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi ve Muhasebe Kayıtları”, **Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları**

Dergisi, 3 (7), s. 32-47, 2019.

Asutay, Mehmet:

“A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System”, **Kyoto Bulletin of Islamic area Studies**, 1 (2), 2007.

Atar, Fahrettin:

“Şürût ve Sicillâ”t, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010, (Çevrimiçi): <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/surut-ve-sicillat>, 18 Mayıs 2021.

Axtell, Robert L. ve
Epstein, Joshua M.:

“Agent-Based Modeling: Understanding Our Creations”, *The Bulletin of The Santa Fe Institute* 9(2), s. 28-32, 1994.

Aydın, Mehmet Akif:

“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, (s. 231-235). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Aydın, Murat ve
Odabaş Hakkı:

“Zekâtın Devlet Eliyle Yönetilmesi ve Malezya Zekât Sistemi Örneği” **Dini Araştırmalar**, 21 (54), s. 145-173, 2018.

Ayub, Muhammad:

İslâmi Finansı Anlamak (1 b.). (S. A. Çürük ve R. Parlakkaya, Dü.) İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.

Azhar Rauf A.:

İslâm İktisadının Ekonomisi (Cilt 1). (E. S. Çakıcı, Dü. ve H. Tekin, Çev.), İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.

Babar, Muhammad
Sajjad ve Kahloon Ali
Haider:

“Pakistan’da Zekâtın Kurumsallaşması”, İSAR, N. Kızılkaya (Dü.) içinde, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (Cilt 22, s. 463-475). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Baer, G:

“Builds in the Middle Eastern History”, M. Cook (Dü.), **Studies in the Economic History of the Middle East: From the rise of Islam to the present day**, s. 11-31, Oxford University Press, 1970.

Bahar, Halil İbrahim:

Sosyoloji, (3 b.). (D. Aydemir, Dü.) Ankara: Uşak Yayınları, 2009.

Bâkır es-Sadr,
Muhammed:

İslâm Ekonomi Doktrini, (I b.). (İ. Yetiş, Dü., M. Keskin, S.

Ergün, Çev.) Hicret Yayınlar, 1979.

Banarjee, Abhijit ve
Duflo Esther:

Poor Economics, New York, USA: Public Affairs, 2002.

Bardakoğlu, Ali:

“İstishâb”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları
Merkezi, 2001, (Çevrimiçi):
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/istishab>, 11 Mayıs 2021.

Bayartan, Mehmet:

“Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre
Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, 1 (10), s. 157-
175, 2008.

BDDK

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, (Çevrimiçi)
<https://www.bddk.org.tr/BultenAylik>, 30 Mayıs 2020.

Bedir, Mürteza:

“Sünnet” TDV. İslâm Ansiklopedisi (Cilt 38, s. 150-153).
İstanbul: 2010. (Çevrimiçi)
<https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sunnet>, 9 Eylül 2021.

Bedir, Mürteza:

“Kur'an ve Sünnet Söylemi, Fıkıh Usulü ve İçtihat: Modern
Nassçılığın Doğuşuna İlişkin bir İzah Denemesi”, M.Bedir, N.
Kızılkaya, M.Özaykal (Dü.), **Modernleşme Protestanlaşma ve
Selefileşme Modern İslâm Düşüncesinde Nassın
Araçsallaştırılması** (1 b.). İstanbul: İsar Yayınları, 2019.

Bedir, Mürteza:

“Vakıf Doktrini: Doğusu ve Gelişimi”, M. A. Güvendi (Dü.),
Vakıf, Hukuk ve Toplum içinde (s. 6-15). İstanbul: İlem İlmi
Etütler Derneği, 2013.

Benedict, Ruth:

Patterns of Culture, New York: Houghton Mifflin, 1989.

Benhabib, Jess; Bisin,
Alberto ve Luo Mi:

“Earnings Inequality and Other Determinants of Wealth
Inequality”, **American Economic Review**, 107 (5), s. 593-597,
2017.

Berggren, Niclas:

“Economic Freedom and Equality: Friends or Foes?”, **Public
Choice**, 100 (3-4), 1999, s.203-223.

Bilen, Mahmut ve
Terzi, Terzi, Günay:

“Türkiye’de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekât

Kurumunun Rolü ve Gerekliliği Hakkında Camii Cemaati Üzerine Bir Araştırma”, **İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, 5 (2), s. 133-167, 2019.

Bilen, Mahmut:

“Küresel Servet Eşitsizliği: Piyasa veya Devlet Eksenli Çözümde İslâm Ekonomisinin Konumu”, **Türkiye İslâm İktisadı Dergisi**, 3 (1), 17-35, 2016.

Birleşmiş Milletler:

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, (Çevrimiçi). <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html>, Aralık, 2019.

Birleşmiş Milletler:

Development Issues No.1: Concepts of Inequality, 2015, (Çevrimiçi) https://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_dev_issues/dsp_policy_01.pdf, 18 Aralık 2017.

Birleşmiş Milletler:

Sustainable Development Goals, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/sustainabledevelopment/climate-change/>, 5 Aralık 2020.

Birleşmiş Milletler:

Inclusive Institutions for Sustainable Development, United Nations, 4. Newyork: United Nations, 2016.

Birleşmiş Milletler:

Meetings Coverage and Press Releases, 20 Nisan 2011, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/press/en/2011/ga11075.doc.htm>, 5 Nisan 2021.

Blomberg HT:

“Haberler”, (Çevrimiçi) <https://www.bloomberght.com/abd-3-bakan-ve-2-bakanligi-yaptirim-listesine-aldigini-acikladi-2235383> 15 Ekim 2019.

Bolat, Tamer ve
Seymen Oya A.:

“Yönetim ve Örgüt Düşüncesinde Kurumsalcılık, Yeni Kurumsalcılık ve Kurumsal Eşbiçimlilik”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 16 (1), s. 223-254, 2006.

Britannica:

“Distribution of wealth and income”, (Çevrimiçi)

<https://www.britannica.com/topic/distribution-of-wealth-and-income>, 8 Mayıs 2021.

- Bucak, İsa: **Kurumsal İktisat Perspektifinden Kurumsal Değişim Sürecinde Türkiye Deneyimleri: Sosyal Yardımların Kurumsal Değişime Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Diyarbakır, 2019.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail: **el-Câmi‘u’s-Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail: **Sahih-i Buhârî**, (I. b., Cilt 17). (M. Sofuoğlu, Çev.) Ötüken Yayınları, 2004.
- Cagetti, Marco ve De Nardi, Mariacristina: “Wealth Inequality: Data and Models”. **Macroeconomic Dynamics**, 12, s. 285-313, 1 Eylül 2008.
- Canatan, Kadir: “Bilgi Sosyolojisi Açısından "İslâm'ın Kurumsallaşması", **Eskiye**ni (24), s. 66-82, 2012.
- Canlı, Mehmet: “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları, Mayıs 2018, (Çevrimiçi) <https://www.altayli.net/eytam-idaresi-ve-sandiklar-1851-1926.html> 13 Ekim 2020.
- Cardaci, Alberto ve Saraceno, Francesco: “Inequality, Financialization and Economic Crisis: An Agent-Based Model”. **Documents de Travail de IOFCE**, 2015.
- Cengiz, Cihangir ve Kurtbağ, Ömer: “Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, 6 (2), 1, 2015.
- Center of Strategic Studies ve BAZNAS: **Indonesia Zakat Outlook 2019**, Center of Strategic Studies-Badan Amil Zakat Nasional (BAZNAS), 2019.
- Chang, Ha-Joon: **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, (Cilt 8). (A. Günel, Dü., ve T. A. Onmuş, Çev.) İletişim Yayınları, 2018.

- Chapra, M.Umer: **İktisadın Geleceği: İslâmi Bir Bakış**, (I b., Cilt 25). (E. Akkaş, Dü., M. Turan, Çev.) İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- Chong, Alberto ve Gradstein, Mark: “Inequality and Institutions”. **The Review of Economics and Statistics**, 89 (3), s. 454-465, Ağustos 2007.
- Clulow, Adam ve Mostert, Tristan: **The Dutch and English East India Companies: Diplomacy, Trade and Violence in Early Modern Asia**, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- Coase, Ronald. H: “The Institutional Structure of Production”, **Nobel Prize in Economics documents**, Nobel Prize Committee, 1991.
- Commons, John. R: **Institutional Economics: its place in political economy**, New York: Macmillan, 1934.
- Conales, C. P., Janamjan, C. T. ve Polinar, J. U: “A Path to Equality on Wealth Distribution: Basis for Philippines Policy Reforms”, **Asia Pacific Journal of Social and Behavioral Sciences**, s. 15-22, 2018.
- Cowell, F. A: “Income Distribution and Inequality”, **DARP94**, October 2007.
- Credit Suisse: **Global wealth databook 2020**, Credit Suisse Research Institute, October 2020.
- Crooks, A., Castle, C. ve Batty, M.: “Key Challenges in Agent Based Modelling for Geo-Spatial Simulation”, **Centre for Advanced Spatial Analysis (CASA)**, 32 (6), s. 417-430, 2008.
- Çağrıçı, Mustafa: “İnfak”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000, (Çevrimiçi) <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/infak>, 17 Mayıs 2021.
- Çaha, Ömer; Çaylak, Adem ve Tutar, Hüseyin: **TRA2 Bölgesi Sivil Toplum Kuruluşları Profili**. SERKA Kalkınma Ajansı. Ankara: SERKA, 2013.
- Çakmak, Hatice: “Kalkınma İktisadı Literatüründe Gelişme Kavramının Evrimi”,

- Karaçay: H.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21 (2), s. 49-68, 2003.
- Çalış, Halit: “İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Konu Olma Bakımından Toprak Mülkiyeti”, S.Ü.İ.F. D (14), s. 145-164, 2002.
- Çarkoğlu, A., ve Aytaç, S. E.: **Türkiye’de Bireysel Bağışçılık ve Hayırseverlik Araştırması.** TÜSEV. İstanbul: TÜSEV Yayınları, 2016.
- Çetin, Tamer: “Yeni Kurumsal İktisat”, **Sosyoloji Konferansları**, 45, s. 43-73, 2012.
- Çetiner, Bedrettin: Çetiner, B. (1988, Ocak 2). “Ahkâmü'l-Kur’ân”, TDV Ansiklopedisi, (Çevrimiçi): <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran>, 1 Haziran 2020.
- Çizakça, Murat: **İslâm Dünyasında Vakıflar.** (E. S. Genç, Çev.) KTO Karatay Üniversitesi, 2017.
- Çolak, Abdullah: “İslâm'ın İktisadi Prensipleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 1 (3), s. 29-49, 2003.
- Çubukçu, Fatmanur: **Gelir Dağılımının Belirleyicileri ve Erzurum İli Gelir Dağılımı Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum, 2002.
- Damaceanu, R. C.: “An Agent-based Computational Study of Wealth Distribution in Function of Technological Progress Using Netlogo”, **American Journal of Economics**, s. 15-20, 2011.
- David, P. A.: “Clio and the Economics of QWERTY”. **Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association.** 75, s. 332-337. JSTOR, 1985.
- Davies, James B. ve Shorrocks Anony F.: “The distribution of wealth”. J. B. Davies ve A. F. Shorrocks içinde, **Handbook of Income Distribution**, (Cilt 1, s. 605-675). Elsevier, 2000.
- Demir, Ahmet: “Fütüvvet Teşkilâtının Kökeni, Teşekkülü ve Türkiye Selçuklularındaki Durumu”, Altaylı, Temmuz 2017, (Çevrimiçi)

<https://www.altayli.net/futuvvet-teskilatinin-kokeni-tesekkulu-ve-turkiye-selcuklularindaki-durumu.html>, 3 Nisan 2020.

Demir, G.: “Traditional Sample of Solidarity and Charity: Imece”, **12th ASECU: Inclusive and Sustainable Development and the Role of Social and Solidarity Economy**, s. 165-172. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2016.

Deniz Feneri Derneği: (Çevrimiçi), <https://www.denizfeneri.org.tr/>, 3 Nisan 2020.

DİB ve TÜİK: **Türkiye’de Dini Hayat Araştırması**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2014.

Din İşleri Yüksek Kurulu: “Zekât Nedir?”, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (Çevrimiçi) <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/391/zekat-nedir->, 10 Nisan 2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı: **Kur'an Yolu Tefsiri**, (Çevrimiçi) <https://kuran.diyamet.gov.tr/>, 3 Ekim 2020.

Diyanet İşleri Başkanlığı: Hadislerle İslam (Çevrimiçi) <https://hadislerleislam.diyamet.gov.tr/>, 30 Mart 2021

Djevad, Ahmed: **Yabancılar Gözüyle Türkler**, Türk Dünyası Vakfı, (Çev. Mehmet Genç), 2013.

Doren, C. ve Grodsky, E.: “What Skills Can Buy: Transmission of advantage through cognitive and noncognitive skills”, **Social Educ. Author manuscript**, 4 (86), s. 321–342, October 2016.

Dosi, G., Fagiolo, G., Napoletano, M. ve Roventini, A.: “Income Distribution, Credit and Fiscal Policies in an Agent-Based Keynesian Model”, **Documents de Travail de l’OFCE** 2012-06, 3, January 2012.

Döndüren, Hamdi: **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.

Duman, Soner: “Zekât Ahkâmının Teşrî Süreci”, N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (1 b.). İstanbul: Ensar

Neşriyat, 2017.

- Dumludağ, Devrim: “Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma”, D. Dumludağ ve A. F. Aysan (Dü), **Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar**, s. 15-37, Ankara: İmge Kitabevi, 2014.
- Dura, Y. C., Yenilmez, F. ve Mecik, O.: “Kurumsal İktisadın Tarihsel, Kavramsal ve Metodolojik Bir Değerlendirmesi”, **Türk İdare Dergisi**, 90 (487), 585-627, 2018.
- Easaw, J., ve Savoia, A.: “Inequality in developing economies: The role of institutional development”, **ECINE Working Paper Series** (121), 2009.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî: **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ebû Yûsuf, İ.: **Kitâbü'l-Harâç**, (Cilt 1), İ. Karakaya, (Dü.) Ankara: Hisar Yayınları, 1982.
- Edward W. Said: **Orientalism**, Londra, Penguin, 1978.
- Eğilmez, Mahfi: “Lukas Eğrisi Kritiği”, Kendime Yazılar, 9 Ağustos 2007, (Çevrimiçi) <http://www.mahfiegilmez.com/http://www.mahfiegilmez.com/2017/08/lucas-elestirisi-kritigi.html>, 20 Ağustos 2020.
- Engels, Friedrich: **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu** (1. Baskı b.). (Ç.Y., Çev.) Ankara: Eriş Yayınları, 1997.
- Epstein, Joshua M. ve Robert L. Axtell **Growing Artificial Societies: Social Science from the Bottom Up**, Washington, DC: Brookings Institution Press; Cambridge: MIT Press, 1996.
- Epstein, Joshua: **Generative Social Science**. New Jersey: Princeton University Press, 2006.
- Erçin, Abdulkadir: “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600- 1858)”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi**, 4 (2), s. 111- 133, 2017.

- Eren, Selvi: **Türkiye'de ve AB'de Tarım Sektöründeki Güncel Gelişmeler**, İktisadi Kalkınma Vakfı. İstanbul: Anadolu Basın Merkezi, 2019.
- Ergin, Koray: “Osmanlı Devleti’nde Kanunnâmelerden Nizamnamelere Geçiş”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 39, s. 1-26, 2016.
- Erkal, Mehmet: “Zekât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s. 207-209). İstanbul, 2013.
- Erkal, Mehmet: **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, (2 b., Cilt 215). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.
- Erkal, Mehmet: “Beytü'l Mal ve İslâm Ekonomisindeki Rolü”, **İslâm Talebe Dernekleri Yıllık Kış Toplantısı**, 1992.
- Erkal, Mehmet: “Beytü'l-mal” **TDV İslâm Ansiklopedisi** (Cilt 6, s. 90-94). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Eroğlu, M. Y: “Kurumsal İktisatta Açılan Yeni Bir Pencere: Douglass C. North Perspektifinden Kurumların Değerlendirilmesi”, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 5 (2), s.163-178, 2018.
- Ersoy, Arif: “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı”, **İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, (1), s.37-64, İstanbul, 2015.
- Erşahin, Seyfettin: “Osmanlı'da Esnaf-Vakıf İlişkisi Üzerine” **Diyanet İlmi Derneği**, 2007.
- Ertem, Adan: “Osmanlıdan Günümüze Vakıflar”, **Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıflar Dergisi**, 36 (25), 2011.
- Ertüzün, Tevfik: “Prof. Ülgener'in İktisadi Kalkınma Yaklaşımı”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, (43), 13-25, 1987.

- Eskicioğlu, Osman: **İslâm ve Ekonomi**, (Cilt 1). İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999.
- FAO vd.: The State of Food Security and Nutrition in the World 2018. Building climate resilience for food security and nutrition. Roma: FAO, 2018.
- FAO: **Hunger and food insecurity**, Food and Agriculture Organization of United Nations, (Çevrimiçi) <http://www.fao.org/hunger/en/>, 11 Mayıs 2021.
- Feldman, M., Hadjimichael, T., Kemeney, T. ve Lanahan, L.: "The Logic of Economic Development: A Definition and Model for Investment", **SEGA Journal** (1), 2015.
- Gait, A. H., & Worthington, A. C.: "A Primer on Islamic Finance: Definitions, Sources, Principles and Methods", **University of Wollongong, School of Accounting and Finance Working Paper Series**, 07 (05), 2007.
- Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, (13. Baskı b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Gilbert, N.: **Agent-based Models**, Los Angeles: Sage Publications. 2008.
- Gökyay, Organ Şaik: "Düstûr'l-Amel", TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994, (Çevrimiçi) <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/dusturul-amel>, 1 Mart 2020.
- Grief, Avner: **Institutional and Path to the Modern Economy: Lesson from Medieval Trade**. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Gül, Ali Rıza: "İslâm İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri" **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51 (2), s. 27-78, 2010.
- Gül, Ali Rıza: "Tüketimde Meşruiyet Sorunu ve Kur'an", **Dini Araştırmalar**, 12 (34), s. 59-96, 2009.

- Güleç, Cansu: “Thorstein Veblen ve Gösterişçi Tüketim Kavramı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 38 (1), s. 62-82, 2015.
- Gündüz, Mustafa: “Sosyal Yaşam ve Entropi Yasası: Dünyanın Sonuna Mı Yaklaştık?” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20 (1), 345-355, 2006.
- Güneş, S.: “Türkiye Ekonomisi ve Kalkınma Göstergeleri”, H. S. Orhan (Dü.), **Türkiye Ekonomisi ve Güncel Makroekonomik Konular** (1 b., s. 467-496). Denizli: Akademi, 2016.
- Güngör, Ferhat: “Türkiye’de Millî Bankacılığın Doğuşunda Memleket Sandıklarının Yeri ve Önemi”, **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, 9 (36), Sonbahar 2017.
- Gürel, Deniz: **Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Politika Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Güreşçi, Ertuğrul ve Göncü, Murat: “Türkiye’de Kooperatiflerin Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri Üzerine Düşünceler”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, 53 (Özel Sayı), s. 219-229, 2017.
- Güven, Şahin: “Helal Hayat Hassasiyeti” **Diyanet Aylık Dergi** (344), s. 6-9, Ağustos 2019.
- Hacak, Hasan: “Mülkiyet”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mulkiyet>, 05.05. 2021, s. 543-548
- Hall, S., ve Gieben, B.: **Formation of Modernity**. (D. Morley, Dü.) Cambridge: Polity Press, 1992.
- Hallaq Wael B.: **İmkânsız Devlet: Modern Çağda Bir İslâm Devleti Niçin Mümkün Değil?**, (II b., Cilt 3). (C. Üzen, Dü., ve A. Hikmet, Çev.) İstanbul: Babil Kitap. 2019.

- Hamill, L. ve Gilbert, N.: **Agent- Based Modelling in Economics**, UK: Wiley, 2016.
- Hamilton, E. J.: “American Treasury and the Rise of Capitalism (1500-1700)”, **Economica**, s. 338-357, November 1929.
- Hartmann, D., Guevara, M., Jara-Figueroa, C., Aristaran, M. ve Hidalgo, C.: (2016, Eylül). “Linking Economic Complexity, Institutions and Income Inequality”. Cambridge, M.A., Eylül 2016, (Çevrimiçi) <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1505/1505.07907.pdf>, 22 Şubat 2019.
- Hayami, Yujiro ve Godo, Yoshihisa: **Development Economics: From the Poverty to the Wealth of Nations**, Oxford University Press, October 2005.
- Hayata Destek: (Çevrimiçi), <https://www.hayatadestek.org/>, 3 Nisan 2020.
- Hendry, D. F.: “A Short History of Macro-econometric Modelling” **Climate Econometrics**, 1-29, January 2020.
- Hobson, J. M: **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri** (6. Baskı, Cilt 6). (E. Ermert, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar, 2019.
- Hodgson, G. M.: “Darwinism in Economics: from Analogy to Ontology”, **Journal of Evolutionary Economics**, s. 259-281, December 2002.
- Holcombe, R. G. ve Boudreaux, C. J.: “Market Institutions and Income Shares of the Economic Elite”, **Journal of Institutional Economics**, 12 (2), s. 263-276, 2016.
- Houghton, J. ve Khander, S. R: **Handbook on Poverty and Inequality** (Cilt 6). Washington, USA: The World Bank, 2009.
- IMF: IMF Data Mapper, (Çevrimiçi) <https://www.imf.org/external/datamapper/PPPSH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/MEQ>, 18 Mayıs 2019.
- Impullutti, G. ve Rebmann, C. M.: “An Agent-Based Model of Wealth Distribution”, **CEPA Working Paper**, 26 September 2002.

- Indonesian Ministry of National Development Planning: **Indonesia Islamic Economic Masterplan 2019-2024.** Indonesian Ministry of National Development Planning, Indonesian Ministry of National Development Planning, 2018.
- International Monetary Fund: IMF Data, (Çevrimiçi), <https://www.imf.org/en/Data>, 3 Kasım 2020.
- Islahi, Abdul Azim: **İslâm İktisat Düşüncesi ve Kurumları (16. yüzyıl)** (1 b.). (H. Piroğlu, Dü. ve K. Yıldırım, Çev.) İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- İbn Battuta: **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, (Çev. Sait Aykut), 2019.
- İbn Haldûn: Mukaddime I (Cilt 8). (T. Dursun, Çev.) Ankara: Kaynak Yayınları, 2017.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd: **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İmam Mâlik: **el-Muvaṭṭa'**, Çağrı Yayınları, 1992.
- İnalcık, Halil: "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 22 (2), s. 207-218, 2007.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Hayatı**, (11 b.). (P. Güven, Dü. ve H. Berktaş, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İnsani Yardım Vakfı: (Çevrimiçi), <https://www.ihh.org.tr/>, 3 Nisan 2020.
- İstesob: "Ahi Baba'nın ustalığa yükselen gence nasihati", İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği, (Çevrimiçi) <https://www.istesob.org.tr/ahi-babanin-ustaliga-yukselen-gence-nasihati/>, 29 Ekim 2019.
- İzmirli, İsmail Hakkı ve Duman Ali: "İcma, Kıyas ve İstihsanın Esasları", **Hikmet Yurdu**, 1 (1), s. 149-160, Ocak 2008.

- Jaelani, A.: “Zakah Management for Poverty Alleviation in Indonesia and Brunei Darussalam”, **MPRA** (69646), 22 Şubat 2015.
- Josifidis, K., Supic, N. ve Pucar, E. B.: “Institutional Quality and Income Inequality in the Advanced Countries”, **Panoeconomicus**, 64 (2), s. 169-188, 2017 (Special Issue).
- Jung, F.: Income Inequality, Economic Development, and Political Institutions (Doktora Tezi). Berlin, Germany, Ekim 2011, (Çevrimiçi): [https://www1.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/3961/\\$FILE/dis3961.pdf](https://www1.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/3961/$FILE/dis3961.pdf) , 17 Şubat 2019.
- Jupyter: <https://jupyter.org/>, 2 Şubat 2021.
- Kaan, E. O.: “Finansman Kaynağı Olarak Bey’ Bi’l-Vefa, Bey’ Bi’l-İstiğlal ve Bey’u’l-İne”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları**, 17, s. 223-251, 2018.
- Kafadar, Cemal: **Kim var imiş biz burada yoğ iken** (Cilt 7). İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kahf, Monzer: “**Zakat: Unresolved Issues in the Contemporary Fiqh**”, January 1989, (Çevrimiçi) <https://journals.iium.edu.my/enmjournals/index.php/enmj/article/view/9>, 4 Mayıs 2020.
- Kahf, Monzer: **İslâm İktisadının Temelleri:Kurumlar ve Kuramlar** (Cilt 8). (E. Akkaş, Dü. ve N. Tüysüz, Çev.) İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- Kallek, Cengiz: “İsraf” **TDV. İslâm Ansiklopedisi** (Cilt 33, s. 178-180). İstanbul: 2001. (Çevrimiçi) <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/israf>., 3 Eylül 2020.
- Karabulut, Mustafa: “Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, (2), s. 49-65, 2016.

- Karadagi, Ali. M. “Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilâtı Nasıl Olmalı?”. İSAR, N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, 1 b., Cilt 22, s. 957-1057. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kâşgarlı Mahmud: **Divanü Lûgati't-Türk**, (Çev. Besim Atalay), Cilt I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.
- Kâtip Çelebi **Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar**. Ali Can (Hzr.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Kavak, Özgür: “Siyasi Meşruiyet Tartışmaları Bağlamında Zekât” İSAR, N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (1 b., s. 65-91). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kaya, A. İ. Ve Çalışkan, Z.: “Ekonomik Özgürlüklerin Sağlık ve Eğitime Etkisi: Panel Veri Analizi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18 (1), 81-102, 2016.
- Kaya, Süleyman: “Fıkhi Açıdan Osmanlı'da Zekât Uygulamaları”, İSAR), N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (1 b., s. 323-343). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kaya, Süleyman: “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, 3, 13-41, 2017.
- Kayapınar, Hüseyin: “Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilâtı Nasıl Olmalı?” İSAR, N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Cilt 22, s. 1076-1079, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Keleş, Emrah ve Eren, Ercan: “Ajan Temelli Modelleme ve Hesaplamalı İktisat”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, 11 (43), 197-219, 2014.
- Keynes, John. Maynard: **The General Theory of Employment, Interest, and Money**. London: MacMillan, 1936.
- Khan, K. M. “Determinants of Poverty” W. A. Jehangir ve I. Hussain (Dü.), **Workshop on Pro-poor Intervention Strategies in Irrigated Agriculture in Asia, Islamabad, Pakistan, 23- 24 April 2003**,

s. 101-108, Lahore: International Water Management Institute, 2004.

Kılıç, R. ve Çetinkaya, Ş.

“Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Stratejileri ve Bir Model Önerisi”, Dergipark, 20 Haziran 2015, (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4776/65797>, 22 Ekim 2020.

Kılıç, Ünal:

“Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması”, İSAR, N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Klein, P. A.:

“The Neglected Institutionalism of Wesley Clair Mitchell: The Theoretical Basis for Business Cycle Indicators”, **Journal of Economic Issues**, 17 (4), 867-899, 1983.

Knack, Stephen ve Keefer Philip:

“Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures”, **Economics and Politics**, 7, s. 207-227, 1995.

Koca, Ferhat:

“**Mendup**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2014, (Çevrimiçi) <https://islamsansiklopedisi.org.tr/mendup>, 11 Mayıs 2021.

Koyuncu, N. ve Yılmaz, Y.:

“Osmanlı’nın Son Yüzyılında Hukuk Düşüncesinin Dönüşümü ve Dönemin Başlıca Tartışma Konuları”, Selçuk **Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**”, 26 (2), s. 77-109, 2018.

Kozak, M. A., Özdemir, N. ve Çuhadar, Y.:

“İmece Kültürünün Turizmde Kullanımı: Bilecik-Kurşunlu Köyü”, **Türk Turizm Araştırmaları Dergisi**, 3 (4), s. 805-819, 2019.

Köprülü, Bülent:

“Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8 (3), 1951.

Kuran, İbrahim,

“Osmanlı gerileme paradigmasının yapışökümcü analizine bir katkı”, **İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2 (1), s. 31-40, 2017.

- Kuran, Timur: **The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East**, (Cilt 1). USA: Princeton University Press, 2011.
- Kurtipek, Rıdvan: **Türkiye için Gelir Grupları Arası Gelir Oluşum İlişkisinin Miyazawa Yöntemiyle İncelenmesi** (Cilt 2830). Ankara: Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, 2011.
- Kurtoğlu, Ramazan: **Nörofinans: Küresel Para Savaşları ve Davranış Ekonomisi** (Cilt 3). (A. Bahşi, Dü.) İstanbul, Türkiye: Destek Yayınları, 2017.
- Küçükoğlu, M., Taş, H. Y. ve Ercan, H.: “Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışı İçerisinde Transfer Harcamalarının Yeri ve Önemi”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 7 (19), s. 446-466, 2018.
- Küçükoğlu, Mahmut, Taş, H. Yunus ve Ercan, Hüseyin: “Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışı İçerisinde Transfer Harcamalarının Yeri ve Önemi”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt:7, Yıl:7, Sayı: 19, 2018/3.
- Kütükoğlu, Mübahat: **Osmanlı’nın Sosyo-kültürel ve İktisadi Yapısı**, (10. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Lapidus, I. M.: “İlk Dönem İslam Topluluklarında Kurumsallaşma”, (Cilt 1). (A. Çekin, Çev.) İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010.
- Lehne, J., Mo, J., & Plekhanow, A.: “What Determines the Quality of Economic Institutions? Cross-country evidence”, **European Bank for Restructuring and Development Working Paper**, October 2014.
- Levent, A. “Kurumlar ve Evrim: Veblen’den Hodgson’a Evrimci İktisat Metodolojisi” Akademik İncelemeler Dergisi, 14 (2), 31-58, 2019.
- Levent, Adem: “Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran’ın İslâm Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi”, **İnsan ve Toplum**, 29-50, 2019.
- Levy, F. ve Temin, P.: “Inequality and Institutions in 20th Century America”, **Nber Working Paper Series**, s. 1-54. Cambridge, MA,

- Massachusetts: NBER Working Paper No. 13106, 2007, (Çevrimiçi) <https://www.nber.org/papers/w13106.pdf>, 2 Şubat 2019.
- Lorenz, M. O.: “Methods of Measuring the Concentration of Wealth”, **Jstor**, 9 (70), s. 209-219, 1905.
- Lucas, Robert: “Econometric Policy Evaluation: A Critique”. In Brunner K.-Meltzer, A. The Phillips Curve and Labor Markets. Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy. 1. New York: American Elsevier, 1976, s. 19–46.
- Macal, C. M., & North, M. J.: “Agent-Based Modelling and Simulations: ABMS Examples”, 2008 **Winter Simulation Conference**, s. 101-112, Miami, FL US: WSC 2008.
- Maddison, Angus: “Historical Statistics of the World Economy”, Home Maddison, (Çevrimiçi), <http://www.ggdc.net/maddison/Maddison.htm>, 3 Mart 2020.
- Matteo, L. D.: “The Determinants of Wealth and Asset Holding in Nineteenth-Century Canada: Evidence from Microdata” **The Journal of Economic History**, 57 (4), s. 907-934, December 1997.
- Maverick, J.: “How Big Is the Derivatives Market?”, (Çevrimiçi) <https://www.investopedia.com/ask/answers/052715/how-big-derivatives-market.asp>, 8 Mayıs 2021.
- Mehmetcik Vakfı (Çevrimiçi), <https://www.mehmetcik.org.tr/>, 3 Nisan 2020.
- Meier, Gerald M. ve Stiglitz, Joseph E.: **Frontiers of Development Economics**, The World Bank and Oxford University Press, 2000.
- Memiş, Nevin: **19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2008.
- Menard, C. ve Shirley, M. M.: **The Contribution of Douglass North to New Institutional Economics**, Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2011, (Çevrimiçi), <https://halshs.archives->

- Michels, R.: **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**, (S. M. Lipset, Dü., Eden ve C. Paul, Çev.) New York: The Free Press, 2016.
- Migdad, A.: “Managing Zakat through Institutions: Case of Malaysia”, **International Journal of Islamic Economics and Finance Studies** (3), s. 28-44, 2019.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn
Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî: **el-Câmi‘u’s-Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn
Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî: **Sahih-i Müslim Muhtasarı**, (H. Akın, Çev.) İkder, 2005.
- Nesâî, Ahmed b. Ali b. Şuayb: **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nizâmü'l-Mülk: **Siyaset-Name** (3 b.). (M. A. Köymen, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (Dil ve Tarih Yüksek Kurumu), 2016.
- Noor, Z. ve Pickup, F.: **The role of zakat in supporting the Sustainable Development Goals**. United Nations Development Program. UNDP, 2017.
- North, Dougless. C. **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2002.
- Obadic, A., Simurina, N. ve Sonora, R.: “The effect of tax policy and labor market institutions on income inequality” **Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Rijeci / Proceedings of Rijeka School of Economics**, 32 (1), 121-140, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Zâviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, **Vakıflar Dergisi** (12), 247-269, 1978.
- Ocak, Ahmet Yaşar: “Fütüvvetnâme” TDV İslâm Ansiklopedisi, 1996, (Çevrimiçi): <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/futuvvetname>, 21 Mayıs 2021.

- Ocak, Sümeyra: “Erken Devir İslâm mimarisinde Beytül Mal (Hazine) Binaları” **Altı Aylık Hakemli Dergi**, 1 (2), 2016.
- OECD: (Çevrimiçi), <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm#indicator-chart>, 5 Haziran 2021.
- OECD: (Çevrimiçi) www.oecd.org: <https://data.oecd.org/oda/net-oda.htm>, 22 Mayıs 2020.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): “**Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları**” Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Özel İhtisas Komisyonu, Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2018.
- Oomes, N. ve Veld, D. I. “Reforming Economic Institutions in Transition Economies: What Determines the Speed of Reform”, **SEO Discussion Paper**, 84, s. 1-27, Aralık 2015.
- Orhan, S.: “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri” **İş ve Hayat**, s. 193-210, 2006.
- Orman, Sabri: **İslâmi İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine**, (1 b., Cilt 6) İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Orman, Sabri: “İslâm Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü”, **İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, 1, 1-35, 2015.
- Orman, Sabri: “Zekât Teşkilatlanması Üzerine Bazı Genel Düşünceler”, İSAR, N. Kızılkaya (Dü.), **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** (1 b., Cilt 1, s. 1057-1076). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Orman, Sabri: **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, (Cilt 7). İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Oxfam: **Public good or private wealth?** Oxfam International. Oxford: Oxfam GB, 2019.

- Öniş, Ziya ve Özcelik, Ezgi: **Küreselleşme, Servet Eşitsizliği ve Demokrasi Üçgeni Üzerine.** (Çevrimiçi) <https://www.researchgate.net>, 13 Şubat 2019.
- Özcan, Tahsin: “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları” **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 14, s.103-121, 2016.
- Özdemir, Ahmet. “Zekât ve vergi mükellefiyetinde fırsat eşitliği ve adaletin sağlanması”, **Ekev akademi dergisi**, 17 (56), 1-11, 2013.
- Özdemir, Muhammed: “Avrupa-Merkezcilik ve Tarihyazımı Sorununun Bilimsel ve Kültürel Bilgiye Etkisi”, **Universal Journal of History and Culture**, 1 (1), s. 12-22, 2019.
- Öztop, İbrahim: **İslâm Hukukunda Sarf Ahkâmı**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul, 2013.
- Öztürk, L. ve Aktar, İ. “Karadeniz Bölgesi İllerinde Kamu Tarım Yatırımları Dağılımının Gini Katsayısı İle Ölçülmesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, 6 (21), s. 113-122, 2009.
- Pakdemirli, Bekir: “Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye’de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması”, **Anadolu, J. of AARI**, 29 (2), s. 177-187, 2019.
- Parthasarathi, P: **Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı? (Cilt I).** (M. Ö. Kalaycıoğlu, Çev.) İstanbul, Türkiye: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Pehlivan, M. S.: **Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu Örneği**, Ankara, Türkiye: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2009.
- Pejovich, S.: “Economics Analysis of Institutions and System”, **International Studies in Economics and Econometrics** (3), 1995.

- Piketty, Thomas: (Çevrimiçi), <http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2> , 5 Mayıs 2018.
- Piketty, Thomas: **Capital in the Twenty-First Century**. (A. Goldhammer, Çev.) Cambridge, Massachusetts, England, 2014.
- Powell, Russel: “Zakah: Drawing Insights for Legal Theory and Economic Policy from Islamic Jurisprudence”, **University of Pittsburgh Tax Review**, 7/43, 2009, (Çevrimiçi) [http://ssrn.com/abstract=\[1351024\]](http://ssrn.com/abstract=[1351024]), 1 Haziran 2020.
- Rahman, A. ve Setayeshi, S.: “An Analysis to Wealth Distribution Based on Sugarcane Model in an Artificial Society”, **JE Transactions B**, 20 (3), s. 211-224, 2007.
- Rahman, H.: “Bayt Al-Mal and Its Role in Economic Development: A Contemporary Study”, **Türkiye İslâm İktisadî Dergisi**, 2 (2), 21-44, 2015.
- Razak, D. A. ve Karim, A. M.: “Development of Islamic Finance in Malaysia: A Conceptual Paper” **8th Global Conference on Business & Economics**, s. 1-21, Florence: ABER, 2008.
- Rees, W.: “Economics vs. the Economy Viewpoint” **Great Transition Initiative**, June 2015.
- Resmî Gazete: 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu, (24.4.1969), REsmi Gazete (Sayı: 13195), (Çevrimiçi), <https://www.alomaliye.com/2000/09/12/kooperatifler-kanunu-1163-sayili-kanun/>, 3 Temmuz 2020.
- Robbins, L.: **An Essay on the Nature Significance of Economic Science**. London: Macmillan & Co., 1932.
- Rodrik, Dani: **Akıllı Küreselleşme: Küresel Piyasalar, Devlet ve Demokrasi Neden Birlikte Var Olamazlar**, (B. Aksu, Çev.) İstanbul: Efil Yayınevi, 2011.

- Russo, A. “An Agent-Based Macroeconomic Model with Social Classes and Endogenous Crises”, **MPRA Working Paper**, 77175, February 2017.
- Rutherford, M.: **Institutions in Economics: The old and the new institutionalism, historical perspective on modern economics**, London: Cambridge University Press, 1996.
- Sachs, J. D.: **The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time**, U.S.A: Penguin Press, 2005.
- Sade, G. “ABD'de ‘Kara Cuma’ rekoru: 7,6 milyar dolar değerinde alışveriş yapıldı.” (Çevrimiçi) <https://tr.euronews.com:https://tr.euronews.com/2019/11/30/abd-de-kara-cuma-rekoru-7-6-milyar-dolar-degerinde-alisveris-yapildi>, 1 Aralık 2019.
- Saidurrahman: “The Politics of Zakat Management in Indonesia: The Tension Between BAZ and LAZ”, *Journal Of Indonesian Islam*, 7 (2), 366-382, 2013.
- Samuelson, P. A.: **İktisat**, (Y. Demirel, Çev.) İstanbul: Menteş Kitapevi, 1966.
- Sarwath, L.: “Kurumsallığın Siyasal Ekonomisi: İslâmi Metinler Üzerine Metodolojik bir Süreç Önerisi” T. Eğri, O. Karasu, N. Kızılkaya (Dü), **İslâm İktisadını Yeniden Düşünmek** (G. Kafa, Çev., 2 b.), s. 280-307, İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014.
- Savaşan, Fatih., Saraç, Mehmet ve Güldal, T.: **Dindar/Muhafazakâr İşadamları Perspektifinden İslâm Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı**, Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. İstanbul: PESA, 2013.
- Savoia, A., Easaw, J. ve Mckay, A.: “Inequality, Democracy, and Institutions: A Critical Review of Resent Research”, **World Development**, 38 (2), s. 142-154, 2010.
- Sayıştay Başkanlığı: **Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı 2018 Yılı Sayıştay**

Denetim Raporu, T.C. Sayıştay Başkanlığı. Ankara, 2019.

- Schumpeter, Joseph. A: **The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle**, New York, Oxford University Press, 1961.
- Scotth, B. R.: “The Political Economy of Capitalism”, **HBS Working Paper Series**, 07 (037), December 2006.
- Semiz, Yaşar: “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 1(8), s. 89-101, 2016.
- Semiz, Yaşar: “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19 (1), s. 89-101, 2016.
- Sen, Amartya: **On Economic Inequality**, Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Serdar, Ziyaüddin: **İslâm Medeniyetinin Geleceği**, (2. Baskı b.). (D. Aydın, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Shirazi, N. S. ve Amin, M. B.: “Poverty Elimination Through Potential Zakat Collection in the OIC-member Countries: Revisited”, **The Pakistan Development Review**, 48 (4), 739-754, 2009.
- Shorrocks, A., Davies, J. ve Lluber, R.: **Global wealth databook 2019**, Credit Suisse, Credit Suisse Research Institute, 2019.
- Shorrocks, A., Davies, J. ve Lluber, R.: **Global wealth databook 2020**, Credit Suisse, Credit Suisse Research Institute, 2020.
- Smith, Adam: **The Wealth of Nations**, Oxford, England: Bibliomania.com Ltd., 2002.
- Sunar, Lütfi: **Türkiye’de İslâmi STK’ların Kurumsal Yapı ve Faaliyetlerinin Değişimi**, İLKE, Kurumsal Yönetim Akademisi. İstanbul: İLKE Yayınları, 2018.

- Süleymân, Mukâtil. b.: **Ahkâm Âyetleri Tefsiri (Tefsîru Hamsi Mieti Âyetin mine'l Qur'an)**, (I b.). (I. Goldfeld, Dü., M. B. Eryarsoy, Çev.) İstanbul, Türkiye: İşaret Yayınları, 2005.
- Şanlı, O. ve Ateş, İ. “ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (1), 75, 2020.
- Şaşa, Mehmet: “Mu'tezile'de ‘Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker’ İlkesi ve Siyasi Otorite” **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, (10), s. 87-100, 2018.
- Şeker, C. ve Çakır, B.: “Fütüvvet Teşkilatı, Melametiye Hareketi, Ahilik ve İktisadi Hayat” **İslâm Medeniyeti (Özel Sayı)**, (16), s. 198-200, 2013.
- Şen, Murat: “Tanzimat Öncesi (Klasik Dönem) Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik”, e-akademi, Mayıs 2002, (Çevrimiçi): <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>, 13 Ekim 2020.
- Şentürk, Mustafa: “Vakıf Kültürünün Kur'an'daki Referansları” **İSEM**, 8 (16), s. 143-160, 2010.
- T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: Milli Emlak Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <https://milli.emlak.csb.gov.tr>, 11 Eylül 2020.
- T. C. Diyanet İşleri Başkanlığı: “Hadislerle İslâm”, 2013, (Çevrimiçi) <https://hadislerleislâm.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=497>, 29 Eylül 2019.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı: Genel Mali Yönetim İstatistikleri, Muhasebat Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) <https://muhasabat.hmb.gov.tr/genel-yonetim-mali-istatistikleri>, 22 Eylül 2020.
- T.C. İç İşleri Bakanlığı: “Derneklerin Faaliyet alanlarına Göre Dağılımı”, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi): <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi>, 23 Ekim 2020.

- T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü: “Vakıf İstatistikleri”, (Çevrimiçi) <https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakif-istatistikleri/yeni-vakiflar>, 23 Ekim 2020.
- Tabakoğlu, Ahmet ve Turan, Melih: **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** içerisinde “Türkiye’de Zekât Potansiyelinin Yeniden Tespiti”, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi: 22, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017 .
- Tabakoğlu, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, (Cilt 13). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Tabakoğlu, Ahmet: **İslâm İktisadına Giriş**, (İ. Kara, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Talas, Mustafa: “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi” TÜBAR, 29, s. 387-401, 2011.
- Tanzi, Vito: “Fundamental Determinants of Inequality and the Role of Government”, **IMF Working Paper**, WP/98/178, December 1998.
- Tatar, Taner. ve Dönmez, Mehmet: “Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu” **Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi**, s. 194-202, 2008.
- Tazebey, Uygur: “Türk Örf ve Adetlerine Göre Sosyal Yardım Kurumları” **Bilim ve Kültür Dergisi** (6), s. 180-183, 1997.
- Tekin, Hüsnü: “Yoksullukla Mücadele Anlamında Vakıfların Sosyo-ekonomik Hayattaki Rolü”. L. Sunar (Dü.), **İslâm İktisadında Sosyal Adalet** (1 b., Cilt 4, s. 197-225). İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Tesfatsion, Leigh: “Agent-based computational economics: Growing economies from the bottom up”, Iowa State University, Ames, Iowa, 2016 (Çevrimiçi), <http://www2.econ.iastate.edu/tesfatsi/ace.htm>, 1 Nisan 2020.
- The World Bank: The World Bank Veritabanı, (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/>, 15 Nisan 2021

- The World Bank: (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>, 2 Haziran 2019.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre: **es-Sünen**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- TİSVA **2018 Sayılarla İsrar Raporu- 2018**, Türkiye İsrar Önleme Vakfı, 2019.
- Tolunay, A. ve Akyol, A.: “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar” **Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, A (2), s.116-127, 2006.
- TUBİTAK “Blokzincir Ataştırma Labaratuvarı”, (Çevrimiçi) [www.tubitak.gov.tr: https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blok-zincir.html](http://www.tubitak.gov.tr:https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blok-zincir.html), 14 Mart 2021.
- Tuğ, Salih: “İslâm’da Vergi Hukukunun Tekevvünü” **İslâm Medeniyeti**, Cilt 1, S. 1, 1967.
- Turan, Melih: **İslâm İktisat Siyaseti Açısından Zekâtın Kurumsallaşması**, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Ve İslâm Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı. Marmara Üniversitesi, 2017.
- TÜİK Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları Araştırması Metaveri, 7 Ekim 2017, (Çevrimiçi) [www.tuik.gov.tr: https://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011](http://www.tuik.gov.tr:https://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011), 7 Ekim 2017.
- Türk Dil Kurumu “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, (Çevrimiçi) Türk Dil Kurumu: <http://tdk.gov.tr>, 5 Nisan 2021.
- Türk Kızılay: (Çevrimiçi), <https://www.kizilay.org.tr/>, 5 Nisan 2020
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: 1982, Md. 171.
- Türkiye Diyanet Vakfı: (Çevrimiçi), <https://tdv.org/tr-TR/>, 6 Nisan 2020.

- Türkiye Diyanet Vakfı: “Mülkiyet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, s. 543-548, İstanbul, 2006.
- Türkiye İstatistik Kurumu: “Gelir ve Yaşam Kuşulları Bölgesel Sonuçları 2020”, (Çevrimiçi), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-Bolgesel-Sonuclari-2020-37405>, 5 Haziran 2021.
- Uludağ, Süleyman: “Fütüvvet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 13 (13), s. 261-263, 1996.
- Ülgener, Sabri: **Toplu Eserler: Makaleler**, (Cilt 88). (A. G. Sayar, Dü.) İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Voigt, Stefan: “How (Not) to Measure Insitutions” **Journal of Institutional Economics**, 9 (1), s. 1-26, 2013.
- WID: World Inequality Database, Income Inequality in Turkey, (Çevrimiçi): <https://wid.world/country/turkey/>, 5 Mayıs 2021.
- World Economic Forum: “The Great Reset”, WEF, (Çevrimiçi), <https://www.weforum.org/great-reset/>, 8 Mart 2021.
- World Economic Forum: **New Nature Economy Report II: The Future of Nature and Business**, World Economic Forum. AlphaBeta, 2020.
- World Health Organization: WHO, 15 Aralık 2017, (Çevrimiçi), <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/>, 21 Şubat 2021.
- World Health Organization: **World health statistics 2018: Monitoring health for the SDGs, sustainable development goals**, Geneva: World Health Organization. 2018.
- World Inequality Database: (Çevrimiçi), <https://wid.world/data/>, 5 Mayıs 2021.

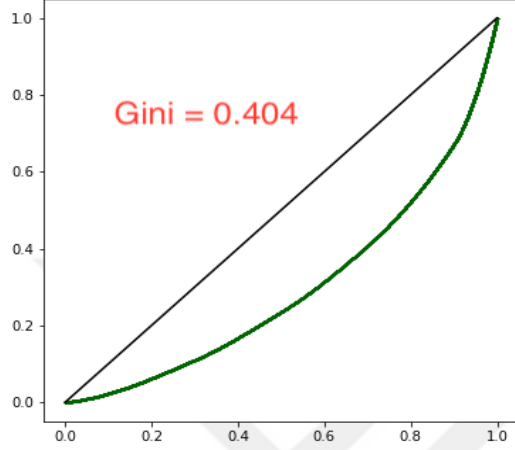
- World Trade Organization: WTO, (Çevrimiçi) <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>, 6 Mayıs 2021.
- Yalçın, Aydın: **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi** (Cilt 1). Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1976.
- Yalçın, İsmail: “Malezya Kamusal Zekât Uygulaması Üzerine”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, s. 235-270, Aralık 2016.
- Yapıcı, Ahmet: **Türkiye’de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçlar**, 2012, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2012, (Çevrimiçi) <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0093154.pdf>, 5 Nisan 2021.
- Yaran, Rahmi: “Cüveyni Öncesi Makasid/Maslahat Söylemi.”, **M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 28 (1), s. 93-123, 2005.
- Yardımcıoğlu, Mahmut: “İcare (Finansal Kiralama) İşlemlerinin İslâmi Muhasebe Standartları Çerçevesinde İncelenmesi” **International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)**, 3 (4), s. 224-233, 2016.
- Yassıkaya, S.: “Dünya Arapların Parasına el Koyacak”, Ortadoğu Amerika, 23 Ağustos 2018, (Çevrimiçi) <https://www.yenisafak.com/dunya/araplarin-parasina-el-koyacak-3391351>, 5 Ekim 2020.
- Yaşama Dair Vakıf: **Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları**, YADA, 2015.
- Yay, S. ve Şataf, C.: “Yeni Kurumsal İktisat Perspektifinden Sosyal Sermaye” **Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2 (1), s. 1-11, 2018.
- Yelek, Kamil: “Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Bey'Bi'l-Vefanın İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 27, s. 257-286, 2016.

- Yeşilyurt, Şahin. “Ülkelerin Zenginleşme Hipotezleri Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü Hakkında Bir Değerlendirme” **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16 (3), s. 1-26, 2016.
- Yılmaz, Hasan. Kâmil.: “Fütüvvet Ahlâkı Ve Teşkilatı” (Çevrimiçi) <http://hasankamiliyilmaz.com/futuvvet-ahlaki-ve-teskilati.html>, 3 Nisan 2020.
- Yiğit, İller: “XVI. Yüzyıl türkiyesi’nde ahi adlı zaviyelerin dağılışı”, **Literature and History of Turkish or Turkic**, 8 (5), s. 959-973, 2013.
- Yüksel, Yakup: “Fıkhi Tefsir Geleneğinde ‘Ahkâm-ı Kur’aniyye’ nin Yeri” **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (8), s. 162-181, 2015.
- Zaim, Sabahattin: **Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı: Toplum/İktisat/Siyaset** (1 b., Cilt 1). İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.
- Zaim, Sabahattin: **İslâm Ekonomisinin Temelleri** (Cilt 6). (A. Esen, T. Koç ve M. Y. Çakır, Dü) İstanbul: Elma Basım, 2014.
- Zaim, Sabahattin: “İslâm Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler”, **Dergipark**, 2 4Mart 2020.
- Zucman, Gabriel: **Wealth inequality**, The Stanford Center on Poverty and Inequality, The Stanford Center on Poverty and Inequality, State of Union, 2016.

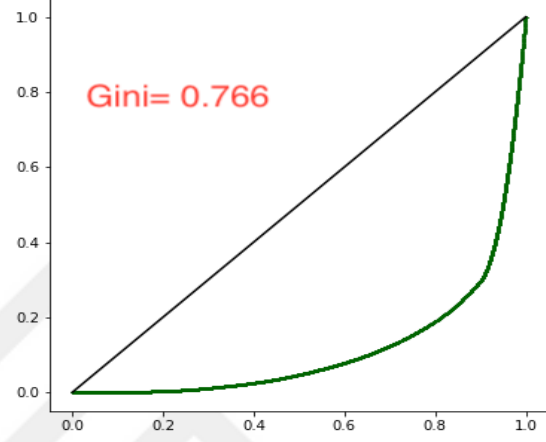
EKLER

EK-1: Simülasyon Deneyleri Lorenz Eğrileri

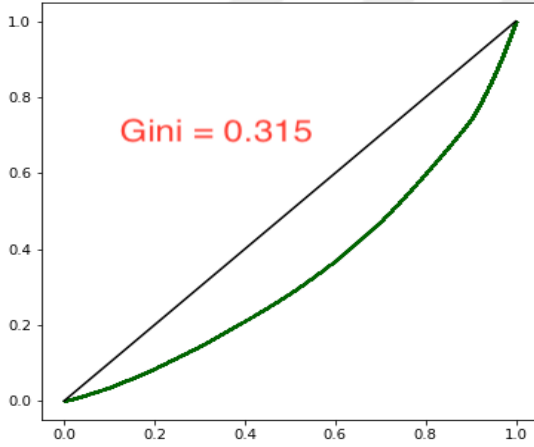
Gelir Dağılımı (Başlangıç Durumu)

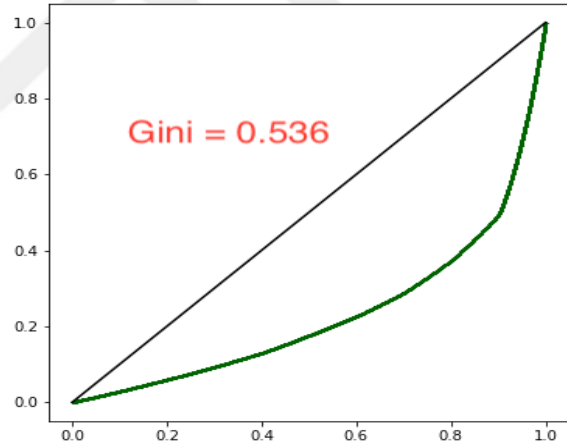
Servet Dağılımı (Başlangıç Durumu)

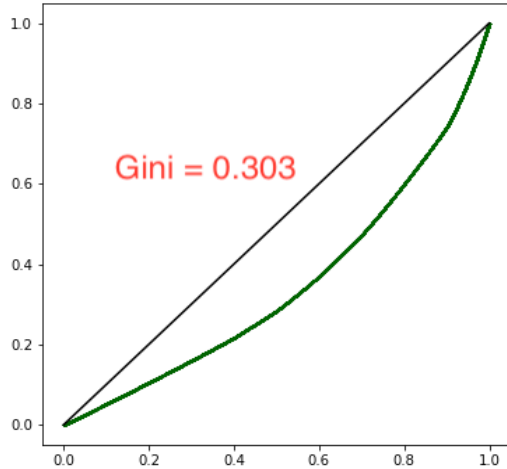
I. Varsayım (Gelir)

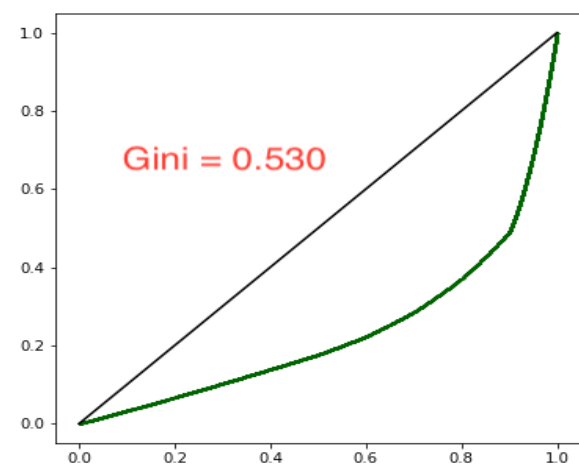
I. Varsayım (Servet)

II. Varsayım (Gelir)

II. Varsayım (Servet)

ÖZGEÇMİŞ

Hüsnü Tekin, 1997 yılında Erciyes Üniversitesi Kayseri Meslek Yüksek Okulu Tekstil Bölümü'nden mezun oldu. 2005 yılında Erciyes Üniversitesi İktisat Bölümünden lisans derecesini, 2014 yılında **“The Role of Islamic Financial Instruments in Improving Turkey's Development”** konulu mastır tezi ile Duke Üniversitesinden (ABD) Uluslararası Kalkınma Politikaları alanında mastır derecesini aldı. 2021 yılında İstanbul Üniversitesi İslâm İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı Doktora programından **“İnfak Kurumunun Gelir ve Dervet Dağılımındaki Rolü: Türkiye için bir Model Önerisi”** başlıklı tez çalışması ile doktora derecesini aldı.

Hüsnü Tekin yaklaşık on yıllık özel sektör kariyerinden sonra 2006 yılında Hazine Müsteşarlığı'nın açmış olduğu kariyer meslek memurluğu sınavını kazanarak Müsteşarlık bünyesindeki Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü'ne uzman yardımcısı olarak atandı. 2016-2018 yılları arasında Hazine Müsteşarlığı İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığında mali işlerden sorumlu **“Başkan Yardımcısı”** olarak görev yapan Hüsnü TEKİN, 2018-2020 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisinde **“Birim Müdürü”** olarak görev yaptı.

Hüsnü Tekin'in İslâm iktisadı ve finansı, işgücü piyasaları, gelir dağılımı/yoksulluk ve kurumsal iktisat alanlarında çeşitli ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış makaleleri; konferans ve seminerlerde sunulmuş tebliğleri ve kitap bölümlerini içeren akademik çalışmaları vardır. Hüsnü Tekin'in İslâm ekonomisi ve finansı alanında İngilizceden Türkçeye kitap çevirileri ve çeviri editörlükleri de mevcuttur.

Hüsnü Tekin iyi derecede İngilizce ve Osmanlı Türkçesi (okuma-yazma), orta seviyede Arapça bilmektedir.